

LATVIJA

**Pārskats
par tautas attīstību
2010/2011**

**Nacionālā
identitāte
mobilitāte
rīcībspēja**

2010/2011

LATVIJA

Pārskats par tautas attīstību

SPPI
Sociālo
un politisko
pētījumu
institūts

Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja

UDK 318 (474.3)
Pa 603

Izdevuma teksta autortiesības nav aizsargātas. Šo tekstu gan pilnīgi, gan daļēji drīkst izmantot bez iepriekšējas atļaujas, tomēr obligāti ir jānorāda izmantotais avots.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja. Galv. red. Brigita Zepa un Evija Kļave. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2011, 154 lpp., il., tab., karte. ISBN 978-9984-45-414-6.

Pārskats par tautas attīstību sagatavots valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros.

Mana bērnība, mājas, ģimene, draugi, skolas biedri, dzimtais novads, studiju un darba kolēģi, Latvija, valoda – tās visas ir ne tikai atmiņas, bet arī notikumi, kas veido manu un, iespējams, daudzu nacionālo piederību un identitāti, raksturo personisko pieredzi un aizgājušo laiku atmiņas. Vienlaikus tās ir tēmas, kas spoži atklātas un analizētas šā gada tautas attīstības pārskatā «Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja».

Mūsdienu pārmaiņu procesus raksturo valstu ekonomiskā izaugsme, pārvietošanās brīvība, kapitāla un preču plūsma, arī darbaspēka migrācija un mobilitāte. Latvijā mēs ik dienas sastopamies ar šī procesa izraisītajiem ieguvumiem un negācijām. Šīs dimensijas ietekmē ilgstoša atrašanās dažādu totalitāro režīmu dzīveskārtībā, bet pēdējā laikā to pastiprina politiskā un ekonomiskā nestabilitāte. Cilvēki pielāgojas mainīgajiem apstākļiem. Pievilcību gūst individuālās vērtības, kas aizstāj sociālās vērtības – kopību, savstarpēju palīdzību, šo vakuumu aizpildot ar kārtējo kredītu porciju gan valsts, gan individuālā līmenī. Šie «individuālie» risinājumi (piemēram, aizbraukšana) aizvieto «kolektīvos», ierobežojot solidaritātes izpausmes, ietekmējot sabiedrības morāli un pastarpināti arī valsts pastāvēšanu. Mēs visi asi izjūtam savas valsts ekonomisko realitāti, kas ietekmē Latvijas iedzīvotājiem tik ļoti svarīgo nacionālo piederību. Sašutums un atsvešinātības sajūta kalpo par attaisnojumu emigrācijai no valsts, pastiprinot nacionālās identitātes meklējumu nozīmi šeit un ārpus valsts. Aizbraucēji ir caurmērā daudz jaunāki nekā palicēji, tāpēc Latvijas sabiedrība ir daudz vecāka, nekā, iespējams, domājam, un turpina novecot ātrāk. Aizbraucēju vidū neproporcionāli augsts ir studējošo un ekonomiski aktīvo cilvēku īpatsvars. Smadzeņu aizplūde ir nopietns risks Latvijas valsts nākotnei un attīstībai, jo vairākumā gadījumu tikai mazākā daļa aizbraucēju plāno atgriezties tuvākā vai tālākā perspektīvā. Latvijas gudrākos prātus un uzņēmīgākos cilvēkus pārpērk tās valstis, kas var nodrošināt konkurētspējīgu atalgojumu.

Latvijas teritorija ir neliela, to var šķērsot dažu stundu laikā un pat nepamanīt to. Cilvēku piesaiste īpaši aktuāla ir lauku teritorijās un mazpilsētās, kur veidojas noslēgts apulis: jo mazāk iedzīvotāju, jo augstākas infrastruktūras uzturēšanas izmaksas; jo sliktāk attīstīta infrastruktūra, jo grūtāk ir saglabāt cilvēkus. Uzņēmīgākie cilvēki dodas prom, un palikušajiem ir mazāk iespēju. Attīstībai nozīmīgo izglītības un veselības aprūpes pakalpojumu sniegšana kļūst apdraudēta, sarūk iespējas iegūt iztikas līdzekļus.

Tomēr ne visi uzņēmīgie un enerģiskie cilvēki pamet vietas, kas tiek uzskatītas par atpalikušām, lai sablīvotos centrā vai dotos labākas dzīves meklējumos uz tālām zemēm. Individīdi un kopienas meklē risinājumus savām sociālajām un ekonomiskajām problēmām. Risku pārvarēšana Latvijas reģionos darba devējiem ir to rīcībspējas apliecinājums. Jaunu stratēģiju meklējumi ekonomiskās krīzes apstākļos ir valstsnācijas izdzīvošanas nosacījums. Daži no šiem risinājumiem paver jaunas iespējas un ir ilgtspējīgi. Daudzi spēj rast inovatīvus risinājumus, lauzt iesīkstējušos stereotipus un radīt veiksmes stāstus, lai nenonāktu mājās labklājības slazdā, izmantojot sociālos pabalstus un atsakoties no aktīvas līdzdalības darba tirgū un sabiedrības dzīves norisēs. Mēs augsti vērtējam šos cilvēkus.

Nacionālā identitāte bez spēcīgas sociālās, ekonomiskās un pilsoniskās dimensijas nav konkurētspējīga ar citām identitātēm, kuras pieejamas globalizētajā pasaulē. Ja cilvēks dzīvo labklājībā, jūtas droši, stabili un vajadzīgs savā kopienā, tad viņš vēlas tai piederēt un veicināt šīs kopienas izaugsmi. Kaut arī pastāv atšķirības atsevišķu kopienu uzskatos par etnokulturāliem jautājumiem, piemēram, par tādām pilsoniskām vērtībām kā pakļaušanās likumam, iestāšanās pret netaisnību, cīņa pret korupciju – nostādnes ir līdzīgas. Tādējādi pilsoniskām vērtībām līdzās nacionālajām jābūt vienlīdz nozīmīgiem nāciju integrējošiem principiem, veidojot etnisko un pilsonisko vērtību kopumu, lai veicinātu valsts izaugsmi.

Latvijas nācija vēl meklē labāko modeli savas valsts pārvaldīšanā, konkurētspējīgā saimniekošanā un talantu attīstībā. Sapnis par Latviju ir izsarpņojams, ne tikai gremdējoties pagātnē vai šodienas rūpēs, tas ir sapnis par nākotni, par radošiem un uzņēmīgiem cilvēkiem, sapnis par izcilību un kvalitāti, ko īsteno izglītota un uzņēmīga tauta Baltijas jūras krastā.

Valsts prezidents
Andris Bērziņš

Izglītība un zinātne – ceļš uz nacionālās identitātes stiprināšanu

Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress šogad ir veltīts nacionālās identitātes jautājumiem, tāpēc likumsakarīgi arī 2011. gada Tautas attīstības pārskats veltīts šai nozīmīgajai tematikai, aplūkojot nacionālās identitātes jēdzienu un to ietekmējošos faktoros.

Lielu ietekmi uz nacionālo identitāti 20. gs. un pēdējās desmitgadēs atstājuši migrācijas procesi. Pēdējie tautas skaitīšanas rezultāti un Latvijas Universitātes zinātnieku pētījumi liecina par nopietnu problēmu loku, kuru ietekmi uz nācijas un valsts attīstību ilgtermiņā mēs vēl pilnībā nespējam prognozēt. Arī Tautas attīstības pārskatā plaši analizēta nacionālās identitātes transformācija migrācijas apstākļos.

Teritoriālā piederība, vēsturiskā atmiņa, kultūra un valoda ir būtiskas nacionālās identitātes dimensijas. Tomēr jēdziena veselums nav iedomājams bez kopīgas valsts ekonomikas un politikas, kam ir izšķiroša loma sociāli nozīmīgu pārmaiņu laikā, kad kopīgas vērtības un mērķi veicina nācijas konsolidāciju. Tāpēc ikvienas valsts uzdevums ir stiprināt nacionālo identitāti un individu piederības sajūtu nācijai, realizējot tādu politiku, kas dara labāku cilvēku dzīvi un vairo pilsoņu ticību tiesiskumam – viens likums un viena taisnība visiem.

Vienlaikus tautas attīstība ir cieši saistīta ar tās individu spēju rīkoties atbildīgi, domājot ne tikai par privāto, bet arī par kopīgo labumu. Šādas rīcības pamatā ir apziņa par savu piederību nācijai, zināšanas par to, kas mēs bijām un esam, skaidra vīzija par to, kādi mēs vēlamies būt.

Izglītība ir labākais nācijas pašapziņas stiprināšanas instruments, tāpēc valsts pienākums ir veidot tādu nacionālo izglītības un zinātnes sistēmu, kas kalpo nācijas mērķu īstenošanai un labklājības nodrošināšanai. Tieši tāpēc pirms 92 gadiem tika dibināta Latvijas Universitāte, pirmā nacionālā augstskola Latvijā, kuras misija šajos gados ir palikusi nemainīga – kalpot zinātnei un tēvzemei, veicināt izglītotas nācijas veidošanu, kas sekmētu valsts uzplaukumu.

Tikai izglītota nācija spēj apzināties savu vēsturi un kultūru, kopt vispārcilvēciskas vērtības un droši skatīties nākotnē. Tāpēc pārskats ir labs pamats valsts ilgtermiņa attīstības stratēģijas izstrādei un politiski atbildīgu lēmumu pieņemšanai un īstenošanai.

Latvijas Universitātes rektors
prof. Mārcis Auziņš

Izdevuma «Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010./2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja» autorkolektīvs

Galvenās redaktore Brigita Zepa, Evija Kļave
Konsultante statistikas jautājumos Anita Švarckopfa
Administratīvā asistente Ilona Kunda

Ievada autores

Brigita Zepa
Evija Kļave

1. daļas autori

1. nodaļa. Brigita Zepa
2. nodaļa. Brigita Zepa
3. nodaļa. Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče

2. daļas autori

1. nodaļa. Vita Zelče
2. nodaļa. Iveta Ķešāne
3. nodaļa. Mihails Hazans
4. nodaļa. Anna Broka

3. daļas autori

Dina Bite, Jānis Daugavietis, Ilze Lāce, Agita Līviņa, Mareks Niklass, Līga Paula, Līga Rasnača, Jānis Ķusis, Aivars Tabuns, Evija Zača, Aija Zobena, Agnese Karaseva

Izdevuma latviešu valodā redaktore Gita Bērziņa
Izdevuma angļu valodā redaktors Nils Muižnieks

Vāka dizains Agris Dzilna
Iekšlapu dizains, makets Ieva Tiltiņa

Pārskatā par tautas attīstību 2010./2011 izmantoto aptauju dati

1. Valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas:
 - «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.»
 - «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija. LU SZF, 2010.»Aptaujas veicēji – sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS
Datū apstrādi veikuši Aleksandrs Aleksandrovš, Ilze Lāce
2. «DnB NORD Latvijas barometra Nr. 35» aptauja

Par organizatorisku palīdzību pateicamies Gitai Blauai. Par palīdzību aptauju sagatavošanā Pārskata vajadzībām pateicamies Inesei Šūpulei, Ilzei Lācei un Ievai Strodei. Par datū apstrādi pateicamies Ievai Braukšai. Par statistisko rādītāju tabulu noformējumu pateicamies Jurijam Ņikišinam.

Saturs

Pamatfakti par Latviju, 2010	9
------------------------------	---

levads	10
--------	----

1. Nacionālā identitāte: saturs un veidošanās

1. daļa

1.1. Kas ir nacionālā identitāte? Kā to skaidrot?	15
1.2. Nacionālās identitātes dimensijas: iedzīvotāju attieksmju izpēte	21
1.3. Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa	37

2. Migrācija: vēsture un šodiena

2. daļa

2.1. Migrācijas lielākās plūsmas 19. gs. sākums – 1991. gads	49
2.2. Emigrācija un identitāte	64
2.3. Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010	70
2.4. Ģimenes sociālā drošība Latvijā ekonomiskās migrācijas apstākļos	92

3. Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un indivīdu rīcībspējas stratēģijas

3. daļa

levads	97
3.1. Reģionālā identitāte, piederība vietai	98
3.2. «Tev šeitān ciešas saknes droši tur» – piesaiste vietai, tās faktori un tipi	101
3.3. Pašvaldības stratēģijas meklējumos	106
3.4. Individuālās rīcībspējas stratēģijas: izaicinājumi un riski	111
Nobeigums	117

Pielikumi

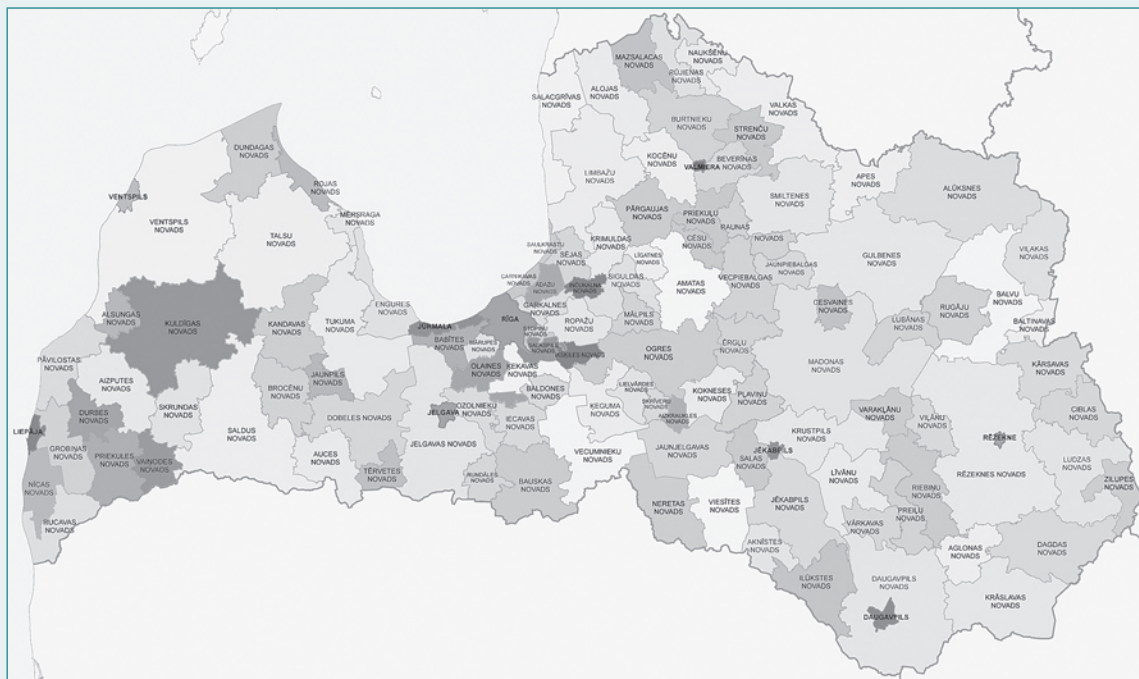
Valsts programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.» tehniskā informācija	118
Valsts programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija. LU SZF, 2010./2011.» tehniskā informācija	119
Tabulas 1.2. nodaļai	121
Īss galveno tautas attīstības rādītāju apskats 2009./2010. gadā	128
Tautas attīstības indekss un statistisko rādītāju tabulas	135

Literatūra	146
------------	-----

Logi

0.1. Pārskati par tautas attīstību Latvijā: tematika	10
0.2. Nacionālās identitātes dimensijas	12
1.1. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	20
1.2. Respondenta plāni tuvākajā laikā atstāt Latviju saistībā ar teritoriālo piederības sajūtu	21
1.3. Teritoriālās piederības sajūta atkarībā no respondenta tautības	22
1.4. Teritoriālās piederības sajūta atkarībā no respondenta ģimenes ienākumiem	22
1.5. Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām atkarībā no respondenta tautības	23
1.6. Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām atkarībā no respondenta ienākumiem	24
1.7. Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta ienākumiem	24
1.8. Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta tautības	25
1.9. Attieksme pret etniskā nacionālisma vērtībām atkarībā no respondenta tautības	25
1.10. Attieksme pret etniskajām un kultūras vērtībām atkarībā no respondenta vecuma	26
1.11. Daudzkultūru atzišana atkarībā no respondenta vecuma	26
1.12. Attieksme pret globālās pilsonības vērtībām atkarībā no respondenta tautības	27
1.13. Attieksme pret globālās pilsonības vērtībām atkarībā no respondenta ienākumiem	27
1.14. Attieksme pret kolektīvajiem mītiem atkarībā no respondenta tautības	28
1.15. Attieksme pret kolektīvajiem mītiem atkarībā no respondenta vecuma	28
1.16. Lepnums par to, ka ir Latvijas iedzīvotājs, atkarībā no respondenta tautības	29
1.17. Lepnums par savu valsti atkarībā no respondenta ienākumiem	29
1.18. Lepnums par savu valsti atkarībā no respondenta vecuma	30
1.19. Lepošanās ar savu valsti	30
1.20. Lepnums par savu valsti atkarībā no respondenta pilsonības	31
1.21. Latvijas iedzīvotāju viedoklis par draudiem latviešu/krievu valodas un kultūras pastāvēšanai Latvijā atkarībā no respondenta tautības	31
1.22. Latvijas iedzīvotāju viedoklis par draudiem latviešu/krievu valodas un kultūras pastāvēšanai Latvijā atkarībā no respondenta izglītības	31
1.23. Faktoru analīzes rezultātā iegūtās kopības	32
1.24. Latviešu un citu tautību piederīgo viedoklis par to, kas veido Latvijas tautu	33
1.25. Latvijas iedzīvotāju viedoklis par to, kādiem cilvēkiem vajadzētu liegt kļūt par Latvijas pilsoņiem atkarībā no tautības un pilsonības	34
1.26. Attieksme pret imigrantu ietekmi uz sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī atkarībā no respondenta tautības	34
1.27. Attieksme pret imigrantu ietekmi uz sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī atkarībā no respondenta dzimuma	35
1.28. Attieksme pret imigrantu ietekmi uz sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī atkarībā no respondenta izglītības līmeņa	35
1.29. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	36
1.30. Dzejniece, staļinisko represiju upuru atmiņu krājuma «Via dolorosa» veidotāja Anda Līce	38
1.31. Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga koncentrācijas nometnes «Rīga–Kaiserwald» upuru un ieslodzīto piemiņai veltītā pieminekļa atklāšanā	40
1.32. Labākais notikums Latvijas 20. gs. vēsturē	42
1.33. Sliktākais notikums Latvijas 20. gs. vēsturē	42
1.34. Latvijas vēstures nozīmīgāko posmu pozitīvs vērtējums un viedokļa trūkums	44
1.35. Kinozinātniece Valentīna Freimane par sevi un latviešu attiecībām ar pagātni	45
1.36. Vēstures zināšanu informācijas avoti	46
1.37. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	47
2.1. Latvijas un Rīgas iedzīvotāju skaits (tūkstošos) no 1800. līdz 1991. gadam	50
2.2. Amerikas latviešu vēstures dokumentētājs Osvalds Akmentiņš par pirmo latviešu ieceļotāju paaudzi jeb veclatviešiem	52
2.3. Rakstnieks Andrejs Upīts par Kurzemes bēgļiem	54
2.4. Rakstnieka Viļa Lāča stāsts par atgriešanos dzimtenē (1935–1937)	55
2.5. Žurnālista Hugo Rukšāna un jurista Arvīda Auna-Urālieša atmiņas par savu dzimteni	56
2.6. Klasiskās ģimnāzijas skolotāja Roderiha Valtera atvadu runa 1939. gada 18. oktobrī	57
2.7. Rakstnieces Agates Nesaules stāsts	60
2.8. Lielbritānijā dzīvojošās Līnas stāsts	61

2.9. 1952. gada jūnijā no padomju Latvijas uz Zviedriju aizbēgušā Liepājas zvejnieku arteļa zvejnieka Kārļa Strazda pārdomas	61
2.10. Migrācija Latvijas PSR	62
2.11. Latvijas PSR Valsts plāna komitejas atzinums Latvijas PSR Ministru padomei par migrācijas pārtraukšanas sekām	63
2.12. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	63
2.13. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	69
2.14. Darbspējas vecuma iedzīvotāju nodarbinātības un bezdarba līmenis 2008.–2010. g. izglītības, tautības un pilsonības dalījumā, %	73
2.15. Tipisko potenciālo emigrantu (EURES klientu) portreta izmaiņas, 2004–2010	75
2.16. 2000.–2010. g. izbraukušo skaits un ārzemēs dzīvojošo pieaugušo emigrantu portrets 2010. g. beigās	76
2.17. Emigrantu (vecumā 22 gadi un vairāk) sadalījums pa izglītības līmeņiem atkarībā no aizbraukšanas perioda, tautības, pilsonības un mītnes valsts	77
2.18. Selektivitātes indekss	78
2.19. Emigrantu nodarbošanās atkarībā no izglītības, mītnes valsts un aizbraukšanas gada	79
2.20. Emigrantu sadalījums pa mītnes zemēm atkarībā no aizbraukšanas gada	79
2.21. Pieaugušo emigrantu daļa, kas ārzemēs uzturas ar dzīvesbiedru, atkarībā no izcelsmes reģiona	80
2.22. Dažādu emigrantu grupu atgriešanās plāni Latvijā pusgada un 5 gadu laikā	80
2.23. Emigrantu izteikumi par emigrācijas iemesliem un atgriešanos Latvijā (1)	81
2.24. Emigrantu izteikumi par emigrācijas iemesliem un atgriešanos Latvijā (2)	81
2.25. Latvijas iedzīvotāju, viņu radnieku un draugu darba pieredze ārzemēs	82
2.26. Atgriezušos migrantu vērtējums par ārpus Latvijas pavadītā laika ietekmi uz dažādām dzīves jomām	83
2.27. Latvijā nodarbināto indivīdu personīgie neto ienākumi 2010. gada otrajā pusē atkarībā no paša un ģimenes locekļu darba pieredzes ārzemēs	83
2.28. Latvijas 18–65 gadu vecu iedzīvotāju emigrācijas plāni izglītības un pamatnodarbošanās dalījumā, 2010/12–2011/02	85
2.29. Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni dzimuma un vecuma dalījumā, 2010/12–2011/02	85
2.30. Dažādu iedzīvotāju grupu selektivitātes indekss attiecībā uz aizbraukšanas plānu motivāciju un konkrētību, 2010/12–2011/02	86
2.31. 18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni tautības un pilsonības dalījumā, 2010/12–2011/02	87
2.32. 18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni reģionu dalījumā, 2010/12–2011/02	88
2.33. 18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni atkarībā no pašu, radnieku un paziņu ārzemes pieredzes, 2010/12–2011/02	88
2.34. 18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni atkarībā no ienākumiem uz vienu ģimenes locekli, 2010/12–2011/02	89
2.35. Demogrāfisko faktoru un nodarbošanās ietekme uz emigrācijas plānu varbūtību	90
2.36. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	91
2.37. Ģimenes ar bērniem – nabadzības un sociālās atstumtības riska grupa	92
2.38. Izglītojamo bērnu skaits, kuru vecāki strādā ārzemēs	93
2.39. Uz kā rēķina?	93
2.40. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	95
3.1. Galvenās atziņas. Svarīgākais uzdevums	100
3.2. Piesaiste vietai – to veidojošie elementi	101
3.3. Piederības izjūta vietai – to veidojošie elementi dažādās dzīvesvietās	103
3.4. Piesaiste dzīvesvietai – tips un tā raksturojums	104
3.5. Piesaiste dzīvesvietai – tips, emocionālā piederības izjūta un citu dzīves aspektu vērtējums	105
3.6. Galvenās atziņas. Svarīgākais uzdevums	105
3.7. Pagasti saaug novadā: Aizputes novada piemērs	107
3.8. Sociālo NVO koalīcija Valmieras pilsētā – atbalsts pašvaldībai	108
3.9. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	110
3.10. Bezdarba slazds Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un ES-27 (%)	113
3.11. Zemas darba samaksas slazds Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27 (%)	114
3.12. Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju skaits 2010. gadā lielākajās pilsētās un novados Latvijā	115
3.13. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	116
3.14. Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi	117

Iedzīvotāji

Iedzīvotāju skaits, milj.	2,2
Dabiskais pieaugums, %	-0,8
Apdzīvojuma blīvums, cilv. uz km ²	34,8

Iedzīvotāju sadalījums starp pilsētām un laukiem, %

Laukos	32,3
Pilsētās	67,7

Iedzīvotāju dzimumsadalījums, %

Vīrieši	46,1
Sievietes	53,9

Iedzīvotāju vecumstruktūra, % (gada sākumā)

0–14 gadi	13,8
Darbspējas vecumā (vīrieši 15–62 g., sievietes 15–61,5 g.)	66,0
Vecāki par darbspējas vecumu	20,2

Nacionālais sastāvs, % (gada sākumā)

Latvieši	59,4
Krievi	27,6
Baltkrievi	3,6
Ukraiņi	2,5
Poļi	2,3
Lietuvieši	1,3
Citi	3,3

Vieta pēc tautas attīstības rādītājiem

Tautas attīstības indekss	0,769
Pieaugušo lasītprasme, %	99,8

Veselība

Paredzamais mūža ilgums, gados	73,8
Vīrieši	68,8
Sievietes	78,4
Zīdaiņu mirstība uz 1000 dzīvi dzimušajiem	5,7
Ārstu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem	35,7

Tautsaimniecība

Iekšzemes kopprodukts, milj. latu	12 735,9
Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju 2000. gada salīdzināmajās cenās, latos	3039
Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa	12 200

Iekšzemes kopprodukta samazinājums, %	-0,3
Bezdarba līmenis, %	14,3

Nodarbinātība pa tautsaimniecības nozarēm, %

Lauksaimniecība	9
Rūpniecība	24
Pakalpojumi	67

Vispārējās valdības sektora izdevumi pret iekšzemes kopproduktu, % (2009. gads)

KOPĀ	44,2
No tiem: aizsardzība	1,2
izglītība	6,6
veselība	4,7
sociālā aizsardzība	14,0

Lata kurss pret 1 USD (gada beigās)	0,5350
-------------------------------------	--------

Teritorija, km ²	64 589
-----------------------------	--------

Ievads

Tautas attīstības pārskati pasaulē tiek veidoti kopš 1990. gada, kad ANO Attīstības programma (UNDP) pirmo reizi uzaicināja neatkarīgu ekspertu komandu sagatavot ziņojumu par pasaules tautas attīstību nozīmīgāko globālo procesu kontekstā. Līdz šim jau sagatavoti divdesmit ziņojumi, kuros skartas visdažādākās tēmas, kas no dažādiem skatpunktiem raksturo tautas attīstību pasaulē. Pārskatu pamatuzdevums ir skatīt pasaules tautas attīstību, priekšplānā izvirzot kādu noteiktu izpētes aspektu, piemēram, 2009. gada pasaules pārskatā tā bija migrācija, bet 2010. gadā – tautas labklājība.

Latvijā pārskati par tautas attīstību tiek gatavoti kopš 1995. gada. Pirmos desmit gadus Tautas attīstības pārskatu sagatavošanu pārraudzīja ANO Attīstības programmas Latvijas birojs. Kopš 2004. gada atbildību par Tautas attīstības pārskatu sagatavošanu ir uzņēmusies Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Latvijas Tautas attīstības pārskatiem raksturīgi, ka katrā no tiem ir izvēlēta kāda noteikta tēma un tautas attīstība ir aplūkota šīs tēmas konceptuālajā ietvarā. Tas ļauj pārskatus īstenot kā tautas attīstības liecību un kā pētniecisku projektu reizē. Iepriekšējos pārskatos aplūktas tādas tradicionālas tautas attīstības problēmas kā nabadzība, sociālā integrācija, dzīves līmenis. Savukārt citi pārskati izceļas ar inovatīvu pieeju tautas attīstības problēmu risināšanā, piemēram, sabiedriskās politikas process, cilvēkdrošība, rīcībspēja tautas attīstības perspektīvā (pārskatu tematiku sk. 0.1. logā). Tautas attīstības pārskati ietver arī galvenos statistiskos rādītājus, kuros atspoguļota sociāli ekonomiskā procesa dinamika.

Nozīmīgākie statistiskie tautas attīstības rādītāji Latvijā 2010./2011. gadā: ekonomika un demogrāfija.

Ekonomiskās krīzes ietekmē Latvijā ekonomiskie rādītāji joprojām ir vieni no zemākajiem Eiropā: piemēram, iekšzemes kopprodukts 2010. gadā Latvijā uz vienu iedzīvotāju (3039) pēc pirktspējas līmeņa (PSL) ir otrs zemākais Eiropā pēc Rumānijas. Iekšzemes kopprodukta samazinājums salīdzinājumā ar 2009. gadu ir neliels – par 0,3%. Taču salīdzinājumā ar 2007. gadu iekšzemes kopprodukta samazinājums ir par 22%. Pašlaik tas ir nedaudz virs 2006. gada līmeņa. Bezdarba līmenis valstī 2010. gadā samazinājies līdz 14%, un tas ir par 2% mazāk nekā 2009. gadā. Jānorāda, ka 2011. gada vasaras nogalē bezdarbs samazinājies līdz 12%.

Pēc sākotnējiem 2011. gada pavasarī veiktās tautas skaitīšanas datiem valsts iedzīvotāju skaits ir noslīdējis zem diviem miljoniem. Galvenie depopulācijas iemesli ir emigrācija un zems dzimstības līmenis. Tomēr, neņemot vērā visai strajos depopulācijas procesus Latvijā, daži demogrāfiskie rādītāji liecina par pozitīvām tendencēm pēdējo piecpadsmit gadu laikā, piemēram, redzami samazinājusies zīdaiņu mirstība: mirušo skaits uz 1000 dzīvi dzimušajiem 1995. gadā bija 18,8, bet 2010. gadā – 5,7. Pieaudzis arī jaundzimušo paredzamais mūža ilgums: 1995. gadā tas bija 66,7 gadi, taču 2010. gadā – 73,8. Tai pašā laikā kopējais valsts iedzīvotāju skaits samazinās.

Nacionālā identitāte un tautas attīstība

Latvijas Tautas attīstības pārskatiem raksturīgi, ka tajos sniegta ne tikai sociālo procesu analīze, balstoties uz

0.1.
logs

Pārskati par tautas attīstību Latvijā: tematika

- 1995 Vispārējs tautas attīstības izvērtējums Latvijā; sabiedrisko pārmaiņu ietekme uz iedzīvotājiem
- 1996 Nabadzība, sociālā integrācija un reģionālās atšķirības
- 1997 Dzīves līmenis, izglītības reforma un līdzdalība
- 1998 Valsts, indivīdi un privātais sektors; ilgtspējīga attīstība, iespēju vienlīdzība, cilvēku attiecību kvalitāte, indivīda, valsts un privātā sektora partnerība
- 1999 Globalizācijas izpausmes Latvijā, tās radītie riski un iespējas
- 2000/2001 Sabiedriskās politikas process tautas attīstības perspektīvā
- 2002/2003 Cilvēkdrošība kā svarīgs sabiedrības attīstības priekšnoteikums
- 2004/2005 Rīcībspēja reģionos
- 2006/2007 Cilvēkkapitāls, tā saistība ar sociālo kapitālu, sociālajiem institūtiem un tīkliem
- 2008/2009 Atbildīgums

statistikas datiem, bet arī indivīdu un sociālo grupu vērtību, viedokļu un pārliecību izpētes rezultāti. Tā, piemēram, 2008./2009. gada pārskata autoru uzmanības centrā bija atbildīgums, indivīda spēja apzināties savas rīcības sociālās sekas un atbildēt par tām. 2008./2009. gada pārskata autori uzsver, ka viena no tautas attīstības jēdziena pamatdimensijām ir cilvēka izvēles iespēju paplašināšana. Taču indivīda izvēles brīvība, īstenojot savus dzīves plānus, veido medaļas vienu pusi. Otra medaļas puse ir ne mazāk svarīga, jo tā ir indivīda izvēles seku apzināšanās plašākā sabiedrības kontekstā. 2008./2009. gada pārskata autori uzsver, ka tautas attīstība ir cieši saistīta ar katra cilvēka spēju rīkoties atbildīgi.

Ciešu individuālā un sociālā saikni atrodam arī jēdzienā «nacionālā identitāte». No vienas puses, indivīda piederība nacionālajai kopienai ir subjektīva izjūta, īpašas saites, kas cilvēku saista ar dzimto zemi, bet, no otras puses, tās ir īpašas attiecības tādā nozīmē, ka tās vieno indivīdu ar valsti, veido neredzamas saites ar valsti, kas nosaka indivīda pilsonisko atbildību un tiesības, sniedz drošības sajūtu par nākotni. Nacionālās kopienas stiprums izriet no nācijas locekļu kopības apzināšanās, savstarpējas atzīšanas un pašaušanās, kā arī pilsoniskās iesaistīšanās un atbildības. Kopīgi uzskati un vērtību izpratne satur nāciju kopā, ļauj izvirzīt mērķus un rīkoties, justies drošiem.

Savukārt valsts uzdevums ir sekmēt nacionālās identitātes stiprināšanu, veicināt sabiedrības locekļu piederības sajūtu nācijai, stiprināt pilsonisko piederību, skaidri definējot politiskās, sociāli ekonomiskās tiesības un pienākumus, veidot izglītības un mediju sistēmu, kas kalpo kā instruments nācijas tēla radīšanai. Valsts uzdevums ir stiprināt nacionālo kultūru un valodu, cieņu pret valsts simboliem, atbalstīt tradīcijas un rituālus, tai skaitā valsts svētkus, kas veido piederības sajūtu nācijai, kā arī sekmēt jaunu tradīciju un rituālu veidošanos, kas kalpo kā vienojošs spēks visiem sabiedrības locekļiem neatkarīgi no viņu etniskās piederības.

2010./2011. gada pārskats ir veidots valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros. Pārskata uzdevums ir aplūkot indivīda nacionālās piederības saturu tautas attīstības kontekstā. 2010./2011. gada pārskatā īpaša uzmanība pievērsta arī emigrācijas jautājumiem, jo tautas attīstību vājina iedzīvotāju skaita samazināšanās valstī. Cilvēku aizceļošana un dzīve citās zemēs ir liecība tam, ka pastāv nemītīga identitāšu konkurence un transformācija. Pārskats arī atklāj to apstākļu un paņēmieni paleti (rīcībspēju), kas sekmē cilvēka piesaisti vietai, reģionam. Pārskata pirmās divas daļas, kur aplūkota nacionālā identitāte un emigrācija, vairāk atklāj problēmas un veicamos uzdevumus, taču trešajā daļā rīcībspējas izpēte ļauj iezīmēt sasniegumus, ko guvušas dažādas kopienas, stiprinot piederības sajūtu vietai.

Nacionālā identitāte un tai radniecīgie jēdzieni

Identitāte ir viens no tiem jēdzieniem, kuru pēdējās desmitgadēs arvien biežāk lieto gan zinātnē, gan masu medijos, gan ikdienas sarunās. Kolektīvā identitāte norāda uz piederību grupai, tā ir subjektīva, jo piederību grupai

nosaka indivīda izvēle. Taču šī izvēle var īstenoties sabiedrībā saskaņā ar pastāvošām struktūrām un diskursīvām praksēm. Skaidrojot identitāti, jāuzsver indivīda aktīvā loma identitātes izveidē, šai ziņā identitāti var uzlūkot kā pretstatu kastai, pēdējā norāda uz stingru un nemaināmu vietu sabiedrībā. Savukārt identitātes veidošanā indivīda pozīcija ir aktīva: no sabiedrības piedāvātā rīku arsenāla – izglītības, nodarbošanās, vietas, valsts, kur dzīvot, partijām un kustībām, brīvā laika pavadīšanas veidiem, mūzikas, ģērbšanās, draudzības un ģimenes modeļu daudzveidības, sociālajiem tīkliem – no visa tā indivīds atlasa sev piemērotāko un izvēlas to, kam jūtas piederīgs.

Nācija. Jēdzienam «nācija» ir ļoti sena lietojuma vēsture dažādās valodās un dažādās nozīmēs gan antīkajā pasaulē, gan viduslaikos, gan vēlāk. Tas lietots dažādu grupu apzīmēšanai, lai norādītu uz kādam pazīmēm, kas tās atšķir no citām grupām; piemēram, tas var apzīmēt dzimtu vai studentus, kas nāk no vienas zemes, kā grupu ar kopējām paražām, kuras to atšķir no citiem kaimiņiem. Parasti pētnieki norāda uz Lielo franču revolūciju kā jaunas nozīmes piešķirēju jēdzienam «nācija». Jaunā nozīme veidojas kontekstā ar tradicionālās varas struktūru maiņu – no tādām struktūrām, kurās monarha vara balstījās uz pavalstnieku lojalitāti, uz tādām, kurās autoritāte balstās kopienā, kas spējīga rīkoties un paust savu gribu. Jaunajai nācijas izpratnei raksturīgi, ka tā ir aktīvs politikas aģents, sākotnējais suverenitātes idejas nesējs. Mūsdienās, runājot par nāciju, parasti norāda uz iedzīvotāju kopumu, kam ir kopīga teritorija, vēsture, kultūra, ekonomika, likumi.

Nacionālā identitāte ir viena no indivīda identitātēm, tā ir indivīda piederības sajūta nacionālajai, valstiskajai kopienai. Nacionālajai identitātei ir īpaša loma valstī, jo tā veido valsts iedzīvotāju kopības izjūtu, piederību nācijai. Nacionālā identitāte ietver sevī valstisko un personisko. Piederības sajūta nacionālajai kopienai ir tā saite, kas ļauj indivīdam justies kā valstiskās kopienas loceklim.

Nacionālās identitātes dimensijas atklāj nacionālās piederības saturu. Pētnieki parasti nodala šādas nacionālās identitātes dimensijas: 1) psiholoģiskā dimensija (lepnums, emocionālās piederības saites, kurām nav nepieciešams kāds racionāls skaidrojums), 2) kultūra (vērtības, pārliecības, tradīcijas, paradumi, valoda; kultūra palīdz iztēloties savu kopienu kā atšķirīgu no citām), 3) teritoriālā piederība, kas ietver uzskatus par mājām, par dabas resursiem, ainavu par vietu kā barotāju, 4) vēsturiskās atmiņas, kas ļauj izjust lepnumu par savu valsti, gūt iedvesmu un pacilātību par savām saknēm, 5) politiskā dimensija, kas veido indivīda pilsoniskās saites ar valsti un sabiedrību: pienākumi, tiesības, vērtības, lojalitāte, aktīva pilsoniskā pozīcija, 6) kopīga ekonomika (0.2. logs).

Nacionālā identitāte ir jānošķir no etniskās identitātes. **Etniskā identitāte** norāda uz piederību etniskajai grupai, tās pamatā ir kopēja kultūra un valoda, kopējas atmiņas un mīti par savas kopienas izcelsmi, varoņdarbiem, uzvarām, savdabību. Etniskā identitāte ir aktuāla sabiedrībās, kurās līdzās pastāv dažādas etniskās grupas. Ja, piemēram, krievi, ukraiņi, baltkrievi u. c. etnisko grupu pārstāvji Latvijā runā par savas kultūras saglabāšanu, tad tas ir jautājums par savu etnisko identitāti. Etniskā un nacionālā identitāte viena otru neizslēdz, bet papildina, piemēram,

latviešu etniskā identitāte norāda uz piederību latviešu kultūras kopienai, bet nacionālā identitāte – uz valstisko piederību. Parasti etniskā identitāte veido nacionālās identitātes kodolu, Latvijā nacionālās identitātes kodols ir latviskā identitāte. Tai pašā laikā jāuzsver, ka nacionālā identitāte ir plašāks jēdziens un tā papildus etniskās identitātes pazīmēm paredz arī kopīgu politisko un ekonomisko kārtību.

Ņemot vērā, ka pasaulē nav daudz monoetnisku valstu, tādu, kurās pastāv tikai viena etniskā grupa, bet gluži otrādi – migrācijas procesu dēļ etniskais sastāvs lielākajā daļā valstu kļūst aizvien daudzveidīgāks, arvien aktuālāks kļūst imigrantu jautājums par savas etniskās identitātes saglabāšanu. Arī šajā pārskatā tiks skarts jautājums par to, kā latviešu emigranti raugās uz savu latvisko identitāti jaunajā mītnes zemē.

Kultūrnācija ir jēdziens, kas nacionālās kopienas skaidrojuma priekšplānā izvirza kopēju kultūru un valodu, to sargāšanu un stiprināšanu. Latvijā kultūrnācijas jēdzienu lieto kopš 19. gs. otrās puses – laika, kad Latvijai nebija savas valsts un tas kalpoja latviešu kopienas apzīmējumam, kuru vienoja latviešu valoda un kultūra.

Pilsoniskā nācija ir jēdziens, kas nacionālās kopienas skaidrojuma priekšplānā izvirza lojalitāti valstij, pilsoņa tiesības un pienākumus, pilsoņa aktīvu iesaistīšanos nacionālās kopienas mērķu īstenošanā, tās stiprināšanā. Jēdziens «pilsoniskā nācija» Latvijā ieviesās 19. gs. beigās vienlaikus ar idejām par valstisko pašnoteikšanos.

Vēsturiskā atmiņa ietver sevī stāstus, leģendas un mītus par savas zemes pagātni un ir ļoti nozīmīgs kopienu vienojošs spēks. Te pieskaitāmi arī emocionāli piesātināti mīti par dažādām versijām par to, kāds varētu būt bijis vēsturiskās attīstības ceļš, kā to ietekmējuši dažādi vēstures pagriezieni.

Pārskata uzdevumi un galvenās tēmas

2010./2011. gada **Pārskata mērķis** ir aplūkot nacionālo identitāti, tās konkurenci ar citām identitātēm, skaidrot tās veidošanos, saturu, kā arī atklāt to ietekmējošos apstākļus. Pārskata uzdevums ir arī parādīt nacionālās identitātes

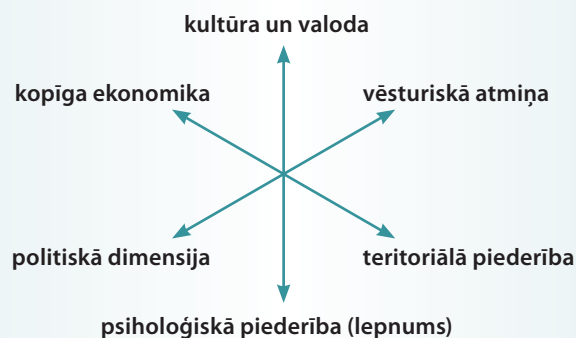
vieta identitāšu hierarhijā dažādās sabiedrības grupās, aplūkot nacionālās identitātes transformāciju emigrācijas apstākļos. Pārskatā ir sniegts arī reģionālās identitātes skaidrojums, apstākļi, kas piesaista cilvēku noteiktai vietai, un atklāti rīcībspējas modeļi, kas stiprina piederību vietai, reģionam.

Pārskata 1. daļā **Nacionālā identitāte: saturs un veidošanās** aplūkoti vairāki jautājumi, kas atklāj jēdziena «identitāte» popularitāti pēdējās desmitgadēs, jēdziena «nacionālā identitāte» saturu un parāda, ar ko tā atšķiras no citām identitātēm, kāpēc tā ir tik nozīmīga gan individam, gan valstij. Nacionālās identitātes veidošanās skaidrota ar tēzi, ka identitātes ir sociāli konstruētas, norādot gan uz indivīda, gan sociālo aģentu lomu valstiskās piederības sajūtas veidošanā. Jēdziena «nacionālā identitāte» satura izklāstam kalpo šādu tās dimensiju izpēte: 1) psiholoģiskā dimensija (lepnums, emocionālās piederības saites), 2) kultūra (vērtības, pārliecības, tradīcijas, paradumi, valoda; kultūra, kas palīdz iztēloties savu kopienu kā atšķirīgu no citām), 3) teritoriālā piederība, kas ietver uzskatus par mājām, par dabas resursiem, ainavu par vieta kā barotāju; 4) vēsturiskās atmiņas, kas ļauj izjust lepnumu par savu valsti, gūt iedvesmu un enerģētisku pacēlumu par savām saknēm; 5) politiskā dimensija, kas veido indivīda pilsoniskās saites ar valsti un sabiedrību: pienākumi, tiesības, vērtības, lojalitāte, aktīva pilsoniskā pozīcija un 6) kopīga ekonomika. Sniegts salīdzinājums par to, cik nozīmīgas šīs nacionālās identitātes dimensijas ir dažādās sabiedrības grupās. Skaidrojot nacionālo identitāti, analizēta arī pilsoniskā un etniskā nacionālisma mijiedarbe valstiskās piederības veidošanās procesā. Īpaša uzmanība pievērsta vēsturiskajai atmiņai, tostarp salīdzinot latviešu un krievvalodīgo Latvijas iedzīvotāju vēsturiskās atmiņas atšķirības. Aplūkoto jautājumu izpētē plaši izmantoti valsts pētījumu programmas ietvaros veiktās aptaujas «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.» dati.

Pārskata 2. daļā **Migrācija: vēsture un šodiena** uzmanība pievērsta Latvijas iedzīvotāju migrācijas jautājumiem, gan skatot tos vēsturiskā perspektīvā, pievēršoties migrācijas lielākajām plūsmām 19. un 20. gs., gan arī aplūkojot pašreizējo migrācijas problēmu loku. Vēsturiskajā

0.2.
logs

Nacionālās identitātes dimensijas

ieskatā par migrācijas lielākajām plūsmām parādīts, kā tās ietekmējušas Latvijas saimniecisko un sociālo attīstību, kā arī iedzīvotāju nacionālo identitāti. Latvijas kā valsts un nācijas attīstības kontekstā ļoti svarīgas ir atziņas, kas gūtas intervijās ar Latvijas emigrantiem Īrijā un Anglijā. Tajās atklājas nacionālās identitātes sociālās un ekonomiskās dimensijas kā valstiskās piederības komponenti, kas ir zināmā pretrunā ar Latvijas politisko diskursu, pēc kura, akcentējot vēstures, kultūras un valodas lomu nacionālās identitātes veidošanā, bez pietiekamas uzmanības atstāta iedzīvotāju labklājība kā valstiskās piederības aspekts. Pētījums par latviešu imigrantiem Īrijā un Anglijā atklāj, kā emigrācijas ceļus caurstrāvo dilemma starp valstisko piederību un vēlmi pēc labklājības ātrākas sasniegšanas. Pārskats sniedz arī apkopojošu analīzi par migrācijas tendencēm pēdējā desmitgadē, atklājot ekonomiskā uzplaukuma un krīzes ietekmi uz migrāciju: kā mainās emigrējošo sastāvs, kā iespējas izmantot informācijas tehnoloģijas un sociālie tīkli arvien vairāk atvieglo pieņemt lēmumu par emigrāciju. Pārskatā aplūkota arī emigrantu atgriešanās pieredze un plāni, tajā sniegts ieskats politikas jomā, kuras uzdevums ir risināt problēmas, kādas piemeklē bērnus, kuru vecāki dodas peļņā uz ārzemēm, bet bērnu uzraudzību uztic tuviniekiem.

Pārskata 3. daļā **Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un indivīdu rīcībspējas stratēģijas** aplūkoti jautājumi saistībā ar reģionālo piederības sajūtu, atklājot faktorus, kas to stiprina vai, gluži otrādi, padara vājāku. Liela uzmanība veltīta tam, kā reģionālo identitāti ietekmē administratīvi teritoriālā reforma. Izpētot dažādās stratēģijas, kas stiprina reģionālo identitāti, autori pievēršas gan iedzīvotāju labklājību veicinošai politikai, gan pašvaldību sadarbībai, gan vietējo rīcības grupu prakšu analīzei. Vienlaikus autori atklāj arī tādu parādību kā «labklājības slazds» – tas ir pēdējā desmitgadē radies fenomens, kas

veidojas kā atbildes reakcija pret valsts aizsargājošo sociālo politiku un izpaužas kā bezdarbība un paļaušanās uz valsts sniegtajām sociālajām garantijām. Šajā Pārskata daļā raksturoti arī cilvēkiem svarīgie apstākļi, kas nosaka piederību, piesaisti vietai. Aptaujas datu analīze atklāj, ka piederības izjūtu un piesaisti vietai raksturo, no vienas puses, cilvēka dzīvesvietas iespēju struktūra – pieejamās darba un izglītības iespējas, dažādu pakalpojumu klāsts un, no otras puses, arī cilvēka vajadzības, prasības, dzīvesveids.

Gatavojot Pārskatu par nacionālo identitāti, autoru mērķis ir aicināt lasītāju domāt līdzīgi par to, kā viņš jūt savas identitātes, kādu vietu šo identitāšu hierarhijā ieņem nacionālā identitāte. Mūsu mērķis ir aicināt lasītāju izsvērt, kādas ir stiprākās saites, kas veido viņa piederības sajūtu valstij, kas veido šīs piederības kodolu un kas šķiet mazāk svarīgs. Mēs Pārskatā esam izvirzījuši diskusiju par to, kādu nozīmi valstiskajā piederībā veido pilsoniskā un kādu – latviskā dimensija. Esam iezīmējuši diskusijas aprīsi, kādi ir nāciju veidojošie principi Latvijā, šai sakarībā mēs aicinām diskutēt par mijiedarbi starp etnisko un pilsonisko nacionālismu. Savukārt migrācijas procesu analīze atklāja, ka aizbraukšana no valsts, lai nodrošinātu savas ģimenes labklājību, ir atbildība, ko uzņemas indivīds. Kā šo individuālo atbildību par sevi, par savu ģimeni saskaņot ar atbildību par savu tēvzemi? Tie ir diskusijas jautājumi, kas nodarbināja pārskata autoru prātus.

Mēs uzrunājam dažādu sabiedrības grupu piederīgos, tai skaitā dažādu tautību, dažādu profesionālo grupu un sociālā statusa, ieņemamā amata, dažādu Latvijas reģionu pārstāvjus. Mēs gribam uzsvērt, ka indivīda nacionālā identitāte veidojas mijiedarbībā ar pārējo sabiedrību – tas notiek gan sava pagasta, novada un pilsētas, gan valsts, gan arī pārvalstiskā mērogā. Nacionālā identitāte ir tāda, kādu mēs to veidojam ar savu rīcību un vārdiem ikdienā un svētkos.

Nacionālā identitāte: saturs un veidošanās

1. daļa

1.1. KAS IR NACIONĀLĀ IDENTITĀTE?

1.2. NACIONĀLĀS IDENTITĀTES DIMENSIJAS:
IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSMJU IZPĒTE

1.3. NACIONĀLĀ IDENTITĀTE,
VĒSTURE UN SOCIĀLĀ ATMIŅA

1.1. Kas ir nacionālā identitāte? Kā to skaidrot?

Identitāte ir viens no tiem jēdzieniem, kuru pēdējās desmitgadēs arvien biežāk pieminam ikdienas sarunās, diskusijās, zinātniskajā literatūrā. Ar ko izskaidrojama šī jēdziena popularitāte? Droši vien ar to, ka jēdziens «identitāte» labi iederas mūsdienu mainīgajā pasaulē, kurā cilvēkiem paveras daudz jaunu iespēju – sākot ar daudzajām interešu un dzīves stila izvēlēm, beidzot ar iespējām doties uz citu valsti, lai mācītos vai strādātu. Identitāte paver ceļu, meklējot atbildes uz jautājumiem: «kas es esmu?», «kam jūtos piederīgs?», tas ir jautājums, kuru uzdevis droši vien katrs no mums, it īpaši jaunībā. Kolektīvā identitāte rāda piederību grupai, tā ir subjektīva, jo piederību grupai nosaka indivīda izvēle. Taču šī izvēle var īstenoties sabiedrībā pastāvošo struktūru, diskursīvo prakšu ietvaros. Skaidrojot identitāti, jāuzsver indivīda aktīvā loma identitātes izveidē, šai ziņā identitāti var uzlūkot kā pretstatu kastai, kas norāda uz stingru un nemaināmu vietu sabiedrībā. Savukārt identitātes veidošanā indivīda pozīcija ir aktīva: no sabiedrības piedāvātā rīku arsenāla – izglītības, nodarbošanās, vietas, valsts, kur dzīvot, iesaistīšanās partijās un kustībās, brīvā laika pavadīšanas veida, mūzikas, ģērbšanās, draudzības un ģimenes modeļu daudzveidības, sociālajiem tīkliem – no visa tā indivīds atlasa un izvēlas to, kam jūtas piederīgs.

Skaidrojot to, kā veidojas identitāte, kā indivīds iegūst piederības sajūtu, vairākums pētnieku uzsver, ka identitāte ir sociāli konstruēta – tas nozīmē, ka indivīda identitātes veidošanas līdzeklis ir valoda. Balstoties uz sabiedrībā pastāvošajām diskursīvajām praksēm, citiem vārdiem, uz dažādiem vārdos ietērptiem skatījumiem uz lietām un notikumiem, uz zināšanām, stāstījumiem, mītiem, simboliem, vērtībām, veidojas indivīda identitāšu hierarhija. Diskursīvo prakšu izveidē milzīga loma ir tradicionālajām socializācijas institūcijām: ģimenei, skolai, masu medijiem, valsts varas institūcijām, kā arī informācijas sabiedrībā tik populārajiem sociālajiem tīkliem. Jauno informācijas tehnoloģiju izplatīšanās ar milzīgu ātrumu vairo jaunu identitāšu iespējamību.

Jaunu piederību veidošanās rada identitāšu konkurenci: piemēram, darba iespējas ārzemēs konkurē ar piederības sajūtu savai zemei, dzimtajai pusei, vietējai kopienai. Ja stāsts par dzīvi, darba apstākļiem, iespēju nodrošināt sevi, savu ģimeni Īrijā, Anglijā vai Norvēģijā iegūst pievilcību un vēlmi piebiedroties aizbraucējiem, tā ir konkurējoša identitāte. Konkurējošas identitātes varam uzlūkot kā konkurējošus stāstus. Ja stāstam par dzīvi ārzemēs nav konkurējoša stāsta par iespējām Latvijā, tas aicina pievienoties jaunajai kopienai.

Sociālo identitāšu pētnieki uzsver, ka piederības sajūta ir nozīmīga, veidojot cilvēka sociālo pašsajūtu sabiedrībā. Intervijā par nacionālismu britu filozofs Jesaja Berlins

(*Isaiah Berlin*) norāda, ka līdzīgi kā cilvēkiem vajag ēst un dzert, viņiem vajag drošību un pārvietošanās brīvību un ka viņiem ir nepieciešama grupas piederības sajūta. Ja tās nav, cilvēks jūtas nošķirts, vientuļš. «Vientulība nenozīmē būt vienam, bet gan būt starp cilvēkiem, kas nesaprot jūsu teikto.» (Gardels, 1991)

Grupās piederības sajūta rada drošību, taču interesanti, ka šī drošība tiek veidota, novelkot robežšķirtni ar citām grupām un izceļot savas grupas pozitīvās īpašības, tādējādi veidojot drošu telpu savējiem. Jau pirms vairākām desmitgadēm ievērojamie identitātes pētījumu aizsācēji Oksfordas Universitātes profesors Henrijs Taifels un Austrālijas Nacionālās universitātes profesors Džons Tērners (*Tajfel Henri, Turner John C.*) atklājuši, ka identitāte tiek konstruēta, izceļot savu grupu salīdzinājumā ar citām grupām, ka šo procesu pastiprina nepieciešamība pēc pozitīvas identitātes, kas iegūstama, gan uzsverot citas grupas negatīvās īpašības (Tajfel, Turner, 1979), gan norādot uz netaisnību, kas varētu rasties no citām grupām (Taylor, McKirnan, 1984). Nereti blakus esošā atšķirīgā etniskā vai lingvistiskā grupa kalpo kā identitātes konstruēšanas stimuls. Piemēram, 90. gados veiktie salīdzinošie pētījumi postkomunistiskajās valstīs parādījuši, ka etniskā identitāte stingrāk izteikta ir valstīs, kurās blakus galvenajai etniskajai grupai pastāv skaitliski ievērojamas etniskās minoritātes, – Latvijas, Igaunijas, Ukrainas un Baltkrievijas iedzīvotāji kā nozīmīgāko norādījuši etnisko piederību, bet Lietuvas un Polijas iedzīvotāji kā nozīmīgāko visbiežāk min piederību savai pilsētai, pagastam.

Nacionālā identitāte

Nacionālā identitāte ir viena no indivīda identitātēm, tā ir indivīda piederības sajūta nacionālajai, valstiskajai kopienai. Nacionālajai identitātei ir īpaša loma valstī, jo tā veido valsts iedzīvotāju kopības izjūtu, piederību nācijai. Nacionālā identitāte ietver sevī valstisko un personisko. Piederības sajūta nacionālajai kopienai ir tā saite, kas ļauj indivīdam justies kā valstiskās kopienas loceklim. Oksfordas Universitātes profesors Deivids Millers (*David Miller*) uzsver, ka nacionālajai identitātei ir jāveidojas no iekšienes, no nācijas radītāju subjekta puses, ne no ārienes. Nacionālās kopienas pamatā ir tai piederīgo pārliecība un uzskati: nācijas pastāv, kad to locekļi atzīst cits citu kā līdzpilsoņus. Nacionālā identitāte ir kā cements, kas satur sabiedrību kopā, rada kopīgas darbības (Miller, 1999).

Jēdzienam «nācija» ir ļoti sena lietojuma vēsture dažādās valodās un dažādās nozīmēs gan antīkajā pasaulē, gan viduslaikos. Tas lietots kā dažādu grupu

apzīmējums, lai norādītu kādas pazīmes, kas vienu grupu atšķir no citām, piemēram, lai apzīmētu dzimtu, studentus, kas nāk no vienas zemes, kā grupu ar kopējām paražām, kas to atšķir no citiem kaimiņiem. Parasti pētnieki min Lielo franču revolūciju kā jaunas nozīmes piešķirēju jēdzienam «nācija». Jaunā nozīme veidojās kontekstā ar tādu tradicionālās varas struktūru nomaiņu, kurās monarha vara balstījās uz pavalstnieku lojalitāti, pret tādām struktūrām, kuru autoritāte pamatojas kopienā, kas spējīga rīkoties un paust savu gribu. Jaunajai nācijas izpratnei raksturīgi, ka tā ir aktīvs politikas aģents, sākotnējais suverenitātes idejas nesējs. Nācija kā politiskās varas avots, aktīvs politiskās varas aģents paver jaunu izpratni par politiku, tā ir ideja par to, ka institūcijas un politiķi ir kaut kas tāds, kas pauž nācijas gribu. Raksturojot nāciju, parasti autori norāda lietas, kuras noteiktai iedzīvotāju grupai ir kopīgas: teritorija, vēsturiskās atmiņas, mīti, kopēja kultūra, likumi, politiskā kārtība, ekonomika. Nācija ir valsts iedzīvotāju kopums. Interesants ir jautājums par to, kā nācijas, tādā valsts iedzīvotāju kopums, ir veidojušās. Dažādi vēstures pagrieziena punkti ir kalpojuši par stimulu nāciju veidošanās procesam: pilsoniskās revolūcijas, impēriju sairšana, nacionālā atbrīvošanās u. c. Daudzos gadījumos nācijas ir veidojušās uz noteiktas etniskās kopienas pamata, kur attiecīgā etniskā grupa veido arī valsts nosaukumu, piemēram, vācieši – Vācija, zviedri – Zviedrija, dāņi – Dānija utt. Arī Latvijas nosaukums nāk no tās galvenās iedzīvotāju grupas – latviešiem. Tai pašā laikā zinām, ka arī šis valstis mūsdienās nav monoetniskas. Citos gadījumos nācija veidojas, saplūstot daudzām etniskām grupām, un nācijas nosaukums ir pavisam cits, piemēram, ASV, Kanāda, Austrālija. Reizēm nācija veidojas, sairstot impērijai, piemēram, vairākas Austrumeiropas valstis izveidojušās uz Austroungārijas monarhijas bāzes.

Diskusija par nāciju veidojošiem principiem Latvijā

Latvijas nācijas veidošanās skaidrojumu problemātisku dara apstākļi, ka, no vienas puses, nacionālās kopienas sastāvu ir ietekmējuši tādi krasi vēstures pagriezieni kā Pirmais un Otrais pasaules karš, padomju okupācija, kā arī iedzīvotāju migrācijas procesi, bet, no otras puses, kaut arī Latvija nekad nav bijusi monoetniska valsts, maz ir diskutēts par principiem, kas ir nācijas veidošanās pamatā Latvijā.

Pirmās diskusijas par nāciju Latvijā notika laikā, kad Latvijas valsts vēl nebija izveidota. Kā liecina Denisa Hanova «Baltijas Vēstneša» studijas (tas ir viens no vecākajiem un nozīmīgākajiem latviešu pilsoniskās preses izdevumiem), jau 19. gs. 80.–90. gados latviešu intelektuāļi rosināja diskusiju par latviešu nācijas jēdziena saturu, par to, kas veido piederību pie savējo kopienas, kas nodrošina un kas izslēdz iespējas piederēt pie nacionālās kopienas (Hanovs, 2003, 193–210). Sākotnēji latviešu kultūras aktīvākie pārstāvji iestājās par latviešu tiesībām uz savu valodu un kultūru, tādā veidā definējot latviešu kopienu kā *kultūrnāciju*, kam raksturīgi savas identitātes meklējumi kultūras unikalitātē un centienos norobežoties no citām

etniskajām grupām. Interesanti, ka 19. gs. 90. gados «Jaunās strāvas» ideju ietekmē parādījās arī visai atšķirīgi viedokļi, t. i., atvērts skatījums uz piederību pie nācijas, kas iespējama ne tikai kā iedzimta īpašība, etniskā piederība, bet tika atzīts, ka tā var veidoties arī izglītības, respektīvi, nācijas vērtību pieņemšanas ceļā. Tādējādi diskusiju laikā parādījās jauna dimensija nācijas skaidrojumā, kas akcentēja nāciju kā indivīdu kopumu, kas pēc brīvas gribas pieņem konkrētās etniskās kultūras pazīmes. Interesanti, ka politiskās nācijas idejas attīsta arī izcilais sabiedriskais darbinieks, viens no Satversmes izstrādātājiem un neatkarīgās Latvijas dibinātājiem 1918. gada 18. novembrī – Miķelis Valters, kurš uzsvē nācijas aktīvo dabu, kas īstenojama kā pilsoniska solidaritāte un līdzdalība, arī kā atvērtība plašākām vērtībām. Nacionālā piederība Valteram vispirms ir nevis izcelsmes, bet gan kulturālas un demokrātiskas līdzdalības jautājums (Ijabs, 2007, 143).

Tomēr šīs idejas, kas pavēra ceļu uz *politiskās nācijas* veidošanās diskursu, neguva plašāku atbalstu, un noteicošo pozīciju saglabāja etniskās nācijas dominante latviešu nacionālajā diskursā. Visā pilnībā tā nostiprinājās pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gadā organizētā apvērsuma, kad īpaša uzmanība tika pievērsta latviešu nācijas tapšanai, par ideālu izvirzot etniski homogēnas nācijas veidošanu.

Diskusijas 90. gados Latvijā un pasaulē

20. gs. 90. gados Latvijā notika vairākas konferences, tika publicēti raksti un grāmatas, kurās teorētiski aplūkoti tādi jēdzieni kā «nacionālā valsts», «nācija», «nacionālisms», «pilsonība». 1998. gadā notikušajā konferencē, kas bija veltīta politiskās nācijas un etnopolitikas jautājumiem, Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnesis Egils Levits savā ziņojumā par nāciju veidošanās tradīcijām uzsvēra divu dimensiju klātbūtni šajā procesā – Francijā piederību nācijai nosaka identifikācija ar demokrātisko politisko valsts iekārtu, taču citām Eiropas valstīm, piemēram, Vācijai, tā bija vācu nacionāli kulturālās kopības pašapzināšanās. Levits izvirza jautājumus – «vai latviešiem arī turpmāk būtu vēlams palikt par tīri etniski definētu kultūrnāciju, vai latviešu valsts nācija ir vēlama, vai tā ir iespējama? Vai būtu reālāka un vēlāma abu nācijas raksturlielumu kombinācija» (Levits, 1998).

Illinoisas un Latvijas Universitātes profesore (10. Saeimas deputāte) Rasma Kārkliņa savā runā toreiz uzsvēra aktīva un atbildīga pilsoņa nozīmi, norādot, ka demokrātiskas valsts funkcionēšanai nepieciešamas ne tikai atbilstošas institūcijas, bet arī noteiktas kvalitātes pilsoņi. Kārkliņa pilsonību aplūko sociālās pilsonības perspektīvā, viņa uzsvē, ka Amerikas kontekstā pilsonība ir kaut kas vairāk nekā likumīgs statuss, tā ir «labas pilsonības» nācija, kurā indivīds tiek uzlūkots kā kaut kas sociāli nozīmīgs un atbildīgs tikai gadījumā, ja tas rūpējas par savu karjeru un ģimeni un tai pašā laikā atbalsta savu kopienu un pilda savus pilsoņa pienākumus. Tikai tad var pastāvēt demokrātija, ja liela pilsoņu daļa atbilst šim ideālam (Karklins, 1998).

Tai pašā laikā Elmārs Vēbers, kurš 20. gs. 90. gados organizēja vairākas starptautiskas konferences, kurās

jautājumi par to, kādai būt Latvijas nācijai, tika diskutēti kopā ar pasaules zinātniekiem, atzina, ka plaša mēroga diskusijas tika pārtrauktas tāpēc, ka sabiedrība nebija tām gatava, tā nespēja pieņemt, ka par diskusiju priekšmetu kļūst jautājumi par nacionālo kopienu, tās veidošanās principiem.

Kā liecina sabiedrības integrācijas politikas analīze, praksē virsroku pār demokrātiskajām pilsoniskajām vērtībām gūst etniskās vērtības. Kāpēc etniskās vērtības ir tik stingri iesakņojušās un nedod vietu pilsoniskajām vērtībām? Kā skaidro Georgs Šopflins (*György Schöpflin/George Schopflin*) (Schopflin, 2000, 64–77), etnicizācijas saknes ir bailes par kolektīvu izdzīvošanu, bailes no pazemošanas, noniecināšanas. Mazo nāciju izdzīvošanas dzinulis slēpjas stingrā pārliecībā par savas kultūras pastāvēšanu, jo tās ir morālas vērtības, kas reprezentē unikālu stāstījumu par to, kā cilvēkiem ir jādzīvo, kad tiem jāsmejas un kad jāraud, kad jādreb šausmās un kad jāliksmo, un par to, kas ir labi un kas slikti. Savukārt piederība noteiktai kultūrai, valodai ļauj apgūt kodus, kas sniedz izpratni par lietām un notikumiem bez jautājumiem.

Par to, kāpēc dažādos vēstures posmos pieaug etnicizācijas centieni, raksta arī citi autori, piemēram, Vašingtonas Universitātes emeritētais profesors, daudzu grāmatu autors salīdzinošajā politikā Pauls Brass (*Paul Brass*) uzsver, ka etnicitātes kā sociālās konstrukcijas nozīmīgums pieaug situācijā, kad sociālo grupu saites ir vājas, un etnicitāte funkcionē kā sabiedrību strukturējošs elements. Ja ir vāji attīstītas citas institucionālās struktūras, piemēram, pilsoniskā sabiedrība, kas varētu sekmēt dažādu citu resursu attīstību un funkcionēšanu sabiedrībā, tad priekšplānā izvirzās etniskā piederība ar savām priekšrocībām – tā ir skaidri uztverama ļaužu masām, bet elite ar to veikli manipulē (Brass, 1985).

Amerikāņu vēstures un politikas zinātnieks Džozefs Rotčailds (*Joseph Rothschild*) ir pētījis, kā pārmaiņas sabiedrībā veicina etnicitātes nozīmīgumu. Rotčailds raksta, ka pārmaiņas rada lielu neskaidrību visās sabiedrības grupās, un tas izraisa kolektīvas etniskās bailes (Rothschild, 1982), etniskās grupas jūt apdraudētību par savas identitātes pastāvēšanas perspektīvām. Līdzīgi arī Djuka Universitātes (ASV) tiesību un politikas zinātņu profesors Donalds Horovics (*Donald Horowitz*) (Horowitz, 1985) akcentē grupu psiholoģijas un grupu konkurēšanas lomu. Strauja kādas grupas statusa maiņa ir viens no iemesliem, kas var stimulēt etniskā konflikta rašanos. Latvijas gadījumā nozīmīga ir latviešu un krievu (krievvalodīgo) statusa maiņa – Padomju Savienībā krievi varēja sevi uzskatīt par majoritāti, bet latviešiem bija minoritātes statuss, taču neatkarīgā Latvijā krievi ir kļuvuši par minoritāti, bet latvieši ieguvuši majoritātes statusu. Par to, kā abas grupas iejūtas savā jaunajā statusā, būs runa arī Pārskata sadaļā par dažādām nacionālās identitātes dimensijām.

Šo autoru atziņas mudina rast izpratni par to, kāpēc Latvijā, no vienas puses, ikdienas dzīvē, sadzīves situācijās nav vērojami etniskie konflikti, bet, no otras puses, etniskais faktors iegūst nozīmīgu lomu Saeimas vēlēšanās un lielāko pašvaldību vēlēšanās, kad vērojama strikta partiju izvēles polarizēšanās pēc etniskā principa – latvieši balso par latviešu politiķu veidotajām partijām, bet krievi par

savējām. Šīs atziņas rosina arī domāt par to, kā šīs problēmu loks atbalsojas nacionālajā identitātē, kā ietekmē tās veidošanos dažādās sabiedrības grupās.

Nacionālās identitātes konstruēšana

Sociālo identitāšu pētnieki ir vienisprātis, ka identitāte ir sociāli konstruēta. Taču tas ir arī jautājums, kā notiek šī sociālās piederības veidošana un kā to pētīt.

Identitātes konstruēšanā svarīgi izprast divas puses: no vienas puses, piederības sajūta ir paša subjekta refleksija par to, kas viņš ir, kādu kopienu uzskata par savējo, kur subjekts novelk robežas, nodalot savējos no citiem, no svešajiem. Bet, no otras puses, identitāšu konstruēšanā noteikta loma ir ārējiem aģentiem, sociālajām struktūrām. Tās ir ģimene, skola, masu mediji, draugu loks, sociālie tīkli u. c. Visu šo aģentu ietekme paver ļoti plašu spektru, piemēram, ģimenes ar savu sociālo, ekonomisko un intelektuālo kapitālu, dažādās skolu kopienas un visbeidzot ārkārtīgi sazarotie masu mediji un sociālie tīkli. Redzam, ka, no vienas puses, indivīda izvēles un radošās aktivitātes un, no otras puses, noteiktu sociālo aģentu un struktūru mijiedarbes rezultātā tiek konstruēta sociālā identitāte, citiem vārdiem, piederības sajūta noteiktām kopienām. Indivīdam var piemist daudzas un dažādas identitātes, veidojot noteiktas hierarhijas, kur vienām identitātēm indivīds piešķir lielāku nozīmi, bet citas uzskata par mazāk nozīmīgām.

Pētnieki, kas pievēršas nacionālās identitātes teorētiskai izpētei, norāda gan uz indivīda aktivitātes nozīmīgumu, gan arī aplūko valsts centienus un arsenālus nacionālās identitātes veidošanā.

Interesantu skatījumu par to, kā pētīt nacionālo identitāti, sniedz Lauboro (*Loughborough*) Universitātes profesors Mihails Billigs (*Michael Billig*). Savā grāmatā «Banal nationalism» (no angļu val.: «Banālais nacionālisms») (Billig, 1995, 61–62) viņš raksta, ka «Attiecībā uz nacionālistisko domāšanu nav jājautā: «Kas ir nacionālā identitāte?», bet gan – «Ko tas nozīmē, kad kāds runā par sev piemītošo nacionālo identitāti?». Attiecībā uz nacionālās identitātes jēdzienu un tā lietošanu Billigs norāda, ka «tas bieži vien izskaidro mazāk, nekā šķiet». Viņš uzskata, ka šajā jēdzienā bieži vien tiek ietverts pārāk daudz, lai gan, viņaprāt, to var aplūkot tikai kā diskursīvu fenomenu – veidu, kā tiek runāts par sevi, nacionālo piederību, nāciju, dalījumu «mēs, nācija» un «viņi, citi». Billigs aplūko nacionālismu kā ideoloģiju, kas tiek diskursīvi pausta, bet nacionālo identitāti kā diskursīvu konstrukciju, kuras konstruēšanā būtiska ietekme ir nacionālajām valdībām un medijiem. Pārskata trešajā daļā par emigrantu stāstījumu par piederību dzimtenei un mītnes zemei labi redzams *veids, kā cilvēki runā* par sevi, nacionālo piederību, apstākļiem, kas to stiprina vai mazina.

Tai pašā laikā jāatzīst to struktūru un institūciju loma, kas veido identitāšu konstruēšanas ievāru. Šai sakarībā noderīgas ir spāņu zinātnieka un vairāku ASV universitāšu profesora Manuela Kastella (*Manuel Castells*) atziņas par varas ietekmi uz identitāšu konstruēšanu. Viņš nodala identitātes, kuru veidošanās atbilst valsts varas politikai un iet ar to kopsolī, un rezultātā tiek radīta «legitimizējoša

identitāte» no citām identitātēm, kuras rodas kā protests pirmajai. Apjaušot savu citādību un nereti iegūstot arī kādu stigmatizējošu apzīmējumu, veidojas «protesta identitāte», kas savu piederību konstruē kā zināmu protestu vai opozīciju likumīgajai identitātei. Savukārt «projekta identitāte» jau ir jaunu iniciatīvu un apstākļu radīta (Castells, 2004). Piemērojot Kastella atziņas Latvijas sabiedrības skaidrojumam, varam teikt, ka «leģitimizējošā identitāte» labi raksturo latviešu valstiskās identitātes konstruēšanas sinerģiju starp latviešu kopienu un valsti, kur, no vienas puses, pilsoniskā sabiedrība aktīvi un atsaucīgi konstruē nacionālo identitāti, bet, no otras puses, tā vienlaikus racionalizē un stiprina valsts varu. Pretstatā latviešiem krievu kolektīvā atmiņa veidojusies Padomju Savienības 70 pastāvēšanas gados, laikā, kad ir izaugušas trīs jaunas paaudzes, un tas ir pietiekami ilgs laika posms, lai arī neformālajā vidē nostiprinātos pieradums un vēlme uzturēt šo atmiņu kontinuitāti. Bez tam neformālo (ģimenes) vēsturisko atmiņu diskursu saskan ar formālo (Krievijas masu mediju) komunikatoru teikto. Tādā veidā tiek konstruēta Krievijas pilsoņu leģitimā identitāte. Savukārt Latvijā dzīvojošie krievi identitāti veido, kolektīvās atmiņas konfrontējot ar kolektīvajām atmiņām par Latvijas «atgūto vēsturi» – starpkaru periodu. Pie kādas identitātes konstruēšanas ved šo atšķirīgo vēsturisko atmiņu konfrontācija? Ja izmantojam Kastella identitāšu konstruēšanas teoriju, te varētu runāt par «pretestības identitāti».

Valsts loma nacionālās identitātes veidošanā

Kaut arī mūsdienu dinamiskā dzīve, iedzīvotāju pārvietošanās iespējas, globalizācijas procesi sekmē sabiedrības heterogenizēšanos, valstis, gluži otrādi, ir ieinteresētas sekmēt procesus, kas veicinātu sabiedrībā pastāvošo uzvedības modeļu homogenizēšanu, piemēram, panākt, lai valstī viena valoda būtu noteicošā, lai kultūras un tradīciju piekoptā neradītu konfliktus starp dažādām sabiedrības grupām u. tml. Nacionālās izglītības sistēmas un plašsaziņas līdzekļu uzdevums ir atbalstīt politiku, kas veicina nacionālās kultūras un valodas uzplaukumu un stabilitāti, tādējādi stiprinot nacionālo identitāti savu pilsoņu vidū. Taču tai pašā laikā valsts ir atbildīga arī par tiesiskā pamata nodrošināšanu minoritātēm.

Londonas Universitātes profesore Monserrata Giberno (*Montserrat Guibernau*) (Guibernau, 2007, 25) norāda valsts uzdevumus, kas tai veicami nacionālās identitātes stiprināšanā: pirmkārt, nācijas tēla veidošana; otrkārt, simbolu, rituālu radīšana, lai stiprinātu sabiedrības locekļu piederības sajūtu nācijai; treškārt, pilsonības stiprināšana, skaidri definējot tiesiskos regulējumus, politiskās, sociāli ekonomiskās tiesības un pienākumus, sekmējot indivīda iekļaušanos nacionālajā kopienā, stiprinot lojalitāti pret valsti; ceturtkārt, priekšstatu veidošana par kopējo ienaidnieku; piektkārt, izglītības un mediju sistēmas veidošana, kas kalpo kā instruments attiecīgā nācijas tēla veidošanai.

Valsts uzdevums ir veidot sabiedrības sapratni par valsts un indivīda mijiedarbes abpusējiem ieguvumiem, uzsverot, ka indivīda dzīves labklājība valstī var celties tikai tautas attīstības kontekstā.

Nacionālā identitāte – tas, ko cilvēki stāsta par savu valsti

Aptauja,¹ kuras uzdevums bija izpētīt Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret dažādiem nacionālās identitātes aspektiem, sākās ar jautājumu: «Kas jums pirmais nāk prātā, dzirdot vārdu «Latvija?»» Caurskatot iegūtās atbildes, atklājās interesanta aina. Pirmkārt, teiktais liecināja par dziļi personiskām saitēm, kas atsevišķu cilvēku saista ar valsti. Otrkārt, šīs atbildes izcēlās ar emocionalitāti neatkarīgi no tā, vai teiktajā tika pausta pozitīva vai negatīva nostādne pret Latviju. Treškārt, šajās atbildēs tika skartas visdažādākās dzīves sfēras: Latvijas daba un teritorija, ekonomika, politika, vēsture, latviskās vērtības, kultūru daudzveidība. It kā pieminot kādu atsevišķu, sev svarīgu aspektu, cilvēku atbildēs parādījās nacionāla mēroga ietvars, tādējādi atklājot savas nacionālās piederības stāstu.

Interesanti, ka arī pētnieki, runājot par nacionālo identitāti un piedāvājot detalizētu tās elementu, struktūru, dimensiju izpēti, nonāk pie līdzīgiem nacionālās piederības skaidrojumiem. Tas sniedz apstiprinājumu, ka viens no ceļiem, kas ļauj izprast, kas ir nacionālā identitāte mūsdienu mainīgajā realitātē šeit un tagad, ir nepieciešamība pētīt, «ko tas nozīmē, kad kāds runā par sev piemītošo nacionālo identitāti?» (Billig, 1995). Tas nozīmē pētīt veidu, kā indivīds runā par sevi, savu nacionālo piederību, nāciju, dalījumu «mēs, nācija» un «viņi, citi». Nacionālā identitāte ir tas, ko cilvēki stāsta par savu valsti, par tās veiksmēm, sasniegumiem un neveiksmēm, pagātni un nākotni, tās iedzīvotājiem un vietām, objektiem, ainavām. Citiem vārdiem, identitāte ir diskursīva konstrukcija, savukārt tās dekonstrukcija nozīmē cilvēku paustā teksta izpēti (it kā filmas ritināšana atpakaļ), kas ir viens no ceļiem uz nacionālās identitātes izpratni.

Latvijas iedzīvotāju stāstījums par to, kādas asociācijas tiem izraisa vārds «Latvija», ļāva izveidot tēmu grupas, kuras aptver plašu sociālo parādību loku. Visbiežāk atbildēs tika skarta tēma par *Latviju kā īpašu vietu*: Latvija kā vieta, kur dzimuši senči, kur ir dzimtās mājas, dzimtā zeme, dzimtene, kur esmu dzimis, dzīvoju, «dzīvoju no diviem gadiem, tā ir kļuvusi mīļa», mana otrā dzimtene, vieta, kas īpaši piesaista, kur ir vēlme atgriezties, tā ir skaista daba, ainava, pilsētas, jūra. Paretam respondentu atbildēs ieskaņas arī asociācijas par Latviju kā Baltijas valsti un Eiropas daļu: Baltijas valsts, Baltijas valsts, kurā dzīvoju, ES valsts, eiropeizēta, civilizēta valsts.

Otra biežāk minētā tēma skāra Latvijas *ekonomiskās problēmas* un no tām izrietošās sociālās sekas: valsts ar nesakārtotu, vāju ekonomiku, krīze, valsts bez saimnieka, parādi, nabadzība, valsts, kur noslāņojušies bagātie un nabagie, liels bezdarbs, iedzīvotāju izbraukšana no valsts. Raksturīgi, ka sociāli ekonomiskās problēmas minētas galvenokārt tikai negatīvā nozīmē, zīmīgi, ka nereti tās paustas kā tiešs personisks pārdzīvojums, piemēram, «mana nabaga Latvija», «izlaupīta mūsu valsts», «bardaks», «nesakārtota mūsu Latvija». Ļoti reti tiek minēti

¹ Izmantoti valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.» dati.

tādi tradicionāli Latvijas produkti vai zīmoli kā «Laima», «Latvijas Balzams», «Dzintars».

Nereti respondentu atbildēs izskan izteikumi saistībā ar *politisko dzīvi*, tiesa, arī tie pamatā ir negatīvi: politiskais haoss, politiku un valdības neatbilstība ieņemtajam amatam, valdības tukšvārdība, strādīga tauta un slikta valdība, melīgi politiķi, korumpēta valsts, tautu nevienlīdzība, šķelšanās pēc nacionālās piederības.

Retāk, salīdzinot ar ekonomiskās un politiskās dzīves kritiku, respondentu atbildēs izskan izteikumi, kuros kā pirmās asociācijas nosaukta *etniskā piederība, latvietība*, latviskā kultūra, tradīcijas, valstiskie simboli, piemēram, «man Latvija ir valsts, kurā dzīvo latvieši», «vienīgā valsts, kura pieder latviešiem, kurā skan latviešu valoda», Dziesmu svētki, kultūra, kultūras pieminekļi, tradīcijas, sarkanbaltsarkanais karogs, himna, Brīvības piemineklis, 18. novembris, Jāņi.

Jāuzsver, ka pozitīvi izteikumi pamatā izskan saistībā ar valsts izveidi un tās valstisko neatkarību: brīvība, brīva Latvija, 1991. gada barikādes, patriotisms. Tie ir vārdi un izteikumi, kas liecina par kopēju *vēsturisko atmiņu*, kas ir ļoti būtiska nacionālās kopības sajūtas veidošanā.

Īpaši jānodala izteikumi, kuros respondenti uzsver *emocionālo saikni* ar Latviju, pauž lepnumu par Latviju: «siltas jūtas, es mīlu Latviju», «lepojos, ka dzīvoju Latvijā, savā dzimtenē», «kaut kas ļoti skaists», «kaut kas ļoti radniecisks», «lepojos ar mūsu valsts hokeja komandu». Arī gluži pretējas negatīvas izjūtas tiek paustas ļoti emocionāli: «skumjas, žēlums, niknums un mazliet kauns», «agrāk lepojos ar Latviju, tagad vairs nē».

Apkopojot iepriekšminēto tēmu lokus, redzams, ka respondenti, runājot par savām asociācijām par Latviju, to visbiežāk saista ar 1) vietu, teritoriju, kurā dzīvo, sākot ar savām mājām, novadu, Latviju kopumā un arī Latviju kā Baltijas un Eiropas daļu; 2) bagātīgas asociācijas izraisa ekonomiskā dzīve Latvijā, kas pamatā atainota negatīvā, kritiskā nozīmē; 3) arī politiskā dzīve Latvijā izraisa spēcīgas respondentu asociācijas, pozitīvām emocijām caurstrāvotas tās ir par Latvijas valstisko neatkarību un brīvību, taču saistībā ar aktuāliem jautājumiem tās parasti ir negatīvas; 4) plašs asociāciju loks norāda uz etniskajām un kultūras saiknēm ar valsti; 5) izteikumi, kas liecina par kopēju sociālo atmiņu, minēti retāk, redzams, ka to nomāc negācijas saistībā ar ekonomisko un politisko dzīvi; 6) izteikumi, kuros izskan īpaši emocionāli pausta nacionālā piederības sajūta, lepnums/kauns par savu valsti.

Nacionālās identitātes galvenās dimensijas

Interesanti, ka asociatīvo izteikumu grupas, kas veidotas uz iedzīvotāju sniegto atbilžu pamata, tieši saskan ar pētnieku skatījumu attiecībā uz nacionālās identitātes zīmīgākajām izpausmēm. Dažādu valstu un universitāšu zinātnieku skatījums par nacionālo identitāti ir visai līdzīgs. Tā pazīstamā politikas zinātniece, Londonas Universitātes profesore Giberno savā darbā «The Identity of nations» (no angļu val.: «Nāciju identitāte») (Guibernau, 2007) uzsver, ka nacionālā identitāte ir piederība nācijai un tas ir atbalsts tam citādam, kas noteiktu nāciju raksturo atšķirībā no citām. Savā analizē profesore Giberno nodala

piecas nacionālās identitātes dimensijas: 1) psiholoģiskā dimensija (emocionālās piederības saites, kurām nav nepieciešams kāds racionāls skaidrojums), 2) kultūra (vērtības, pārliecības, tradīcijas, paradumi, valoda, prakse; kultūra palīdz iztēloties savu kopienu kā atšķirīgu no citām), 3) teritoriālās piederības dimensija, kas ietver uzskatus par mājām, par dabas resursiem, ainavu, par vietu kā barotāju, 4) vēsturiskās atmiņas, kas ļauj izjust lepnumu par savu valsti, gūt iedvesmu un enerģētisku pacēlumu par savām saknēm, 5) politiskā dimensija individuālā līmenī veido pilsoniskās saites: pienākumi, tiesības, vērtības, lojalitāte, bet valsts kontekstā ietver stratēģijas, kas vērstas uz kultūras un lingvistisku homogenitāti sabiedrībā.

Britu politikas zinātnieks Oksfordas Universitātes profesors Millers savā darbā «On Nationality» (no angļu val.: «Par nacionalitāti») (Miller, 1999, 22–24) uzsver, ka, pirmkārt, nacionālo kopienu veido tās dalībnieku pārliecība, savstarpēja atzišana kā noteiktas kopienas locekļiem, kā tautiešiem, pārliecība, ka viņus vieno kādas kopīgas acīmredzamas pazīmes, kopēji uzskati un uzticēšanās. Otra pazīme, kas, pēc Millera uzskatiem, nosaka nacionālo identitāti, ir vēsturiskā kontinuitāte. Vēsturiski notikumi, personas, uzvaras un traģēdijas, senču izlietas asinis kalpo par argumentu tam, lai nākamās paaudzes turpinātu viņu sasniegto, vienlaikus tā iezīmē arī nākotnes perspektīvu, kopienas pastāvēšanu nākotnē. Trešā pazīme, kas nošķir nacionālo identitāti, ir «aktīvā identitāte». Nācija kā kopiena darbojas kopīgi, tēlaini izsakoties, kopīgi pieņem lēmumus un kopīgi sasniedz rezultātus. Praksē tie ir noteikti cilvēki, kas darbojas attiecīgās nozarēs: valstsvīri, sportisti utt. Nācija kļūst par to, kas tā ir, darbībā. Ceturtais nacionālās identitātes aspekts ir kopienas piederība noteiktai vietai, ko parasti dēvē par teritoriālās piederības sajūtu. Kā piekto nacionālās identitātes dimensiju Millers min nepieciešamību pēc kaut kā kopēja cilvēkiem, kas būtu raksturojams kā tautas kultūra. Tai pašā laikā autors uzsver, ka kļūdaini būtu uzskatīt, ka šai tautas kultūrai vajadzētu būt monolītai un visaptverošai.

Arī citu pētnieku darbos ieraugām līdzīgu skatījumu uz nacionālo identitāti, piemēram, Londonas Ekonomikas skolas emeritētais profesors Entonijus Smits (*Anthony D. Smith*) savā darbā «National Identity» (no angļu val.: «Nacionālā identitāte») (Smits, 1997, 22) nosauc nācijas komponentus – tie ir kopīga teritorija, vēsturiskās atmiņas un mīti, vienota kultūra, kopīga ekonomika, vienādi likumi, tiesības un pienākumi.

Redzams, ka dažādu autoru darbos nacionālās identitātes skaidrojumiem ir daudz kopīga, tās ir norādes uz nacionālās piederības sajūtas galvenajām dimensijām: teritoriju, vēsturisko atmiņu, kopēju kultūru, pilsonisko piederību. Interesanti arī atzīmēt akcentus vai atšķirīgo, ko pamanām dažādu autoru skatījumā. Piemēram, Giberno uzsver kultūru kā kopienas vienojošo spēku, savukārt Millers – nacionālās kopienas aktīvo dabu, tās tapšanu darbībā, kas balstīta uz savstarpēju atzišanu un uzticēšanos. Tādējādi Millers īpaši akcentē pilsoņu aktīvās pozīcijas lomu, nācijas kopējos mērķus. Savukārt Smits kā īpašu nācijas pazīmi uzsver kopīgu ekonomiku.

Interesanti ir salīdzināt zinātnieku un vienkāršo cilvēku teikto par nacionālo identitāti. Pētnieki, līdzīgi kā

iedzīvotāji, aplūkojot nacionālo identitāti, kā zīmīgākās pazīmes norāda kopēju teritoriju, vēsturi, kultūru, ekonomiku, pilsonību. Tomēr jāuzsver, ka iedzīvotāju teiktajā izskanēja vēl kāda būtiska nacionālās kopības iezīme – tā ir etniskā piederība, latvietība, latviskā kultūra. Raksturīgi, ka Rietumu autori parasti etniskās piederības izpausmes nenodala kā atsevišķu analīzes dimensiju, bet ietver to citās nacionālo kopienu raksturojošo pazīmju grupās. Piemēram, Giberno un Smits to iekļauj kultūras pazīmju grupā, Millers saista ar vēsturisko atmiņu un pārliecību par acīmredzamu pazīmju kopīgumu. Jāuzsver, ka šāda pieeja raksturīga Rietumeiropas pētniekiem.

Savukārt ungāru izcelsmes zinātnieks un politiķis Šopflins nācījas izpētes tradīcijas Eiropā saista ar dažādu Eiropas reģionu vēsturisko kontekstu, viņš raksturo valsts, etniskās piederības un pilsoniskās sabiedrības atšķirīgo lomu nācījas tapšanā Rietumeiropā, no vienas puses, un Centrāleiropā un Austrumeiropā, no otras. Šopflins uzsver, ka Rietumu valstīs nācījas veidošanās priekšplānā izvirzījās pilsonība, pilsoniskā sabiedrība, pilsoņu aktīva līdzdalība, bet Austrumeiropā valstu veidošanās procesā izšķiroša loma bijusi kultūras un valodas saglabāšanai, nācījas kā tādas atzīšanai. Gan Šopflins, gan Smits norāda, ka Austrumeiropas valstīm, kas ir izrāvušās no impēriju skāvieniem, raksturīga cīņa par savas identitātes atzīšanu, par savas kultūras un valodas unikalitāti un tiesībām uz atzīšanu. Šo ideju artikulāciju parasti īsteno nacionālās kultūras pārstāvji, piemēram, literāti, folkloristi, mākslinieki. Līdz ar to kultūras dimensija iegūst dominanci pār pārējiem nacionālo kopienu veidojošiem aspektiem. Arī Baltijas reģiona valstīs cīņa par savas valodas un kultūras atzīšanu un izdzīvošanu izskaidro etniskās piederības nozīmību kā nācīju veidojošo pamatprincipu. Tai pašā laikā iepriekš

aplūkoto britu zinātnieku atziņām raksturīgi, ka tajās īpaši netiek akcentēta vai nodalīta etniskā piederība kā nacionālās kopienas integrējoša dimensija.

Kopumā, salīdzinot Rietumu pētnieku un Latvijas vienkāršo cilvēku teikto, jāuzsver, ka gan zinātnieku radītajos tekstos par nacionālo identitāti, gan iedzīvotāju atbildēs uz jautājumu, ar ko tiem asociējas vārds «Latvija», minētas līdzīgas pazīmes: kopēja teritorija, vēsture, kultūra, ekonomika, pilsonība. Tomēr iedzīvotāju teiktajā izskanēja vēl kāda būtiska nacionālās kopības iezīme – tā ir etniskā piederība, latvietība, latviskā kultūra. Raksturīgi, ka līdzīgi atšķiras Rietumu un Austrumeiropas (spilgts pārstāvis Šopflins) zinātnieku skatījumus: Rietumu autori parasti etniskās piederības izpausmes nenodala kā atsevišķu analīzes dimensiju, bet ietver to citās nacionālo kopienu raksturojošo pazīmju grupās – kultūras pazīmju grupā, vai arī saista to ar vēsturisko atmiņu, taču Austrumeiropas pētnieki akcentē kultūras, valodas lomu nacionālās identitātes konstruēšanā.

Balstoties uz iedzīvotāju asociatīvo izteikumu analīzi, jāuzsver vēl kāda zīmīga sakarība. Izrādās, ka Latvijas iedzīvotājiem ļoti svarīga nacionālās piederības dimensija ir valsts ekonomiskā attīstība un no tās izrietošā iedzīvotāju labklājība. Ekonomiskās krīzes ietekmē Latvijas iedzīvotāji visai asi uztver savas valsts ekonomisko vājumu, saikni ar valsti nosaka gan sašutums, gan kauna izjūtas, kā rezultātā attaisnojumu gūst emigrācija no valsts.

Šie dati mudina secināt, ka pašreizējos apstākļos, gan ņemot vērā Latvijas sociāli ekonomisko situāciju, gan daļību ES un globālās pārvietošanās iespējas, piederība nacionālajai kultūrai, no vienas puses, un iedzīvotāju sociāli ekonomiskā drošība, no otras puses, uzskatāmas par konkurējošām nacionālās identitātes dimensijām.

1.1.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Teorētiska un empīriskā izpēte ļauj secināt, ka Latvijas iedzīvotājiem nacionālā identitāte nozīmē: a) vietu, teritoriju, kur dzīvot, sākot ar savām mājām, novadu, Latviju kopumā un arī Latviju kā Baltijas un Eiropas daļu; b) ekonomisko un politisko dzīvi Latvijā, c) etniskās un kultūras saiknes ar valsti, latviešu valodu; d) kopēju sociālo atmiņu, it īpaši notikumus saistībā ar Latvijas valstisko neatkarību un brīvību, e) emocionāli paustu nacionālo piederības sajūtu, lepnumu/kaunu par savu valsti.

Latvijas iedzīvotājiem ļoti svarīga nacionālās piederības dimensija ir valsts ekonomiskā attīstība un no tās izrietošā iedzīvotāju labklājība. Ekonomiskās krīzes ietekmē Latvijas iedzīvotāji visai asi uztver savas valsts ekonomisko vājumu, saikni ar valsti nosaka gan sašutums, gan kauna izjūtas, kā rezultātā attaisnojumu gūst emigrācija no valsts.

Svarīgākie uzdevumi

Valsts uzdevums ir skaidri definēt politiskās, sociāli ekonomiskās tiesības un pienākumus, veidot izglītības un mediju sistēmu, kas kalpotu kā instruments piederības veidošanai nācijai, aptverot tās dažādo dimensiju nozīmību: kultūras, psiholoģisko, teritoriālo, vēsturiskās atmiņas, politisko, ekonomisko dimensiju.

Jāveido sabiedrības sapratne par valsts un indivīda mīļdarbes abpusējiem ieguvumiem, uzsverot, ka indivīda dzīves labklājība valstī var celties tikai tautas attīstības kontekstā.

1.2. Nacionālās identitātes dimensijas: iedzīvotāju attieksmju izpēte

Teritoriālā piederības sajūta

Teritoriālā piederības sajūta ir viena no nacionālās identitātes šķautnēm, tās saturu veido īpašas indivīda saites ar vietu, reģionu, zemi, kur cilvēks ir dzimis, audzis, pavadījis kādu mūža daļu. Nacionālās identitātes izpētei veltītajā iedzīvotāju aptaujā¹ respondenti tika lūgti raksturot asociācijas, kādas tiem izraisa vārds «Latvija». Stāstot par savām asociācijām, cilvēki visbiežāk runā par Latviju kā īpašu vietu – tā ir gan dabas ainava, gan dzimtas mājvieta, gan vieta, kur cilvēks dzimis un kur ritējis viņa mūžs. Daudzās atbildēs respondenti izceļ šo vietu īpašo pievilcību un dziļās saites ar tām.

Citos aptaujas jautājumos iedzīvotāji tika lūgti atbildēt uz konkrēti formulētiem jautājumiem, kuru mērķis bija noskaidrot, cik piederīgi tie jūtas kādai noteiktai vietai, administratīvai teritorijai: savam pagastam, mikrorajonam, pilsētai, reģionam, Latvijai, Krievijai, Baltijai, Eiropai.

Atbildot uz šiem jautājumiem, Latvijas iedzīvotāji visbiežāk minējuši piederību savai pilsētai un Latvijai, attiecīgi 82 un 78% visu aptaujāto. Daudzi Latvijas iedzīvotāji norādījuši ciešas saites ar savu pagastu (74%) vai pilsētas mikrorajonu (67%). Ievērojami mazāk Latvijā ir cilvēku, kas identificē sevi kā Eiropas (21%) vai Baltijas (20%) iedzīvotājus vai arī jūtas piederīgi Krievijai (15%).

Aptaujas dati parāda, ka lokālās identitātes – piederība tuvākajai apkārtnē, pilsētai, reģionam – ir stiprākas vecāko paaudžu vidū, savukārt globālās identitātes pievilcīgākas šķiet jaunākajām paaudzēm: no tiem, kas ir vecāki par 55 gadiem, piederību savai tuvākajai apkaimei pāudusi 81%, reģionam 70%, pilsētai 84%, Latvijai 83% aptaujas dalībnieku. Savukārt piederību Eiropai biežāk atzinuši jaunieši (vecuma grupā 18–24 gadi) – 35% (sk. tabulu T1²).

Saskaņā ar aptaujas rezultātiem vislielākā mērā iedzīvotāju teritoriālā piederības sajūta diferencējas attiecībā uz Eiropu. Izrādās, ka piederības sajūtu Eiropai visvairāk ietekmē cilvēka vecums un tas, vai cilvēks plāno atstāt Latviju: vairāk nekā trešā daļa jauniešu vecumā no 18 līdz 24 gadiem, kā arī tie, kas plāno atstāt Latviju, jūtas kā Eiropas iedzīvotāji. Savukārt vecuma grupā virs 55 gadiem tikai 15,5% pāudusi piederību Eiropai, bet no tiem, kas neplāno atstāt Latviju, – 17,5% (1.2. logs).

Salīdzinot teritoriālo piederības sajūtu atkarībā no respondenta dzimuma, atklājas, ka sievietes biežāk norāda ciešas saites ar savu novadu, valsti, bet starp vīriešiem nedaudz vairāk ir tādu, kas jūtas piederīgi Eiropai. Redzams, ka sievietes vairāk reprezentē gadus vecāko ļaužu nostāju, un tas skaidrojams ar lielāku sieviešu īpatsvaru vecuma grupā virs 55 gadiem.

Ja salīdzinām teritoriālo piederības izjūtu latviešu un krievu vidū, redzams, ka vislielākā atšķirība ir attieksmē pret Latviju un Krieviju, attiecīgi 83% latviešu un 73% krievu atzīst ciešas saites ar Latviju, savukārt piederību Krievijai pāudusi 34% krievu un tikai daži procenti latviešu. Latviešiem ir vairāk izteikta lokālā piederība – tuvākajai apkārtnē, pilsētai, reģionam. Tai pašā laikā interesanti, ka krievu un latviešu vidū nav atšķirību attiecībā uz Baltijas un Eiropas identitātēm, abās grupās tās ir salīdzinoši reti izplatītas identitātes – kā krievu, tā latviešu grupā piederību Baltijai, kā arī Eiropai pāudusi ir aptuveni 20% (1.3. logs).

Interesanta saikne vērojama starp indivīda ienākumiem un viņa teritoriālo piederības sajūtu. Izrādās, ka izteiktāka lokālā identitāte ir cilvēkiem ar vidējiem ienākumiem (Ls 120–200 uz vienu ģimenes locekli mēnesī). Cilvēki ar vidējiem ienākumiem biežāk minējuši piederības sajūtu savai tuvākajai apkārtnē, pilsētai, reģionam un Latvijai. Savukārt gan zemāku, gan augstāku ienākumu grupās lokālās piederības sajūtas ir vājāk izteiktas, taču Eiropas identitāti visbiežāk atzinuši cilvēki no augstāko

¹ Aptauja «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.».

² Šīs nodaļas tabulas apkopotas pielikumu sadaļā «Tabulas 1.2 nodaļai» (121. lpp).

1.2.
logs

Respondenta plāni tuvākajā laikā atstāt Latviju saistībā ar teritoriālo piederības sajūtu

(% no attiecīgās grupas; summētas atbildes «jūtas ļoti cieši saistīts ar...» un «jūtas cieši saistīts ar...»; n = 1004)

	Pagasts, mikrorajons	Pilsēta	Reģions	Latvija	Krievija	Baltija	Eiropa
Jā, plānoju	63,4	70,9	65,4	65,6	14,8	24,6	36,4
Pieļauju iespēju aizbraukt	74,1	80,5	61,4	68,2	19,3	17,9	25,1
Nē, neplānoju	76,4	85,7	70,5	83,8	14,2	20,8	18,0

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

ienākumu grupas (virs Ls 201 mēnesī). Šie dati mudina domāt, ka piederības sajūta savam pagastam vai pilsētai lielā mērā ir atkarīga no cilvēka labklājības: ja tā ir vairāk vai mazāk apmierinoša, indivīds jūtas vairāk saistīts ar savu dzīvesvietu (1.4. logs).

Nacionālās piederības pilsoniskā un etniskā dimensija

Asociatīvajos izteikumos par Latviju iedzīvotāji runā par to gan kā par īpašu vietu, kas tiem saistās ar savām un senču mājām, gan kā par vietu, kur var runāt savā dzimtajā valodā un piekopt savas tautas tradīcijas un kultūru:

«Mana dzimtā zeme. Skaista un man vienīgā, kurā es gribētu dzīvot.»

«Mana dzimtene, manas saknes, man tuvi cilvēki.»

«Mūsu pašu daba, latviešu valoda.»

«Dziesmas, dejas, dzintars, Dziesmu svētki.»

«Skaista zeme ar strādīgu un uzticīgu tautu.»

Blakus tam Latvijas iedzīvotāji nereti pauž satraukumu un neapmierinātību ar to, kā Latvijā tiek īstenota ekonomiskā un politiskā dzīve:

«Krīzes piemeklēta valsts, kurā valdība nedomā par saviem iedzīvotājiem.»

«Nabadzīga, negatīva ierēdņu attieksme pret Latvijas iedzīvotājiem.»

«Nabadzīga, korumpēta valsts.»

Jāuzsver, ka šī neapmierinātība pamatā tiek adresēta valsts pārvaldībai, nevēršot atbildību sabiedrības vai paša indivīda virzienā. Te mēs redzam, ka, runājot par savu valsti, cilvēkiem ir svarīga kopības sajūta, kas balstīta savas tautas tradīcijās un kultūrā. Vienlaikus tas rada jautājumu par to, kā atsevišķs indivīds izjūt savu pilsonisko piederību nacionālai kopienai, savu pilsonisko iesaistīšanos un atbildību.

Šajā sakarībā mēs varam izvirzīt jautājumu par to, kas mūsu valsts iedzīvotāju skatījumā kalpo kā nāciju saliedējošs princips, vai tā ir kopēja valoda, kultūra vai arī pilsoniskā līdzatbildība un iesaistīšanās.

Tas ir arī teorētisks jautājums, ko aplūko pētnieki gan Rietumeiropā un Austrumeiropā, gan arī ASV. Kalifornijas Universitātes profesors Rodžers Brubeikers (*Rogers Brubaker*) (Brubaker, 1992, 23) uzsver, ka nācijas veidošanos nosaka tas, pēc kāda principa sabiedrība ir vienota: sabiedrība var būt vienota politiski, un dalību nosaka pilsonība, šajā gadījumā runa ir par pilsonisko nacionālismu. Citā gadījumā sabiedrību var vienot pēc etnicitātes principa, kas ir etniskā nacionālisma piemērs. Britu zinātnieks

1.3.
logs

Teritoriālās piederības sajūta atkarībā no respondenta tautības

(% no tautības grupas; summētas atbildes «jūtas ļoti cieši saistīts ar...» un «jūtas cieši saistīts ar...», $n = 1004$)

Tautība	Pagasts, mikrorajons	Pilsēta	Reģions	Latvija	Krievija	Baltija	Eiropa
Visi	74,0	81,9	66,8	78,3	14,8	20,2	20,6
Latvieši	75,1	82,8	69,7	82,8	3,6	19,9	21,2
Krievi	71,0	79,2	60,3	71,9	32,9	20,2	20,6
Citi	78,1	87,0	64,7	73,3	21,9	21,9	17,1

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.4.
logs

Teritoriālās piederības sajūta atkarībā no respondenta ģimenes ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «jūtas ļoti cieši saistīts ar...» un «jūtas cieši saistīts ar...», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis*	Pagasts, mikrorajons	Pilsēta	Reģions	Latvija	Krievija	Baltija	Eiropa
Visi	74,0	81,9	66,8	78,3	14,8	20,2	20,6
Zemi: līdz Ls 80	68,1	74,0	64,0	76,2	8,9	16,5	14,2
Vidēji zemi: Ls 81–120	76,8	87,4	77,5	82,0	15,1	15,0	21,5
Vidēji: Ls 121–150	76,0	85,3	74,3	86,2	17,6	20,6	20,1
Vidēji augsti: Ls 151–200	82,2	91,3	76,5	86,2	16,7	17,2	15,2
Augsti: Ls 201 un vairāk	66,2	77,4	62,6	77,7	18,6	23,0	26,6

* Šeit un turpmāk ienākumu līmenis atspoguļo ģimenes ienākumus uz vienu cilvēku mēnesī pēc nodokļu atvilkšanas.

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Smits (Smits, 1997, 21) norāda, ka Rietumu pilsoniskajā nācījas izpratnē primārā loma ir ierādīta likumam, pilsoniskajām vērtībām, savukārt nācījas etniskajā modelī par primāro tiek uzskatīta attiecīgās tautas kultūra, parasti valoda un sadzīves ieražas. Skaidrojumu šo atšķirību izcelsmei sniedz arī iepriekš minētais ungāru izcelsmes zinātnieks Šopflins.

Balstoties uz šīm teorētiskajām atziņām, arī Latvijas iedzīvotāju aptaujas anketā tika iekļauti jautājumu bloki, kuru uzdevums ir mērīt kā pilsonisko, tā etnisko piederību raksturojošās vērtības dažādās Latvijas iedzīvotāju grupās. Jautājumi tika formulēti normatīvi, veidojot pilsoņa ideālo modeli. Šāda pieeja pamatojas labas pilsonības (angļu val.: *good citizen*) ideoloģijā, kas raksturo politisko orientāciju – sekmēt savas valsts pilsoņu aktivitāti un atbildīgumu.

Analizējot aptaujā iegūtos datus, atklājās, ka vairākums Latvijas iedzīvotāju augstu vērtē pilsonisko vērtību nozīmību: 87% uzskata, ka būt labam pilsonim nozīmē ievērot likumus un noteikumus, 77% – maksāt nodokļus, 76% – būt informētam par notiekošo sabiedrībā, 79% – piedalīties vēlēšanās (1.5. logs).

Interesanta aina paveras, pa dažādām sociāli demogrāfiskajām grupām salīdzinot attieksmi pret izteikumiem, kas raksturo pilsoniskās vērtības. Pirmkārt, jāuzsver, ka nav statistiski nozīmīgu atšķirību starp krievu un latviešu attieksmi jautājumos par pilsoņa pienākumiem: t. i., 70–80% kā vienas, tā otras grupas pārstāvju atbalsta viedokli, ka labam pilsonim jāievēro likumi, jāmaksā nodokļi, jāinteresējas par sabiedrībā notiekošo, jāpiedalās vēlēšanās. Nedaudz mazāk – ap 60% – gan krievu, gan latviešu atbalsta sociālo solidaritāti, t. i., palīdzēt tiem, kas dzīvo sliktāk. Par to, cik lielā mērā ekonomiskā krīze ietekmē piederības sajūtu savai valstij, liecina fakts, ka tikai 40% atbalsta nostāju palikt Latvijā arī ekonomiskās krīzes apstākļos. Vēlā ņemama atšķirība starp tautībām ir nostājā pret korupciju: aktīvu nostāju pret korupciju atbalsta 74% latviešu un 65% krievu (1.5. logs).

Ja salīdzinām attieksmi pret pilsoniskajām vērtībām dažādās vecuma, ienākumu līmeņa un izglītības grupās, arī atklājas zināmas sakarības. Tā *jauniešiem* nedaudz mazāk nozīmīga šķiet interese par sabiedrībā notiekošo, kā arī ir vērojama liberālāka attieksme pret likumu

ievērošanu. Jaunieši un vidējā vecuma grupai piederīgie ir krietni liberālāki pret Latvijas atstāšanu krīzes apstākļos salīdzinājumā ar tiem, kuri vecāki par 45 gadiem. Jāuzsver, ka sociālās solidaritātes nozīmību vairāk uzsver *jaunākā* un *vecākā* vecuma grupa, tātad tās grupas, kam biežāk ir vajadzīga palīdzība, bet mazāk svarīga tā ir ekonomiski aktīvajai iedzīvotāju daļai, tātad tiem, kuru rīcībā parasti ir lielāki resursi (sk. tabulu T2).

Raksturīgi, ka pilsonisko pienākumu apzināšanās visaugstākā ir grupā ar *augstāko izglītību* (sk. tabulu T3). Savukārt *zemi ienākumi* nestimulē ne likumu ievērošanu, tai skaitā nodokļu maksāšanu, ne arī sociālo solidaritāti un pārliecību par pienākumu palikt Latvijā krīzes apstākļos (1.6. logs).

Apkopojot šos rezultātus, redzams, ka viedokli par pilsoniskajām vērtībām ietekmē indivīda izglītības līmenis un labklājība. Pilsonisko pienākumu apzināšanos sekmē *izglītība*, savukārt *zemi ienākumi* drīzāk uzlūkojami kā drauds pilsonisko vērtību izpratnei un pienākumu pildīšanai. Īpaši jāuzsver, ka pilsoniskajām vērtībām vienlīdz augstu nozīmīgumu piešķir kā latvieši, tā krievi. Šie dati liecina, ka **pilsoniskās vērtības varētu kalpot kā nacionālo kopienu vienojošs princips, jo pilsoniskās vērtības vienlīdz svarīgas ir kā latviešu, tā citu Latvijā dzīvojošo tautību skatījumā.**

Aktīvās pilsonības vērtības

Aplūkojot nacionālās kopienas jautājumus, pētnieki uzsver, ka nācija veidojas no iekšienes, tā izriet no nācījas locekļu kopības apzināšanās, iesaistīšanās un atbildības. Kopīgi uzskati un vērtību izpratne satur nāciju kopā, ļauj izvirzīt mērķus un rīkoties. Taču, ja palūkojamies uz mūsu sabiedrību, it kā redzam pilnīgi pretēju ainu – sabiedrības neapmierinātību ar notiekošo valstī, pasivitāti, atsvešinātību, vēlmi aizbraukt no Latvijas. Mūsu pētnieciskais uzdevums ir saprast, kādi apstākļi vājina indivīda aktīvo pilsonisko pozīciju.

Aptaujas anketā aktīvās pilsoniskās pozīcijas mērīšanai izmantoti trīs jautājumi – izteikumi: 1) «Latvijā dzīvojošajiem cilvēkiem ir svarīgi aktīvāk paust savu nostāju, redzot netaisnību», 2) «Visiem Latvijas iedzīvotājiem svarīgi

1.5.
logs

Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām atkarībā no respondenta tautības

(% no attiecīgās grupas; summētas atbildes «svarīgi» un «ļoti svarīgi», *n* = 1004)

Ko nozīmē būt labam pilsonim	Ievērot likumus un noteikumus	Maksāt nodokļus	Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	Piedalīties vēlēšanās	Aktīvi iestāties pret korupciju	Palīdzēt tiem, kas dzīvo sliktāk	Palikt Latvijā ekonomiskās krīzes apstākļos
Visi	87,1	77,0	75,8	78,9	70,4	62,7	39,5
Latvieši	87,7	76,6	77,6	79,3	73,5	63,7	40,1
Krievi	86,6	76,7	71,6	79,6	64,8	61,4	39,2
Citi	85,7	80,0	78,1	74,4	70,5	60,0	39,0

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

ir ievērot likumus, maksāt nodokļus», 3) «Ārzemēs dzīvojošajiem Latvijas pilsoņiem ir jāpiedalās vēlēšanās».

Aptaujas dati rāda, ka vērtības, kas raksturo aktīvu pilsonisko nostāju, biežāk pauž sievietes nekā vīrieši un cilvēki ar augstāku izglītību, savukārt mazāku nozīmību šīm vērtībām piešķir cilvēki vecuma grupā no 25 līdz 34 gadiem, kā arī tie, kas nav uzrādījuši savas ģimenes ienākumus (ir pamats domāt, ka vismaz daļai šo cilvēku ienākumi nāk no ģimenes ekonomikas sektora) (sk. tabulas T4, T5, T6, 1.7. logs). Aktīvu pilsonisko nostāju par vienlīdz svarīgu uzskata kā latvieši, tā krievi. Atšķirība ir vienīgi jautājumā par ārzemēs dzīvojošo pilsoņu piedalīšanos vēlēšanās – šī politiskā līdzdalība svarīgāka šķiet latviešiem (1.8. logs).

Šie rezultāti mudina izdarīt secinājumus par indivīda un valsts ekonomisko un pilsonisko attiecību dziļo saikni. Aptaujas dati parāda, ka, pirmkārt, vidēji augsts sociālekonomiskais statuss (augstāka izglītība, vidēji un vidēji augsti ienākumi) kalpo kā stimuls pilsoņa pienākumu izpildei, tai skaitā nodokļu maksāšanai. Otrkārt, tas, ka cilvēki ar augstākajiem ienākumiem (virs Ls 201 mēnesī) nav aktīvāko likumu un nodokļu aizstāvju vidū, liecina, ka labāka ģimenes ekonomiskā situācija nav pietiekams pamats aktīvai pilsoniskai pozīcijai, domājams, ka svarīgi ir arī tādi faktori kā abpusēja uzticēšanās starp valsti un indivīdu. Treškārt, indivīda ekonomiskā darbība pelēkā zonā vājināta tā pilsonisko iesaistīšanos (1.6. logs).

1.6.
logs

Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «svarīgi» un «ļoti svarīgi», $n = 1004$)

Ko nozīmē būt labam pilsonim	Ievērot likumus un noteikumus	Maksāt nodokļus	Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	Piedalīties vēlēšanās	Aktīvi iestāties pret korupciju	Palīdzēt tiem, kas dzīvo sliktāk	Palikt Latvijā ekonomiskās krīzes apstākļos
Visi	87,1	77,0	75,8	75,3	70,4	62,7	39,5
Zemi: līdz Ls 80	82,4	66,1	71,4	72,0	70,3	54,2	33,0
Vidēji zemi: Ls 81–120	86,9	80,7	74,5	69,6	73,6	65,9	32,5
Vidēji: Ls 121–150	96,3	82,7	84,8	86,7	78,2	73,7	50,0
Vidēji augsti: Ls 151–200	92,7	87,2	80,8	83,3	74,6	70,4	51,4
Augsti: Ls 201 un vairāk	88,8	85,1	83,3	78,9	75,1	62,9	49,6

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.7.
logs

Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis	Latvijā dzīvojošajiem cilvēkiem aktīvāk jāpauž sava nostāja, redzot netaisnību	Visiem Latvijas iedzīvotājiem jāievēro likumi, jāmaksā nodokļi	Ārzemēs dzīvojošajiem Latvijas pilsoņiem ir jāpiedalās vēlēšanās
Visi	87,3	85,9	71,2
Zemi: līdz Ls 80	92,4	83,8	79,5
Vidēji zemi: Ls 81–120	92,3	88,8	72,4
Vidēji: Ls 121–150	92,6	94,8	77,3
Vidēji augsti: Ls 151–200	90,1	93,0	74,5
Augsti: Ls 201 un vairāk	90,9	87,0	78,2
Grūti pateikt	79,2	79,6	61,6

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Nacionālās identitātes etniskās un kultūras vērtības. Iedzīvotāju attieksmes

Latviešu valoda, kultūra, Latvijas karogs un valsts himna ir nozīmīgākie nacionālie simboli, latviskās vērtības, kuras ietver sevī to vienreizīgumu, kas ļauj latviešiem saprast citam citu, justies kā vienas kopienas locekļiem, izjust īpašas saites ar savu zemi. Tās ir galvenās nacionālo kopienu vienojošās latviskās vērtības, kas ir tuvas un saprotamas latviešiem. Mūsu pētnieciskais uzdevums ir noskaidrot, cik stipri šīs vērtības kalpo kā nacionālo kopienu integrējošs spēks dažādu mūsu sabiedrības grupu, tai skaitā krievu un citu tautību, cilvēku vidū.

Aptaujas dati liecina, ka tādas nacionālās vērtības kā latviešu valodas prasmes un nacionālā karoga krāsas augstu vērtē visi sabiedrības locekļi neatkarīgi no tautības. Tomēr, skatot detalizēti dažādu iedzīvotāju grupu attieksmes, redzams, ka pastāv zīmīgas atšķirības starp latviešiem un krieviem. Nepieciešamību mācēt latviešu valodu atbalsta 93% latviešu un 72% krievu. Jāuzsver, ka atšķirību amplitūda attieksmē pret pienākumu mācēt latviešu valodu ir ievērojami mazāka nekā attieksmē pret vienu no svarīgākajām integrācijas politikas pamatnostādņēm – «Latvijas sabiedrības vienotībai jābalstās uz latviešu valodu

un kultūru» (Projekts Nacionālā identitāte un sabiedrības integrācija – problēmas un mērķi. KM, 2011.). Aptaujas rezultāti atklāj, ka šo nostādni atbalsta 89% latviešu un 46% krievu (1.9. logs). Uzmanību piesaista tas, ka **par nozīmīgu sabiedrības integrācijas politikas nostādni ir vienas no lielākajām viedokļu atšķirībām starp latviešiem un krieviem, un citām etniskajām grupām. Šie dati izvirza jautājumu, vai centieni balstīt sabiedrības integrāciju tikai uz šīm vērtībām var nest gaidītos augļus – radīt stipru un integrētu nacionālo kopienu? Kā jau minēts iepriekš, pastāv virkne pilsoniskā nacionālisma vērtību, kā, piemēram, pakļaušanās likumam, iestāšanās pret netaisnību, cīņa pret korupciju u. c., kuras augstu vērtē kā latvieši, tā krievi un citas etniskās minoritātes. Domājams, ka arī tās līdzās latviešu valodai un kultūrai varētu kalpot kā vienlīdz nozīmīgi nāciju integrējoši principi, tādējādi veidojot etniskā un pilsoniskā nacionālisma vērtību kopumu.**

Daudziem Latvijas iedzīvotājiem, kā latviešiem, tā krieviem, ir pozitīvas izjūtas par Latvijas karoga krāsām: simpātijas karoga krāsām pauž 87% latviešu un 72% krievu. Krasākas atšķirības vērojamas attiecībā uz Latvijas himnas uztveri – savīļņojumu par himnu atzinuši 71% latviešu un 40% krievu. Nacionālo simbolu emocionālu uztveri biežāk atzīst sievietes un vecākās paaudzes piederīgie (sk. tabulu T9, 1.10. logs.). Pētījuma dati arī rāda, ka nacionālās

1.8.
logs

Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta tautības

(% no tautības grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», n = 1004)

Tautība	Latvijā dzīvojošajiem cilvēkiem aktivāk jāpauž sava nostāja, redzot netaisnību	Visiem Latvijas iedzīvotājiem jāievēro likumi, jāmaksā nodokļi	Ārzemēs dzīvojošajiem Latvijas pilsoņiem ir jāpiedalās vēlēšanās
Visi	87,3	85,9	71,2
Latvieši	88,3	86,6	74,0
Krievi	85,1	85,1	66,5
Citi	88,9	84,5	70,0

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.9.
logs

Attieksme pret etniskā nacionālisma vērtībām atkarībā no respondenta tautības

(% no tautības grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», n = 1004)

Tautība	Latviešu valoda jāprot katram Latvijas iedzīvotājam	Man patīk karoga krāsas	Vienotības pamats: latviešu valoda un kultūra	Mani pārņem savīļņojums par himnu	Citu tautību cilvēki nevar būt piederīgi Latvijai	Man labāk patīktu, ja Latvijā dzīvotu tikai latvieši
Visi	84,7	80,9	71,8	58,5	29,8	28,8
Latvieši	93,1	87,2	89,1	71,3	36,4	43,9
Krievi	72,2	71,5	46,0	39,3	20,4	7,8
Citi	76,0	74,5	54,5	46,3	22,3	9,1

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

piederības sajūta ir saistīta ar cilvēku ekonomisko rīcību. Piemēram, tie, kuri nav norādījuši savus ģimenes ienākumus, retāk atzinuši, ka nacionālie simboli tiem sagādā emocionālu savijņojumu (sk. tabulu T10). Biežāk par emocionālo savijņojumu runā cilvēki, kas neplāno atstāt Latviju (sk. tabulu T11).

Mononacionāla vai daudz kultūru sabiedrība

Kā zināms no pēdējiem 2011. gadā veiktās tautas skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvo 59,5% latviešu, 27,4% krievu, 3,5% baltkrievu un 9,6% citu tautību cilvēku. Šie dati nepārprotami liecina par Latviju kā daudz nacionālu sabiedrību. Vienlaikus Latvijā pastāv dažādi viedokļi par to, vai būtu labāk, ja Latvija būtu monoetniska sabiedrība, vai arī ja tajā dzīvotu dažādu tautību piederīgie.

To skaits, kam patiktu redzēt Latvijā monoetnisku sabiedrību (tie, kas atbalsta izteikumu «Man labāk patiktu, ja Latvijā dzīvotu tikai latvieši»), kopumā veido nedaudz vairāk kā ceturto daļu no aptaujātajiem iedzīvotājiem,

tomēr šādus uzskatus pauž 44% latviešu, 7,8% krievu un 9,1% citu tautību piederīgo. Par zināmu skaidrojumu šādu uzskatu plašai izplatībai latviešu vidū kalpo uzskats, ka «Citu tautību cilvēki ar atšķirīgām tradīcijām un paražām nevar būt īsti piederīgi Latvijai pat tad, ja viņi šeit dzīvo daudzus gadus» (to atbalsta 36% latviešu un 20% krievu). Šie dati liecina, ka ievērojama daļa latviešu nacionālās kopienas robežas labprāt novilktu pēc etniskās pazīmes, citiem vārdiem, atbalstītu nostādni par nācijas veidošanos pēc etniskā principa. Pretēju viedokli ir pauduši 42% latviešu, bet 14% nav varējuši sniegt atbildi uz šo jautājumu. **Etniski viendabīgas nācijas atbalstītāji biežāk ir jaunieši vecumā no 18 līdz 24 gadiem (35% no visu tautību jauniešiem) un zemākām izglītības grupām piederīgie.**

Nacionālā identitāte un daudz kultūru atzišana

Jautājumi par daudz kultūru atzišanu ļauj izpētīt to, cik izplatīts dažādās sabiedrības grupās ir monoetniskas

1.10.
logs

Attieksme pret etniskajām un kultūras vērtībām atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Vecuma grupa	Latviešu valoda jāprot katram Latvijas iedzīvotājam	Man patīk karoga krāsas	Vienotības pamats: latviešu valoda un kultūra	Mani pārņem savijņojums par himnu	Citu tautību cilvēki nevar būt piederīgi Latvijai	Man labāk patiktu, ja Latvijā dzīvotu tikai latvieši
Visi	84,7	80,9	71,8	58,5	29,8	28,8
18–24	85,7	79,8	74,8	52,8	29,9	34,9
25–34	82,6	79,2	69,2	54,6	32,9	31,7
35–44	84,0	77,9	71,7	58,9	27,4	25,3
45–54	84,3	80,5	70,2	50,0	25,1	25,6
55–74	86,2	84,8	73,2	69,5	32,5	28,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.11.
logs

Dziedz kultūru atzišana atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Vecuma grupa	Ir ļoti labi, ka Latvijā darbojas daudzu tautu kultūras biedrības	Valstij jāatbalsta dažādu tautību kultūras un paražu saglabāšana Latvijā	Man patīk, ka Latvijā dzīvo dažādu tautību cilvēki ar atšķirīgām kultūram
Visi	79,9	74,9	66,0
18–24	74,6	67,8	59,8
25–34	73,8	70,2	61,1
35–44	80,6	72,5	66,5
45–54	85,0	81,7	67,0
55–74	83,0	78,8	71,6

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

kopienas piekritējiem pretējs viedoklis. Nebūtu uzskatāms par pārsteidzošu fakts, ka krievi un citu tautību piederīgie ir atsaucīgāki pret dažādu kultūru līdzāspastāvēšanu un to atbalstu Latvijas sabiedrībā: no latviešiem 52% atbalsta viedokli «man patīk, ka Latvijā dzīvo tik daudz dažādu tautību cilvēki ar atšķirīgām kultūrām», bet no krieviem – 86%. Viedoklim, ka «valstij būtu jāatbalsta dažādu tautību kultūras un paražu saglabāšana Latvijā», piekrīt 65% latviešu un 88% krievu. Savukārt viedokli, ka «ir ļoti labi, ka Latvijā darbojas daudzu tautu kultūras biedrības», atbalsta 73% latviešu un 89% krievu.

Ja salīdzinām viedokļu atšķirības atkarībā no respondenta vecuma, izglītības vai ienākumu līmeņa, atklājas arī ne tik prognozējami rezultāti. **Izrādās, ka mazāk iecietīgi pret kultūru daudzveidību ir jaunieši vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem**, bet starp gados vecākiem cilvēkiem biežāk sastopami cilvēki, kam dažādu kultūru klātbūtne ir vairāk pieņemama. Mazāk iecietīgi ir cilvēki ar zemāku izglītības līmeni. Jauniešu atbildes bija visai negaidītas, jo parasti jauniešiem raksturīga lielāka tolerance pret dažādu kultūru līdzāspastāvēšanu (1.11. logs).

Iecietīgākas pret kultūru daudzveidību sabiedrībā un to atbalstu ir sievietes salīdzinājumā ar vīriešiem, un augstāku toleranci pauž arī cilvēki ar augstākiem ienākumiem (sk. tabulas T13, T14).

Nacionālā identitāte un globālā pilsonība

Mūsdienu globalizācijas apstākļos indivīda atbildība sniedzas pāri nacionālajām robežām, jo atbildība par tīru vidi valsti un globālās klimata pārmaiņas ir cieši saistītas. Sociāli ekonomiskā nevienlīdzība dažādos pasaules reģionos veicina migrācijas procesus, politiskie konflikti rada cilvēktiesību krīzes, tas viss skar arī labklājībā un drošībā dzīvojošo pasaules iedzīvotāju daļu.

Aptauju dati liecina, ka par tīru vidi Latvijā vairāk norūpējušies ir latvieši (82%) nekā krievi (77%). Gan latviešu, gan krievu uzmanību ievērojami retāk saista vides problēmas pasaules mērogā (attiecīgi 60 un 58%), kā arī palīdzība dabas katastrofās cietušajiem no Latvijas attālinātos pasaules reģionos (aptaujas laikā tās bija zemestrīces sekas Haiti). Zīmīgi, ka cieņa pret etniskajām minoritātēm svarīgāka šķiet krieviem un citu tautību pārstāvjiem salīdzinājumā ar latviešiem (1.12. logs).

Saprotami, ka globālās pilsonības vērtības lielāku atbalstu guvušas to cilvēku vidū, kam ir augstāks izglītības līmenis (sk. tabulu T15), taču **mazāk prognozējams izrādījās fakts, ka lielāku izpratni par globālo problēmu nozīmību parādījuši cilvēki no vidējo ienākumu grupām, nevis tie, kas pieder pie augstāko ienākumu grupām** (1.13. logs).

1.12.
logs

Attieksme pret globālās pilsonības vērtībām atkarībā no respondenta tautības

(% no tautības grupas; summētas atbildes «svarīgi» un «ļoti svarīgi», $n = 1004$)

Tautība	Rūpēties par tīru un nepiesārņotu vidi nākotnē	Cienīt minoritātes	Iesaistīties tīras vides saglabāšanā visā pasaulē	Atbalstīt dabas katastrofās cietušos pasaulē	Interesēties par cilvēktiesību ievērošanu pasaulē
Visi	80,2	73,5	59,7	42,5	42,0
Latvieši	82,0	67,4	59,8	41,2	37,0
Krievi	77,0	81,3	57,8	44,6	49,2

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.13.
logs

Attieksme pret globālās pilsonības vērtībām atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «svarīgi» un «ļoti svarīgi», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis	Rūpēties par tīru un nepiesārņotu vidi nākotnē	Cienīt minoritātes	Iesaistīties tīras vides saglabāšanā visā pasaulē	Atbalstīt dabas katastrofās cietušos pasaulē	Interesēties par cilvēktiesību ievērošanu pasaulē
Visi	80,2	73,5	59,7	42,5	42,0
Zemi: līdz Ls 80	78,1	66,4	49,8	34,0	28,6
Vidēji zemi: Ls 81–120	81,5	72,2	59,7	40,2	40,6
Vidēji: Ls 121–150	89,0	80,6	73,2	55,0	52,6
Vidēji augsti: Ls 151–200	85,4	81,8	68,4	51,0	48,3
Augsti: Ls 201 un vairāk	79,2	73,4	65,3	51,0	41,9

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Nacionālā identitāte un vēsturiskā atmiņa

Vēsturiskā atmiņa, kas ietver stāstus, leģendas un mītus par savas zemes pagātņi, ir ļoti nozīmīgs kopienu vienojošs spēks. Te pieder arī emocionāli piesātināti mīti par atšķirīgām versijām, kāds varētu būt bijis vēsturiskās attīstības ceļš, kā to ietekmējuši dažādi vēstures pagriezieni. Kā raksta Šopflins, mītiem var būt vairākas funkcijas, piemēram, tie, kas atzīst noteiktā mītā iekodētos uzskatus, vienlaikus pieņem mītā atspoguļoto pasaules uzskatu kopumā. Tā veidojas piederība grupai, kam šis mīts ir tuvs, kā arī tiek pieņemti šīs grupas noteikumi. Mīts akcentē atšķirīgo un palīdz novilkt robežas vienai grupai attiecībā pret citām. Reizē mīts sniedz saturisku papildījumu grupas pašuztverei (Schopflin, 2000, 83).

Respondentu vērtējumam tika piedāvāti divi mīti par neseno Latvijas pagātņi. Vienā gadījumā tā bija vēstures versija par iespējamo Latvijas attīstību, ja tā līdzīgi Somijai 1940. gadā būtu palikusi neatkarīga valsts. Otrs mīts skar padomju varas gadus, un tajā pausta pārliecība, ka, tikai pateicoties PSRS tautu palīdzībai, Latvijā tika sasniegts augsts ekonomikas un kultūras līmenis. Aptaujas dati atklāj, ka tas ir jautājums, par kuru latviešu un krievu uzskati

atšķiras vislielākā mērā: viedokli par labvēlīgo Somijas vēstures scenāriju Latvijai atbalsta 60% latviešu un 30% krievu. Savukārt labvēlīgo padomju laika ietekmi uz Latvijas attīstību atzīst 22% latviešu un 58% krievu (1.14. logs). Šie dati nepārprotami norāda, ka vēsturiskā atmiņa veido striktas robežas starp latviešu un krievu kopienu. Tāpēc jo svarīgs ir jautājums, cik lielā mērā šie vēsturiskie mīti attiecīgajās kopienās tiek atražoti. Zināmā mērā par to ļauj spriest šo mītu izplatība dažādās vecuma grupās. Aptaujas dati atklāj, ka jauniešu grupās atbalsts gan vienai, gan otrai pagātnes versijai ir ievērojami zemāks nekā vidējā vecuma un gados vecāko iedzīvotāju vidū (1.15. logs). Vai tas liecina par vēsturiskās atmiņas kā robežšķirtnes mazināšanos starp latviešiem un krieviem, to parādīs nākotne. Interesanti, ka Somijas vēstures scenāriju biežāk atbalsta cilvēki ar augstāku izglītības un ienākumu līmeni, bet versiju par labvēlīgo padomju laika ietekmi – cilvēki ar vidēju izglītības un ienākumu līmeni (sk. tabulas T16, T17). Interesanti, ka dati no 2000. gada aptaujas (Ceļā uz pilsonisku sabiedrību. Baltijas Datu nams, 2000) liecina, ka pirms 11 gadiem uzskatu par padomju laika pozitīvo ietekmi atbalstīja aptuveni 60% krievu. Redzams, ka kopumā dati nav mainījušies. Vai tas, ka jauniešu vidū šo mītu izplatība ir mazāk novērojama, ļauj runāt par padomju laika

1.14.
logs

Attieksme pret kolektīvajiem mītiem atkarībā no respondenta tautības

(% no tautības grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Tautība	Ja Latvija līdzīgi Somijai 1940. gadā būtu palikusi neatkarīga, iedzīvotāju dzīves līmenis būtu ievērojami augstāks	Tikai pateicoties PSRS tautu palīdzībai, Latvijā tika sasniegts augsts ekonomikas un kultūras līmenis
Visi	47,5	36,8
Latvieši	59,5	21,7
Krievi	29,7	58,3
Citi	34,6	55,4

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.15.
logs

Attieksme pret kolektīvajiem mītiem atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Vecuma grupa	Ja Latvija līdzīgi Somijai 1940. gadā būtu palikusi neatkarīga, iedzīvotāju dzīves līmenis būtu ievērojami augstāks	Tikai pateicoties PSRS tautu palīdzībai, Latvijā tika sasniegts augsts ekonomikas un kultūras līmenis
Visi	47,5	36,8
18–24	43,6	29,9
25–34	42,9	30,4
35–44	51,8	38,0
45–54	44,8	39,4
55–74	52,4	41,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

vēsturiskā mīta versijas transformācijām? Vai ir sagaidāms, ka padomju laikos iesakņojušos ideoloģiskos stāstus par Padomju Savienības ekonomisko varenību un padomju republiku savstarpējo palīdzību nomainīs adekvāta sociāli ekonomisko procesu izpratne? Jautājums ir par to, vai plaša, kas pastāv starp latviešu un krievu vēsturisko atmiņu, ar laiku varētu mazināties.

Lepnums par to, ka ir Latvijas iedzīvotājs

Aptaujas rezultāti rāda, ka, neņemot vērā valsts ekonomiskās krīzes ietekmi uz iedzīvotāju labklājību un sabiedrības neapmierinātību ar valsts pārvaldību, lielākā daļa aptaujāto (60%) apgalvo, ka lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji. Šie dati ir apliecinājums tam, ka tās ir īpašas saites, kas cilvēkus saista ar savu dzimteni, valsti, kurā tie dzimuši.

Lielākā atšķirība emocionālās piesaistes ziņā Latvijai ir starp latviešiem un krieviem: 71% latviešu lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, bet krievi – tikai 44%. Biežāk lepnumu par savu zemi pauduši cilvēki ar augstāko izglītību (66%) (sk. tabulu T18), kā arī tie, kam ienākumi sasniedz vidējo vai augstāko līmeni (64%) (1.16., 1.17. logs).

Jāuzsver, ka jauniešu un gados vecāku cilvēku vidū biežāk sastopami cilvēki, kas lepojas ar to, ka dzīvo Latvijā (attiecīgi 61% un 69%). Pārējo vecuma grupu vidū īpaši izceļas ļaudis 45–54 gadu vecumā, no kuriem lepni par savu valsti jūtas 51% (1.18. logs). Retāk lepnumu par savu valsti minējuši tie, kuru tuvinieki ir atstājuši Latviju (sk. tabulu T19).

Dati atklāj arī saikni starp lepnuma jūtām un faktu, ka tuvinieki valsti ir atstājuši, lai uzlabotu savas ģimenes materiālo stāvokli. Iegūtie rezultāti atklāj, ka iedzīvotāju labklājības līmenis, savas ģimenes nodrošinājums ir ļoti svarīgs nosacījums piederības sajūtas stiprināšanā savai dzimtajai zemei, valstij. Jāpiebilst, ka, salīdzinot ar 2000. gadā veikto aptauju, redzami samazināties cilvēku skaits, kuri lepojas ar to, ka dzīvo Latvijā, – 2000. gadā pozitīvu emocionālu nostāju par savu valsti puda 85% latviešu un 55% krievu. Līdzīgi dati atrodami arī 1994. gadā veiktajā aptaujā: 86% latviešu un 63% atklājuši pozitīvu emocionālu attieksmi pret Latviju (Zepa, Šūpule, 2006). Sprotams, ka 1990. gada jūnijā, kad lepnumu par Latviju puda 97% latviešu un 85% krievu, runa ir par pozitīvā noskaņojuma virsotni, kas nevarētu noturēties pastāvīgi, jo tā ir sajūsma par sasniegto neatkarības atjaunošanu (Zepa, Šūpule, 2006). Tomēr 90. gadu vidus un 2000. gads var kalpot par labu atskaites punktu attieksmju pārmaiņu

1.16.
logs

Lepnums par to, ka ir Latvijas iedzīvotājs, atkarībā no respondenta tautības

(% no tautības grupas, $n = 1004$)

Tautība	Lepojas (summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)	Nelepojas (summētas atbildes «ne visai lepojas» un «nemaz nelepojas»)	Grūti pateikt
Visi	59,9	30,7	9,4
Latvieši	70,5	21,9	7,6
Krievi	44,4	42,9	12,6
Citi	48,2	42,3	9,5

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.17.
logs

Lepnums par savu valsti atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas, $n = 1004$)

Ienākumu līmenis	Lepojas (summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)	Nelepojas (summētas atbildes «ne visai lepojas» un «nemaz nelepojas»)	Grūti pateikt
Zemi: līdz Ls 80	56,8	35,0	8,2
Vidēji zemi: Ls 81–120	58,0	29,9	12,0
Vidēji: Ls 121–150	63,8	28,1	8,1
Vidēji augsti: Ls 151–200	63,6	25,5	10,9
Augsti: Ls 201 un vairāk	64,4	25,7	9,9
Grūti pateikt	57,3	34,4	8,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

skaidrojumā, jo acīmredzot daļa iedzīvotāju jūtas pievilti patiesākajās izjūtās pret savu valsti.

Salīdzinājumam sniedzam vairāku Eiropas un bijušo padomju republiku iedzīvotāju emocionālās piederības sajūtu savai valstij, salīdzinot 1999. gada un 2008. gada aptauju datus (1.19. logs). Redzams, ka virknē dažādu Eiropas reģionu valstu (Dānija, Zviedrija, Francija, Austrija, Polija, Čehija) pilsoņu lepnums par savu valsti ir vai nu saglabājies iepriekšējā līmenī, vai nedaudz cēlies. Tās ir valstis, kuru ekonomika minētajā laika posmā vairāk vai mazāk noritējusi vienmērīgas attīstības gultnē. Savukārt valstīs, kurās minētajai desmitgadei raksturīga ekonomiska izaugsme un citi sasniegumi, piemēram, Krievijā, Igaunijā, Lietuvā, ievērojami pieaugusi tā iedzīvotāju daļa, kas lepojas ar to, ka ir šīs valsts pilsoņi. Jāatgādina, ka Latvijas datus nav iekļauta nepilsoņu daļa. Kopumā varam secināt, ka iedzīvotāju ekonomiskā un sociālā drošība iet roku rokā ar nacionālās piederības izjūtas izplatību sabiedrībā.

To apstiprina arī 2010. gada Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati – vairs tikai 64% pilsoņu lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji (1.20. logs.).

Apdraudējuma sajūta par savu identitāti

Bailes, apdraudējuma sajūta par savu identitāti veicina attiecīgās grupas piederīgo piesardzību un stingrāku robežu novilkšanu attiecībā pret citām grupām. Kā rāda aptaujas dati, bažas par savas valodas un kultūras pastāvēšanu veido uzskatu simetriju starp latviešiem un krieviem: 56% latviešu un 34% krievu izjūt apdraudējumu savas valodas un kultūras pastāvēšanai Latvijā. Līdzīga uzskatu simetrija veidojas attiecībā pret draudiem otras grupas valodas un kultūras pastāvēšanai: tikai 17% krievu saskata apdraudējumu latviešu valodas un kultūras pastāvēšanai Latvijā, bet no latviešiem 11% ir līdzīgās domās

1.18.
logs

Lepnums par savu valsti atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas, $n = 1004$)

Vecuma grupa	Lepojas (summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)	Nelepojas (summētas atbildes «ne visai lepojas» un «nemaz nelepojas»)	Grūti pateikt
Visi	59,9	30,7	9,4
18–24	61,1	26,9	12,0
25–34	56,6	35,9	7,5
35–44	58,1	29,3	12,6
45–54	51,3	39,7	9,0
55–74	68,5	23,9	7,6

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.19.
logs

Lepošanās ar savu valsti

(summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)

Valsts	Eiropas vērtību pētījums (EVS), 1999	Eiropas vērtību pētījums (EVS), 2008
Polija	95	96
Krievija	67	92
Dānija	87	91
Francija	84	90
Austrija	86	89
Zviedrija	81	87
Čehija	78	84
Igaunija	52	81
Latvija	81 ($n = 1000$)	79 ($n = 1506$)
Lietuva	55	72

Avots: EVS, 1999, EVS, 2008.

Piezīme: Latvijā jautājums uzdots tikai pilsoņiem; EVS 2008. g. dati.

par krievu valodas un kultūras likteni Latvijā (1.21. logs.). Apdraudējumu latviešu valodai un kultūrai biežāk saskata latvieši ar vidējo un augstāko izglītību, savukārt krievu vidū tieši cilvēki ar augstāko izglītību retāk pauduši bažas par krievu valodas pastāvēšanu Latvijā (1.22. logs.). Kā jau minēts, savas valodas un kultūras apdraudējuma sajūta, no vienas puses, veicina nedrošību par savu identitāti,

bet, no otras puses, tā stiprina pārliecību par norobežošanās nepieciešamību.

Līdzīgus datus par igauņu un Igaunijas krievu uzskatiem par savas valodas un kultūras apdraudējumu ieguvuši arī igauņu sociologi. Arī igauņi biežāk nekā Igaunijas krievi izteikuši bažas par savas valodas un kultūras pastāvēšanu savā zemē. Balstoties uz šiem datiem, igauņu

1.20.
logs

Lepnums par savu valsti atkarībā no respondenta pilsonības

(% no attiecīgās grupas, $n = 1004$)

Pilsonība	Lepojas (summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)	Nelepojas (summētas atbildes «ne visai lepojas» un «nemaz nelepojas»)	Grūti pateikt
LR pilsoņi	63,7	27,6	8,7
Respondenti bez LR pilsonības	41,4	45,8	12,8

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.21.
logs

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par draudiem latviešu/krievu valodas un kultūras pastāvēšanai Latvijā atkarībā no respondenta tautības

(% no attiecīgās grupas, $n = 1004$)

Tautība	Apdraudēta latviešu valodas un kultūras pastāvēšana (summētas atbildes «ļoti apdraudēta» un «drīzāk apdraudēta nekā neapdraudēta»)	Apdraudēta krievu valodas un kultūras pastāvēšana (summētas atbildes «ļoti apdraudēta» un «drīzāk apdraudēta nekā neapdraudēta»)
Visi	39,8	20,0
Latvieši	55,9	11,1
Krievi	16,6	34,2
Citi	21,7	26,0

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.22.
logs

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par draudiem latviešu/krievu valodas un kultūras pastāvēšanai Latvijā atkarībā no respondenta izglītības

(% no attiecīgās grupas, $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Apdraudēta latviešu valodas un kultūras pastāvēšana (summētas atbildes «ļoti apdraudēta» un «drīzāk apdraudēta nekā neapdraudēta»)	Apdraudēta krievu valodas un kultūras pastāvēšana (summētas atbildes «ļoti apdraudēta» un «drīzāk apdraudēta nekā neapdraudēta»)
Visi	39,8	20,0
Pamatizglītība vai nepabeigta vidējā	29,9	16,9
Vidējā	44,7	22,0
Vidējā speciālā	37,5	22,4
Augstākā	43,0	14,8

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

pētnieki secina, ka igauņi jūtas kā apdraudētā majoritāte (Kalmus, 2003). Analizējot latviešu attieksmes un identitātes īpatnības, redzams, ka arī latviešu attieksme salīdzinājumā ar krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju daļu nereti vairāk līdzinās minoritātes, nevis majoritātes nostādņēm. Savukārt bailes par kolektīvo izdzīvošanu stiprina pārliecību par etnicizēšanas nepieciešamību un neuzticēšanos konkurējošām identitātēm.

Identitātes un to robežas

Identitāte ļauj atbildēt uz jautājumu, kam justies piederīgam, noteikt, kas ir kopējais «mums», tā ļauj novilkt robežas starp «savējiem» un «citiem». Piederība grupai sniedz indivīdiem kopīgu izpratni par lietām, drošību, solidaritātes sajūtu kopienā, norobežotu pasauli, kurā dzīvot un kurā atrast sev līdzīgos (Schopflin, 2000, 10). Tādējādi identitāte kalpo indivīda centieniem iegūt sabiedrības atbalstu savām izvēlēm un izvairīties no nedrošības, kas ir tik svarīgi mūsdienu mainīgajā sociālajā pasaulē. Identitāte ir sociāli konstruēta, līdzīgi kā Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*) (Anderson, 1991, 6) raksturo nāciju kā iztēlotu kopienu, norādot, ka tās dalībnieki reāli pazīst tikai savus tuvākos līdzgaitniekus, bet pārējo nācijas daļu atliek iztēloties, arī citas identitātes varam uzlūkot kā iztēlotas kopienas.

Latvijas iedzīvotāju aptaujā respondentiem tika dota iespēja no 23 dažādām cilvēku grupām izvēlēties tās, par

kurām tie varētu teikt, ka jūt zināmu piederību, tā ka attiecībā uz sevi un viņiem varētu lietot vārdu «mēs». Datu statistiskajā analizē, izmantojot faktoru analīzi, tika noskaidrotas kopības, kurās sagrupējušās par savējiem nosauktās cilvēku grupas (1.23. logs). Aplūkojot četru faktoru matricu, redzam, ka ir izveidojušās šādas kopības:

- slāvu tautību kopiena Latvijā un pasaulē, ieskaitot Latvijas nepilsoņus,
- aktīvo pilsoņu kopiena, kas aptver «kultūras cilvēkus visā pasaulē», eiropiešus, «cilvēkus, kas prot aizstāvēt savas intereses», «cilvēkus, kuri ir atbildīgi pret valsti»,
- latviešu kopiena Latvijā un pasaulē, ieskaitot Latvijas pilsoņus,
- draugu, ģimenes locekļu, skolas un darba biedru kopiena.

No aplūkotajām kopienām redzams, ka divas no tām ir saistītas ar tautībām – pirmajā tā ir slāvu tautību kopiena, otrajā – latviešu. Interesanti, ka divas pārējās veidojas uz citiem principiem: viena no tām apvieno plašāka apvāršņa un aktīvas pilsoniskās pozīcijas cilvēkus, tos, kuri jūtas piederīgi kultūras cilvēkiem visā pasaulē, eiropiešus, kā arī cilvēkus, kas prot aizstāvēt savas intereses, un tos, kuri ir atbildīgi pret valsti. Savukārt otra apvieno tos cilvēkus, kam pašlaik vai arī savulaik ir bijušas tiešas saites: draugi, radi, kolēģi, skolas un studiju biedri, to varētu saukt arī par sociālo tīklu kopienu.

1.23.
logs

Faktoru analīzes rezultātā iegūtās kopības

(pazīmes koeficients)

Slāvu tautību kopiena Latvijā un pasaulē, ieskaitot Latvijas nepilsoņus	Aktīvo pilsoņu kopiena, kas aptver «kultūras cilvēkus visā pasaulē», eiropiešus, «cilvēkus, kas prot aizstāvēt savas intereses», «cilvēkus, kuri ir atbildīgi pret valsti»
Latvijas krievi, 742 Krievijas krievi, 726 Latvijas nepilsoņi, 684 Ukraiņi, baltkrievi, poļi u. c., 668 Latvijā dzīvojošās tautības, 668 Krieviski runājošie visā pasaulē, 601	Kultūras cilvēki visā pasaulē, 624 Eiropieši, 594 Cilvēki, kas prot aizstāvēt savas intereses, 574 Cilvēki, kuri ir atbildīgi pret valsti, 532
Latviešu kopiena Latvijā un pasaulē, ieskaitot Latvijas pilsoņus	Draugu, ģimenes locekļu, skolas un darba biedru kopiena
Latvieši, 673 Visi Latvijas pilsoņi, 647 Latviski runājošie visā pasaulē, 544	Draugi, 812 Radnieki/ģimene, 760 Klases, kursa biedri, 625 Kolēģi, manas profesijas cilvēki, 547
Cilvēku grupas, kuras neveidoja ciešākas saites ar kādām citām grupām, šos cilvēkus kā savējos pārējo grupu piederīgie parasti nenosauca	
Trūcīgi, materiālās grūtībās dzīvojoši cilvēki	
Manas kultūras un tradīciju cilvēki	
Manas paaudzes cilvēki	
Manas ticības cilvēki	
Pārtikuši cilvēki	
Vienkāršie strādājošie cilvēki	

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Šie dati ļauj spriest, ka Latvijā nepastāv vien etniski noteikta piederības sajūta un arī attiecīga robežu novilkšana starp etniskajām grupām. Droši var teikt, ka dažādu tautību cilvēki sevi pieskaita pie pasaules kultūras un aktīvās pozīcijas cilvēkiem, un līdzīgi arī draugu, radu un kolēģu kopienas ir daudznacionālas. Dati liecina, ka 9% latviešu un 9% krievu sevi pieskaita pie kultūras cilvēkiem visā pasaulē, 19% latviešu un 16% krievu sevi pieskaita pie cilvēkiem, kuri ir atbildīgi pret valsti, 20% latviešu un 20% krievu par savējiem sauc tos, kas prot aizstāvēt savas intereses. Kā eiropieši jūtas 11% latviešu un 16% krievu.

Interesanti, ka daudzas cilvēku grupas, kas bija iekļautas sarakstā, neveidoja ciešākas saites ar kādām citām grupām, šos cilvēkus kā savējos nenosauca tie, kas minējuši piederību pie citām grupām. Pie tādām pieder «trūcīgi, materiālās grūtībās dzīvojoši cilvēki», «vienkāršie strādājošie cilvēki», «pārtikuši cilvēki», «manas paaudzes cilvēki», kā arī «manas kultūras un tradīciju cilvēki» un «manas ticības cilvēki». Nereti piederību pie šīm grupām paudis ievērojams skaits aptaujāto, piemēram, savas paaudzes cilvēkiem piederību pauduši 39%, pie vienkāršiem strādājošiem cilvēkiem sevi pieskaita 28%, savas kultūras un tradīciju cilvēkiem – 25%, savas ticības cilvēkiem – 19%. Retāk par savējiem ir dēvēti pārtikuši cilvēki (5%). Zīmīgi, ka šo grupu cilvēki nav tikuši iesaistīti kā «savējie» iepriekš aplūkotajās plašākajās kopienās: pie tautību vai sociālā tīkla vai pasaules kultūras un aktīvās pozīcijas cilvēku kopienām. To varētu skaidrot tādējādi, ka tādi vārdi kā «trūcīgs», «vienkāršais strādājošais», «manas paaudzes, ticības, kultūras cilvēks» nekalpo kā pievilcības objekts citiem ārpus šīs grupas robežām, lai veidotu piederību šai grupai.

Latvijas tautai piederīgie

Nacionālās identitātes pētnieki uzsver, ka nacionālā kopiena balstās uz to piederīgo pārliecību un uzskatiem: nācijas pastāv, kad to locekļi atzīst cits citu kā līdzpilsoņus. Nacionālā identitāte ir kā cements, kas satur sabiedrību kopā, ļauj tai īstenot kopīgu rīcību (Miller, 1999). Kā rakstījis LR Satversmē, «Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai». Atbildot uz jautājumu, kas veido Latvijas tautu, Latvijas iedzīvotāji savā ziņā definē principus, pēc kādiem,

viņuprāt, veidojas Latvijas nacionālā piederība, atklāj, kas ir tie, ar kuriem kopā viņi jūtas kā nacionāla kopiena.

Dati atklāj, ka gan latviešu, gan krievu skatījumā par to, kas ir Latvijas nacionālās piederības pamatā, pastāv zināmas atšķirības. No latviešiem 98% uzskata, ka Latvijas tautu veido latvieši, taču no krieviem vienlīdz daudz (94%) par nāciju veidojošu principu atzīst arī pilsonību. Vēl lielāka plaša veidojas attieksmē pret «tiem Latvijas iedzīvotājiem, kas jūt piederību valstij», – no latviešiem 73% un no krieviem 91% tos pieskaita nacionālajai kopībai. Jāuzsver, ka latviešu valodas prasmes kā nacionālās piederības princips vienlīdz svarīgs ir kā latviešiem, tā krieviem: vairāk nekā divas trešdaļas abu grupu piederīgo atbalsta viedokli, ka «visi, kas runā latviski un dzīvo Latvijā», pieder pie nacionālās kopienas. Krasāka viedokļu atšķirība starp latviešiem un krieviem vērojama par to, ka «visus, kas dzimuši Latvijā», vai arī «visus, kam vismaz viens no vecākiem ir latvietis», varētu pieskaitīt Latvijas tautai. Šādu nostāju atbalstījuši vairāk nekā 80% krievu un vairāk nekā 65% latviešu. Apmēram puse latviešu un nepilni 90% krievu uzskata, ka visi Latvijas iedzīvotāji ir piederīgi Latvijas tautai. Citu tautību uzskati ir tuvāki krievu viedoklim (1.24. logs).

Saprotami, ka latvieši kā savas nācijas kodols, ir striktāki robežu novilkšanā – jautājumā par to, kādas iedzīvotāju grupas būtu uzskatāmas par piederīgām Latvijas tautai, salīdzinot ar krieviem. Tomēr jāuzsver, ka **ne tikai etniskā piederība (latvieši), bet arī pilsonība, piederības sajūta valstij un latviešu valodas prasmes ir starp nozīmīgākajiem nacionālo piederību veidojošiem principiem latviešu skatījumā.**

Latvijas pilsonības robežas

Atbildes uz jautājumu «Kādiem cilvēkiem vajadzētu liegt kļūt par Latvijas pilsoņiem?» ļauj atklāt tās robežas, kādas pilsonības iegūšanai vēlētos redzēt dažādu sociālo grupu piederīgie. Redzams, ka latvieši ir striktāki salīdzinājumā ar citām grupām jautājumā par to, kam būt un kam nebūt Latvijas pilsonim. Ja salīdzinām tos pilsonību ierobežojošos kritērijus, kurus visbiežāk min latvieši, jāuzsver, ka tā ir aktīvās pilsonības pozīcija: nepieņemot savā nacionālajā kopienā tos, kuriem nav svarīgas Latvijas intereses

1.24.
logs

Latviešu un citu tautību piederīgo viedoklis par to, kas veido Latvijas tautu

(% no tautības grupas; tabulā sniegtie dati atspoguļo atbildi «jā», n = 1004)

Tautība	Latvieši	Visi Latvijas pilsoņi	Visi Latvijas iedzīvotāji, kas jūt piederību valstij	Visi, kas runā latviski un dzīvo Latvijā	Visi, kas dzimuši Latvijā	Visi, kam vismaz viens no vecākiem ir latvietis	Visi Latvijas iedzīvotāji
Visi	95,8	86,5	80,5	77,5	76,3	72,4	66,0
Latvieši	97,9	81,1	72,9	75,6	67,7	65,1	52,7
Krievi	93,7	94,4	90,6	79,9	89,6	83,9	85,9
Citas tautības	90,9	92,1	91,5	80,7	83,2	78,3	78,7

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

(74%), kā arī tos, kuri neievēro Latvijas likumus (nemaksā nodokļus u. tml.) (72%). Līdzīga attieksme ir arī pret bijušo represīvo un pretvalstisko organizāciju biedriem (čekiem, PSRS militāristiem u. c.) (71%). Latvieši ievērojami retāk snieguši noliedzīgu viedokli par pilsonības iegūšanu citām grupām, piemēram, imigrantiem (36%), citu tautību piederīgajiem (22%). No latviešiem 19% un no krieviem 7% uzskata, ka Latvijas pilsonība būtu liedzama tiem, kuri vēlas saglabāt savas tradīcijas un kultūru. Jāatzīst, ka respondentu atbildes par tradīciju un kultūru saglabāšanu varētu būt ļoti plaši interpretējamas, jo tajās respondenti, iespējams, iekļāvuši attieksmi pret dažādu reliģiju, tai skaitā islāma, tradīcijām (1.25. logs).

Jāuzsver, ka krievu un citu tautību piederīgo skatījums par Latvijas pilsonību ierobežojošiem kritērijiem ir visai līdzīgs latviešu skatījumam, atšķirība ir vienīgi tā, ka krievu un citu minoritāšu vidū šie uzskati izplatīti retāk nekā starp latviešiem. Tas ir ļoti nozīmīgs pētījuma rezultāts, jo parāda, ka tik svarīgā jautājumā kā pilsonības loka veidošanas

kritēriju noteikšana latviešu un etnisko minoritāšu viedoklis nav polārs, kā tas dažkārt tiek iztēlots publiskajā telpā. Gluži otrādi – abās grupās biežāk kā nozīmīgākie ir izvirzīti līdzīgi kritēriji, un, jo svarīgāk, tiem raksturīga aktīvās pilsonības pozīcija.

Imigranti – drauds vai ieguvums

Latvija piedzīvo smagu demogrāfisku krīzi – tā pieskaitāma pie demogrāfiski visstraujāk novecojošām 10–15 valstīm pasaulē. Latvijas iedzīvotāju kopumu raksturo strauja depopulācija – bērnu skaita samazināšanās un gados vecu iedzīvotāju skaita pieaugums. Šo situāciju vēl vairāk saasina ekonomiski aktīvo iedzīvotāju aizplūšana uz citām valstīm ekonomiskās krīzes laikā. Sagaidāms, ka ekonomiskā izaugsme valstī radīs darbaspēka deficītu, kura kompensēšanai būs nepieciešami imigrantu resursi. Tai pašā laikā Latvijas imigrācijas politikai raksturīga stingri ierobežota darbaspēka ieplūšana.

1.25. logs

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par to, kādiem cilvēkiem vajadzētu liegt kļūt par Latvijas pilsoņiem atkarībā no tautības un pilsonības

(% no attiecīgās grupas; sniegtie dati atspoguļo atbildi «vajadzētu liegt», $n = 1004$)

Tautība un pilsonība	Tiem, kuri vēlas saglabāt savas tradīcijas un kultūru	Citu tautību piederīgajiem nelatviešiem	No citām valstīm iebrāukušajiem	Bijušo represīvo un pretvalstisko organizāciju biedriem (čekiem, PSRS militāristi)	Tiem, kuriem nav svarīgas Latvijas intereses	Tiem, kuri neievēro Latvijas likumus, (nemaksā nodokļus u. tml.)
Visi	13,6	15,6	27,1	55,3	63,4	63,9
Latvieši	18,5	21,9	35,9	70,7	76,3	71,4
Krievi	7,0	8,1	14,5	32,0	44,1	54,7
Citas tautības	6,5	3,7	15,9	40,7	50,6	50,1
Pilsoņi	14,9	16,9	29,1	60,4	66,7	65,2
Nepilsoņi	7,4	9,6	17,0	30,5	47,4	57,5

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.26. logs

Attieksme pret imigrantu ietekmi uz sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī atkarībā no respondenta tautības

(% no tautību grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Tautība	Imigranti palielina noziedzību	Visumā imigranti dod labumu Latvijas saimniecībai	Imigranti atņem darbu cilvēkiem, kas dzimuši Latvijā	Imigranti dara Latviju atvērtāku jaunām idejām un kultūrām
Visi	40,1	28,7	61,3	39,6
Latvieši	47,7	21,1	65,6	33,4
Krievi	28,9	40,7	54,9	49,3
Citi	32,7	34,2	57,1	44,8

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Mūsu pētījumā tika noskaidrots Latvijas iedzīvotāju viedoklis par to, kāda ir imigrantu ietekme uz valsts saimniecību, kultūru un iedzīvotāju nodarbinātību. Iedzīvotāju atbildes uz šiem jautājumiem atklāj visai interesantu ainu. Izrādās, ka vislielākā mērā attieksme pret imigrantiem atkarīga no respondenta tautības. Latvieši ievērojami biežāk nekā citu tautību piederīgie uzsver imigrantu negatīvo ietekmi, savukārt krievi un citu minoritāšu piederīgie biežāk norāda uz imigrācijas radītajām pozitīvajām sekām. Tā, piemēram, 48% latviešu un 28% krievu norāda, ka imigranti palielina noziedzību, 66% latviešu un 28% krievu atbalsta viedokli, ka imigranti atņem darbu cilvēkiem, kas dzimuši Latvijā. Savukārt, kas attiecas uz pozitīvo imigrantu ietekmi, 21% latviešu un 41% krievu uzskata, ka imigranti dod labumu Latvijas saimniecībai, bet 33% latviešu un 45% krievu atzīst, ka imigranti dara Latviju atvērtāku jaunām idejām (1.26. logs).

Interesanti, ka sievietes salīdzinājumā ar vīriešiem attieksmē pret imigrantiem retāk saskata dažādus draudus, viņas biežāk atzīmē pozitīvu ietekmi (1.27. logs). Savukārt izglītības ietekme nav vienādi vērtējama – cilvēki ar augstāko izglītību saskata imigrantos gan noziedzības

palielināšanās risku, gan arī to, ka imigranti sniedz labumu saimniecībai, kā arī paver ceļu inovācijām. Cilvēki ar zemāku izglītības līmeni imigrantos saskata bezdarba draudus (1.28. logs).

Nobeigums

Pilsoniskā nacionālisma gadījumā cilvēki saprot, ka viņi pieder pie vienas kopienas, viņi pakļaujas vieniem likumiem. Pilsoniskajā nacionālismā pilsonības izvēle, piederības izvēle kādai kopienai ir individuāla izvēle. Savukārt etniskā nacionālisma gadījumā piederība nācijai ir vairāk kolektīva, to nosaka etniskā izcelsme, etniskās grupas kultūra un vēsture.

Nacionālajā politikā, it īpaši attiecībā uz sabiedrības integrāciju, būtu jāatklāj, kādi ir nāciju veidojošie *principi un vērtības*. Lietderīgi būtu diskutēt par to, ka pilsoniskās kopienas uzmanības laukā būtu ietveramas ne vien rūpes par latviskajām vērtībām, ko iespējams īstenot vienīgi Latvijā, bet jāakcentē arī pilsoņu tiesības un pienākumi, politiskā līdzdalība un sociālā solidaritāte, bez kuras nevar pastāvēt ne valsts, ne demokrātija.

1.27.
logs

Attieksme pret imigrantu ietekmi uz sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī atkarībā no respondenta dzimuma

(% no dzimuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Imigranti palielina noziedzību	Visumā imigranti dod labumu Latvijas saimniecībai	Imigranti atņem darbu cilvēkiem, kas dzimuši Latvijā	Imigranti dara Latviju atvērtāku jaunām idejām un kultūrām
Visi	40,1	28,7	61,3	39,6
Vīrietis	41,7	28,9	63,4	36,5
Sieviete	38,7	28,5	59,5	42,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.28.
logs

Attieksme pret imigrantu ietekmi uz sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī atkarībā no respondenta izglītības līmeņa

(% no izglītības grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Imigranti palielina noziedzību	Visumā imigranti dod labumu Latvijas saimniecībai	Imigranti atņem darbu cilvēkiem, kas dzimuši Latvijā	Imigranti dara Latviju atvērtāku jaunām idejām un kultūrām
Visi	40,1	28,7	61,3	39,6
Pamatizglītība vai nepabeigta vidējā izglītība	38,3	25,7	66,6	31,7
Vidējā	36,4	30,1	57,5	38,7
Vidējā speciālā	39,6	25,7	63,4	39,3
Augstākā	47,5	33,7	60,0	46,2

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Pastāv ievērojamas atšķirības latviešu krievu un citu etnisko grupu uzskatos par tādu nozīmīgu sabiedrības integrācijas politikas jautājumu kā «Latvijas sabiedrības vienotībai jābalstās uz latviešu valodu un kultūru», bet tai pašā laikā attiecībā pret tādām pilsoniskām vērtībām kā, piemēram, pakļaušanās likumam, iestāšanās pret ne-taisnību, cīņa pret korupciju u. c., kā latviešu, tā krievu un citu etnisko minoritāšu vidū nostādnēs ir līdzīgas. Domājams, ka pilsoniskās vērtības līdzās nacionālajām vērtībām varētu kalpot kā vienlīdz nozīmīgi nāciju integrējoši principi, tādējādi veidojot etniskā un pilsoniskā nacionālisma vērtību kopumu.

Aplūkojot dažādu sabiedrības grupu uzskatus par sabiedrību vienojošiem principiem tautas attīstības kontekstā, varam secināt, ka polarizētas nostādnēs starp latviešiem krieviem un citām etniskajām grupām darbojas kā tautas attīstību traucējošs faktors.

Svarīgākie uzdevumi

Nacionālajā politikā, it īpaši attiecībā uz sabiedrības integrāciju, būtu jāatklāj, kādi ir nāciju veidojošie *principi un vērtības*. Lietderīgi būtu diskutēt par to, ka pilsoniskās kopienas uzmanības laukā būtu ietveramas ne vien rūpes par latviskajām vērtībām, ko iespējams īstenot vienīgi Latvijā, bet jāakcentē arī pilsoņu tiesības un pienākumi, politiskā līdzdalība un sociālā solidaritāte, bez kuras nevar pastāvēt ne valsts, ne demokrātija. **Pilsoniskās vērtības varētu kalpot kā nacionālo kopienu vienojošs princips, jo pilsoniskās vērtības ir vienlīdz svarīgas kā latviešu, tā citu Latvijā dzīvojošo tautību skatījumā.**

Valsts uzdevums ir sekmēt jaunu tradīciju un rituālu veidošanos, kas kalpo kā vienojošs spēks visiem sabiedrības locekļiem neatkarīgi no viņu etniskās piederības.

1.3. Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa

Nācijai piederīgie tiecas lepoties ar savu senču pagātņi un radīt stāstus par tās spēku, vitalitāti, pat pārākumu salīdzinājumā ar citām nācijām. Nacionālās identitātes pētniece Monsareta Giberno (*Guibernau*) atzīst, ka grieķi lepojas ar antikās kultūras mantojumu, kastīlieši ar Kolumbu, kurš atklāja Ameriku, itālieši ar Romas impēriju. Nācijas atceras ne tikai savas slavas lappuses, bet arī šausmas un ciešanas. Katalonieši piemin franču–spāņu veikto Barselonas okupāciju (1714), ebreji – holokausta traģiskās dienas, bet amerikāņi – teroristu uzbrukumu Pasaules tirdzniecības centram un Pentagonam 2001. gada 11. septembrī. To vēstures norišu, kurās uzvaras mijas ar pārdzīvojumiem, atlase un lietojums rada nācijas kolektīvo atmiņu. Šie pagātņes transcendentālie momenti ļauj kopienas locekļiem palielināt savu pašvērtību, pārlicina, ka viņi ir izcili noteiktās jomās un ka viņiem piemīt unikalitāte. Vēsture ir nācijas tēla radīšanas līdzdalībniece, tā faktiski ir smēde, kur tiek izkalts nācijas raksturs (*Guibernau*, 20). Vēstures pienākums ir stāstīt mums, *kas mēs esam*. Senču ciešanas, izturība, pretošanās un varonība spēcina pašreiz dzīvo solidaritāti. Pagātne ir neatņemama sociālās atpazīstamības daļa, un tai ir būtiska loma starpgrupu attiecībās un savstarpējā atzišanās (*Tosh*, 14). Atmiņa kā identitātes neatņemama daļa sekmē cilvēku piederības izjūtu savai kopienai, savai dzimtenei un valstij. Tā ir viens no izšķirīgākajiem sociālās iesakņotības priekšnoteikumiem.

Vēsture kļuva par vienu no galvenajiem Austrumeiropas, tostarp Latvijas, iedzīvotāju politiskās mobilizācijas līdzekļiem cīņā par izkļūšanu no Padomju Savienības pārvaldībā esošo sociālistisko valstu bloka. Šo zemju cilvēkiem bija savas atmiņas par laiku pirms Otrā pasaules kara, par *citādāku* (nevis sovetisku) dzīvesveidu, turklāt vēl skaidrākas un dzīvākas bija atmiņas par komunistiskā režīma pārdarījumiem. Pēc daudzu desmitu gadu ilgā noklusējuma 20. gs. 80. gadu beigās tās spēji izlauzās publiskajā telpā. Privātās, ģimeņu un nelielu grupu glabātās atmiņas saplūda varenā pretstraumē sovetiskajai vēsturei un iznīcināja to (*Judt*, 2002, 173). Nacionālais sentiments kopā ar 20. gs. vēstures netaisnīguma sajūtu iegūla austrumeiropiešu nacionālajā identitātē, diskreditēto padomju varas oficiālo vēstures mītu vietā stājās «dziļš vēsturisks aizvainojums un jauni, nacionālistiski mīti», kas tolaik ieguva «mūžīgās patiesības» statusu. (*Sherlock*, 148). Vēsturnieks Tonijs Džads (*Judt*) atzina: «Ja problēma Rietumeiropā ir atmiņu deficīts, tad kontinenta otrā pusē problēma ir pretēja. Tur ir tik daudz atmiņu, tik daudz pagātņu, kurās cilvēki viegli var atrast ieroci cīņai pret kāda cita pagātņi.» (*Judt*, 2002, 172) 20. gs. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā Austrumeiropā uzplauka interese par vēsturi, cilvēki gribēja zināt tās baltos plankumus, būt lietas kursā par komunistisko režīmu noklusētajiem notikumiem, varoņiem

un neliešiem, kā arī no jauna pārvērtēt pagātņes norises. Faktiski vēsture piedzīvoja apvērsumu – gandrīz visi notikumi un varoņi, kuri komunistiskajā režīmā baudīja pozitīvu vērtējumu, tika nosodīti. Savukārt liela daļa parādību un personību, kas padomju laikā tika negatīvi vērtētas, pārtapa slavējamās. Piederība tai vai citai atmiņu grupai Austrumeiropas valstīs un cilvēkus pārvērtē par draugiem un/vai ienaidniekiem gan pagātņes izpratnē, gan sava laika realitātē. Atgūtā pagātne tobrīd spēcīnāja nacionālo identitāti. Politikā un ikdienā tā sabalsojās ar tagadni un radīja milzu komemorācijas vilni, jaunas atceres telpu un laiku – pieminekļu un ielu nosaukumu maiņu, jaunu oficiālo svētku un atceres dienu kalendāru, vēstures naratīvu pārkonstrukciju vēstures, zinātniskās un populārzinātniskās grāmatās, biogrāfijās, atmiņstāstos, daiļliteratūrā, kino, televīzijas raidījumos, audiomateriālos, kā arī vēl daudzas citas aktivitātes (sk. *Esbenshade*; *Smith*; *Zelče*, 2007).

Pēcpadomju Latvijā sociālās atmiņas veidošanās un funkcionēšanas procesos vērojamas, no vienas puses, daudzas līdzības ar norisēm citās Austrumeiropas valstīs, bet, no otras puses, konstatējamās arī būtiskas atšķirības, ko nosaka ilgstoša divu atšķirīgu sociālās atmiņas grupu – latviešu un krievvalodīgo (ko pārsvarā veido padomju okupācijas gados iebraukušie citu padomju republiku iedzīvotāji) – pastāvēšana un to dažāda skatījums uz Latvijas pagātņes atslēgnotikumiem un to vietu identitātē.

Upuri un varoņi

Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas kustība norita kopsolī ar vēstures publisko revīziju. Padomju Latvija vēsturisko leģitimitāti zaudēja 1988. gada jūnijā, Latvijas okupācijas faktam izskanot publiskajā telpā (Latvijas PSR radošo savienību plēnumā) un sākoties staļinisko deportāciju upuru piemiņas pasākumiem (sk. *Zelče*, 2009, 43–46).

Jau kopš 1987. gada viena no svarīgākajām Latvijas darba kārtības daļām bija padomju pārdarījumu apzināšanās un komemorācija. Tā faktiski pārtapa masu kustība – tika nolikti ziedi un aizdegta svečītes Rīgā, Brīvības pieminekļa pakājē, Brāļu kapos, un citviet visā Latvijā pie nacionāla rakstura pieminekļiem vai to simboliskiem aizstājējiem – stacijās, no kurām uz Sibīriju devās izsūtīto vilcieni, nacionālo partizānu kauju vietās, arī upēs un ezeros, dižkoku pakājē un citās senās svētvietās. Cilvēki pulcējās upuru godināšanas mītiņos un rīkoja gājienus. Tika iekārtotas jaunas piemiņas vietas, dibinātas un atjaunotas pirmskara laika organizācijas, sākās braucieni uz ieslodzījuma un izsūtījuma vietām. Publisko telpu piepildīja represēto stāsti visdažādākajos mediētajos formātos un žanros (sk. *Kaprāns* u. c.). Pirmās represijām veltītās

publikācijas presē, kā arī represēto balsis televīzijas un radio raidījumos pārtapa svarīgos kultūras un sociālajos notikumos ar plašu rezonansi un formēja kolektīvo skatījumu uz padomju okupāciju, represīvo sistēmu, deportācijām un cilvēka rīcību, izdzīvošanas cīņu un vērtību sistēmu. Šādu izdevumu vidū īpaša loma bija pirmajam staļinisko represiju atmiņu un dzejoļu apkopojamam «Via dolorosa» (1990), Anitas Liepas grāmatai «Ekshumācija» (1990), Roberta Gabra «Latvju virsnieks Nr. 35473» (1990), Melānijas Vanagas «Veļupes krastā» (1991). Vēlāk arī Sandras Kalnietes «Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos» (2001) un Andras Manfeldes «Zemnīcas bērni» (2010).

Antropoloģe Vieda Skultāne, raugoties uz 90. gadiem, atzina, ka latviešiem padomju represiju atcere veidoja identitātes galveno iezīmi, tāpat kā ebrejiem – holokausta atcere (Skultans, 765). Latvieši savas identitātes definējumam labprāt akceptēja Māras Zālītes piedāvāto apzīmējumu «bāreņu tauta». Pašviktimizācija solidarizēja kopienu, kalpoja par instrumentu, kas ļāva novilkt līniju starp «mēs» un «viņi» un veidot atjaunotās nacionālās valsts esības konceptu. Padomju periods ieguva «svešās varas» laikmeta diskursu, latvieši tajā bija «cietēju tauta», proti, labi ļaudis, kuriem nolaupīta zeme un mājas un kuri

spiesti pakļauties svešai varai un ideoloģijai. Šajā diskursā par vēstures varoņiem kļuva visi cīnītāji pret padomju varu. Jaunās varoņu plejādes priekšplānā bija leģionāri un nacionālie partizāni, kuru cīņa noritēja ar ieročiem rokā un kuri ļāva veidot Latvijas vēstures varonības stāstu, kas nebija pretrunā ar vēsturisko «cietēju» identitāti, bet to papildināja, jo itin visi cīnītāji pret padomju varu (ja vien tās represīvās struktūras spēja viņus fiziski sasniegt) tika nogalināti vai nonāca padomju cietumos un nometnēs. Piemēram, par vēstures varoņiem – leģionāriem un nacionālajiem partizāniem – 1995. gadā Nacionālo bruņoto spēku komandieris Juris Dalbiņš sacīja: «Šo cilvēku garu nespēja salauzt nekādas varas, jo viņi bija brīvās Latvijas dēli un meitas, kuri pieredzēja savas valsts uzplaukumu, bet vēlāk vardarbību un pazemojumus no okupantu puses. Šo cilvēku dzimtenes mīlestība netika mērīta latos, rubļos, dolāros vai markās. Tā bija neatņemamā bagātība viņu sirdīs. Tā bija katra goda lieta un pienākums. [...] Mūsu vecie brīves cīnītāji ar savu gara spēku un dzīvi rāda piemēru jaunākām audzēm, kā jākalpo savai Dzimtenei Latvijai. [...] Tikai tā tauta neizzūd, kura tura godā savus varoņus un patur prātā savu patieso vēsturi.» (Dalbiņš, 403–404) Leģionāri un nacionālie partizāni kļuva par vēstures varoņiem tikai

1.30.
logs

Dzejniece, staļinisko represiju upuru atmiņu krājuma «Via dolorosa» veidotāja Anda Līce 1991. gadā:

«Tagad mūsu tautai ir vēl vieni Svētie Raksti – blakus Dainām un Bībelei noliekam staļinisko upuru liecības. Šī rokrakstu jeb zemdegu literatūra, stāstot par elli zemes virsū, būtībā runā par debesīm cilvēkā un tautā. [...] Ar satriecošiem faktiem rokrakstu literatūra aizpilda baltos plankumus tautas vēsturiskajā atmiņā un vienreizēju emocionālu tiešumu berž nost apkaļķojumu no mūsu dvēselēm. Ar šo cilvēku mutēm runā tūkstoši, kuri nepaguva pateikt patiesību. Ar viņu mutēm runā arī tie, kuru sāpes ir tik dziļas un lielas, ka viņi klusē un nespēj tām vēlreiz pieskarties. Kamēr sabiedrība vēl tikai spriež par to, kur un kā celt pieminekli upuriem, šie liecinātāji jau to ceļ ar vārdu. Grāmatās un periodikā publicētās liecības sniedz morālu gandarījumu visiem, kuri cietuši no divdesmitā gadsimta mēra. Tā ir klauvēšana pie to sirdsapziņas durvīm, uz kuru rokām ir asinis. Arī tad, ja viņi nepiedzīvos šīs zemes dzīvē tiesas dienu, viņu sirdsapziņai vairs nebūs miera. Tas ir mudinājums uz grēku nožēlošanu un izpirkšanu, uz to vienīgo, ar ko var nomazgāt asinis. Ja kaut viens no tūkstoša to spēš izdarīt, atmiņas būs veikušas savu svētīgo darbu. Jūs teiksiet: «Viņi tās nelasa.» Varbūt. Bet vieniem vairs nav miera. Svarīgi, lai otrā Nirnberga notiktu katrā pašā. [...]

Staļinisma liecību nozīmi tautas garīgajā dzīvē un mūsu kultūrā vērtēt pārāgrī. Publicēta tikai daļa. Tomēr uzdrošinot apgalvot – no visiem žanriem visskaudrāk un tiešāk mūs uzrunā tieši šis. Bet vai lasītājs tam ir gatavs? Ilgus gadus informācijas badā turēti un infantilismā skoloti, daudzi tagad apdullinās ar zemjostas un lubu literatūru un baidās pazaudēt šķietamo dvēseles komfortu. Patiesība par laiku un tautas likteni tiek nolikta malā. Krieviski lasošajiem republikas iedzīvotājiem no šīm atmiņām nav pieejams nekas. Latvijas vēstures nezināšana rada neizpratni un nacionālo neiecietību. Šo literatūras slāni pagaidām tikpat kā nemaz neizmanto dramaturģija un kino. Arī profesionālie rakstnieki pagaidām smēļ galvenokārt no notikumiem pārbagātās šodienas. Iespējams, kādreiz tieši uz šī slāņa izaugs pilnīgi jauns literatūras žanrs. Nākošām rakstnieku, mākslinieku, vēsturnieku un filozofu paudzēm tā būs liela nepieredzēta pieredze. Atmiņu izplatības areāls patlaban ir neliels – Latvija un latviskā sabiedrība ārzemēs. Ir jādodomā par tulkošanu pasaules valodās. Tas ir vienīgais veids, kā mēs varam pasauli brīdināt. [...]

Lasīt šīs liecības nozīmē pārvērtēt daudz ko pašam sevī. Arī jēdzienus – noziegums, sods, piedošana. Cīņā par patiesību nedrīkst ļaut ļaunumam aptumšot acis, tad mēs pazaudēsim ceļu zem kājām un debesis virs galvas. Piedošana ir katra paša lieta, nodarījumi ir skāruši visu tautu. Bez grēku patiesas nožēlas piedošana nav iespējama nedz uz zemes, nedz debesīs.»

Avots: Līce, A. 1992. Staļinisma upuru liecības. Grām.: Šneidere, I. (sast.) *Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: Zinātne, 169.–171. lpp.

par cīņšanos pret padomju varu, viņu vērtējumā ignorējiet kolektīvo un individuālo kolaboracionismu ar nacistisko režīmu un iesaisti tā noziegumos. Latvijas vēstures varoņstāstā bija vieta arī Latvijas Republikas 20. gs. 20.–30. gadu vēstures varoņiem, piemēram, Brīvības cīņu dalībniekiem un politiķiem, un padomju perioda disidentiem, tomēr kopumā viņi palika leģionāru un nacionālo partizānu ēnā.

20. gs. 90. gadu vidū pretošanās padomju režīmam, varonības un ciešanu atriebes akcents jau bija iegūlies publiskajā telpā lietotajos Latvijas vēstures stāstos. Tajos nacistu armijas sastāvā pret PSRS karojošais leģions tika minēts kā pozitīvākā (reizumis – arī vispozitīvākā) Latvijas vēstures lappuse. Tas tika apliecināts arī politiķu publiskajās runās. Leģionāru vietu nacionālo varoņu galerijā apliecināja arī Latviešu leģiona ģenerālspektora Rūdolfa Bangerska u. c. leģiona vadošo virsnieku svinīgā pārbedišana Rīgas Brāļu kapu goda vietā. Nacionālas svētvietas statusu ieguva jaunizveidotais Lestenes memoriāls. Latviešu leģiona godināšana kļuva arī par nacionālradiķālo partiju politikas sastāvdaļu (sk. Zelče, 2010). Ar Latvijas Republikas Saeimas 1998. gada 17. jūnija lēmumu valsts svētku un piemiņas dienu kalendārā tika iekļauta organizācijas «Daugavas Vanagi» iedibinātā Latviešu leģiona piemiņas diena 16. martā. Tās atzīmēšana 1998. un 1999. gadā pievērsa lielu starptautisku uzmanību un apliecināja šīs pret-podomju cīņas varonībā pamatotās identitātes konfliktu ar eiropiešu identitāti un arī citām vietējām vēstures identitātēm.

Leģionāru diskursīvā pārtapšana no vēstures upuriem par nozīmīgiem vēstures varoņiem liecināja par pagātnes, īpaši padomju okupācijas, radītās kultūras traumas dziļo raksturu un sociālo pieprasījumu pēc kolektīvajai identitātei tik nepieciešamā vēsturiskā lepnuma.

Eiropas vēstures identitāte un holokausts

20. gadsimta nogales Rietumu pasaules atmiņas un identitātes pamatstīga bija holokausta atcere. Eiropas vēsture, kā uzsvēra T. Džads, bija veidota uz «Aušvicas krāsniņām», lai kalpotu par morāles mācībstundu – šāda negēlība nekad vairs nav pieļaujama. Šī vēsture ir «morāls mērķis Eiropas tagadnei», kas tālab gan tagadnes, gan nākotnes vārdā ir jāzina ne tikai pašreizējām paaudzēm, bet arī jāiemācās visām nākamajām (Džads, 917).

Rietumu pasaulē holokausta vēsture pēdējās desmitgadēs ir ieguvusi milzu interesi. Par to tiek veidotas filmas, televīzijas raidījumi, literāri un mākslas darbi, muzeji, memoriāli un piemiņas rituāli ne vien vietās, kur notika holokausts, bet arī no tā norises ģeogrāfiski attālinātās pasaules daļās. Nacisma kā pasaules vislielākā ļaunuma atzīšana un holokausta atmiņa ir pamats, uz kura balstās Rietumu pasaules izpratne par vērtībām un morāli. Holokausta nosodījums ir mūsdienu Rietumu kultūras dominējošs diskurs, tādēļ šīs vēstures nezināšana un/vai tās neapzināšanās vienlaikus ir šīs kultūras noliegums jeb nostāšanās ārpus civilizētās sabiedrības (sk. Bērziņš).

Vērtējot no komunistiskā režīma izkļuvušās Austrumeiropas atmiņu, T. Džads raksta: «Austrumeiropiešiem

pēc 1989. gada novēloti atbrīvotiem no oficiāli pilnvarotās komunistu Otrā pasaules kara interpretācijas nastas, *fin-de-siècle* Rietumu raizes par ebreju holokaustu satur graužošanas sekas. No vienas puses, Austrumeiropai pēc 1945. gada bija vairāk, ko atcerēties, nekā Rietumeiropai – un vairāk, ko aizmirst; lielākā slepkavošanas daļa risinājās šajā reģionā, un daudz vietējo aktīvi tajā piedalījās. Bet, no otras puses, pēckara varas iestādes Austrumeiropā pielika daudz vairāk rūpju, lai izdzēstu visas publiskās atmiņas par holokaustu. Kara šausmas un noziegumi Austrumos netika par maz novērtēti – gluži otrādi, tos atkārtoti uzskaitīja oficiālajā retorikā un glabāja memoriālos un mācību grāmatās. Vienkārši ebreji nebija stāsta daļa.» (Džads, 907) Austrumeiropas atmiņā par holokausta upuriem daudz nozīmīgāki bija nacionālie upuri, ko daudzas desmitgades komunistiskais režīms zāķāja, noliedza vai noklusēja. Šai pasaules daļai holokausta apjēgsme 90. gados un 21. gs. sākumā un savas morālās atbildības sapratne sākotnēji palielināja rūgto atmiņu summu, dažkārt veidoja konfrontāciju starp *mūsu* un *viņu* upuru piemiņas nozīmīgumu, kā arī sarūgtinājumu par Rietumu vienaldzību pret austrumeiropiešu pagātnes ciešanām. Vienlaikus holokausta atzīšana bija «ieejas biļete» Eiropā, tās kultūrtelpā un identitātē (Džads, 887).

Arī Baltijas valstīs pēc valstiskās neatkarības atgūšanas galveno vietu vēstures stāstos ieguva nacionālie upuri. Tā bija pagātnes pamatrauma, par ko bija liegts runāt visu padomju periodu. Šis traumas lielums savukārt holokaustu darīja perifēriālu salīdzinājumā ar nacionālajām ciešanām kara, padomju un nacistu okupācijas laikā (Kattago, 382). Integrācija Eiropā arī Latvijai lika citādāk raudzīties uz nacistiskās okupācijas laiku, dalību karā un nacionālajiem varoņiem un upuriem. 1998. gadā Latvijas valdība sāka īstenot vēstures politiku, lai sekmētu valsts iekļaušanos eiropiskajā kultūrtelpā un veicinātu sabiedrību akceptēt eiropiešu identitāti. Pirmo pasākumu klāstā bija Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa Izraēlā paustā atvainošanās par latviešu līdzdalību holokaustā 1998. gada februārī, Latvijas Vēsturnieku komisijas izveide, atbalsts holokausta pētniecības veicināšanai un iekļaušanai vēstures mācībstundās skolās (sk. Zelče, 2009, 46–51).

Ir nepareizi apgalvot, ka Latvijas iedzīvotāji padomju periodā nekā nezināja par holokaustu un tā atmiņa neeksistēja. Pastāvēja arī publiskajā telpā neartikulēta vainas apziņa gan personiskā, gan kopienas līmenī (Ezergailis, 44). Holokausta jēdziens padomju gados netika lietots publiskajā telpā, tomēr ebreju traģiskais liktenis un arī latviešu līdzdalība viņu bojāejā un klātesamība tai guva atspulgu kultūrā, nereti pat spilgtu un emocionāli piesātinātu. Piemēram, Viļa Lāča (sk. Bērziņš, 2011a), Ēvalda Vilka, Miervalda Birzes, Dagnijas Zigmontes, Mirdzas Kļavas u. c. prozā, Ojāra Vācieša dzejā, Gunāra Cīruļa atmiņās. Holokausta traģēdija ir kļuvusi par spilgtu epizodi Rīgas kinostudijas daudzsēriju filmā «Ilgaiss ceļš kāpās» (1981), savukārt čigānu zvērigā iznīcināšana – «Klāvs, Mārtaņa dēls» (1970). 20. gs. 60. gados Rīgas ebreju jaunieši sakārtoja ebreju nogalināšanas vietas Rumbulā un Biķerniekos un sāka rīkot atceres pasākumus (Dribins, 2002a, 143). Tomēr kopumā šī Latvijā pastrādātā negēlība bija klāta ar neziņu, mulsumu, arī faktu un morālo kritēriju trūkumu tās skaidrojumā.

Holokausta upuru komemorācijas tradīcija publiskajā telpā nostiprinājās vien pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas, tā tika institucionalizēta valsts līmenī. Latvijas piemiņas dienu kalendārā 4. jūlijs (datums, kad 1941. gadā tika nodedzināta Rīgas ebreju sinagoga kopā ar tajā ieslodzītajiem) ir Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena. Tās ikgadējā rituālā piedalās Latvijas augstākās valsts amatpersonas un ārvalstu vēstniecību pārstāvji.

Arī Latvijas ebreju kopiena, sabrūkot Padomju Savienībai, piedzīvoja vēstures revīziju, kas holokaustu darīja par viņu identitātes galveno daļu. Savukārt attiecības ar citām etniskajām kopienām noteica to attieksme pret holokaustu. Būtisku pamatu ebreju kopienas attieksmei pret Latviju veidoja Augstākās padomes 1990. gada 19. septembra deklarācija «Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā». 20. gs. 90. gadi bija latviešu un ebreju vēstures attiecību veidošanas laiks – vairākkārt tika gaisinātas diskusijas un mīti par pagātnes samezģojumiem, piemēram, par ebreju stāju un lomu padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā, latviešu antisemitisma pakāpi, holokaustu, kam veltīti daudzi nozīmīgi vēsturnieku pētījumi un zinātniskās konferences. Svarīga loma bija arī publiskajai domu apmaiņai un tālaika antisemitisko recidīvu nosodījumam (Dribins, 2002, 111, 120–128; 2002a, 148–159).

Holokausta nosodījuma un līdzjūtības iesakņošana sekmēja Latvijas iekļaušanos eiropeiskajā identitātē. Tā atmiņu uztur arī 1989. gadā tapušais muzejs «Ebreji Latvijā», holokaustam veltītā ekspozīcija Latvijas Okupācijas muzejā, jaunveidotie pieminekļi – 2001. gadā Biķerniekos ierīkotais memoriāls Otrā pasaules kara upuriem – ebrejiem, padomju karagūstekņiem, civiliedzīvotājiem, 2002. gadā Rumbulā izveidotais nacisma upuru piemiņas memoriāls, 2005. gadā atklātais memoriāls Šķēdes kāpās, 2007. gadā uzstādītais piemineklis Žanīm Lipkem Rīgā un daudzas

citas piemiņas vietas visā Latvijā (Melers), kā arī Otrā pasaules kara laikā bojāgājušo ebreju piemiņas iemūžināšanas projekts «Ebreji Latvijā: 1941–1945. Vārdi un likteņi» (sk. projekta datubāzi: <http://names.lv/>). Svarīga nozīme holokausta iedzīvināšanā lokālo kopienu atmiņā bija projektam «No sirds uz sirdi», ko 2006. gadā īstenoja Latvijas ebreju kopiena sadarbībā ar ES un Latvijas Sabiedrības integrācijas fondu. Tas rosināja skolēnus izzināt sava novada ebreju vēsturi un holokaustu, veicinot izpratni, ka tā bija ne vien ebreju, bet visas Latvijas traģēdija (Dribins, 2007, 231). Taisnība ir Latvijas holokausta pētniekam Meijeram Meleram, kurš par holokausta piemiņas vietām raksta: «Visas vietas ir ne tikai jāsakopj, bet arī jāapmeklē, jāstāsta par nogalinātajiem cilvēkiem. Jāstāsta, kā viņi dzīvoja, kā audzināja bērnus, kā sadzīvoja ar kaimiņiem, arī tas, kādēļ viņus noslepkavoja. – Par to, ka viņi bija ebreji. Ja skolēni stāda puķes pie pieminekļa, tad viņi šo piemiņas vietu nepostīs.» (Melers, 264)

Pēcpadomju gados atgūtās atmiņas daļa ir arī ebreju glābšanas vēsture, kas ir bagāta ar patiesu cildenumu, uzdrīkstēšanos un varonību. Ir apzināti ap 500 ebreju dzīvības glābšanas notikumu, taču ne visu glābēju vārdi ir zināmi (Vestermanis, 247). Par nacionālo lepnumu aizvien vairāk kļūst Žaņa Lipkes un viņa ģimenes varoņdarbs. Apliecinājums tam ir arī viņiem veltītā memoriāla veidošana Rīgā (Ķīpsalā) un tā atbalsta kustība (sk. <http://www.lipke.lv/>).

Holokausta un Latvijas ebreju vēstures integrācija Latvijas sociālajā atmiņā un identitātē ir intensificējusies tieši pēdējos gados. Īpaša loma ir Latvijas ebreju intelektuāļu Valentīnas Freimanis (2010) un Eduarda Andersa (2011) atmiņu izdevumiem latviešu valodā, viņu sniegtajam latviešu un ebreju attiecību un holokausta vērtējumam, šo grāmatu plašajai rezonansei un augstajam novērtējumam latviešu kultūrtelpā.

Latvijas Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga koncentrācijas nometnes «Rīga–Kaiserwald» upuru un ieslodzīto piemiņai veltītā pieminekļa atklāšanā 2005. gada 29. jūnijā:

1.31.
logs

«Kaut arī kopš nacisma sagraves ir pagājuši jau 60 gadi, cilvēku atmiņās joprojām ir dzīvi tie drausmīgie noziegumi, kuri tika pastrādāti tā pastāvēšanas laikā. Vissmagāk no nacistiskā režīma cieta tieši ebreju tauta, kura bija pakļauta pilnīgai iznīcināšanai – holokaustam. Arī uz okupētās Latvijas zemes nacisti un viņu līdzstrādnieki pastrādāja smagus noziegumus, iznīcinot gan vietējos, gan no citām valstīm atvestos ebrejus. Spilgts pierādījums tam ir ebreju masu upuru apbedījumu vietas Rumbulā, Biķerniekos, Šķēdē, kā arī daudzās citās vietās. [...]

Šodien atklājot pieminekli, mums visiem vajadzētu ne vien atcerēties bojā gājušos upurus, bet arī saprast, pie kā noved atteikšanās no humānisma, līdztiesības un morāles. Mums visiem vajadzētu izprast, no kurienes un kāpēc radās šāds ļaunums, šāda necilvēcība. Saprotot to, mums jādara viss iespējamais, lai uz Latvijas zemes un arī citur pasaulē nekad un nekur šādi noziegumi nebūtu iespējami. Tikai visi kopā mēs spēsim pasargāt cilvēci no jauna ļaunuma iespējamības.

Domāju, ka Latvijas valstī pēc neatkarības atjaunošanas ir uzsākta nopietna nesenās traģiskās vēstures izvērtēšana. Skolu mācību programmās un vēstures grāmatās ir iekļauti jautājumi par holokaustu nacistu okupētājā Latvijā. Pieņemti likumi, kas ļauj saukt pie atbildības jebkuru, kas ir piedalījies noziegumos pret cilvēci. Latvija kā demokrātiska valsts nedrīkst noklusēt vai slēpt savas vēstures tumšās lappuses. Nacistu režīma laikā notikušais holokausts ir ļoti liela ebreju tautas, visas Latvijas traģēdija.»

Avots: Viķe-Freiberga, V. 2007. *V.V.-F. 4plus4∞. Runas, 1999–2007*. Rīga: Pētergailis, 437.–438. lpp.

Krievvalodīgo sociālā atmiņa un identitāte

Valstiskumu atguvušajā Latvijā padomju gados ieceļojušie cilvēki nonāca smagā identitātes krīzē. Strauji mainījās viņu juridiskais, politiskais un sociālais statuss (Apine, 2008, 45). Faktiski visas padomju periodā funkcionējošās identitātes un nacionālā lepnuma avoti bija sabrukuši. Sociologs Ļevs Gudkovs savulaik secināja, ka padomju režīma vēstures atmaskojumu rezultātā 20. gs. 90. gadu sākumā vairākums Krievijas iedzīvotāju atzina, ka agrāk par dižu uzskatītā padomju valsts un tās vēsture viņiem īstenībā atnesusi tikai nabadzību, ciešanas un masu teroru. Pozitīvajai, pašslavinošajai pagātnes interpretācijai pārtopot savā pretmetā, masu domāšanā iegulās zems pašnovērtējums, kolektīvā dezorientācija, pat mazohisms un aizvainojums (Гудков, 2004, 147). Etnoloģe Ilga Apine uzsver, ka PSRS tieši krievu apziņa visvairāk tika sakausēta ar padomju ideoloģiju. Viņa raksta: «Komunistiskās ideoloģijas spiediens uz padomju cilvēkiem bija masīvs, ar laiku kļuva rafinētāks un savienots ar mitoloģiju, tāpēc arī iedarbīgāks. Tā, piemēram, dažādi mīti par Krievijas vēsturi, krievu tautas varoņdarbiem citu tautu labā glaimoja krievu cilvēkam un dziļi iespaidās viņa apziņā, aizēnojot patiesību par impērijas citām tautām nodarīto ļaunumu.» (Apine, 2008, 46–47) Padomju periodā krievi Latvijā kļuva par dominējošu etnosu, kalpoja par pilsētu rusifikācijas instrumentu. Krievu valodā funkcionēja pārvaldes, saimnieciskā, pakalpojumu, izglītības un mediju infrastruktūra, kā arī padomju komemoratīvā kultūra un mitoloģija. Krieviskā vide bija pašpietiekama un nodrošināja psiholoģisko komfortu. Latvijas kultūra un vēsture tajā dzīvojošajiem krieviem bija un palika sveša arī pēc PSRS sabrukuma, viņi savu identitāti veidoja, balstoties uz padomju un Krievijas vērtību sistēmu (Apine, 2007, 48–56).

Pastāvot atsvešinātībai no latviešu kultūrvides (t. sk. vēstures), par Latvijas krievu sociālās atmiņas galveno instrumentu 90. gados joprojām kalpoja padomju vēsture ar tajā ietvertu Latvijas pagātnes falsifikāciju, kodēto neuzticību pret Baltijas tautu kā nacionālistiem un «fašistiem», padomju režīma pāridarījumu ignoranci. Būtiska nozīme bija Krievijā tapušajiem vēstures naratīviem, kuros dominēja cariskās impērijas pagātnes rekonstrukcija un staļinisko represiju atsegums (Scherlock, 158–161; Zelče, 2011, 36–43). Latvijas krievu atmiņā šī vēstures interpretācija sekmēja nostalgiju pēc zaudētās impērijas (gan cariskajā, gan padomju formātā) un krievu kā staļinisko represiju lielāko upuru konstrukciju. Tas atainojās, piemēram, carisko piemiņas vietu rekonstrukcijā vai tās centienos, «krievu Rīgai» veltīto publikāciju sērijās, militārās vēstures klubu darbā un atgādinājumos, ka krievi bija padomju represiju upuri jau 20.–30. gados, ne tikai (kā Baltijas valstu iedzīvotāji) 40. un 50. gados. Šie arī bija iemesli, lai distancētos no latviešu deportāciju komemorācijas kultūras, atbildības par šo Padomju Savienības veikto noziegumu un Krievijas vainas staļinisma esībā.

Sociālās atmiņas vājā piesaiste Latvijai, tās pagātnei un savas vēstures trūkums 90. gados padziļināja krievu identitātes krīzi. Pēc sociologa Renalda Simjona datiem, Baltijas valstīs tikai 8–9% krievu nāca no šeit starpkaru

periodā dzīvojošajiem, 1,5–2% pārstāvēja ar Baltijas kultūru ciešāk saistītā humanitārā inteliģence, bet vismaz 80% padomju perioda iebraucēju pārstāvēja mazkvalificēts darbaspēks un dažāda līmeņa militārpersonas, kuru izredzes integrēties bija vājas (Симоян, 111–117; Apine, 2007, 49–50). Tādējādi krievu kopienas atmiņai atšķirībā no latviešu kopienas bija vāja kontinuitāte ar starpkaru perioda vērtībām. R. Simojans atzīst, ka kopienas solidaritāti veidoja dzimtenes zaudējums, dzīve svešā zemē (Симоян, 149–150).

Etnonacionālismā balstīta valsts politika, likumdošana un neveiksmīgā integrācija sekmēja arī latviešu un krievu pagātnes vērtību šķirtnes padziļināšanos. Šo atsvešinājumu stiprināja 2001. gada februārī Krievijā pieņemtā valsts Krievijas Federācijas pilsoņu patriotiskās audzināšanas programma un tās aktīvā iedzīvināšana ar masu mediju starpniecību. Vladimira Putina administrācijas vēstures politika faktiski nozīmēja padomju perioda pārvērtējumu, kas ietvēra arī terora relativizāciju, Staļina u. c. padomju valstsvīru rehabilitāciju, pozitīva VDK un čekistu tēla veidošanu (Концов, 147–152). Krievijas varas kultivētais pozitīvais padomju perioda vērtējums, īpaši uzvaras cildinājums Otrajā pasaules karā un otršķirības piešķiršana staļiniskajām represijām (sk. Zelče, 2011, 42–46), kompensēja Latvijas oficiālā vēstures stāsta, publiskajā telpā dominējošās komemoratīvās kultūras radīto psiholoģisko diskomfortu un sekmēja šās vēstures interpretācijas akceptēšanu lielākajā Latvijas krievvalodīgo kopienas daļā. Etnisko procesu pētnieks Leo Dribins norāda, ka Latvijā dzīvojošo krievvalodīgo apziņu ietekmē Krievijā atdzimušais nacionālisms un tā vēstures koncepcija, kura centrā ir lepnums par Krievijas un krievu lomu cilvēces vēsturē un PSRS uzvara Lielajā Tēvijas karā. Mīts par Krieviju kā Eiropas atbrīvotāju no fašisma un tā intensīvā kultivācija arī ļauj ignorēt Latvijas padomju okupācijas faktu un pāridarījumus latviešiem (Dribins, 2007, 45).

Šī nostāja iniciēja vēl lielāku distancēšanos no latviešu kopienas sociālās atmiņas un sekmēja nacionālo lepnumu par Krievijas straujo attīstību 20. gs., to liekot identitātes pamatā. 1995. gadā, aptaujājot atbildot uz jautājumu par nacionālo lepnumu, ko raisa Latvijas vēsture, krievu atzītā lepnuma līmenis skalā 1 – «loti lepns» un 0 – «nemaz nav lepns» sasniedza 0,59 punktus. Savukārt 2003. gadā šis rādītājs bija 0,40 punkti (Tabuns, 2007, 109). 2008. gadā atbildot uz jautājumu: «Ar kādiem Latvijas 20. gs. vēstures notikumiem jūs lepojaties visvairāk?», 23,8% krievu respondentu atbildēja, ka ne ar ko nelepojas, bet 20,8% uz šo jautājumu atbildes nebija. Lielāko lepnuma sajūtu raisīja «Latvijas PSR – viena no PSRS» – 19,9% un latviešu karavīru cīņa Sarkanās armijas sastāvā pret nacistiem – 19,4% (sk. Rozenvalds un Ijabs, 187). Gadu vēlāk aptaujājot atbildes uz jautājumu: «Nosauciet labāko notikumu 20. gadsimta Latvijas vēsturē!» nav snieguši 35,2% krievvalodīgo.

Lai gan, kā atzīst I. Apine, krievu identitātes galvenās pazīmes ir etniskā izcelsme un krievu valoda (Apine, 2008, 50), sociālajai atmiņai tajā ir svarīga loma. Vērienīgās Uzvaras svētku svinības Rīgā u. c. pilsētās 21. gs. pirmajā desmitgadē veicināja Latvijas krievu etnisko konsolidāciju, vienlaikus tieši PSRS/Krievijas uzvaru karā liekot par galveno

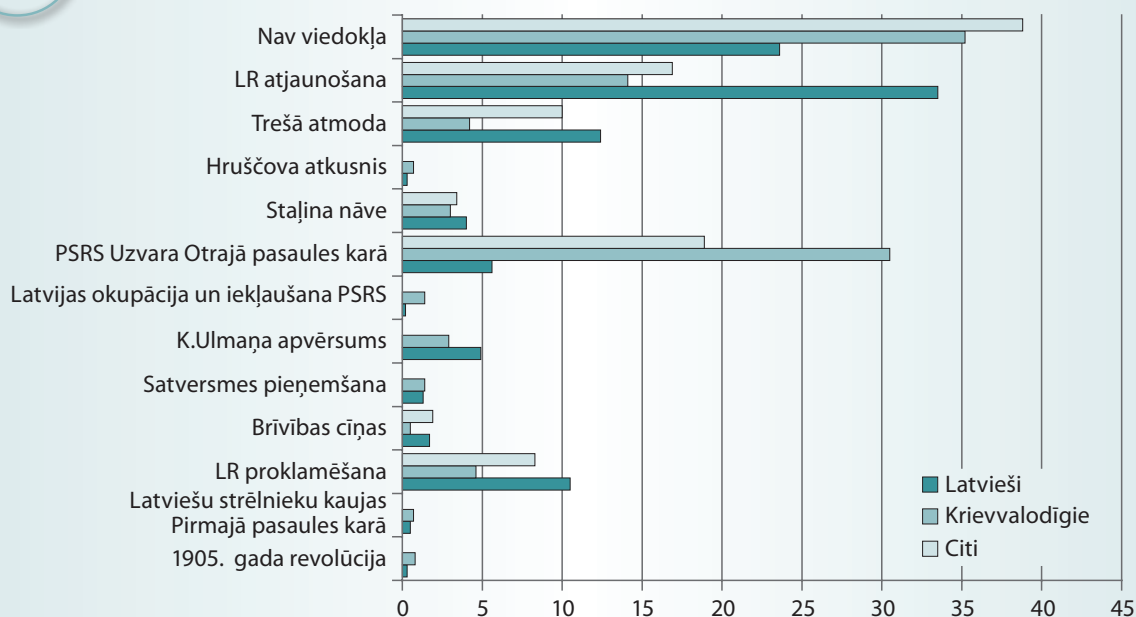
savas sociālās atmiņas stūrakmeni. 2010. gada nogalē aptaujā¹ uz jautājumu: «Nosauciet labāko notikumu 20. gadsimta Latvijas vēsturē!» 30,5% krievvalodīgo norāda, ka tā ir PSRS uzvara Otrajā pasaules karā. Citi Latvijas pagātnes notikumi, viņuprāt, ar šo uzvaru nav konkurētspējīgi (sk. 1.32., 1.33. logu). Turklāt ik gadu notiekošie 9. maija pasākumi, tajos skanošās runas, parakstu vākšanas kampaņas,

rezolūcijas liecina par attiecīgā laika posma darba kārtībā esošiem un/vai ilgstoši sasāpējušiem krievvalodīgo kopienas jautājumiem. Ar Krievijas vēsturiskajiem panākumiem apveltītā diena ļauj sanākušajiem svētku dalībniekiem rast vai pārnest vēsturisko solidaritāti savos tagadnes uzskatos par Latviju kā viņu tiesību diskriminētāju vai netaisnīgu PSRS komemorācijas tradīciju un mantojuma laužēju (sk. Ločmele u. c., 123–127). Tieši lepnuma radišana par PSRS/ Krievijas vēsturiskajiem sasniegumiem, vispirmām kārtām

¹ Aptauja «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.»

1.32.
logs

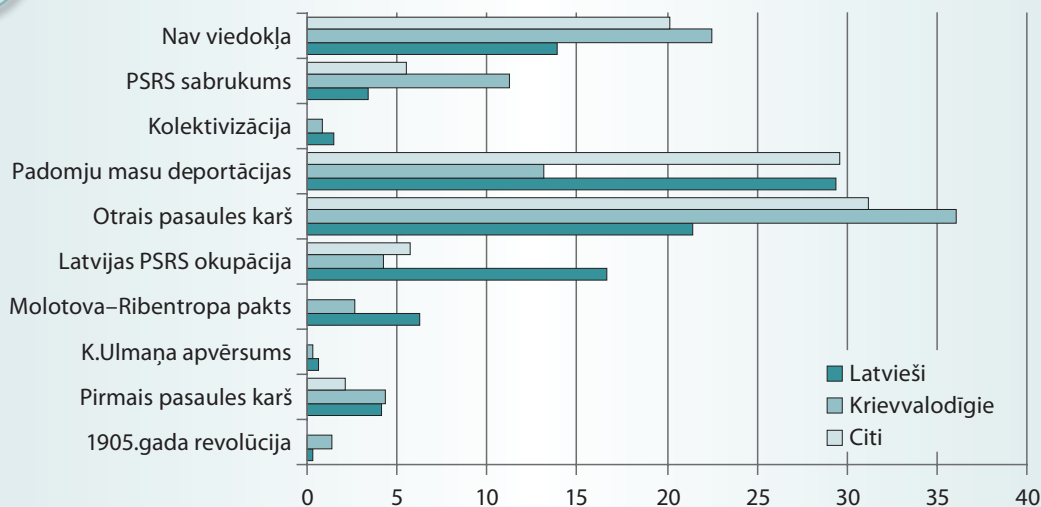
Labākais notikums Latvijas 20. gs. vēsturē

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

1.33.
logs

Sliktākais notikums Latvijas 20. gs. vēsturē

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

par uzvaru karā, krievvalodīgo identitātē bija viens no efektīvākajiem krīzes risinājumiem, kas arī veicināja šīs kopienas politisko konsolidāciju, solidaritāti un aktivitāti.

Sociologs Boriss Dubins, vērtējot Krievijas 21. gs. pirmās desmitgades atmiņas politiku, norāda, ka izvēlēta Otrā pasaules kara heroizācija, tā kolektīvā tēla monumentalizācija, posta amnēzija liecina, ka atmiņas vietā izvēlēts «pieminekļis». Tas nozīmē, ka Otrā pasaules kara traumatiskā norise Krievijā nav pārdzīvota, nav saprasti notikušā cēloņi, to virzošie spēki, gaita un sekas. Tādējādi Otrās pasaules karš nav pārtapis vēstures pieredzē, kas nekad vairs neļautu sabiedrībai attīstīties/veidoties tādā gultnē, kas to reiz virzīja uz karu. Krievijas iedzīvotājiem, varai un elitei nav izveidojusies imunitāte pret totalitārismu, patvaldību, ksenofobiju, sociālo pasivitāti un izolacionismu, skaudību un infantilismu, proti, uz visām šīm un līdzīgām parādībām, kas allaž ir nedemokrātisku režīmu pamatā (Дубин, 63–64).

Ļ. Gudkovs uzsver, ka uzvara karā ir Krievijas pēcpadomju sabiedrības nacionālās pašapziņas vienīgais pozitīvais atbalsta punkts. Taču tās simboliskās nozīmes pieaugums faktiski leģitīmē padomju totalitāro režīmu, tostarp represijas, badu, nabadzību, masu bojāeju karā. Uzvaras simboliskais cildinājums no Krievijas vēsturiskās apziņas gandrīz pilnībā ir iznīdējis priekšstatus par 1) padomju režīma agresīvo dabu, militārisumu, ekspansionismu; 2) sadarbību ar nacistisko Vāciju kara sākšanā un Polijas iznīcināšanā; 3) kara cilvēcisko, sociālo, ekonomisko un metafizisko cenu; 4) valsts vadības atbildību kara izraisīšanā un tā gaitā; 5) kara sekām citās valstīs. Taču tas ir palielinājis Staļina autoritāti, pārlicību, ka PSRS karu varēja uzvarēt viena – bez sabiedrotajiem. Uzvaras kā galvenā vēstures simbola statuss liedz morāli, intelektuāli, politiski vai kā citādi racionalizēt tā otro – negatīvo pusi, analizēt tā cēlonību un sekas, kā arī tas ļauj uzturēt «vienīgās» patiesības pārlicību un pēc tās dalīt cilvēkus «savējos» un «svešiniekos». «Kolektīvajā bezapziņā» tādējādi ir nonācis kara un padomju totalitārā režīma morālais vērtējums (Гудков, 2011, 529–539).

B. Dubina un Ļ. Gudkova secinājumi par Krievijas iedzīvotāju masu vēstures apziņu ir atbilstīgi arī Latvijas krievvalodīgo kopienā dominējošo priekšstatu raksturojumam un ietver minētos morāles, tolerances un demokrātijas vērtību riskus. Šāda attieksme pret Krievijas lomu Otrajā pasaules karā nepieļauj empātiju pret citu tautu/zemju ciešanām un tiesībām uz pagātnes patiesību un taisnīgumu. Krievijas vēstures politika kultivē to, ka tiek aizmirsts kara nodarītais posts savai un citām tautām, padomju varas atbildība kara izraisīšanā, agresīvā ārpolitika un tiek ataisnotas represijas uzvaras vārdā – tas plaisu starp krievvalodīgo un latviešu pagātnes pieredžu vērtējumu un sociālajām atmiņām dara nepārkāpjamu.

Neatcerēšanās/klusēšana

PSRS uzvaras monumentalizācija un no tās izrietošā krievvalodīgo sociālās atmiņas publiskā agresivitāte ietekmē arī latviešu kolektīvo atmiņu un vēstures apziņu, tajā pūžņojošās kultūras traumas dziedēšanu (sk. Kaprāns un Zelče). Tās pamatā galvenokārt ir publiski un individuāli

neizdiskutēti un noklusēti jautājumi par latviešu kolaborāciju ar padomju totalitāro režīmu un tā represīvajām struktūrām, vispārcilvēciskās morāles normu sairumu padomju un nacistiskās okupācijas gados. Vērtējot Austrumeiropas zemju attiecības ar savu pagātni, sabrūkot komunistiskajai sistēmai, T. Džads atzīst, ka to iedzīvotāji pārdzīvoja sava veida kaunu par to, ka bija spiesti dzīvot šajā režīmā, arī par saviem ikdienišķajiem meliem un neskaitāmajiem niecīgajiem kompromisiem. (Iz)dzīvošanas formāts noteica, ka gandrīz visi cilvēki ātrāk vai vēlāk uzsāka lielāku vai mazāku kolaborāciju ar pastāvošo varu (Judt, 2002, 173). Šī pieredze pēcpadomju pirmajā desmitgadē pārtapa kolektīvā noslēpumā, par kuru labāk nerunāt vispār, lai neradītu zaudējuma un neapmierinātības sajūtu un žēlumu par nepareizi/helietderīgi iztērēto dzīveslaiku un savu devumu padomju iekārtas uzturēšanā un atražošanā ar savu darbu, dalību padomju vēlēšanās, iesaisti Komunistiskajā partijā, komjaunatnē, pionieros u. c. ikdienišķām padomju dzīves formām.

Latvijas, arī citu Austrumeiropas valstu, publiskajā telpā, tostarp skolu grāmatās, vēsture no 1939. gada bija «tikai citu cilvēku darbs», tas bija starplaiks/pārtraukums nacionālajā vēstures stāstā (Džads, 911–913). Šo attieksmi pret pagātni var salīdzināt ar Viši sindromu, ar ko sirga Rietumeiropa vairākas desmitgades pēc Otrā pasaules kara, līdz spēja uzņemties atbildību par savu vēsturi. Padomju Latvija nepastāvēja bez latviešu klātbūtnes un lielākas vai mazākas iesaistes tās veidošanā. Tieši latviešu rīcības vērtēšana ir galvenā atslēga morālai attīrīšanai, skaidri pasakot: kas bija slikti un kas – labi. Tādējādi arī sakārtojot mūsdienu morālo vērtību sistēmu.

Viena no vēstures *neatcerēšanās* reakcijām ir nostalgija pēc padomju laika, precīzāk, pēc ekonomiskās stabilitātes, sociālā nodrošinājuma gadiem, kad staļiniskais terors jau sāka klāties ar aizmirstību, proti, pēc Brežņeva gadiem. Pirmo pēcsociālisma nostalgiju Centrāleiropas valstis jau izslimojušas, tagad tā piedzīvo kulmināciju Krievijā. Pēdējā desmitgadē Krievijā veiktās socioloģiskās aptaujas liecina, ka 55–75% iedzīvotāju nožēlo PSRS sabrukumu (Левада-Центр, 11.04.2011). 2010. gada pašās beigās 60% aptaujāto uzskatīja, ka Krievijai *perestroika* nodarījusi sliktu, un 44% uzskatīja, ka Brežņeva gadi bija valsts «labklājības periods» (daļa atzīst, ka perioda beigās iestājās stagnācija) (Левада-Центр, 26.01.2011). 2008. gada novembrī Latvijā veiktais socioloģiskais pētījums liecina, ka 9,2% iedzīvotāju lepojas ar Padomju Latviju (1,1% – latviešu, 19,9% – krievu un 19,6% – citu tautību) (Rozenvalds un Ijabs, 187). 2010. gada beigās,² kad ekonomiskās krīzes seku iespaids bija ļoti jūtams, 54,5% Latvijas iedzīvotāju atzina, ka padomju laiks (1945–1990) bijis labs, 29,4% to vērtēja kā sliktu, bet 16,1% nebija viedokļa. Pastāv uzskatu atšķirība starp etniskām grupām. Padomju periods tagad šķiet labs 42,2% latviešu, 71,2% krievu un 68,0% citu tautību Latvijas iedzīvotāju. Savukārt slikti – 43,4% latviešu, 10,4% krievu un 15% citu tautību cilvēku (sk. 1.34. logu). Un tas atkal atgādina par sašķelto sociālo atmiņu.

Austrumeiropas nostalgija, it īpaši Austrumvācijā vērojamā *Ostalgie* (Cooke; Pence and Betts; Berdahl), liecina,

² Aptauja «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.».

ka pagātnes neskaidrība un tagadnes ekonomiskās problēmas iniciē totalitārisma nosodījumu aizstāt ar jūsmu par padomju ikdienas dzīvi, dizainu un modi, dzīves līmeni. Šī selektīvā vēsture faktiski veicina ilgošanos pēc nesenās pagātnes, ļaujot nolikt malā neatšķetinātās kolaboracionisma un morāles problēmas. Par to, ka nostalgija pēc padomju Latvijas pieņemtas spēkā, vēsta, piemēram, 8. marta atgriešana Latvijas svētku dienu kalendārā, lielā interese par Latvijas Nacionālā vēstures muzeja izstādi «Padomju ikdienas dizains» (2011), publiskajā telpā aizvien biežāk izskanējušās atziņas, ka padomju gadi bija Latvijas lauksaimniecības un zvejniecības ziedu gadi u. tml., kā arī padomju zīmolu reanimācija. Spilgts piemērs ir 2008. gadā izveidotais KHL hokeja klubs «Dinamo». Padomju nostalgija vērojama arī ikgadējā populārās mūzikas konkursa «Jaunais vilnis» formātā, attieksmē pret Krievijas šovbiznesa zvaigžņu un tūristu viesošanos Jūrmalā, atkal ļaujot tai justies kā «rietumnieciskajam padomju kūrortam».

Viens no iemesliem neprasmīgai stāstīšanai par padomju periodu rodams arī Latvijas vēstures zinātnē. Pēcpadomju periodā vēsturnieki ir apguvuši lielu faktoloģisko materiālu, taču ne vienmēr ir pieticis profesionālās varēšanas un pilsoniskās stājas tā interpretācijā. Radīta laba padomju un nacistu noziegumu dokumentācija, bet ne latviešu kolaboracionisma un atbildības vēsture. Izņēmums ir dziļi izzinātā un uzrakstītā holokausta vēsture. Pēdējos gados Latvijas vēsturnieki, vairoties no biedējošās patiesības par latviešu kolaboracionismu ar padomju režīmu, ideoloģiski ir izraudzījušies pastiprināti rakstīt par vēsturi kā slēptu un mērķtiecīgu pretestību padomju režīmam (Рыжакова, 437).

Cilvēki vēsturē piedalās divās lomās – kā tās veidotāji un kā tās stāstītāji. Allaž pastāv atšķirība starp to, kas ir noticis, un to, kas ir pateikts par notikušo. Tradicionāli vēstures zinātne, kas – tāpat kā citas zinātnes nozares – ir veidojusies pozitīvisma tradīcijā, tiecas pēc sev neiespējamā – absolūti patiesu zināšanu radīšanas. Vēstures veidošana vienmēr neizbēgami notiek sava laika sociālajā kontekstā un attiecībās ar esošo varu, tālab pozitīviskā tradīcijā radītā vēsture labākajā gadījumā ir varas vēsture vai stāsts par tiem, kas uzvarēja (Trouillot, 1–30). Latvijas vēsturnieku piedāvātā vēsture pārsvarā ir rakstīta no Latvijas

kā PSRS sabrukšanas valsts uzvarētājas pozīcijām, tādējādi pilnīga vai daļēja klusuma zonā ietverot šajā konceptā neiederīgas pagātnes daļas. Profesionālo vēsturnieku veikums ar intelektuālajiem resursiem nodrošina publiskās vēstures veidotājus, kuri savukārt aktīvi piedalās kolektīvās atmiņas bagātināšanā. Vēstures stāstīšana ir identitātes daļa.

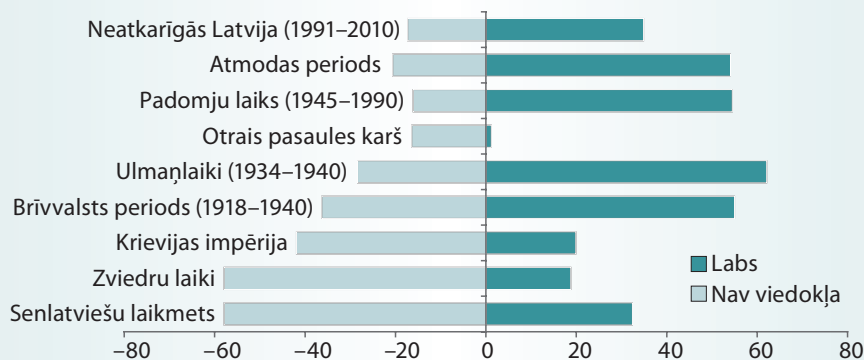
Kultūra un sociālā atmiņa

Viens no nacionālās valsts fundamentāliem izaicinājumiem ir nacionālās identitātes un lojalitātes radīšana. Tas ir ilgstošs un nebeidzams process, kas prasa pūles un izdzīvo daudzus attīstības posmus. Laiku pa laikam, it īpaši nestabilitātes un neskaidrības situācijās, rodas vai atjaunojas «identitātes politika» (Wertsch, 69). Atšķirībā no Eiropas valstīm, kuru nacionālā identitāte dzima nacionālās mobilizācijas gaitā, Austrālijas un ASV nacionālās identitātes radīšana faktiski ir kultūras inovāciju un difūziju rezultāts. Nacionālās identitātes formulēšanu un iedzīvināšanu veic kultūras produkcija (Spillman, 19–20). Latvijā, kur līdzīgi Austrālijai un ASV lielu daļu iedzīvotāju veido ieceļotāji un tālab pastāv lielas atšķirīgas sociālās atmiņas kopienas, valsts institūciju un kultūras loma identitātes vērtību veidošanā ir izšķirīga. Jau 20. gs. 90. gados kultūras darbinieki iestājās par nepieciešamību valstij formulēt «tās lietas, kas tautu tur kopā» (Ziedonis, 468), jo tās nepieciešamas valsts sekmīgai izaugsmei un garīgumam. Tomēr kopumā Latvija, tāpat kā visa pēckomunistiskā Eiropa, izdzīvoja mazpievilcīgo pāreju no «represīvā egalitārisma uz neierobežoto alkatību» (Judt, 2010, 146), tajā zaudējot «pašapziņas kvalitāti» un identitātes vērtības vietā liekot «cenu» (Ziedonis, 491, 505).

Nevar sacīt, ka kultūra pēdējos 20 gados nav piedalījusies identitātei tik nepieciešamās pagātnes vērtības radīšanā. Ir, bet – fragmentāri. Turklāt šos procesus būtiski ietekmēja pagājušā gadsimta nogalē sākusies komunikācijas ekspansija. Līdz pat 20. gs. pēdējām desmitgadēm vairumam cilvēku pasaulē bija ierobežota pieeja informācijai, un ikvienā valstī, katrā nācijā un/vai kopienā, pateicoties nacionālajai izglītībai, valsts kontrolētam radio un

1.34.
logs

Latvijas vēstures nozīmīgāko posmu pozitīvs vērtējums un viedokļa trūkums

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

televīzijai, iespiedkultūrai, cilvēkiem bija līdzīga zināšanas par vienām un tām pašām lietām. Tas bija sociāli vienojoši. Tagad situācija ir pretēja – trūkst kopējas kultūras, tās vietā – milzīga vērtību, gaumju un interešu daudzveidība. Daudz no tā, kas gadu desmitiem, pat gadsimtiem šķita tuvs un pastāvīgs, tagad strauji traucas aizmirstībā (Judt, 2008, 5). Tālab aizvien būtiskāka loma ir medijiem. Tie ir kļuvuši par ļoti ietekmīgu pagātnes komunikatoru, kas formē pamatpriekšstatus par kopīgu vēsturi un piedalās noteiktu pagātnes reprezentāciju iesakņošanā kolektīvajā atmiņā. Mediji šī vārda plašākajā nozīmē piešķir vērtību vēstures epizodēm vai tieši otrādi – atņem tām jēgu. Latvijas, tāpat kā citu zemju iedzīvotājiem par nozīmīgāko vēstures zināšanu *krātuvi* ir kļuvuši elektroniskie mediji. Dažādi TV un radio raidījumi ikdienā veido pagātnes stāstus un piedāvā savai auditorijai argumentus, ar ko aizstāvēt noteiktus priekšstatus par 20. gadsimta Latvijas vēsturi. Televīzijas raidījumi faktiski ir galvenais informācijas avots visām vecumgrupām. LTV, LNT, TV3 ar labākām vai vājākām sekmēm ir radījuši vēsturei veltītus raidījumus. Piemēram, LTV1 portretfilmas par izciliem kultūras darbiniekiem – Lilitu Bērziņu, Voldemāru Zandbergu, Viju Artmani, Jāni Zāberu, Vizmu Belševicu, Āriju Elksni, Vili Lāci u. c. Rīgas vēsture detalizēti iztirzāta raidījumā «Ielas garumā», TV3 demonstrēti raidījumi «XX gadsimts. Post scriptum» (2001), «Latvija. Ulmaņlaiki» (2002), «Atgriešanās Eiropā. Latvija 1988–2008» (2008). Latvijā veidotie vēsturei veltītie televīzijas raidījumi līdzinās spožiem zibšņiem, ko nomāc Rietumu un Krievijas televīzijas kanālu piedāvāto pagātnes vizuālo stāstu bagātība.

Latvijā par aksiomātisku tiek uzskatīta divu informatīvo telpu pastāvēšana. Tas atbalsojas arī mediju attieksmē pret 20. gadsimta vēsturi. Latviešu medijos dominē oficiālais vēstures traktējums: Latvijas Republikas proklamēšana, trīskāršā okupācija 40. gados un neatkarības atjaunošana 1991. gadā. Savukārt Latvijas krievvalodīgie mediji lielā mērā nodarbojas ar Krievijā dominējošā vēstures diskursa reproducēšanu vai lokalizēšanu (Skudra, 2011 un 2006; Zelče, 2011). Abu lingvistisko kopienu mediji mēdz iesaistīties atšķirīgo vēstures skaidrojumu konfrontēšanā, neiecietīgi izturoties pret pretēju skatījumu (Dribins,

2007a, 50–52; Skudra, 2005). Tādējādi mediji veido un nostiprina grūti pārvaramus šķēršļus vēstures interpretēšanas demokratizācijā. Par simboliskās sadursmes vispilgtāko ilustrāciju kalpo ikgadējie 16. marta un 9. maija pasākumi Rīgā, kuru kontekstā krievvalodīgie un latviešu mediji aktualizē un aizstāv negatīvo vai pozitīvo padomju laika reprezentāciju (Zajančkauskā, 2011; Ločmele u. c., 2011; Ločmele, 2010; Procevska, 2010). Abi datumi ir kļuvuši par neatņemamiem pieminēšanas kultūras notikumiem, un zīmīgi, ka tie ir izpelnījušies pastiprinātu mediju uzmanību tieši pēdējā desmitgadē, kas sakrīt ar Krievijas atmiņu politikas aktivizēšanos.

Konfrontējošās Latvijas vēstures versijas daļā sabiedrība vairo kognitīvas un ētiskas nenoteiktības situāciju. Proti, daudziem cilvēkiem sagādā grūtības adekvāti novērtēt aizgājušo laiku un ar to saistītās personības. Vispēcīgāk šī iezīme izpaužas, domājot par Ulmaņlaikiem un Otro pasaules karu. Tomēr, raugoties plašāk – viņpus etniskajām attiecībām –, var novērot arī pirms 20. gs. vēstures (senlatviešu periods, zviedru laiki u. c.) amnēziju. Jo tālāks ir vēstures periods, jo miglaināks par to ir priekšstats. Šos baltos plankumus var pamanīt arī mediju saturā: vēsturei veltītie TV raidījumi un dokumentālās filmas, populārā un akadēmiskā vēstures literatūra, kas publiskajā telpā parādījušies pēc 1991. gada, lielākoties reprezentē 20. gadsimtu, it īpaši 40. gadu notikumus (neatkarības zaudēšana, staļiniskās deportācijas, Otrais pasaules karš) un Atmodas laiku. Rezultātā 20. gadsimta mediētajai vēsturei neizbēgami ir vislielākais iespajds uz nācījas paštēlu.

20. gadsimta dominanci publiskajā telpā nostiprina arī biogrāfiskie vēstījumi, kuriem kā vēstures izziņas avotiem priekšroku dod daudzi Latvijas iedzīvotāji. Biogrāfiskajai komunikācijai bija nozīmīga loma Atmodas laika vēstures demokratizācijā, kad publiskajā telpā lavīnveidā nokļuva daudzi padomju varas represēto cilvēku dzīvesstāsti. Kopš neatkarības atgūšanas memuārliteratūras lauks ir attīstījies vīļņveidīgi, bet pēdējā desmitgadē apliecina (auto)biogrāfiju skaita pastāvīgu pieaugumu. Pārsvārā gan runa ir par latviešu memuārliteratūru. Latvijas krievvalodīgās kopienas pārstāvju izdotās atmiņas uzskatāmas par visnotaļ marginālu parādību, un tas

Kinozinātniece Valentīna Freimane par sevi un latviešu attiecībām ar pagātni 2010. gada nogalē vai 2011. gada sākumā:

1.35.
logs

«Berlīnē es jūtos labi. Tur nekas nav zem tepiķa, viss ir izrunāts, vācieši uzņēmušies atbildību par pagātni. Tas ir tas, ko mēs nez kāpēc Latvijā nevaram panākt, atskatoties uz diviem totalitāriem režīmiem un to atbalstītājiem. Man cilvēki ir vaicājuši – kā vācieši tā var pazemoties, atzīt, pateikt, ka esam bijuši muļķi un noziedznieki? Tā nav zemošanās, bet gan pašlepnoms.

Mani Latvijā nomoka tas, ka cilvēki sevi māna – politiskos uzskatos, sabiedriskās attiecībās – un pēc tam brīnās, ka rezultāts nav tāds, kā bijis gaidīts. Nespēj savu pagātni lietišķi un vēsi izanalizēt, lai gan tā taču ir atbrīvošanās. Kaut vai tā dīvaini veclaicīgā nacionālisma atdzimšana vai arī dīvainā zemošanās, bārenišu sērdienišu lomas spēlēšana. Viena neliela, bet ļoti spējīga tauta, kurai bijis daudz grūtību, dzīvotspējīga tauta, ko pierādījusi ne reiz vien, bet nevar skaidri uz sevi paskatīties. Lai vai kas, bet priekšlikumu pieņemt Vācijas pavalstniecību neapsveru. Kā esmu dzimusi Latvijas pilsonē, tā tas paliks arī līdz galam.»

Avots: Grūbe, G. 2011. Bet es neesmu folklorā. *Ir*, Nr. 2, 36.–37. lpp.

vērtējams negatīvi, jo krievvalodīgās kopienas (auto) biogrāfi faktiski nepiedalās sociālās atmiņas veidošanā. Taču biogrāfiskā komunikācija veidojas ne tikai mediētā ceļā – Latvijas iedzīvotāji par vienlīdz vērtīgu zināšanu avotu atzīst arī nepastarpinātu pieredzi. 2010. gada rudenī veiktā Latvijas iedzīvotāju aptauja parāda, ka 30% respondentu zināšanas par 20. gadsimta Latvijas vēsturi galvenokārt iegūst no vecākās paaudzes cilvēku dzīvesstāstiem (sk. 1.36. logu). Tie var būt gan dzimtas stāsti, gan arī plašākas kopienas (mājas vai tuvākās apkaimes iedzīvotāju) atmiņas. Dzīvesstāsti kā informācijas avots visbiežāk minēti mazpilsētās un lauku apvidos, kur tiešajam kontaktam cilvēku savstarpējās attiecībās ir daudz svarīgāka loma. Turklāt arī lokālie laikraksti kopš 90. gadiem ir aktīvi iesaistījušies biogrāfiskajā komunikācijā, publicējot kopienas pārstāvju biogrāfiskos vēstījumus (Kaprans, 2009).

Pie sociālās atmiņas infrastruktūras, kas ikdienā dažādos sabiedrības līmeņos veido priekšstatus par 20. gadsimta Latvijas vēsturi, vērts pieminēt Latvijas kinonozari un teātrus, kas ir ne mazāk ietekmīgi vēstures mediācijas dalībnieki. Atšķirībā no žurnālistiem vai autobiogrāfiem kino un teātra režisoriem ir dota lielāka iztēles brīvība runāt par pagātnes tēliem un notikumiem, kas kairina mūsdienu sabiedrību. Emancipējot pagātni, tiek atbrīvota arī kolektīvā identitāte, un vēsture eventuāli kļūst par cilvēku rīcības spējas vairotāju, nevis apspiedēju.

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā ir radītas tikai dažas vēsturei veltītas mākslas filmas, taču skatītāju pastiprinātā interese apliecina nepieciešamību pēc šāda zināšanu avota. Pēdējā desmitgadē veiksmīgāko populārās

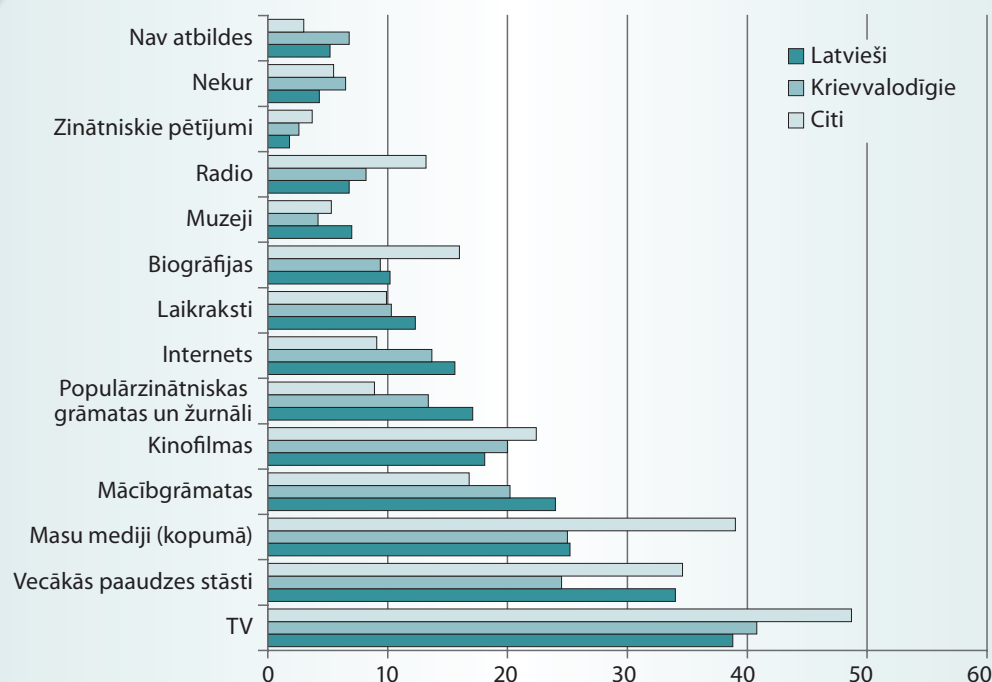
kultūras un vēstures mijiedarbības rezultātu vidū ir spēlfilmas «Baiga vasara» (2000, režisors Aigars Grauba), «Rīgas sargi» (2007, Aigars Grauba), «Rūdolfas mantojums» (2010, Jānis Streičs), «Dancis pa trim» (2011, Arvīds Krievs). Tāpat lielu skatītāju atsaucību ir izpelnījies LTV daudzsēriju seriāls «Likteņa lidumnieki» (režisore Virdžīnija Lejiņa), kas ataino 20. gs. Latvijas vēstures notikumus. Latvijas teātri arī ir iesaistījušies vēstures medietāšanā. Spilgtākie piemēri – Liepājas teātra mūzikls «Kaupēn, mans miļais!» (1999, režisors Valdis Lūriņš), Latvijas Nacionālā teātra mūzikli «Sfinksas» (2001, Edmunds Freibergs), «Vadonis» (2010, Edmunds Freibergs) un drāma «Lācis» (2009, Edmunds Freibergs), Jaunā Rīgas teātra izrādes «Zilākalna Marta» (2009, Alvis Hermanis), «Vectēvs» (2009, Alvis Hermanis) un Valmieras Drāmas teātra izrāde «Atvari» (2008, Varis Brasla). Kaut gan šo un citu kultūras produktu radītāji nereti izmanto populistiskas vēstures interpretācijas shēmas, pozitīvi vērtējams, ka tieši pēdējos gados parādās centieni izvairīties no melnbalta pagātnes traktējuma. Kopumā gan populārās kultūras loma Latvijas vēstures medietāšanā ir bijusi diezgan neizteiksmīga, un šī resursa potenciāls nacionālās identitātes stiprināšanā ir izmantots pārāk nesistemātiski. Taču populārā kultūra ir vistuvāk cilvēku ikdienas dzīvei, kuras praksēs vislielākā mērā mājā arī identitāte un to veidojošo nozīmju veidošana un zaudēšana (Edensor, 17–23).

Nobeigums

Identitāte ir sakņota morālo vērtību kopā, kas regulē vērtības un uzvedību. Tās veidošana balstās labā/sliktā,

1.36.
logs

Vēstures zināšanu informācijas avoti

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

pievilcīgā/neglītā, morālā/amorālā definēšanā un atšķiršanā u. tml. Šīs normas nekad nav absolūtas un mūžīgas, tās tiek koriģētas un pat mainītas. Tomēr morālie noteikumi ir izšķirīgi kolektīvajā eksistencē. To trūkums nozīmē anomāliju, fragmentāciju un postažu (Schöpflin, 53). Vērtību apjukums, kas lielākā vai mazākā mērā piemīt Latvijas sabiedrībai, vājina tās identitāti, tādējādi kļūstot arī par šķērslī sekmīgai tautas attīstībai.

Latvijai nepieciešama politiski un morāli derīga vēsture, kurā nav aizmirsti ne pagātnes sasniegumi, ne ciešanas. Visas cilvēku kopienas lieto pagātņi kā instrumentu, lai strukturētu un interpretētu tagadni. Turklāt priekšstatus par mūsdienu pasauli vienlaikus veido konkrēti procesi (tehniskie, institucionālie, materiālie) un simboliskā sfēra. Individīdiem ir nepieciešamas kolektīvas nozīmes,

lai saprastu pasauli, kurā tie dzīvo. Bez tām viņi jūtas apmaldījušies, izolēti, kolektīvās nozīmes ļauj veidot kopienas un piederību tām. Pagātne tādējādi ir (iz)dzīvošanas drošības apliecinājums. Visbiežāk kolektīvās nozīmes tiek darinātas, secinot, ka tas vai tas kādreiz mūs darīja bagātākus, stiprākus, labākus, tādēļ tā rīkoties ir pareizi (Schöpflin, 89–91).

Latvijas pagātnē ir daudz morālo vērtību un to nolieģumu, kas ļauj veidot šā laika identitātei svarīgas kolektīvās nozīmes, kuras sabiedrību spēj darīt par sevi pārliecinātāku, varošāku un nākotnē orientētu. Vēstures racionāla revīzija, morālo vērtību godāšana, sapratnes un piedošanas rašana, nebaidoties no totalitārisma ēnām, ir viena no identitāti stiprinošas sociālas atmiņas veidošanas iespējām.

1.37.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Latvijas sociālā atmiņa pēdējās divās desmitgadēs ir balstījusies uz 20. gadsimta traģiskajiem notikumiem, kuru sekas ir atstājušas dziļu kultūras traumu un mazinājušas individu un etnisko grupu nacionālās identitātes pašvērtību.

Svarīgākie uzdevumi

Sociālā atmiņa nepastāv kā kaut kas iepriekš dots – tā ir nepārtraukti darināma, lai saliedētu sabiedrību. Nākotnē Latvijā ir nepieciešams īstenot nacionāla līmeņa atmiņu politiku, kas mazinātu plaisu starp etniskajām grupām un paplašinātu nacionālās identitātes vēsturiskuma izpratni, kā arī mudinātu identificēties ar eiropisko mantojumu.

Migrācija: vēsture un šodiena

2. daļa

- 2.1. MIGRĀCIJAS LIELĀKĀS PLŪSMAS
19. GS. SĀKUMS – 1991. GADS
- 2.2. EMIGRĀCIJA UN IDENTITĀTE
- 2.3. LATVIJAS EMIGRĀCIJAS MAINĪGĀ SEJA: 2000–2010
- 2.4. ĢIMENES SOCIĀLĀ DROŠĪBA LATVIJĀ
EKONOMISKĀS MIGRĀCIJAS APSTĀKĻOS

2.1. Migrācijas lielākās plūsmas 19. gs. sākums – 1991. gads

Identitāti veido piederības sajūta. Par to var uzdot hamletisko jautājumu: būt vai nebūt? Piederēt vai ne? Šo identitātes dimensiju spilgti raksturo iedzīvotāju migrācija – aizbraukušo attiecības ar dzimteni un uzvedība mītnes zemē, kā arī atbraukušo attiecības ar jauno mājvietu. Identitātes izpratnē ir svarīgi, kā robežu starp «mēs» un «viņiem» veido gan ilglaicīgie zemes iedzīvotāji, gan jaunpienācēji (Kroders; Strāth).

Latvija pēdējos gadsimtos ir piedzīvojusi intensīvu iedzīvotāju pārvietošanos – gan lielas aizbraukušo un atbraukušo plūsmas, gan masveida bēgļu un deportēto atgriešanos, gan arī emigrantu nevēlēšanos doties mājup. Migrācija ir atstājusi būtisku ietekmi uz Latvijas saimniecisko un sociālo attīstību, kā arī nacionālo identitāti. Tās plūsmu izpratne un pagātnes pieredzes apkošana ir svarīga arī tautas attīstības izziņāšanā un plānošanā.

Šajā sadaļā, aplūkojot migrāciju Latvijā kopš modernizācijas sākuma 19. gadsimtā līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai 1991. gadā, raksturotas nozīmīgākās iedzīvotāju pārvietošanās plūsmas un ārpus Latvijas pastāvošās latviešu diasporas.

Globālā migrācija

19. gadsimtā pasaulē izveidojās jauna sociālekonomiskā parādība – globālā migrācija. Tajā iespējams izšķirt četras lielākās migrācijas sistēmas: 1) Atlantijas migrācijas sistēma, 2) Āfrikas–Atlantijas vergu un piespiedu darba migrācijas sistēma, 3) Āzijas līgumstrādnieku migrācijas sistēma un 4) daudzveidīgā kontinentālā migrācijas sistēma, kas ietvēra Eirāzijas kontinentu no Rietumeiropas līdz Krievijas Sibīrijas attāliem novadiem (Harzig and Hoerder, 35–41). Globālās migrācijas cēlonis bija Eiropā vēl nekad agrāk nepiedzīvotā demogrāfiskā revolūcija un modernizācija, sociālās un kultūrtelpas pārmaiņas. Vēsturnieks Normans Deiviss (*Davies*) raksta: «Industrializācija izraisīja arvien jaunus un jaunus migrācijas viļņus: sākotnēji notika vietējā mēroga vai sezonas rakstura migrācija no ciemata uz rūpnīcu; vēlāk jau izpaudās reģionāla rakstura migrācija no laukiem uz pilsētām; pēc tam [...] starptautiska un starpkontinentāla.» (Deiviss, 787–788) Gadsimta sākumā emigrācija no Eiropas līdzinājās tērcei, taču gadsimta beigās tā jau bija pāraugusi straumē. 1801.–1820. gadā uz 1000 eiropiešu bija 0,08 emigranti, bet 1906. gadā jau 4,02 emigranti. Vien Pirmā pasaules kara sākums pārtrauca strauji augošo emigrāciju no Eiropas. Lielākajai daļai aizceļotāju jaunā mītnes zeme bija ASV. Kara priekšvakarā 56% emigrantu galamērķis bija ASV, 15% – Krievijas Āzijas daļa, 11% – Argentīna, 6% – Kanāda, 4% – Austrālija, 4% – Brazīlija un

1% – Jaunzēlande. Visvairāk izceļotāju visā 19. gadsimtā bija no Apvienotās Karalistes un Vācijas, 20. gs. sākumā būtiski pieauga izceļotāju skaits no Austroungārijas un Krievijas. Emigrācijas rezultātā Veco pasauli ne vien atstāja miljoniem *lieko* cilvēku, bet daļa atgriezās arī atpakaļ (19. gs. sākumā – apmēram 5%, 20. gs. sākumā – 39%), tā nodrošinot Jaunās pasaules vērtību un pasaules uzskatu izplatību Eiropā (Hamerow, 59–88).

Latvijas iedzīvotāju iekļaušanās globālajā migrācijā

Kavētā migrācija

Migrācija Baltijā/Latvijā ir vismazāk izprastā parādība no visām 19. gs. demogrāfiskajām norisēm. Iedzīvotāju pārvietošanās vērojama jau gadsimta sākumā – piemēram, gājēji Jurgos mainīja dzīvesvietu, dzimtzemnieki aizgāja peļņā uz pilsētu, amatnieki devās darba meklējumos, pilsētnieki pārcēlās citur, studētgrībētāji brauca uz universitāšu pilsētām. Tomēr migrācija jeb pārvietošanās uz attālāku vietu ar nolūku tur apmesties uz patstāvīgu dzīvi nebija ikdienišķās dzīves daļa. Vispirmām kārtām jau tādēļ, ka lielākā daļa mūsdienu Latvijas teritorijas iedzīvotāju 19. gs. sākumā bija dzimtcilvēki ar juridiski ierobežotām pārvietošanās tiesībām. Arī pēc brīvvalsts Kurzemē (1817), Vidzemē (1819) un Latgalē (1861) Krievijas impērijas valdība un vietējā muižniecība noteica daudzus pārvietošanās aizliegumus. Tādēļ 19. gs. pirmajā pusē tikai nedaudzi pārcēlās uz dzīvi ārpus Baltijas un Vitebskas guberņām (Plakans, 2000, 59–60).

Vidzemes zemnieku centieni 19. gs. 40. gados izceļot uz «siltajām zemēm» jeb Krievijas dienvidu guberņām bija izņēmuma parādība, kurā savijās vēlēšanās izklūt no neražas radītā posta un pieaugošā kļūstu sloga ar sociālo protestu. Izceļošanas kustība pārtapa zemnieku nemiers (Jaunbebru Kartupeļu dumpī), ko apspieda Krievijas armija (Mieriņa, 78–79). Arī 1853.–1854. gadā uzliesmoja pārceļošanas vilnis, ko radīja kļūstu sistēmas transformācijas izraisītais kalpu sliktais materiālais stāvoklis un darba trūkums. Arī šai aizceļošanai, lai gan tā saskaņā ar 1849. gada zemnieku likumu bija legāla, varas iestādes lika šķēršļus. 50. gadu vidū notika zemnieku izceļošana no Latgales, bet 1859.–1860. gadā daudzi Vidzemes zemnieki sāka gatavoties izceļošanai uz Samaras un Saratovas guberņu. Muižniecība un varas iestādes gan ar pārliecinātību, gan juridiskiem un ekonomiskiem līdzekļiem centās to apturēt. 19. gs. 50. gados Krievijā bija izveidojušās vien piecas latviešu kolonijas (Strods, 1996, 25–28). Varas attieksme pret cilvēku pārvietošanos mainījās gadsimta otrajā pusē.

Migrācija – nepieciešamība un līdzeklis labākai dzīvei

19. gs. otrajā pusē straujie modernizācijas procesi rosināja arī Baltijas guberņu iedzīvotāju pārvietošanos gan guberņā, gan ārpus tās robežām. To vistiešāk ietekmēja iedzīvotāju skaita pieaugums, rūpniecības, pilsētībūvniecības un transporta attīstība, likumi, kas ļāva zemniekiem izpirkt zemi un brīvi pārvietoties. No dzimtajām vietām aizceļoja aizvien vairāk cilvēku. Par reģiona metropoli un iedzīvotāju «sūkli» veidojās Rīga, kura šo funkciju turpināja pildīt arī nākamajā gadsimtā (sk. 2.1. logu). 1867. gadā Rīgā bija dzimušas divas trešdaļas no visiem tās iemītniekiem, nepilna ceturtdaļa iecēļojusi no Baltijas guberņām un apmēram 8% no citām Krievijas guberņām, turpretī 1913. gadā Rīgā bija dzimusi vien trešdaļa iedzīvotāju, vēl trešdaļa ieradusies no Baltijas guberņām un tikpat daudz arī no citām Krievijas impērijas daļām. Rīga veidojās par izteiktu daudztautu imigrantu pilsētu. Etniskās kopienas sociālajā un kultūras dzīvē, arī ikdienā, saglabāja nacionālo nošķirtību. To sekmēja arī tolaik tik populārā nacionālā ideoloģija un nacionālās kustības, kas stiprināja etnisko grupu identitātes apziņu (Oberlenders, 28–30).

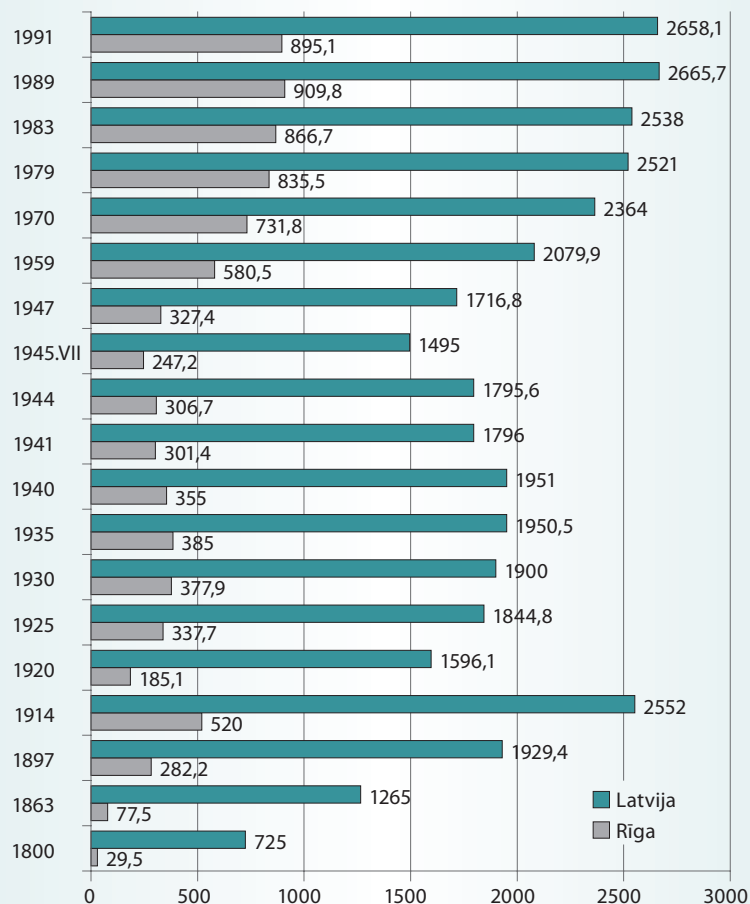
19. gs. otrajā pusē Rīgā bija četras lielākās valodu lietotāju grupas. 60. gados tās bija šādas: vācieši – 42,9%, krievi – 25,1%, latvieši – 23,6% un ebreji – 5,1%. 1913. gadā jau vērojama cita aina: latvieši – 39,6%, krievi – 21,2%, vācieši – 16,7%, ebreji – 4,5%. Turklāt bija izveidojušās arī divas jaunas valodu lietotāju grupas: lietuvieši – 5,5% un poļi – 5,5%. Baltijas reģions 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā migrantiem ekonomiski bija pievilcīgs, iecēļotāju vidū bija ne tikai cilvēki no Krievijas impērijas, bet arī no Centrāleiropas, galvenokārt Vācijas (Plakans, 2000, 62–63). 19. gs. sākumā no Latvijas iedzīvotājiem pilsētnieki bija tikai 7,3%, taču Pirmā pasaules kara priekšvakarā galvenokārt migrācijas rezultātā pilsētās dzīvoja 40,3% visu iedzīvotāju (Skujenieks, 211).¹

Gadsimta otrajā pusē sākās arī straujāka iedzīvotāju izceļošana no Baltijas guberņām. To vispirmām kārtām iniciēja Baltijas muižniecības realizētā agrārā politika, kuras rezultātā lielai daļai latviešu zemnieku bija visai mazas

¹ Salīdzinājumam – pirms Pirmā pasaules kara Anglijā bija 78,0% pilsētnieku, Vācijā – 56,1%, Francijā – 41,2%, Dānijā – 38,2%, Polijā – 24,7%, Zviedrijā – 21,1%, Krievijas impērijā kopumā – 14,4%, Somijā – 15,5% (Skujenieks, 211–212).

2.1.
logs

Latvijas un Rīgas iedzīvotāju skaits (tūkstošos) no 1800. līdz 1991. gadam

Avoti: Valsts statistikas pārvalde. 1939. *Latvijas statistikas gada grāmata 1939*. Rīga: Valters un Rapa, 6. lpp.; LVA, 277. f., 14. apr., 5. l.; LVA, 1022. f., 11. apr., 1005. l.; Ušackis, U. 2008. *Demogrāfija 2008*. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 18., 19. lpp.

izredzes kļūt par zemes īpašniekiem, līdz ar to arī iegūt saimniecisko patstāvību un pārticību. Sociālo spriedzi uzturēja īstermiņa līgumu slēgšana starp muižniekiem (kā zemes īpašniekiem) un zemniekiem (kā tās rentniekiem), kā arī zemes nomas maksas kāpums, kas savukārt neļāva modernizēt saimniecības līdzekļu trūkuma dēļ. Zemnieku izceļošanu no Kurzemes un Vidzemes ietekmēja arī dzimtbūšanas atcelšana Krievijā, kuras rezultātā zemnieki (arī Latgalē) ieguva īpašumā nelielus zemes gabaliņus (Mieriņa, 90–125; Skujenieks, 371). 19. gs. zemnieka identitātes pamatkodolu veidoja «sava zeme». Ja to nebija iespējams iegūt dzimtenē, tad zeme, līdz ar to labklājība un dzīves jēgas piepildījums, tika meklēta ārpus tās robežām.

Pirmā stihiskā zemnieku izceļošana notika jau 1863. gadā, kad zemniekiem sāka izsniegt pasas, kas atviegloja pārvietošanos. Šo izceļošanas vilni provocēja Krišjāņa Valdemāra laikrakstā «Pēterburgas Avīzes» publicētais sludinājums par zemes pārdošanu Novgorodas guberņā. Ceļā posās ap 3000 zemnieku, no viņiem apmēram puse arī apmetās Novgorodas apkaimē vai citviet Krievijā (Strods, 1996, 27; Zelče, 1999, 79–81). 60. gados latviešu zemnieki pārcēlās galvenokārt uz guberņām, kas bija viņu dzimtenes tuvumā – Pleskavas, Vitebskas, Kauņas, Novgorodas un Sanktpēterburgas guberņu. Nākamajā desmitgadē zemnieki jau meklēja zemes iegādes iespējas tālāk – Ufas, Orenburgas un Simbirskas guberņā. 80. gados sākās izceļošana uz Sibīriju. To sekmēja Krievijas administrācijas īstenotais Sibīrijas kolonizācijas projekts, kas paredzēja zemes piešķiršanu pārceļotājiem uz mūžu, naudas pabalstus saimniecības iekārtošanā, nodokļu un karaklausības atvieglojumus, kā arī skolu izveidi. Svarīga nozīme bija arī Krievijas dzelzceļu tīkla izbūvei, kas ļāva salīdzinoši ātri un komfortabli sasniegt attālus impērijas novadus. Gadsimta noslēgumā prāvs skaits latviešu aizceļoja uz Toboļskas un Jeņiseiskas guberņu. Ap 1895. gadu sākās latgaliešu migrācija uz Krieviju, tostarp uz Sibīriju. Pēc prāvesta Kazimira Skrindas ziņām, Pirmā pasaules kara priekšvakarā Sibīrijā dzīvoja vairāk nekā 20 000 latgaliešu. Saskaņā ar 1897. gadā veiktās Krievijas tautskaites rezultātiem ārpus Latvijas teritorijas dzīvoja ap 112,3 tūkstoši latviešu jeb 7,8% no visiem impērijā dzīvojošiem latviešiem. Visvairāk latviešu bija Kauņas guberņā (35 188), Pleskavas guberņā (11 127), Vitebskas guberņā (bez Latgales; 10 270), Pēterburgas guberņā (10 251), Moģiljevas guberņā (7027). Vairāk nekā 1000 latviešu reģistrēti arī Novgorodas guberņā, Vidzemes guberņas igauņu daļā, Ufas guberņā, Smoļenskas un Minskas guberņā. Krievijas impērijā pastāvēja 71 latviešu zemnieku kolonija (Skujenieks, 371–373; Veigners 2009a, 114–115). Izceļošana turpinājās arī 20. gs. sākumā. Tiek lēsts, ka pirms Pirmā pasaules kara Krievijas impērijā ārpus Latvijas teritorijas dzīvoja 215–225 tūkstoši latviešu jeb ap 15% visu latviešu (Veigners, 2009a, 115).

Zemnieki veidoja absolūti lielāko izceļotāju daļu, tomēr darba meklējumos uz lekškieviju devās arī izglītotie latvieši, strādnieki, jūrnieki, dažādu amatu pratēji, kuri nevarēja atrast darbu dzimtenē vai arī redzēja ārpus Latvijas teritorijas labākas profesionālās karjeras iespējas. Daudzi izceļotāji dažādās Krievijas pilsētās strādāja skolās, medicīnas iestādēs, aptiekās, arī veikalos, restorānos, kafējnicās,

par mājkalpotājiem u. c. (Bērziņš, 2000, 125–126; Veigners, 2009a, 542–547).

Studētgrībētāji vēl 19. gs. trešajā ceturksnī pārsvarā devās uz Tērbatas Universitāti, bet gadsimta nogalē aizvien vairāk uz Sanktpēterburgas un Maskavas augstskolām (sk. Milēnbahs). Daudzi izmantoja iespēju iegūt bezmaksas izglītību Krievijas militārajās mācību iestādēs. Liela daļa Krievijā izglītību ieguvušo Latvijā neatgriezās. Piemēram, 1901.–1908. gadā Sanktpēterburgā strādāja 93 un Maskavā – 44 augstskolās izglītoti latvieši (Bērziņš, 2000, 211–213). Vairāki izceļotāji veidoja atzīstamu profesionālo karjeru. Krišjānis Valdemārs, būdams ierēdnis Krievijas impērijas Jūras lietu ministrijā un Izglītības ministrijā un arī Krievijas Ķeizariskās tirdzniecības kuģniecības biedrības lietvedis, deva būtisku ieguldījumu tirdzniecības flotes un jūrniecības izglītības attīstībā 19. gadsimtā. Par Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijas profesoru kļuva Kārlis Hūns. 20. gs. sākumā par mācībspēkiem (tostarp profesoriem) Krievijas augstskolās kļuva vairāki latvieši: Odesas Universitātē – mediķis Mārtiņš Zīle, Vladivostokas Tālo Austrumu institūtā – sinologs Pēteris Šmits, Sanktpēterburgas Kara medicīnas akadēmijā – mediķis Pēteris Sņiķeris, Maskavas Universitātē – mediķi Roberts Krimbergs, Jānis Dzirne un Augusts Pētersons, Sanktpēterburgas Garīgajā seminārā – teologs Kazimirs Skrinda, Kijevas Universitātē – mediķis Jānis Ruberts, Sanktpēterburgas Konservatorijā – Jāzeps Vītols, Harkovas Universitātē – valodnieks Jānis Endzelīns, Maskavas Arheoloģijas institūtā – Francis Balodis. Tērbatas Universitātē akadēmisko karjeru veidoja Jēkabs Osis, Jēkabs Lautenbahs, Ernests Felsbergs u. c., Tērbatas Veterinārajā institūtā – Eižens Zemmers, Ludvigs Kundziņš, Ernests Paukuls. Krievijas impērijas armijā ģenerālmajora pakāpi saņēma Jēkabs Plūme, Aleksandrs Kambergs un Benedikts Zazerskis. Izcilus sasniegumus sportā guva cīkstonis Klemenss Buls, svarcēlājs Jānis Krauze, bokseris un svarcēlājs Jānis Grāve. Grafiķis Ričards Zariņš bija Krievijas Valsts papīru spiestuves Sanktpēterburgā tehniskais vadītājs, farmaceits Kārlis Krēslis – Sanktpēterburgas Farmaceitu biedrības prezidents, Jānis Doreds – Krievijas valdības kinooperators.

Otra izceļotāju plūsma no Latvijas teritorijas devās Rietumu virzienā, tā gan bija salīdzinoši mazāka. Tiek lēsts, ka Rietumos 19. un 20. gs. mijā dzīvoja ap 35 000, bet Pirmā pasaules kara priekšvakarā – ap 45 000 latviešu (Veigners, 2009, 56). Lielākā daļa emigrantu apmetās Amerikas Savienotajās Valstīs. 19. gs. 80. gados tur ieradās pirmie latvieši, kas iztiku pelnīja smagā darbā – dzelzceļu būvē, ogļu raktuvēs, ķieģeļu cepļos, ostās, mežu ciršanā un zāģētavās, rūpnīcās un celtniecībā – kopā ar citiem emigrantiem (pārsvarā itāļiem, poļiem, īriem un lietuviešiem). Ar laiku vairāki atvēra veikalus, maizes ceptuves, dārzniecības, darbnīcas, kļuva par būvuzņēmējiem vai darbu vadītājiem fabrikās un jaunbūvēs, daži iegādājās zemi un kļuva par lauksaimniekiem, nedaudzi guva panākumus tolaik tik pieprasīto inovāciju jomā, piedāvājot jaunus konstrukciju risinājumus celtniecībā un mašīnbūvē (Akmentiņš, 243–264). Savukārt nākamās ieceļotāju paaudzes jau spēja integrēties Amerikas sabiedrībā.

Samērā daudz latviešu ieceļoja arī Brazīlijā, kurp viņus mudināja doties tautsaimnieks Kārlis Balodis. Ieceļotāji

pārsvārā bija baptisti, kuri dzimtenē savas reliģiskās pārliecības dēļ izjuta nelabvēlīgu varas attieksmi. Šo ieceļotāju galvenā nodarbošanās bija lauksaimniecība. Pirms Pirmā pasaules kara Brazīlijā dzīvoja ap 3000 latviešu (Veigners, 2009b, 100–101).

19. gs. 80. gados sākās plaša ebreju ieceļošana no Krievijas impērijas. To izraisīja valdības antisemitiskais kurss, kas tika uzsākts pēc narodņiku veiktā atentāta pret Aleksandru II, antisemitiskā noskaņojuma pieaugums sabiedrībā un ebreju grautiņi. Arī uz Baltiju pārcēlās daudzi ebreji no Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas un Polijas, un strauji palielinājās Latvijā dzīvojošo ebreju skaits. Pirms Pirmā pasaules kara Latvija dzīvoja gandrīz 190 000 ebreju. Daudzi emigrēja uz ASV, Palestīnu un citām valstīm. Šo ieceļošanu noteica ne vien Krievijas impērijā augošais antisemitisms un grautiņu vilnis, bet arī ekonomiskie faktori (Stranga, 326–329). Emigrantu vidū bija arī Daugavpilī dzimušā izcilā gleznotāja Marko Rotko ģimene, Jelgavā dzimušā finansista un mākslas kolekcionāra Džozefa Hiršhorna ģimene, kura vārdā nosaukts Vašingtonas Modernās mākslas muzejs. Par pasaules mēroga skatuves zvaigzni kļuva Rīgā dzimušais Hermanis Jadlovkers, kurš uzstājās Vācijā, Austroungārijā, ASV u. c. valstu operetētros.

«Dzimtene» jaunajās mītnes zemēs

Latvijas ieceļotāji no Latvijas teritorijas jaunajās mītnes zemēs veidoja nacionālās organizācijas un kultūrvīdi. ASV par pirmo latviešu centru kļuva Bostona. Turienes latvieši Jēkaba Zīberga vadībā 1889. gadā nodibināja pirmo biedrību – Latviešu palīdzības biedrību – un 1891. gadā kopā ar mācītāju Ansi Rebāni – latviešu luterāņu draudzi. J. Zībergs arī izdeva laikrakstu «Amerikas Vēstnesis» un latviešu kalendārus. Nākamajos gados sāka darboties citas biedrības un draudzes. Biedrības kļuva par ieceļotāju atbalsta centriem. Tās rīkoja dažādu svētku atzīmēšanas

pasākumus, organizēja korus un teātra izrādes, veidoja bibliotēkas. Ar laiku biedrības iegādājās savus namus (Akmentiņš, 29–46).

Arī ieceļojošie ebreji veidoja organizācijas, kuru pamats bija dzimtenes kopība. 1893. gadā Ņujorkā tika nodibināta biedrība «Bne Rezitza–Režicas» («Rēzeknes bērni»). Līdz 1905. gadam bijušie rēzeknieši Ņujorkā bija izveidojuši četras biedrības, vienu kopā ar ieceļotājiem no Ludzas. To uzdevums bija savstarpējā palīdzība, reliģiskā dzīve un mirušo apbedīšana (Stranga, 329).

Krievijā, kur ieceļotāju no Latvijas bija vairāk, izveidojās daudzas nacionālās organizācijas. Jau 1863. gadā Sanktpēterburgā tika nodibināta Pēterburgas Latviešu lasāmā biedrība. Vēlāk itin visos lielākajos latviešu centros darbojās biedrības un luterāņu vai katoļu draudzes. Biedrību paspārnē atvēra bibliotēkas, kas saņēma jaunāko latviešu literatūru un presi, tika izveidoti kori. Lielākajās latviešu kolonijās tika izveidotas arī skolas. 1897. gadā pastāvēja 14 skolas, bet 1914. gadā – 52 skolas (Veigners, 2009a, 188; Bērziņš, 125–126). Ieceļotājiem uz Krieviju arī saglabājās regulārāki kontakti ar dzimteni. Latvijas preses izdevumi visai daudz rakstīja par ieceļošanu, sniedza padomus, kā arī informēja par latviešu kolonijām un biedrību aktivitātēm. Atsevišķās publikācijas izskanēja nosodījums, tomēr kopumā attieksme bija saprotaša, akceptējot ekonomisko emigrāciju kā līdzekli labklājības sasniegšanai, profesionāliem sasniegumiem un pilnvērtīgai dzīvei.

Politiskā emigrācija un piespiedu pārvietošana

19. gs. otrajā pusē emigrācija no Latvijas teritorijas notika arī politisku iemeslu dēļ. Jau 60. gados latviešu nacionālās kustības līderi par savu mītnes vietu izvēlējās Sanktpēterburgu un Maskavu, jo neredzēja iespējas Latvijas teritorijā veidot sekmīgu karjeru un realizēt savus politiskos centienus. Gadsimta beigās, kad sākās

Amerikas latviešu vēstures dokumentētājs Osvalds Akmentiņš par pirmo latviešu ieceļotāju paaudzi jeb veclatviešiem

2.2.
logs

«Veclatviešiem ir savas mājas, auto, kā jau caurmērā Amerikas dzīves standarts to atļauj, nav bagāti, nav arī nabagi. Viņiem arvien ir noguldījums bankā vecumdienām vai arī dzīvības apdrošināšanas polise. Ir jūtama tieksme atbrīvoties no citu apgrūtināšanas, tāpēc netaisa parāds, un latvieši reti kad lūdz sociālo pabalstu pašvaldībām. Bieži pēc nāves neatrod mantiniekus, bankas noguldījumi pāriet valdības rīcībā. Kas turējušies pie draudžu un biedrību kopības, saimnieciski nav sevišķus panākumus uzrādījuši, bet tie, kas aizklīduši kaut kur tālu prom un uz «savu roku» uzsākuši pasākumus, tiem laimējies izrauties tālāk. Ar tām saimnieciskām zināšanām, kādas pirms I pasaules kara Latvijā mūsu kalpu ļaudīm, šie nevarēja neko uzsākt un sasniegt. Neviens no viņiem nebija ne angļu valodas, ne arī naudas, kas ir pirmie stabilie balsti Amerikas saimnieciskā laukā. Bet ar latviešu ieceļotājiem Amerika tomēr daudz ko ieguvusi. Latvieši ir labi amatnieki, rūpīgi un atbildīgi strādnieki. Latviešu lauku cilvēks, kas mūžu pavadījis diezgan bangaini un sūri strādājis lielpilsētā žņaudzošā mašīnējā, krājot centu pie centa, izlaužas no šī cietokšņa un iepērk mājas kaut kur tālāk ārā no pilsētas, kur vēl zaļo brīvdabā koki un aug zāle. Tur viņš paliek par vientuli un sava traģiskā mūža apcerētāju, viņš vēl nav ists amerikānis, nav arī vairs latvietis, bet kaut kas viduvējs starp abiem. Garajos gados sveša viņam tapusi latviešu kultūra, vēsture un tautas centieni, tāpat vienaldzīgs šķiet viņam – amerikānisms.»

Avots: Akmentiņš, O. 1958. *Amerikas latvieši. 1888–1948. Fakti un apceres.* [Linkolna]: Vaidava, 262. lpp.

sociāldemokrātiski orientētās «Jaunās strāvas» aktivistu aresti, uz Rietumvalstīm devās vairāki tās aktivisti. Par politisko bēgļu mītnes zemēm kļuva ASV, Lielbritānija un Šveice. Bostonā tika izveidota Latviešu sociāldemokrātu savienība, Londonā – Vakareiropas Latviešu sociāldemokrātu savienība, Šveicē nodibināja Latviešu sociāldemokrātu savienību (Dūma un Paeglīte, 21–68).

Pirmā lielā politisko bēgļu plūsma sākās pēc 1905. gada revolūcijas. Uz ārzemēm, glābjoties no represijām, emigrēja apmēram 5000 cilvēku (Bērziņš, 2000, 399). Daudziem Rietumvalstīs pavadītie gadi kļuva par labu demokrātisko vērtību skolu. Trimdinieku vidū bija Kārlis Ulmanis, Rainis, Aspazija, Kārlis Skalbe, Miķelis Valters, Felikss Cielēns. Pēc 1913. gada, kad tika izsludināta amnestija, daļa politisko uzdrošinājās atgriezties atpakaļ. Rietumvalstīs notika arī vairākas tur arestēto revolūcijas dalībnieku tiesas prāvas. Briselē tika tiesāts Ferdinands Grīniņš, Jēkabs Kovaļevskis, Ņujorkā – Jānis Purens un Krišjānis Rudevics. Šīs prāvas guva publisku rezonansi. Par arestēto aizstāvību iestājās Rietumvalstu sociāldemokrātiskās organizācijas, arī sabiedrības pārstāvji un kultūras darbinieki, panākot viņu atbrīvošanu. Pirmā pasaules kara priekšvakarā Rietumos darbojās daudzas politiskās organizācijas un iznāca to preses izdevumi (Stradiņš, 426; Akmentiņš, 133–242).

Emigrantu vidū bija arī sociāldemokrātu un anarhistu kaujinieki, kuri vairākkārt īstenojuši pārdrošus uzbrukumus bankām un pasta kantoriem, lai iegūtu līdzekļus revolūcijas vajadzībām. Emigrācijā daļa kaujinieku turpināja veikt laupīšanas operācijas, kas vērtējams kā kriminālnodarījums. Plašu rezonansi Lielbritānijā un Austrālijā iemantoja bijušā piektgadnieka Pētera Gleznatāja (Jānis Žākle) un viņa grupas laupīšanas operācijas, kurās tika nogalināti arī policisti. Viņi Rietumos kļuva par vieniem no vismeklētākajiem noziedzniekiem un par nenotveramo laupītāju simbolu. Tas arī rosināja franču detektīvu klasiķi Žoržu Simenonu pirmo romānu no sērijā komisāru Megrē nosaukt «Pēteris Latvietis» («Pietr-le-Letton»; angļu valodā «The Strange Case of Peter the Lett»; 1931) (Bankovskis; Clarke).

Dzimto zemi piespiedu kārtā nācās atstāt arī Krievijas impērijas varas iestāžu deportētajiem cilvēkiem. Šīs valsts sodu praksē pastāvošā režīma ienaidniekus parasti izsūtīja uz Sibīriju. Piemēram, 1841. gadā tika izsūtīti Jaunbebru Kartupeļu dumpja vadītāji, pēc 1905. gada notikumiem administratīvi deportēja 2652 cilvēkus (Bērziņš, 2000, 399). Daudzi piespiedu deportētie pēc soda izciešanas un politiskie bēgļi pēc amnestijas izsludināšanas un/vai Krievijas impērijas bojāejas atgriezās dzimtenē, bet ievērojama daļa palika jaunajā dzīvesvietā.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latvijas iedzīvotāji bija iekļāvušies «globālajā migrācijā», dzīvesvietas maiņa uz visu turpmāko dzīvi vai noteiktu tās laikposmu kļuva par izplatītu praksi. Cilvēki materiālu apsvērumu dēļ, darbavietas, labākas un citādākas dzīves meklējumos no laukiem devās uz lielākām vai mazākām pilsētām, pārcēlās no vienas pilsētas uz citu. Daudzi tūkstoši devās meklēt labāku dzīvi uz citām zemēm. Apmēram 17% izceļotāju

iekļāvās globālajā Atlantijas migrācijas sistēmā, bet vairākums – apmēram 83% – kontinentālajā migrācijas sistēmā. Latviešu un arī igauņu izceļošanas plūsma krasi atšķīrās no lietuviešu migrācijas modeļa – absolūtais vairākums lietuviešu, kas atstāja dzimteni, par jauno mītnes zemi izvēlējās ASV. Laikposmā no 19. gs. 60. gadiem līdz 1914. gadam tur ieradās ap 300 000 lietuviešu (Plakans, 2011, 253–254).

Mērķis lielākajai daļai izceļotāju no Latvijas teritorijas bija īpašumā iegūt *savu zemi*. Piederība tai bija spēcīgāka par dzimtenes izjūtu. Liela daļa jaunās mītnes zemes identitāti sekmīgi savienoja ar tālumniecisko piederību Latvijai. Šo tiltu veidoja nacionālo kopienu darbība (biedrošanās, kori, teātra spēlēšana, skolas, savi laikraksti) un iesaiste kultūrā, vispirmām kārtām literatūras un preses lasīšana.

Tomēr kopumā līdz Pirmajam pasaules karam uz Latviju atbraukušo cilvēku bija vairāk nekā aizbraukušo. Laikposmā no 1863. līdz 1913. gadam iedzīvotāju kopskaits bija palielinājies par 1 287 000 – no tiem dabiskais pieaugums bija devis 983 000 cilvēku (76%) un mehāniskais – 304 000 (24%) (Mežgailis un Zvidriņš, 34). Latvija, (vai, precīzāk, Rīga) līdz Pirmajam pasaules karam bija imigrācijas zeme. Ieceļotājiem noturīga piederības izjūta Latvijai, domājams, neizveidojās. Tā tapa, bet kara izraisītā mobilizācija, evakuācija, izsūtīšana un bēgļu kustība šo procesu pārtrauca.

Bēgļu un piespiedu migrācijas laikmets

Eiropas migrācijas vēsturē laiku no 1914. gada līdz 20. gs. 40. gadu otrajai pusei uzskata par bēgļu un cilvēku piespiedu pārvietošanās laikmetu. Vēstures literatūrā šo posmu dēvē par Eiropas neprāta vai katastrofu laikmetu, kurā plosījās kari un totalitārie režīmi sēja nāvi, postu un degradāciju nekad nepiedzīvotos apmēros (Deiviss, 910–914; Hobsbawm, 24). Iedzīvotāju pārceļošanu 20. gs. pirmajā pusē iedalā trīs veidos. Pirmo noteica Eiropā dominējošā nacionālisma ideoloģija un nacionālo valstu vērtības. Tās titulnācijai nepiederīgos padarīja par valstij *liekajiem* vai nācijā neiederīgiem cilvēkiem un iniciēja daudzu aizceļošanu, galvenokārt uz ASV un Latīņamerikas valstīm. Otrais bija raksturīgs totalitārajiem režīmiem, kur 20. gados pastāvējušās darbaspēka brīvprātīgās migrācijas vietā nāca tā piespiedu pārvietošana. Trešo migrācijas veidu noteica kari un vardarbība, kas radīja bēgļus. Viņi bailēs par savas dzīvības apdraudējumu pameta mājas (Harzig and Hoerder, 44).

Latvijas migrācijas vēsturē vērojami visi trīs minētie iedzīvotāju pārceļošanas veidi, turklāt – spilgti. To vispirmām kārtām noteica abu pasaules karu norīte Latvijas teritorijā, Latvijas nacionālās valsts sekmīgā veidošana starpkaru periodā, totalitāro režīmu – nacistiskās Vācijas un komunistiskās PSRS – īstenošana iedzīvotāju iznīcināšanas un piespiedu pārvietošanas politika.

Pirmais bēgļu laikmets

Latvijā pirmā nepieredzēti lielā cilvēku pārvietošanās risinājās Pirmā pasaules kara laikā. Vispirms Krievijas impērijas administrācija, gatavojoties Vācijas iebrukumam, uz Krievijas attālākajiem novadiem izsūtīja Vācijai simpatizējošos vāciešus un tos cilvēkus, kuru atrašanos piefrontes

joslā uzskatīja par nevēlamu, piemēram, prostitūtas (Bleiere u. c., 2005, 64; Zelče, 2004, 34). 1915. gada aprīlī tika izdots rīkojums par Kurzemes ebreju deportēšanu uz Krieviju (Dņepras labā krasta guberņām). Tas skāra vairāk nekā 30 000 ebreju, izsūtīšana neskāra Liepājas un Kuldīgas ebrejus, jo šīs pilsētas jau bija nonākušas vācu rokās. Izsūtīšana norisinājās steigā, varmācīgi, ceļā daudzi saslima un mira. Nometinājuma vietās deportētos uzņēma naidīgi, ar aizdomām par sadarbību ar ienaidnieku, tādējādi nereti liedzot normālas iekārtošanās iespējas jaunajā dzīvesvietā (Stranga, 2008, 370–374).

Karam sākoties, bēgļu gaitās gan piespiedu, gan labprātīgi, gan mulsuma un neizpratnes dēļ devās arī citu tautību Latvijas iedzīvotāji, īpaši latvieši. Krievijas armijas pavēlniecība bija iecerējusi Kurzemi atstāt ienaidniekam izpostītu un civiliedzīvotāju atstātu. Tika izdots rīkojums par evakuāciju, veikta aģitācija un piespiedu pasākumi, lai 1915. gada vasarā panāktu kurzemnieku došanos ceļā. Cilvēku, pārsvarā zemnieku, masveidīgā pārvietošana ar iedzīvi (pajūgiem, lopiem, sadzīves priekšmetiem) bija sarežģīta. Vidzeme nebija gatava saņemt tik lielu iedzīvotāju pieplūdumu. Trūka pārtikas, dzīvesvietu, izplatījās slimības. 1915. gada notikumus laikabiedri dēvēja par «tumšu šausmu laikmetu» un Kurzemes bojāejas laikmetu, kad cilvēki līdzinājās smilšu graudiem lielās politikas spēlē. Latviešu kultūras diskursā bēgļi iezīmējās kā traģēdija, kā upuri, cietušie, kas ir bezpalīdzīgi lielo notikumu, likteņa priekšā, – viņi ir spiesti tiem ļauties (sk. Zelče, Sprugaine, 17–19).

1915. gadā notika Rīgas rūpniecības uzņēmumu evakuācija, līdz ar tiem uz Krieviju devās daudzi strādnieki. Frontei tuvojoties Rīgai un Vidzemei, ceļā devās arī šo novadu iedzīvotāji. Ziņas par bēgļu skaitu ir dažādas, reizumis pat pretrunīgas. Piemēram, 1917. gada pavasarī Vidzemē reģistrēti 170 543 bēgļi (Bērziņš, 2000, 555–561). Pēc Tatjanas komitejas ziņām, Kurzemē un Vidzemē mājas bija pametuši 349 988 cilvēki. Pēc statistiķa Marģera Skujenieka aplēsēm, no Latvijas bēgļu gaitās devās vai tika

evakuēti 850 000 cilvēku (šajā skaitlī iekļauti arī mobilizētie). Pēc citiem aprēķiniem, Latvijas teritoriju Pirmā pasaules kara gados atstāja vairāk nekā miljons cilvēku jeb 40% visu pirmskara iedzīvotāju (Šalda, 2007, 80–83). Par Latvijas bēgļu mītnēm kļuva Petrograda, Maskava, Arhangeļska, Rževa, Orla, Jaroslava, Penza, Jekaterinoslava, Kazana, Voroneža, Rostova pie Donas, Saratova, Veļikije Luki, Nižņijnovgoroda, Kijeva, Harkova u. c. pilsētas, citi mājās atrada Sibīrijā un Tālajos Austrumos. Daudzās bēgļu aprūpes organizācijas mazināja atrautību no dzimtenes un sniedza sociālu atbalstu.

Kurzemes bēgļu pakāpeniska pārnākšana mājās sākās pēc tam, kad vācu karaspēks bija ieņēmis visu Vidzemi. Tomēr masveida atgriešanās notika vien pēc Latvijas un Krievijas miera līguma noslēgšanas. Repatriācija nenoritēja gludi, jo Padomju Krievijas varas iestādes to kavēja, problēmas radīja arī dzelzceļu sistēmā valdošās nekārtības, korupcija, represīvo orgānu patvaļa (Šalda, 278–353).

No 1918. līdz 1928. gadam Latvijā atgriezās gandrīz 300 000 cilvēku. Vēsturnieks Vitālijs Šalda raksta: «Diemžēl tikai mazākā daļa no Latviju atstājušajiem bēgļiem tajā atgriezās. Vēl mazāk viņu palika Padomju Krievijā. Apmēram puse latviešu bēgļu pieskaitāma Pirmā pasaules un Krievijas pilsoņu kara upuriem.» (Šalda, 364) Kopumā Pirmā pasaules kara laikā Latvija bija zaudējusi gandrīz miljonu cilvēku jeb vairāk nekā 37% pirmskara iedzīvotāju (Bērziņš, 2003, 291, 296).

Migrācija un Latvijas valsts

1918. gadā dibinātā Latvijas valsts bija toleranta pret ieceļotājiem. Kopā ar bēgļiem no Padomju Krievijas ieradās arī daudzi tūkstoši cilvēku, kas agrāk Latvijas teritorijā nebija dzīvojuši. Piemēram, 1922. gadā mājvietu jaunajā valstī bija atraduši vairāk nekā 15 000 t. s. balto krievu, kuri bēga no padomju režīma. Patvērumu Latvijā guva arī daudzi Krievijas ebreji (Stranga, 431–432).

2.3. logs

Rakstnieks Andrejs Upīts par Kurzemes bēgļiem

«Cauri Bauskai un Jelgavai, pāri Ventai, no Tukuma puses – visi lieli un mazi ceļi uz Daugavas pusi ir bēgļu pilni.

Pa vienam, pa pārim, pa trim vezumiem izbrauc pa grambainiem māju ceļiem. Vezumā iesēdināts kāds vecis, kāda tikko dzemdējusi sieva ar lakatos ievīstītu bērnu klēpī, kāds zēniņš, kas varbūt pirmo reizi grožus tur rokās. Lielie aizņemti ar lopiem. Ikvienam vezumam pakal nāk lopu pulciņš. Govis ir paradušas ganos, tās iet vai nu izlaidīgi, zāli plūkdamas, vai niķīgi, rudzu laukā pabrīzdamas. Bet sīkie lopi nav lāgā valdāmi. Aitas stūrgalvīgi grib tikt pa ganu ceļu uz parasto vietu. Jēri izklīst pa lielajiem lopiem un blēj drebulīgām, nervozām balstiņām. Resni, nobaroti vepri, gražīgi urkšķēdami, atpakaļ vien griežas, nežēlīgo rīkšu cirtieniem maz baidīdamies. Puscūci ik acumirkli šaujas sāņus, rudzos iekšā un vasarāja gabalam pāri. Dzinēji ir nokarsuši un nokusuši. Viri nikni klieudz, sievietes skriedamas raud un nepagūst ne asaras noslaucīt no sviedrainās sejas. Pātagas šmiukst gaisā. Bērni vēkš. Suņi kūleņo bēdzējiem lopiem pakal un dzinējiem pa vidu, nesaprazdami, kas te notiekas. Kumeļi bradā pa rudziem tā, ka tikai ausis reizēm paslienā lakā. Ķēves izmisušas zviedz bez aprimas...

Pa visiem simtējiem māju ceļiem kā kamoli veļas uz lielceļu, kas ved uz Daugavu. Pa lielceļu plūst verstīm gara nepārtraukta braucēju, gājēju, lielu un sīku lopu straume.»

Avots: Upīts, A. 1950. Pērkona pievārtē. Grām.: Upīts, A. *Kopotī raksti*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 15. lpp.

Latvijā īstenotā agrārā reforma (1920–1937) atrisināja tālaika galveno sociālo un ekonomisko problēmu, kā arī emigrācijas cēloni – radīja iespēju daudziem tūkstošiem cilvēku iegūt īpašumā *savu zemi*. Reformas realizācijas gaitā tika izveidotas 54 436 jaunsaimniecības, un 30. gadu otrajā pusē bezzemnieku bija vien 18% (1920. gadā – 61,2%) (Bleiere, 175). Agrārās reformas radītās mazzaimniecības bija Latvijas saimnieciskais un sociālais mugurkauls. Tādējādi ar to izveidi tika radīts ne vien pamats lielas daļas iedzīvotāju labklājībai, bet arī apmierinātas sociālās un gadu desmitiem pastāvējušās emocionālās ilgas pēc zemes. Tas cilvēkiem radīja piederības sajūtu un uzticību Latvijas valstij. Latviešu aizceļošana uz citām valstīm ekonomisku iemeslu dēļ bija niecīga. Laikposmā no 1920. līdz 1939. gadam ASV ieceļoja 4700 latviešu, 20. gados Brazīlijā – 2300 cilvēku. Pirms Otrā pasaules kara Rietumos dzīvoja apmēram 50 000 latviešu, lielākā daļa asimilējās. Latviešu kopienās iesaistījās ~15 000–20 000 cilvēku (Veigners, 2009, 56, 100).

Latviju pārsvarā atstāja cilvēki, kuri nejutās tai piederīgi un kuri cerēja spēji uzlabot savu dzīves līmeni Rietumos. Latvijas valstij nelojālie un naidīgie cilvēki lielākoties devās uz Padomju Krieviju (vēlāk – PSRS). Valsts pirmajos pastāvēšanas gados turp devās vai tika izraidīti par pretvalstisku darbību apmēram 10 100 cilvēku (Bērziņš, 2003, 297; Кабызан, 133). No Latvijas, tāpat kā no citām Eiropas valstīm, izceļoja daudzi ebreji. Rīga bija arī tranzītpunkts Krievijas ebreju ceļā uz ASV, Kanādu vai kādu citu zemi (Stranga, 453). Līdz 1939. gadam no Latvijas uz Palestīnu izbrauca 4500 ebreju, kas tur izveidoja Latvijas ebreju kopieni (Dribins, 219).

Starptaru periodā, kad norima bēgļu plūsmas, Latvijā ieceļoja maz cilvēku. To noteica niecīgais darbvietu piedāvājums pilsētās. Galveno darbaspēka plūsmu veidoja uz sezonas darbiem iebraukušie ārzemju laukstrādnieki. 1925. gadā ieradās pirmie laukstrādnieki no Lietuvas,

vairāki tūkstoši no Igaunijas un daži simti no citām valstīm. Līdz 30. gadu vidum ārzemju (galvenokārt no Lietuvas un Polijas) laukstrādnieku skaits svārstījās no 12 000 līdz 40 000 (Bērziņš, 297). 30. gados pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā, Austrijas un Čehoslovākijas okupēšanas Latvijā patvērumu guva vairāki simti ebreju bēgļu (Stranga, 2001). Sākoties Otrajam pasaules karam, 1939. gada rudenī tika internēti 1500 Polijas armijas karavīru un uzņemti 300–400 civilie bēgļi (Jēkabsons, 171).

Starptaru periodā ārējā migrācija visai maz ietekmēja Latvijas demogrāfisko ainu un ekonomiku. Valsts robežās iedzīvotāju pārvietošanās notika, tomēr tā nebija intensīva. Kara laikā Latvijas pilsētas bija zaudējušas lielu daļu iedzīvotāju. 20.–30. gados cilvēku skaits pilsētās palielinājās, jo uz tām pārcēlās laucinieki, kas atrada darbu valsts iestādēs, pakalpojumu sfērā un ražošanā, taču šis process bija pakāpenisks. Visvairāk pieauga Rīgas iedzīvotāju skaits. Laikposmā no 1920. līdz 1935. gadam tas palielinājās divas reizes un sasniedza 385 000 iedzīvotāju (Bērziņš, 2003, 293–294). Latvijas ekonomiskā attīstība, pieaugošā labklājība un sociālā stabilitāte neveidoja iemeslus cilvēku izceļošanai un sāka piesaistīt papildu darbaspēku no citām Eiropas valstīm. Liela nozīme bija arī apziņai, ka dzīve un darbs tiek vērtēti nacionālas valsts celtniecībai, tālab pārsvarā projām devās cilvēki, kuri Latvijā jutās lieki.

Latviešu kopiena Padomju Savienībā

20. gs. 20.–30. gados Padomju Savienībā pastāvēja liela latviešu kopiena. Pēc 1926. gada tautskaites datiem, PSRS dzīvoja 151 400 latviešu. Sibīrijā bija apmetušies 35 100 latviešu, Ļeņingradas guberņā – 18 300, Baltkrievijā – 14 000, Ļeņingradā – 12 900, Pleskavas guberņā – 10 600, Novgorodas guberņā – 8100, Smoļenskas guberņā – 7600, Baškīrijā – 7000 latviešu. Vairākums latviešu dzīvoja lauku apvidos un nodarbojās ar lauksaimniecību.

2.4.
logs

Rakstnieka Viļa Lāča stāsts par atgriešanos dzimtenē (1935–1937), viņa bēgļu gaitas bija aizvijušās līdz Altaja novadam

«Pulkstenis bija vienpadsmit, kad viņi pārbrauca robežu un ieradās pirmo Latvijas kareivī. Vilciens gāja lēnām. Uz robežas izlēca sarkanarmieši – konvoji, un līdz ar viņiem bija izgaisis pēdējais svešās, bargās zemes drauds. Līdz šejieni un ne tālāk! Vienā mirklī viss drūmais un briesmīgais nozuda pagātnē kā ļauns sapnis, un nebija vairs jādreb par savu dzīvību; rūpju kalni novēlās no ļaužu nogurušajiem pleciem, viņi bija droši par savu esību, zināja, ka tukšnesis ir pāriets un beidzot sasniegta zaļā oāze, kur tiem atkal būs visas cilvēka tiesības un jauna nākotne.

Tas bija liels, svinīgs brīdis, atmoda jaunai darba dienai pēc baismīgas murgu tumsas. Kontrasts starp bijušo un tagadējo bija pārāk ass, lai cilvēks to pārdzīvotu mierīgām jūtām. Šis kontrasts bija visur – bēgļu sirdīs, visā dabā un visos cilvēkos. Viņpus robežas palika netīras sādžas, salts ziemīgs pakrēslis un noskrandis sarkanarmietis nošķiebtos velteņos. Šajā pusē stāvēja glītā mundierī tērpts Latvijas kareivis, spodras mājas un gaiša pasaule. Te cilvēkam bija brīva elpa. Te zināja viņš, ka viņam neviens nedarīs pāri, un viņa skats raudzījās droši visai pasaulei acīs, un viņa galva noliecās zem patvarības un posta lāsta. Atbraucējs zināja, ko viņš ar to gūst, un tāpēc pateicīgs raudzījās pretim šai zemei, kas viņu bija aicinājusi mājās un sagaidīja kā ar gaišu tuvējā glāstu. Te nu tu atkal esi... Nāc droši, pietiks arī tev vietas zem tavas dzimtenes debesīm. Tava zeme priecājās par katru savu bērnu, kas pie viņas atgriezies.»

Avots: Lācis, V. 2001. *Vecā jūrnieku ligzda*. Rīga: Jaunā Daugava, 706.–707. lpp.

Padomju Savienībā pastāvēja 372 latviešu kolonijas, kurās bija 12 000 zemnieku saimniecību. Latvieši veidoja 0,1% no PSRS iedzīvotājiem. Tautskaitē latviešu valodu kā dzimto valodu norādīja 78,3% latviešu un 81,4% latgaliešu (Bērziņš, 2003, 325).

20. gadu beigās ar administratīviem līdzekļiem, tai skaitā izsūtīšanu un nogalināšanu, balsstiesību atņemšanu, latviešu kolonijās notika kolhozu dibināšana. 1935. gadā Padomju Savienībā pastāvēja vairāk nekā 150 tā dēvēto latviešu nacionālo kolhozu (Riekstiņš, 2009, 9–11).

Padomju Savienībā latviešu etnisko un kultūras dzīvi uzturēja daudzās diasporas organizācijas. Maskavā 1923. gadā tika nodibināta latviešu izglītības biedrība «Prometejs». Tai bija tipogrāfija, izdevniecība un grāmatveikali Maskavā un Ļeņingradā. Maskavā darbojās valsts teātris «Skatuve», latviešu teātri bija arī Smoļenskā un Ļeņingradā, savukārt Novosibirskā – Latgaliešu ceļojošais teātris. Padomju Savienībā bija izveidotas daudzas latviešu biedrības, klubi, bibliotēkas un lasītavas, kori un skolas. Nozīmīgāko latviešu mācību iestāžu vidū bija Latviešu pedagoģiskais tehnikums (1921–1937), Latgaliešu pedagoģiskais tehnikums (1930–1937), Ļeņingradas Pedagoģiskā institūta latviešu nodaļa (1927–1937) un Latviešu strādnieku fakultāte (1920–1937). Iznāca daudzi periodiskie izdevumi. Ietekmīgākie bija laikraksti «Krievijas Cīņa» (1918–1930), «Komunāru Cīņa» (1931–1937), «Sibīrijas Cīņa» (1918–1937) un žurnāls «Celtne» (1929–1937). Nāca klajā arī kalendāri un grāmatas – gan latviešu literatūras klasika, gan padomju un propadomju autoru darbi (Veigners, 2009, 205–232). Latviešu kopienas eksistēja ne tikai kā nacionāli kolektīvi, bet tai piederīgos vienoja dažādu organizāciju veidā iedibināts tiklojums, kā arī daudzējādas neformālās saites, kas sakņojās valodā, kultūrvīdē, atmiņās par dzimteni un saziņā ar radiem Latvijā (Šalda, 2010, 15).

Latviešu etnisko kopienu likvidēja pret latviešiem vērstās masu represijas 30. gadu otrajā pusē. 1936.–1937. gadā tika iznīcināti daudzi augstākās padomju varas, Komunistiskās partijas nomenklatūras un armijas pārstāvji. 1937. gada 2. jūlijā VK(b)P CK pieņēma lēmumu «Par pretpadomju elementiem», kas ietvēra t. s. nacionālo

operāciju īstenošanu. 1937. gada rudenī sākās «latviešu operācija», kuras laikā represētie pārsvarā tika notiesāti par «spiegošanu un diversiju rīkošanu». Pārstāja pastāvēt arī latviešu organizācijas, kultūras un izglītības iestādes. Tautība kļuva par draudu drošībai, tādēļ par izplatītu parādību kļuva tās slēpšana, vārdu un uzvārdu rusifikācija, migrācija, arī latviešu koloniju pamešana (Riekstiņš, 2009, 40–63; Šalda, 2010, 414–491; Дённингхауз, 606–609). 1939. gada PSRS tautskaitē reģistrēti 127 000 latviešu (par 24 000 mazāk nekā 1926. gada tautskaitē). Šis tautskaites rezultātus šobrīd uzskata par falsificētiem, kas slēpj represiju, bada un kolektīvizācijas upuru patiesos apmērus (Блюм, 113–130), tādēļ arī latviešu skaits tajā, domājams, nav precīzs (Veigners, 564). Staļiniskās masveida represijas pret mazākumtautībām iznīcināja latviešu kopienu PSRS teritorijā un diktēja latviešu asimilāciju.

Latviešu kopienas Rietumvalstīs un kaimiņzemēs

20. gs. 20. gados apmēram 30 000 latviešu dzīvoja Lielbritānijā un 12 300 – Igaunijā. Tur darbojās latviešu biedrības, skolas, arī bibliotēkas un kori. Apmēram 3000 Latvijas pilsoņu, galvenokārt ebreji, bija reģistrēti Vācijā. Vairāki simti Latvijas iedzīvotāju bija apmetušies Čehoslovākijā, Beļģijā, Francijā, Dānijā, Holandē, Lielbritānijā u. c. Eiropas valstīs. Tikai retajā no tām darbojās kāda latviešu organizācija. Kultūrvīdi un sakarus ar dzimteni izceļotāji galvenokārt centās uzturēt ar Latvijas sūtniecību starpniecību (Bērziņš, 2003, 328–230).

Visvairāk Latvijā dzimušo cilvēku – 38 000 – 30. gados reģistrēti ASV. Lielākās izceļotāju kopienas bija Ņujorkā, Čikāgā, Bostonā, Filadelfijā un Baltimorā. Latvieši darbvieta bija atraduši celtniecībā, dažādās darbnīcās, zvejniecībā un lauksaimniecībā. Daži bija iesaistīti uzņēmējdarbībā un tirdzniecībā. Latviešu centros darbojās biedrības, iznāca laikraksti, žurnāli un grāmatas. ASV aktīvas bija arī kreisās organizācijas, ko veidoja agrākie politiskie bēgļi (Bērziņš, 2003, 330; Veigners, 2009, 63–64). 20. un 30. gados 7000 latviešu dzīvoja Brazīlijā. Tur ap 2000 ieceļotāju, īpaši baptistu sludinātāju rosināti, ieradās 1921. un 1922. gadā.

Žurnālista Hugo Rukšāna un jurista Arvīda Auna-Urālieša atmiņas par savu dzimteni – latviešu koloniju Bakaldīnu Baškīrijā

2.5.
logs

«Godīgi sakot, dzīvojām pietiekami turīgi, ja vien negadījās kāda ķibeļa [..]. Bet citādi – ja tikai nebiji slinks un plēgurs, zemīte par kopšanu atmaksāja. Kā saka: pavasarī iespraud zemē ilksi, rudenī izauga rati ar aizjūgu, bet labākajos gados – ar zirgu vēl piedevām. [..] Atšķēlušies no tautas pamatmasas, arī mēs svēti glabājām gan savus darba, gan sadzīves tikumus, gan arī no dzimtenes līdzpaņemto kultūru, kaut arī tā dažlabam varbūt nebija ne cik dziļa un plaša. [..]

Tautskolotājs. Latviešu kolonijās Krievijā ap šo vārdu vijās tas pats gaišuma vaiņags, kāds Latvijā atmodas laikā. Tālu no dzimtenes aizklīduši, latvieši pirmām kārtām domāja par prāta izglītību. Vismaz mūsu pusē. Tāpēc nebūvēja ne krogus, ne dzertuves, bet skolas gan. Lielākas vai mazākas, bet tās tomēr bija. Un arī skolotāji, viens vai pat vairāki, un viņi bija allaž gaidīti ciemiņi katrās mājās. Tautskolotājs prata vadīt kori, spēlēt vijoli, pianīno vai ērģelītes ar kājminām plēšīnām.»

Avots: Rukšāns, H., Auns-Urālietis, A. 1996. *Vēstules no bērnības zemes*. 2. izd. Rīga: [b. izd.], 170., 174.–175. lpp.

Sanpaulu izveidojās liela latviešu kolonija «Vārpa». Ieceļotāji Brazīlijā galvenokārt nodarbojās ar lopkopību, lauksaimniecību un amatniecību. Vairāki tūkstoši latviešu dzīvoja Argentīnā, Kanādā un Mandžūrijā, savukārt viņu skaits simtos mērāms Austrālijā, pāris desmiti dzīvesvietu bija raduši Kubā, Meksikā, Ēģiptē, Alžīrijā, Marokā un Dienvidāfrikā (Bērziņš, 2003, 331–332).

Starpkaru periodā migrācija no Latvijas uz Rietumiem bija neliela, galvenais pārceļošanas iemesls – ekonomiskie apsvērumi.

Pārvietoto personu un bēgļu laikmets

1939. gadā līdz ar komunistiskās PSRS un nacistiskās Vācijas partnerības izveidi Latvijā sākās pārvietoto personu un bēgļu laikmets, kas nesa milzīgus iedzīvotāju zaudējumus un fiziskos, morālos un cilvēcieņas pazemojumus.

Vācbaltiešu izceļošana

1939. gada 28. septembrī, J. fon Ribentropam viesojoties Maskavā, tika parakstīts īpašs Vācijas un Padomju Savienības protokols par izceļošanu, kurā bija fiksēts, ka Padomju Savienība neliks šķēršļus, ja tās interešu sfērā esošās teritorijās dzīvojošie Vācijas pilsoņi vai vācu izcelsmes personas izteiks vēlēšanos pārcelties uz Vāciju (Bleiere, 2008, 134). Parakstītais protokols ārpolitiski nodrošināja Latvijas vāciešu izceļošanu. Divas valstis – PSRS un Vācija – savstarpēji vienojās par trešās valsts – Latvijas – pavalstniekiem, tādējādi pārkāpjot tās suverenitāti (Lēbers, 31). 6. oktobrī Ādolfs Hitlers Reihstāgā teiktā runā aicināja arī Baltijas vāciešus atgriezties reihā, precīzāk – Vartas novadā. Tā publiski iezīmēja izceļošanas sākumu. 30. oktobrī Vācija un Latvija noslēdza līgumu par vācu tautības Latvijas iedzīvotāju pārvietošanu uz Vāciju (Feldmanis, 1994, 37). Lai nodrošinātu izceļošanu, tika veikta plaša propagandas kampaņa, kurā iesaistījās visas vācbaltiešu organizācijas un prese. Tās uzdevums bija iedzīvināt vācbaltiešos repatriācijas un Vācijas kā īstās tēvzemes ideju (sk. Ziemeļe).

Izceļošana sākās 1939. gada oktobra vidū ar kuģiem, kas tika speciāli piegādāti no Vācijas. Pirmais kuģis ar vāciešiem – Latvijas pavalstniekiem atstāja Rīgu 1939. gada 7. novembrī (pirms tam oktobrī aizbrauca

divi kuģi ar Latvijā dzīvojošiem valsts vāciešiem, t. i., Vācijas pavalstniekiem), pēdējais kuģis – 15. decembrī. Ar vācbaltiešu izceļošanu darbību pārtrauca daudzās vācu biedrības, skolas, baznīcu draudzes un avīzes. Izceļošana turpinājās 1940. gada pavasarī. Latviju kopskaitā bija atstājis 51 000 vācbaltiešu. Pēc Latvijas iekļaušanas PSRS sastāvā 1941. gada ziemā no tās aizbrauca vēl 10 500 vāciešu. Latvijā palika vien 1500 etnisko vāciešu (Dribins, 156; Feldmanis, 38–39). Vācbaltiešiem aizceļojot, Latvija zaudēja ap 2,5% iedzīvotāju. Par viņu jauno mītnes zemi kļuva Poznaņas (Vartas) un Dancigas novadi. Otrā pasaules kara beigās vācbaltieši no turienes bēga uz Vāciju. Kara laikā gāja bojā ap 8000 vācbaltiešu (Dribins, 156; Dunsdorfs, 62–64). Latvijā vācbaltiešu kopiena beidza pastāvēt, un Latvija bija zaudējusi nozīmīgu etnisko grupu.

Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas īstenotā iedzīvotāju piespiedu pārvietošana un karadarbības diktētā iedzīvotāju kustība

Padomju Savienība un nacistiskā Vācija Austrumeiropā no 1933. līdz 1945. gadam nogalināja 14 miljonus cilvēku. Vēsturnieks Timotijs Snaiders (*Snyder*) šo teritoriju, kur abi totalitārie režīmi veica noziegumus, dēvē par «asinszemi» (*bloodlands*) (*Snyder*, vii–xix). Laikposmā no 1939. līdz 1943. gadam komunisti un nacisti izsūtīja, pārvietoja un izklidināja ar 30 miljonus cilvēku (Džads, 39). Latvijas iedzīvotāju zaudējumi totalitāro režīmu īstenotās cilvēku pārvietošanas un represiju rezultātā bija ievērojami.

Padomju Savienība īstenoja divas Latvijas iedzīvotāju masu deportācijas. 1941. gada 14. jūnijā tika izsūtīti 15 424 cilvēki jeb 0,78% valsts iedzīvotāju.² Arestētie Latvijas pilsoņi nonāca Vjatkas, Noriļskas, Ziemeļurālu, Usoļjes un citām nometnēm. Administratīvi izsūtītie tika nometināti Krasnojarskas novadā, Novosibirskas apgabalā, Kazahijas apgabalā un citur. 1941./1942. gada ziemā lielu daļu

² PSRS masveida deportāciju īstenoja arī no citām teritorijām, ko okupēja saskaņā ar līgumiem, kuri tika noslēgti ar nacistisko Vāciju. Lietuvā un Igaunijā izsūtīšanas notika tad pat, kad Latvijā, – naktī no 13. un 14. jūniju. Rietumukrainā deportācijas notika 22. maijā, Moldāvijā – naktī no 12. uz 13. jūniju, bet Baltkrievijā – naktī no 19. uz 20. jūniju (Riekstiņš, 2001, 13). Laikposmā no 1939. līdz 1941. gadam vairāk nekā miljons cilvēku tika deportēti no padomju okupētās Polijas, Rietumukrainas un Baltijas (Džads, 39).

2.6.
logs

Klasiskās ģimnāzijas skolotāja Roderiha Valtera atvadu runa 1939. gada 18. oktobrī

«Mēs atvadāmies arī no vides, kas mūs līdz šim ietvērusi, no neskartās dabas, no vietas, no lietām, no apstākļiem, kādos mēs līdz šim dzīvojām un kas veidoja mums pierasto apkaimi. Šī atvadišanās nozīmē ilgu šķiršanos. Mēs, liekas gan, nekad vairs nevarēsim atgriezties atpakaļ pierastajā vidē; ja arī kādreiz mums būtu lemts atgriezties, tad apstākļi un vide pašos pamatos būs mainījušies. Kas reiz pagājis, vairs neatgriežas. Mēs atvadāmies no mūsu pagātnes, mūsu vēstures. Un tas nozīmē vairāk nekā šķiršanos! Tā ir galīga saiknes saraušana ar bijušo; tā ir pēctecības pārtraukšana, tradīcijas izdzišana! [...] Mēs pārstājam būt [vāc]baltieši. Mūs sagaida pilnīgi cita vide, ar kuru mums būs jāsaplūst un kurai mums vajadzēs pielāgoties.»

Avots: Adolfs, R. u. c. (sast.) 2001. *800 gadi. Mūsu kopējā Rīga*. Rīga: Karla Širrena biedrība, 319.–320. lpp.

nosūtīja uz Sibīrijas galējiem ziemeļiem. Pēc nepilnīgām ziņām, Padomju Savienībā tika nošauti 700, ieslodzījuma vietās gāja bojā vairāk nekā 3440 un nometinājumā miruši 1940 Latvijas pilsoņi. No 1941. gada 14. jūnijā deportētajiem gājis bojā 6081 cilvēks (39,43%) (Riekstiņš, 2001, 9–25; Zālite un Eglīte, 46–47).

Otrajā masu deportācijā 1949. gada 25. martā no Latvijas izsūtīja 42 125 cilvēkus jeb 2,2% visu iedzīvotāju. Viņi tika nometināti Amūras, Omskas un Tomskas apgabalā. Izsūtījumā miruši 12% deportēto (Riekstiņš, 2007, 23; Zvidriņš un Vītolīņš, 253). Cilvēku piespiedu pārvietošana, darbs ieslodzījuma un nometinājuma vietās bija Padomju Savienības ekonomikas būtiska sastāvdaļa 20. gs. 30.–40. gados. Tā nodrošināja valstij svarīgas saimniecības nozares ar bezmaksas darbaspēku, tādējādi radot pamatu PSRS industriālajai un militārajai attīstībai (sk. Aplbauma).

Masveida deportācijās izsūtītie nebija vienīgie padomju iedzīvotāju piespiedu pārvietošanas upuri. Gan 1940./1941. gadā, gan arī pēc Otrā pasaules kara notika individuāli cilvēku aresti. Pirmajā okupācijas gadā tika apcietināti, administratīvi izsūtīti vai nogalināti 22–23 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju (Bleiere u. c., 2008, 210). 1944.–1953. gadā par padomju terora upuriem kļuva aptuveni 120 000 cilvēku. No viņiem vairāk nekā 70 000 tika ieslodzīti Gulaga nometnēs, vairāk nekā 40 000 – deportēti un apmēram 2500 – nošauti (Riekstiņš, 2007, 12). Ieslodzīto un izsūtīto atbrīvošana sākās 1954. gadā un pakāpeniski turpinājās nākamajos gados. Ne visi ieslodzītie un deportētie atgriezās Latvijā. Daļai iedzīvotāju aizbraukšanu no nometinājuma vietām aizliedza un/vai kavēja varas iestādes, citi brīvprātīgi izvēlējās palikt. Tam ir dažādi iemesli – izveidotas ģimenes, apprecoties ar vietējiem iedzīvotājiem, uzbūvētas mājas, atrasts tikams darbs. Nereģistrēti izsūtītie vairs nevēlējās būt/dzīvot Latvijā, jo negribēja sastapties ar saviem izsūtītājiem, denuncētājiem, nodevējiem, redzēt izpostītās mājas un savas zemes sovetizāciju. Daudzi bija pārliecināti, ka deportācijas vēl atkārtosies un viņi tik un tā nonāks Sibīrijā. Piemēram, tiek lēsts, ka no 1949. gadā deportētajiem dzimtenē atgriezās 80% (Zvidriņš un Vītolīņš, 253). Padomju varas realizētas represijas un iedzīvotāju piespiedu varmācīgā pārvietošana ir atstājušas ilgstošu traumatisku iespaidu uz Latvijas sabiedrību un latviešu kolektīvo atmiņu.

Sākoties nacistiskās Vācijas–PSRS karam 1941. gadā, Latvijas teritoriju atstāja daudzi padomju valdības, Latvijas Komunistiskās partijas iestādēs strādājošie un viņu ģimenes locekļi, kā arī cilvēki, kuri nevēlējās palikt nacistu okupētā teritorijā. Padomju iestādes nespēja organizēt evakuāciju, tādēļ Latvijas atstāšanai piemita panikas raksturs. Daudziem, kas vēlējās doties līdz Sarkanajai armijai, tas neizdevās. Viņi gāja bojā latviešu paš aizsardzības grupu, Sarkanās armijas, NKVD iznīcinātāju vienību apšaudēs, soda akcijās un nacistu aviācijas uzlidojumos. Uz Latvijas un Krievijas robežas bija izvietots NKVD karaspēks, kas kontrolēja bēgļus un daudziem (tai skaitā ebrejiem) lika griezties atpakaļ, tādējādi tos lemjot iznīcībai. Tiek lēsts, ka uz padomju aizmuguri evakuējās 53 000 Latvijas iedzīvotāju. Slikto dzīves apstākļu un pārtikas trūkuma dēļ daudzi, īpaši bērni, kara gados mira (Bleiere u. c., 2008, 385–388, 396).

Nacistiskā Vācija okupētās Latvijas teritorijā īstenoja represīvu politiku. Holokaustā gāja bojā 66 000–68 000 Latvijas ebreju (Stranga, 532).

Latvijas saimnieciskos un darbaspēka resursus nacisti izmantoja kara vajadzībām. Notika arī cilvēku vervēšana un piespiedu nosūtīšana darbā uz Vāciju. Sākotnēji tika izmantots brīvprātības princips, tomēr iedzīvotāju vidū ātri izplatījās informācija par sliktajiem darba apstākļiem, smago darbu un vācu puses nepildītajiem solījumiem. Strādātgrībētāju plūsma izsīka, un to ieguvei tika lietotas piespiedu metodes. Tomēr visai drīz okupētās Latvijas pārvaldes iestādes iestājās pret iedzīvotāju došanos darbā uz Vāciju, jo valdīja izteikts barbaroku trūkums gan lauksaimniecībā, gan rūpniecībā. Tiek lēsts, ka līdz 1944. gada sākumam no Latvijas darbā uz Vāciju nosūtīja 16 800 cilvēku (Kangeris, 47).

Atkāpjoties no Latvijas, nacisti sekmīgi realizēja «izdedzinātās zemes» taktiku, kas paredzēja visa vērtīgā – rūpnīcu iekārtu, lauksaimniecības produktu, izejvielu, kultūras vērtību – paņemšanu līdzī vai iznīcināšanu. Nacisti arī iestājās par iedzīvotāju aizvešanu uz Vāciju. 1944. gada vasarā sākās aizbraukšana no Latvijas. No 5. līdz 9. oktobrim Rīgā notika varas iestāžu organizētā cilvēku tvairstāšanas akcija, kurā cilvēkus ielās ķēra un nogādāja uz vācu kuģiem (Bleiere u. c., 2008, 470). Tuvojoties Sarkanajai armijai, pastiprinājās bēgļu brīvprātīgā kustība. Dati liecina, ka Latviju atstāja 265 000–285 000 cilvēku. Apmēram 25 000 uz Vāciju bija devušies jau agrāk, bet ap 20 000 cilvēku – aizvesti pret savu gribu (Strods, 1994, 129–134).

Otrā pasaules kara laikā tika realizētas arī citas iedzīvotāju piespiedu pārvietošanas. Nacistiskās Vācijas represīvās varas struktūras Latvijā izveidoja vairākas ieslodzījuma vietas, kur novietoja no citām zemēm atvestos ieslodzītos. Rīgas geto un vēlāk Mežaparka, Salaspils un Jumpravmuižas koncentrācijas nometnēs tika izvietoti vairāki tūkstoši no Rietumeiropas valstīm atvesto ebreju. Ieslodzījuma vietās nonāca arī cilvēki no Krievijas un Baltkrievijas. Latvijas teritorijā atradās vairākas padomju karagūstekņu nometnes. Tuvojoties Padomju armijai, nacisti ieslodzītos pārvietoja uz Rietumiem (Bleiere u. c., 2008, 263–267).

Iedzīvotāju mobilitāti ietekmēja arī Latvijas iedzīvotāju mobilizācija nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības armijā. Vācijas bruņoto spēku rindās pavisam bija 110 000 latviešu, no viņiem 52 000 – Latviešu SS leģionā (Bleiere u. c., 2008, 354). Karalaukā palikuši apmēram 50 000 Latvijas iedzīvotāju, kuri bija uzvilkuši nacistiskās Vācijas militārās formas (Vilciņš, 32). Noslēdzoties Otrajam pasaules karam, Rietumu sabiedroto gūstā nokļuva apmēram 25 400 latviešu leģionāru (Bleiere u. c., 2008, 472). PSRS varā nonāca apmēram 50 000 leģionāru, kuri pārsvarā uz ilgāku vai īsāku laiku nokļuva padomju ieslodzījuma vietās (Vilciņš, 32). Savukārt Sarkanās armijas sastāvā jau kopš 1941. gada nogales cīnījās Latviešu strēlnieku divīzija, kas tika formēta no kara sākumā Padomju Savienībā nonākušajiem Latvijas iedzīvotājiem un Padomju Savienībā dzīvojošiem latviešiem. 1944. gada jūlijā, kad Sarkanā armija iegāja Latvijas teritorijā, sākās mobilizācija. Līdz kara beigām padomju karaspēkā tika iesaukti 57 422 cilvēki (Riekstiņš, 2005, 428). Visā kara laikā

latviešu militārajos formējumos Sarkanajā armijā krita ap 36 000 karavīru (Bleiere u. c., 2005, 300).

Padomju statistika vēsta, ka 1945. gada 1. jūnijā Latvijā bija 1 500 730 cilvēku. Kopš 1940. gada 1. janvāra iedzīvotāju skaits (četrus gadus piecu mēnešu laikā) bija samazinājies par 403 800 cilvēkiem jeb 21,2% (LVA, 277. f., 14. apr., 5. l., 41. lp.). Nākamajos gados iedzīvotāju skaits pieauga. Mājās atgriezās bēgļi un armijās iesauktie. Padomju Savienības varas iestādes īstenoja plašu kampaņu, lai panāktu kara beigās pārvietoto personu atgriešanos agrākajās dzīvesvietās. No 1945. līdz 1952. gadam Latvijā atgriezās 77 368 bēgļi, daļa no viņiem tika pakļauti padomju represijām un nonāca ieslodzījuma un izsūtījuma vietās ārpus Latvijas (Riekstiņš, 1994, 58). Beidzoties karadarbībai, Latvijā spēji sāka ieceļot cilvēki no citām padomju republikām, it īpaši no kara izpostītajiem tuvējiem apgabaliem. Lielā pēckara ieceļotāju plūsma radīja nedrošu sanitāri epidemioloģisko situāciju (it īpaši dzelzceļa mezglu pilsētās), sāka izplatīties vēdertīfs, izsitumu tīfs, paratīfs, malārija, skarlatīna, difterija u. c. infekcijas slimības (LVA, 1022. f., 11. apr., 997. l.).

Totalitāro režīmu īstenojās cilvēku piespiedu pārvietošanas rezultātā Latvija bija zaudējusi ievērojamu daļu cilvēku. Demogrāfi lēš, ka kopskaitā šis zudums veidoja trešdaļu Latvijas pirmskara iedzīvotāju (Eglīte un Mežs, 415). Mainījās arī Latvijas etniskais sastāvs: pilnībā bija zudušas divas etniskās grupas – vācieši un ebreji – un kara, represiju un emigrācijas dēļ ievērojami sarucis latviešu skaits (Bleiere u. c., 2008, 414). Nozīmīgas un ilglaicīgas bija arī netiešās sekas – mainījās dzīvesveids un uztvere, izplatījās bailes, naidīgums, iniciatīvas, rīcības spējas un pašvērtības trūkums. Stabilitātes apziņas deficīts mazināja strādīgumu, piesaisti dzimtajai vietai un sašķobīja morāles normas.

Pārvietotās personas un trimdinieki Rietumos

Pēc Otrā pasaules kara Rietumos izveidojās liela Latvijas iedzīvotāju diaspora. Pēc Latvijas Sarkanā Krusta datiem, pārvietoto latviešu skaits bija ap 130 000, tomēr pilnīgi precīzu datu nav. No viņiem lielākā daļa sākotnēji dzīvoja Vācijā izveidotajās pārvietoto personu (*displaced persons* – DP) nometnēs, mazāk izceļotāju bija apmetušies Austrijā, Beļģijā, Dānijā un Zviedrijā (Bleiere u. c., 2005, 383). Vēsturnieks Modris Ekšteins atzīst, ka pēckara Eiropā «bēgļi tika uzlūkoti kā kara gruvešu sastāvdaļa. Varas iestādes vēlējās no šīm «cilvēkveidīgajām dražām» atbrīvoties tikpat strauji kā no drupu kaudzēm ielās» (Ekšteins, 155). Rietumu sabiedrotie neatzina Baltijas valstu iekļaušanu, tādēļ Latvijas, Igaunijas un Lietuvas iedzīvotājiem pārvietoto personu nometnēs tika dota izvēle – atgriezties dzimtenē vai palikt Rietumos. Vairākums nevēlējās doties atpakaļ, to noteica bailes no padomju represijām un soda par kolaborāciju ar nacistiem, kā arī vēlme pēc «labākas dzīves» Rietumos (Džads, 47).

1947. gadā sākās pārvietoto personu nometņu likvidēšana un latviešu izceļošana uz Lielbritāniju (17 000), ASV (45 000), Austrāliju (20 000), Kanādu (19 000), Dienvidamerikas valstīm (5000) u. c. Zviedrijā bija apmetušies ap 4000 latviešu, bet Vācijā palika 15 000. Rietumvalstīs, kam

trūka darbaspēka, labprātīgi uzņēma bezvalstniekus, ja viņi piekrita kļūt par fiziska darba strādniekiem (Bleiere u. c., 2005, 383). Piemēram, Lielbritānija sievietēm piedāvāja darbu slimnīcās, māsaiemniecībā, tekstila un viskozes fabrikās, bet vīriešiem – lauksaimniecībā, raktuvēs, ķieģeļcepļos, rūpnīcās un citus fiziski smagus darbus (McDowell, 104–105). Pirmajos trimdas gados latviešu vidū valdīja pārliecība, ka padomju okupācijas režīms nebūs uz ilgu laiku un Rietumu valstis panāks Baltijas atbrīvošanu. Tomēr no šīm ilūzijām nācās atteikties. Bēgļu izklišana pa pasauli mainīja viņu dzīvesveidu, veidoja jaunus mērķus un ikdienas saturu. Dzīve Rietumos ietvēra kardinālas dzīvesveida izmaiņas – sociālā un materiālā statusa maiņu, svešvalodas lietošanu publiskajā saziņā un darbavietās, profesijas maiņu (īpaši humanitārajās, mākslas un sociālajās nozarēs izglītību guvušajiem, valsts iestādēs un jurisprudencē strādājušajiem). Liela daļa latviešu bēgļu, pārtopot par ekonomiskajiem migrantiem, pakāpeniski iekļāvās Rietumu attīstītāko valstu patēriņiskajā dzīveskārtībā. Tika izveidotas *savas mājas* jaunajās mītnes zemēs, zaudēto aizstāja iegūtais – mājas, darbs, izglītība, Rietumu tipa labklājība un ikdienas rutīna.

Latviešu diasporu Rietumvalstīs raksturoja plašs aktīvu politisko un cita veida organizāciju (baznīcas, izglītības, kultūras, jaunatnes, profesionālo biedrību, studentu korporāciju) tīkls, kas pildīja savstarpējā atbalsta, sociālās un kultūras traumas amortizācijas, socializācijas, nacionālās identitātes veidošanas un atpūtas funkciju. Viena no ietekmīgākajām organizācijām bija 1945. gada decembrī karagūstekņu nometnē dibinātie «Daugavas Vanagi» (*Latvian Welfare Fund*), kam arī izveidojās plašs vietējo organizāciju tīkls vairākos kontinentos. Tika dibinātas organizācijas, kas apvienoja latviešus jaunajās mītnes zemēs. Tā 1950. gadā Londonā tika izveidota Latvijas Nacionālā padome Lielbritānijā, bet Kanādā – Latviešu Nacionālā apvienība, 1951. gadā dibināta Amerikas Latviešu apvienība (ALA), Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē, Latviešu atbrīvošanas komitejas Eiropas centrs, 1971. gadā – Dienvidamerikas latviešu apvienība. 1956. gadā izveidota Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA). Latviešu organizāciju uzdevumi bija cīnīties par Latvijas valstiskuma atgūšanu un latviešu tautas pastāvēšanas nodrošināšanu (Bleiere u. c., 2005, 385; Veigners, 2009, 527–560).

Latviešu kopienai Rietumos bija aktīva kultūrrade, jo liela daļa aizceļotāju bija no Latvijas kultūras un intelektuālās elites. Klajā nāca vairāki tūkstoši grāmatu latviešu valodā (tostarp daiļliteratūra, enciklopēdijas un akadēmiskie pētījumi), iznāca daudzi periodiskie izdevumi, notika teātra izrādes un tika rīkoti Dziesmu svētki. Īpaša loma latviešu trimdas kopienas sasaistē bija Helmāra Rudziša izdotajam laikrakstam «Laiks» un apgāda «Grāmatu Draugs» izdotajai latviešu literatūrai. Trimdas kultūra, atmiņas un naratīvi par ziedošo Latvijas valsti bija Rietumu latviešu nacionālās apziņas un fiziskās izdzīvošanas balsts. 20. gs. 60. gados sāka veidoties arī kultūras sakari ar padomju Latviju, 70. un 80. gados aizvien vairāk Rietumu latviešu apciemoja radus dzimtenē (Bleiere u. c., 2005, 384–388; McDowell, 168–194). Vairāki ieceļotāji varēja lepoties ar individuāliem sasniegumiem un publisko atpazīstamību jaunajās mītnes zemēs, piemēram, inženieris Jānis Upatnieks, ķīmiķis

Andrejs Dravnieks, kinooperators Vilis Lapenieks jun., gleznotājs Jānis Annuss, brigādes ģenerālis Vilmārs Kukainis, ģeologs Aleksis Dreimanis, baltoloģe Velta Rūķe-Draviņa, baletdejojotājs Jānis Piķieris, arhitekts Gunārs Birkerts, astronoms Dainis Draviņš, psiholoģe Vaira Viķe-Freiberga, vēsturnieks Andrejs Plakans, ekonomists Juris Viksniņš, aktrise Laila Robiņa, šķēpmetējs Jānis Stendzenieks, peldētājs Jānis Konrāds, džudists Teodors Boronovskis, diska metējs Juris Pūce, ātrslidotāja Silvija Burka, šahists Edmars Mednis, volejbolists Aldis Bērziņš, peldētāja Mariona Aizpore, skaistumkaraliene «Miss USA 1963» Mārīte Ozera un daudzi citi (Veigners, 2009, 527–560). Par leģendām ar savu netipisko dzīvesveidu pārtapa dēkaiņi un likteņa izaicinātāji – Korajļu pils radītājs Edvards Liedskalniņš, krodilu mednieks Arvīds Blūmentāls un vēl daži (sk. Stavro; Blūmentāls un Ziedonis).

Latvijā dzīvojošie Rietumu latviešus uztvēra kā veiksmīniekus, kuriem ir iespējams dzīvot daudz labklājīgākā sabiedrībā, baudīt lielākus materiālos labumus un kuriem ir arī politiskā un vārda brīvība, iespējas brīvi pārvietoties pa pasauli. Daļā sabiedrības dzīvei ārpus Latvijas tika piešķirta daudz lielāka vērtība nekā palikšanai dzimtenē.

Pēc Otrā pasaules kara etnisko kopību un piederību Baltijai uzturēja arī 1939. gadā aizceļojušie vācbaltieši. 1963. gadā Vācijas Federatīvajā Republikā dzīvoja 42 800 vācbaltiešu, Austrumvācijā – 10 2000, vairāki tūkstoši arī ASV, Zviedrijā un Austrālijā. Darbojās vairākās novadnieciskas, reliģiskas, kultūras vēstures izpētes, labdarības un sporta organizācijas, tika izdots mēnešraksts «Baltische Briefe». Atslābstot saspīlējumam starp Rietumvalstīm un PSRS, arī vācbaltieši sāka veidot kultūras sakarus ar dzimteni (Dribins un Spāritis, 78–79, 206–211).

Latvijai atgūstot neatkarību, pastāvēja gaidas, ka Otrā pasaules kara beigās bēgļu gaitās devušies latvieši atgriezīsies. Tomēr tā nenotika, un uz Latviju pārcēlās vien daži tūkstoši Rietumu latviešu. Iemesli tam ir vairāki. Cilvēki, kuri 1944./1945. gadā atstāja Latviju kā bērni vai jaunieši, jau bija pārāk veci, lai veidotu dzīvi citā vietā, bet otrās un trešās paaudzes trimdinieki jau bija pārāk dziļi iesakņojušies vietās, kur viņi dzimuši, uzauguši, ieguvuši izglītību, dibinājuši ģimeni un veidojuši karjeru. Kopš 1991. gada Rietumu latviešiem nākas pārdefinēt savu kolektīvo un individuālo identitāti, jo viņi vairs nav trimdinieki, kuru dzimteni sagrābis naidīgs režīms (Plakans, 2011, 409–410).

2.7.
logs

Rakstnieces Agates Nesaules stāsts. 1995. gads

«Pamazām pavērās iespēja emigrēt. Anglija, Kanāda un Austrālija sāka uzņemt jaunus, neprecējušos strādniekus, galvenokārt tādiem darbiem, kurus viņu pašu cilvēki negribēja darīt. Ģimenes atkal tika izšķirtas. Mana māsiņa Astrīda astoņpadsmit gadu vecumā viena pati devās uz Kanādu, lai strādātu par kalponi. Pēc pāris mēnešiem viņa apprecējās ar jaunu latviešu noliktavas strādnieku. Izņemot viņas saimniekus kanādiešus, dzimtsarakstu nodaļā neviena cita kāzu viesu nebija, un nākamajā rītā viņa jau atsāka strādāt – mazgāja traukus un klāja gultas. Viens no brālēniem devās strādāt uz Anglijas ogļraktuvēm.

Kad Savienotās Valstis atvēra durvis, tad arī tikai pašiem vēlāmākajiem strādniekiem – jauniešiem un spēcīgākiem, tiem, kurus neapgrūtināja ne bērni, ne slimības, ne veci ļaudis. Omītei, kura atkal bija atgriezies pie mums, neļāva emigrēt kopā ar mūsu ģimeni, jo Amerika pieņēma tikai pa vienam apgādājamam uz katru strādnieku. Un atkal Omīte mudināja visus braukt, jo viņa jau esot savu dzīvi nodzīvojusi. [...] Nākotne nometnēs likās bezjēdzīga un drūma [...].

Patiesībā vārdu «emigrācija» neviens nekad nelietoja. Lielākoties cilvēki runāja par došanos «tālākā trimdā», to viņiem nozīmēja pārcelšanās uz Ameriku. Lielākā daļa latviešu ilgojās atgriezties Latvijā, sapņoja par laikiem, kad Latvija atkal būs brīva no krievu okupācijas, un skuma, ka jāpārceļas no Eiropas uz citu kontinentu, jo tādējādi atgriešanās Latvijā kļuva mazāk ticama. Pat vēl šodien Amerikas latviešu kopienās izplatītāks vārds ir «trimda», nevis «emigrācija» [...].

Nometnēs saspringums kļuva nepanesams. Jau doma par to, ka atkal būs jāšķiras no ģimenes un draugiem, radīja uztraukumu, bet tam pievienojās dažādas pārbaudes, pie tam bieži vien to rezultāti mums netika paziņoti. Lasīšanas un rēķināšanas prasme, zobi, acis, ausis, āda un visi ķermeņa dobumi tika atkal un atkal pārbaudīti. Aizēnojums plaušā vai daļējs kurlums vienā ausī varēja nozīmēt to, ka cilvēkam tiek piespriesta uzturēšanās nometnēs uz visu mūžu.

– Mēs pret saviem zirgiem izturējāmies ar lielāku cieņu, – kapteinis Vilciņš teica. [...]

Grupās un pa vienam mums prasīja, vai mums zināms, ka Savienotajās Valstīs ir demokrātija un vai mums demokrātija ir pieņemama. Mums jautāja, vai neesam prātā jukuši, homoseksuālisti, alkoholiķi, noziedznieki vai amorāli izvirtuļi

– Vai starp jums ir arī ielasmeitas? – kāds ierēdnis ar nopietnu sejas izteiksmi, sēdēdams galda galā ļaužu pārpilnā istabā noprasīja. Andrejs, puika no Beates klases, tik stipri pagrūda viņu un mani no mugurpuses, ka mēs abas divas iekliedzāmies un pārsteigumā salēcāmies, it kā gribētu pieteikties. Ierēdnis dusmīgi uz mums paskatījās, un mamma mums pateica, ka esam kritušas kaunā. [...] Ar braukšanu uz Ameriku nedrīkstēja jokot itin nemaz.»

Avots: Nesaule, A. 1997. *Sieviete dzintarā. Kara un trimdas radīto traumu dziedēšana*. Rīga: Jumava, 151.–153. lpp.

Migrācija padomju Latvijā

Padomju Savienībā pastāvošais režīms nepieļāva cilvēku brīvu apmaiņu ar ārvalstīm. Tādēļ no padomju Latvijas visā tās pastāvēšanas laikā uz Rietumvalstīm aizceļoja maz iedzīvotāju. Izbraukšanas atļaujas tika izsniegtas vien izņēmuma kārtā, pārsvarā ģimenes apvienošanas dēļ. Notika arī bēgšana no padomju Latvijas. Tā bija ļoti riskanta, jo Padomju Savienības robeža bija stingri apsargāta, un aizbēgušajiem cilvēkiem padomju tiesas nereti piesprieda nāves sodu par «dzimtenes nodevību». 50. gados notika vairākas bēgšanas uz Zviedriju ar zvejnieku laivām. Piemēram, 1951.–1953. gadā sekmīgi aizbēga pieci zvejas kuģi ar apkalpi. Vēl vienu bēgļu grupu veidoja «bunkurnieki», kas uz ārzemēm mēģināja nokļūt, paslēpušies kuģu ogļu bunkuros vai dzeramā ūdens tvertnēs. Lai nepieļautu šādu bēgšanu, 50. gadu beigās Baltijā tika palielināts VDK robežsardzes karaspēks un pastiprināta zvejniecībā un kuģniecībā strādājošo kontrole. Atsevišķi cilvēki Rietumos palika, neatgriežoties no tūrisma braucieniem un komandējumiem un pieprasot politisko patvērumu. Piemēram, ārste un rakstniece Lilija Zariņa, LVU Mehānikas fakultātes profesors Arturs Dumpis, TV kinolaboratorijas vadītājs Jānis Maulāns, žurnālists un VDK darbinieks Imants Lešinskis. Izbēgušo un ārzemēs palikušo skaits palielinājās. PSRS VDK kopš 1969. gada dienesta lietošanai izdeva t. s. dzimtenes nodevju sarakstus. 1979. gadā izdotajā sarakstā bija minēti 89 bēgļi no Latvijas (tostarp 67 latvieši) (Strods, 2008,

120–127). Padomju periodā bēgļu vairākums nebija politiskie disidenti vai kultūras darbinieki, bet gan dzīves praktiķi, kuri vēlējās dzīvot materiāli labklājīgu dzīvi (Strods, 2008a, 74).

Lielāko izceļotāju plūsmu veidoja ebreji, kuru emigrācija no PSRS sākās 50. gadu beigās līdz ar pirmajām iespējām šķērsot valsts robežu un pieauga pēc Izraēlas uzvaras Sešu dienu karā un 1970. gada Ļeņingradas tiesas procesa pret ebrejiem, kuri izceļošanas nolūkā mēģināja nolaupīt lidmašīnu (Гительман, 234–235, 248–255). Viņu vidū bija arī vairāki rīdzinieki. PSRS varas orgāni dažādi kavēja ebreju emigrāciju, neizsniedzot vizas, liekot maksāt par atteikšanos no PSRS pilsonības un atlīdzināt izglītības izdevumu maksu. Laikā no 1968. līdz 1980. gadam no Latvijas uz Izraēlu un Rietumu valstīm izceļoja 13 153 ebreji jeb 35,8% Latvijas PSR teritorijā dzīvojošo ebreju. Līdz 1989. gadam emigrēja vēl ap 16 000 ebreju, kuri pārsvarā apmetās Izraēlā (Dribins, 2001, 144). PSRS ar ārvalstīm noslēgtie līgumi par sadarbību ģimeņu apvienošanā ļāva izceļot arī Latvijā dzīvošajiem poļiem un vāciešiem (Strods, 2008, 122).

Padomju periodā Latvija, pateicoties savam rietumnieciskās republikas statusam un relatīvi augstākam dzīves līmenim salīdzinājumā ar citām padomju republikām, pārtapa par PSRS iecienītu imigrācijas vietu. Migrācija uz Latviju bija ļoti liela. Laikā no 1944. līdz 1949. gadam no Krievijas PFSR, Baltkrievijas PSR un Ukrainas PSR uz Latvijas PSR pārcēlās ap 400 000 cilvēku. Pārsvarā tie

2.8.
logs

Lielbritānijā dzīvojošās Līnas stāsts (dzimusi Latvijā 1931. gadā)

«Visus šos gadus, jūs ziniet, – 50 gadus. Es domāju, no sākuma visus šos daudzus gadus mēs visi gaidījām, ka atnāks neatkarība un ka dosimies atpakaļ. Bet tagad, jo neatkarība atnāca tik vēlu, mēs vairs neplānojam doties atpakaļ, bet mēs vēl jutamies kā latvieši un tagad tie cilvēki, kuri šeit iesaistījās latviešu kopienas dzīvē, jūs ziniet, piedalās labdarībā, visi mūsu līdzekļi tagad iet uz Latviju izglītībai, bāreņiem, lielām ģimenēm, slimiem cilvēkiem vai pensionāriem. Mēs sūtām daudz līdzekļu, lai tagad palīdzētu atjaunot mūsu zemi. Arī ar Latvijas pasi es jūtu, ka varu piedalīties vēlēšanās. Es jūtu, ka es gribu būt daļa no tā visa. Es esmu vienmēr balsojusi arī Lielbritānijā, tāpat pa druskai no abām.»

Avots: McDowell, L. 2005. *Hard Labour. The Forgotten Voices of Latvian Migrant Volunteer Workers*. London: UCL Press, p. 186.

2.9.
logs

1952. gada jūnijā no padomju Latvijas uz Zviedriju aizbēgušā Liepājas zvejnieku arteļa zvejnieka Kārļa Strazda pārdomas

«Es pats nebiju domājis un gatavojies bēgt pāri uz Zviedriju, bet, redzot lielo starpību starp šīm divām zemēm, kas atrodas tik tuvu viena otrai, es jutos ieguvis. Es esmu ieguvis ne tikvien materiāli – nokļuvis nesalīdzināmi labākos dzīves apstākļos, bet jo vairāk es esmu ieguvis brīvību. Šeit nav spiegi darba vietās, restorānos un uz ielas, šeit nenoklausās ik sarunu un neuzmana, ar ko satiekas. Es varu brīvi runāt un darīt ko gribu, es varu pieslieties kādam politiskam novirzienam vēlos, es varu braukt un redzēt pasauli. – Tāpat vairāk kā apmierināti ar savu dzīves pagriezieni ir pārējie biedri, ar kuriem kopā atbraucu uz Zviedriju.»

Avots: Strazds, K. 2008. *Es nāku no dzimtenes. Latvijā 1945–1952*. Rīga: Daugava, 236. lpp.

bija cilvēki, kas bēga no kara un padomju ekonomikas radītā posta un meklēja labāku dzīvesvietu. Latvija bija salīdzinoši daudz mazāk izpostīta nekā tuvākie Krievijas apgabali. Faktiski viņi kaut kādā mērā ir uzlūkojami kā ekonomiskie bēgļi. Migrācijas rezultātā jau 1950. gada sākumā iedzīvotāju skaits pārsniedza 1940. gada iedzīvotāju skaitu par 57,5 tūkstošiem cilvēku (Mežgailis un Zvidriņš, 81). Latviešu vidū imigrantu nelegālā iebraukšana pēckara gados un biežā iekārtošanās izsūtīto mājvietās nostiprināja priekšstatus par okupācijas varas praktizēto nelikumību un amoralitāti (Ķīlis, 123–124).

70. un 80. gados migrācija veidoja 2/3 no Latvijas iedzīvotāju kopleauguma. Pirmais mēģinājums apturēt pārmērīgo ieceļotāju plūsmu bija 50. gadu otrajā pusē. Tas bija nesekmīgs un beidzās ar t. s. nacionālkomunistu sagrāvi un jauniem migrācijas viļņiem. Demogrāfs Pēteris Zvidriņš norāda, ka «atsevišķos periodos migrācijas pieauguma relatīvie rādītāji bija vieni no visaugstākajiem pasaules mērogā» (Zvidriņš, 210–211). Pavisam 1951.–1990. gadā Latvijā bija iebraukuši četri miljoni cilvēku, bet izbraukuši 1,82 miljoni. Kopējo migrācijas saldo padomju okupācijas periodā veidoja 941 000 cilvēku (Mežgailis, 12–13). Publiskajā telpā imigrācija tika pamatota ar nepārtraukti augošo nepieciešamību pēc papildu darbaspēka un zemo dabisko pieaugumu. Ekstensīvā rūpniecības attīstība nemitīgi prasīja papildu strādniekus. 80. gados Latvijas PSR ieradās ne tikai imigranti no citām padomju republikām, bet tika ievesti strādnieki no citām valstīm. Dati liecina, ka 1990. gada 1. janvārī republikā strādāja vairāk nekā 2300 ārvalstu pilsoņu. No tiem 1300 Polijas pilsoņu celtniecībā (galvenokārt restaurācijas darbos Vecrīgā), 800 Vjetnamas pilsoņu (vieglajā un kokapstrādes rūpniecībā), 150 Dienvidslāvijas pilsoņu (Zasulauka Manufaktūras rekonstrukcijā) un 80 Somijas pilsoņu (Rīgas Piena kombināta rekonstrukcijā) (Krūmiņš, 40).

Lielajai migrācijai bija vairāki cēloņi: 1) tā bija padomju varas politika – ar migrantu starpniecību īstenot Latvijas sovetizāciju un cieši piesaistīt Padomju Savienībai; 2) forsētā «sociālistiskā industrializācija», kas attīstījās ekstensīvi un kam nemitīgi bija vajadzīgs papildu darbaspēks; 3) daudzo militāro iestāžu izvietošana, kur dienotās militārpersonas pēc demobilizācijas palika Latvijā, kā

arī no Padomju armijas atvaļināto virsnieku apmešanās vietas statusa piešķiršana Rīgai un citām pilsētām; 4) sākotnējie dzīvojamās platības resursi, ko radīja iedzīvotāju iznīcināšana Otrajā pasaules karā, padomju un nacistu represijās, lielā bēgļu plūsma uz Rietumiem; 5) vēsturiski izveidojušās etniskās tolerances un līdzaspastāvēšanas tradīcijas (Bleiere u. c., 2005, 378). 70. gados veiktie socioloģiskie pētījumi liecina, ka galvenie darbaspējas vecuma cilvēku motīvi pārcelties uz Latviju bija vēlēšanās uzlabot sadzīves apstākļus, strādāt specialitātē un Latvijas labākā apgādātība ar plaša patēriņa precēm (Riekstiņš, 2004, 9).

Migrācijas dēļ saruka latviešu īpatsvars Latvijas iedzīvotāju kopskaitā. Padomju perioda beigās tas bija vien 52,04%, un pastāvēja draudi, ka latvieši Latvijā kļūs par mazākumu. Lielais krievvalodīgo iedzīvotāju pieplūdums arī vājināja latviešu valodas pozīcijas, krievu valoda sāka dominēt pārvaldē, publiskajā telpā un darbavietās. Latvijas PSR valdības politikas rezultātā imigranti parasti salīdzinoši īsākā laikā uzlaboja savus dzīves apstākļus, iegūstot jaunus labiekārtotus dzīvokļus. 1989. gada tautskaites dati rādīja, ka 68% ģimeņu, kas uzturējās Latvijā mazāk par pieciem gadiem, jau bija ieguvušas atsevišķus dzīvokļus (kopumā 79% iebraucēju ģimeņu bija atsevišķi dzīvokļi), bet tikai 57% latviešu ģimeņu dzīvoja atsevišķos dzīvokļos. Faktiski latvieši tika sociāli diskriminēti (Blūzma, 239). Demogrāfe Pārsla Eglīte secina, ka «vairākums totalitārā režīma speciāli sūtīto un ekonomiski atbalstīto kolonistu [...] varēja justies kā stāvokļa noteicēji, kam nav jārēķinās ar vietējo valodu, ieražām un tikumiem. Šādos apstākļos latviešu un cittautiešu savstarpējās attiecības tolaik veidojās ne tik daudz kā līdzvērtīgu tautu pārstāvjiem, bet kā iekarotājiem un pakļautajiem. Tas veido pamatu divkopienu sabiedrībai un rada labvēlīgu augsni etniskas spriedzes provocēšanai» (Eglīte, 2003, 263). Migrācijas plūsmas pārtraukšanas nepieciešamība bija viens no aktuālākajiem jautājumiem publiskajā telpā *perestroikas* laikā. 1989. gadā Latvijas PSR vadība pieņēma lēmumu «Par pasākumiem iedzīvotāju nepamatotā migrācijas pieauguma pārtraukšanā» (Riekstiņš, 2004, 74–80).

Padomju periodā notika arī aktīva iedzīvotāju migrācija Latvijas robežās. To iniciēja padomju varas īstenotā zemes un dzīvojamo māju konfiskācija, ekonomikas un darbaspēka nodarbinātības modelis, vājinājās cilvēku

2.10.
logs

Migrācija Latvijas PSR

(tūkstošos cilvēku)

Gadi	Imigrācija	Emigrācija	Migrācijas saldo
1944/45–1950			~ 440
1951–1960	639,9	459,8	180,0
1961–1970	476,9	335,9	141,1
1971–1980	548,6	428,2	120,4
1981–1990	506,6	423,9	82,6

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde

piesaiste dzimtajai vietai un kopienai. Daudzi mainīja dzīvesvietu, lai izvairītos no padomju represijām. Dzīvesveida urbanizācijas rezultātā cilvēki no laukiem pārcēlās uz pilsētām un pilsētciematiem. Padomju perioda beigās 69% cilvēku dzīvoja pilsētas tipa apdzīvotās vietās (Bleiere, 2005, 382).

Latvieši visai reti brīvprātīgi pārcēlās uz dzīvi aiz savas republikas robežām. PSRS veiktajā 1959. gada tautskaitē fiksēts, ka 7,3% latviešu dzīvoja ārpus Latvijas, 1989. gadā – 4,9% (Кабузан, 131). Uz laiku dzimteni atstāja obligātajā karadienestā PSRS Bruņotajos spēkos iesauktie, Maskavas, Ļeņingradas u. c. pilsētu augstskolās studējošie, kā arī jaunieši, kuri piedalījās t. s. neskaroto zemju apgūšanā un strādāja «komjaunatnes triecienceltņēs». Fiksēts, ka visbiežāk latvieši ir pārcēlušies uz Maskavu, Krasnojarskas novadu, Irkutskas un Tjumeņas apgabalu. Vairāki ārpus dzimtenes veidoja sekmīgu profesionālo karjeru Krievijas PFSR un citās padomju republikās, piemēram, dziedātāja Irma Jaunzeme, diriģents Arvids Jansons, baletdejojātājs Māris Liepa, šahists Arvids Ģipslis u. c. (Veigners, 2009a, 568–579).

Sabrūkot Padomju Savienībai, mainījās arī iedzīvotāju migrācijas prakses un sākās jauns posms Latvijas migrācijas vēsturē.

Latvijas migrācijas vēsture ir bijusi dramatiska un ir iespaidojusi tās iedzīvotāju identitāti. Izceļošana uz Rietumiem, pateicoties Otrā pasaules kara beigās izceļojošo sasniegtajam salīdzinoši augstākajam labklājības līmenim, guva pozitīvas parādības nozīmi un producēja aizvien jaunas ilūzijas par labklājības un sasniegumu iespējām Rietumos. Savukārt 20. gs. lielās politiskās un militārās kataklizmas, totalitāro režīmu īstenotā cilvēku piespiedu pārvietošana, kā arī padomju varas īstenotā migrācijas politika veidojusi un ilgstoši uzturējusi nedrošības sajūtu par dzīvi Latvijā, radījusi daudzus neticību, ka tā var būt labklājīga zeme. Piederība Latvijai kā stabilai un drošai zemei un/vai kā valstij vēstures gaitā tapusi trausla un sekme pieņemt lēmumus par aiziešanu, lai iespējami ātrāk sasniegtu labklājību un stabilitāti.

2.11.
logs

Latvijas PSR Valsts plāna komitejas atzinums Latvijas PSR Ministru padomei par migrācijas pārtraukšanas sekām. 1989. gada 1. februāris

«Latvijas PSR iedzīvotāju mehāniskā pieauguma pārtraukšanas iespējamo seku vidū dažas republikas ministrijas un resori izvirza darbaspēka deficīta saasināšanās problēmu, kā rezultātā it kā notiks ražotās produkcijas apjomu pazemināšanās, tajā skaitā arī tautas patēriņa precēm, netiks nodrošināta kapitālieguldījumu apgūšana celtniecības organizācijās u.t.t. [...]

Neierobežotā migrācija neveicināja daudz pilnīgāku iedzīvotāju nodrošināšanu ar tautas patēriņa precēm un nenodrošināja sociālās infrastruktūras objektu celtniecību nepieciešamā apjomā, pirmām kārtām dzīvokļu [celtniecību]. Tā, piemēram, nodrošināšanā ar dzīvojamo platību uz vienu iedzīvotāju Rīgas pilsēta patlaban vēl nav sasniegusi pirmskara līmeni.

Ņemot vērā augstāk teikto, uzskatām, ka orientācija uz nepārtrauktu un neierobežotu darba resursu piesaistīšanu neveicina sociāli ekonomiskās attīstības problēmu pozitīvu atrisināšanu, bet, tieši otrādi – pazemina uzņēmumu un organizāciju ieinteresētību ražošanas intensifikācijā, zinātniski tehniskā progresa sasniegumu ieviešanā.»

Avots: Riekstiņš, J. (sast.) 2004. *Migranti Latvijā. 1944–1989. Dokumenti*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 72.–73. lpp.

2.12.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Pēdējos gadsimtos politiskās un ekonomiskās nestabilitātes, kā arī totalitāro režīmu ieviestās dzīves kārtības dēļ iedzīvotāji Latviju brīvprātīgi vai piespiedu veidā ir atstājuši. Latvija ilgstoši ir bijusi zeme, kas nespēj garantēt saviem iedzīvotājiem drošību, privātīpašuma neaizskaramību, cilvēktiesību ievērošanu, stabilas kultūrvērtības.

Svarīgākie uzdevumi

Lai mazinātu iedzīvotāju vēlmi emigrēt, ir jāisteno politika, kas spēj pārliecināt cilvēkus par ilglaicīgu drošību, politisko, ekonomisko un kultūras stabilitāti un stiprināt viņu uzticību savai valstij.

2.2. Emigrācija un identitāte

Straujās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas pēc neatkarības atgūšanas Latvijā, kurām sekoja tautsaimniecības restrukturizācija, strukturālais bezdarbs, kā arī strauja ienākumu samazināšanās iedzīvotāju vairākumam, ievērojami stimulēja ekonomisko emigrāciju. Emigrācijas plūsmu pastiprināja Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (ES) 2004. gadā, kad Latvijas pilsoņi kļuva par ES pilsoņiem un ieguva iespēju kļūt par darba meklētājiem citās ES dalībvalstīs.¹ Pēc pievienošanās ES Latvijas straujā ekonomiskā izaugsme mazināja iedzīvotāju emigrāciju, bet tikai līdz 2008. gadam, kad ekonomiskā lejupslīde veicināja iedzīvotāju lēmumu par labu emigrācijai. Lai arī oficiālu datu par emigrācijas apmēriem nav, jaunākās aplēses liecina, ka 2009. un 2010. gadā katru gadu darba nolūkos no Latvijas uz kādu citu valsti ir izbraukuši aptuveni 30 tūkstoši cilvēku.² Pasaules Bankas 2011. gada pārskats par naudas sūtījumiem uz izcelsmes valstīm (*remittance*) atspoguļo, ka kopumā emigrācijā dzīvo 12,2% visu Latvijas iedzīvotāju jeb 272,4 tūkstoši, kuri kopā ik gadu uz Latviju nosūta 643 miljonus ASV dolāru, kas ir nozīmīgi Latvijas ekonomikas attīstībai (Pasaules Banka, 2011, 158).

Ņemot vērā aizvien pieaugošo emigrācijas plūsmu un Latvijas attīstībai nelabvēlīgās demogrāfijas prognozes, svarīgi ir pētīt cilvēku piederības sajūtas veidošanos emigrācijā, jo no tā, kā veidosies piederība mītnes un izcelsmes valstij, lielā mērā būs atkarīgas Latvijas iedzīvotāju nākotnes izvēles – atgriezties dzimtenē vai palikt emigrācijā. Kā emigrācija maina attiecības starp individu un viņa dzimteni? Kā dzīve emigrācijā ietekmē individu piederības sajūtu savai dzimtenei un jaunajai mītnes valstij? Emigrācijas procesu analīze un identitātes pētniecība individu līmenī palīdz sniegt atbildes uz šiem jautājumiem. Piederības veidošanās pētniecība ļauj dziļāk izprast pārmaiņas sabiedrībā, kura ir dinamiska un mainīga.

Kopenhāģenas Universitātes profesors Ulfs Hedetofs (*Ulf Hedetoft*) uzsver četrus piederības analīzes aspektus, kuri atklāj daudzdimensionālu skatījumu uz piederības veidošanos: (i) piederības avots; (ii) piederības sajūta, kuru veido gan sociālpsiholoģiskā labsajūta, gan sociālā

atmiņa, gan piederības sajūta noteiktai vietai; (iii) piederības konstruēšana un institucionalizācija un (iv) piederības mainīgums (Hedetoft, 2004, 24–25). Ulfs Hedetofs skaidro, ka piederības veidošanās un nostiprināšanās procesā nozīmīgi ir visi šie aspekti. Piemēram, piederības avots ir cieši saistīts ar piederības sajūtām, gan pozitīvām, gan negatīvām. Nereti spēcīgas piederības sajūtas veidošanās ir pamats vēlmei piederību nostiprināt, to institucionalizējot, piemēram, iegūstot pilsonību. Vienlaikus piederība var būt mainīga, situatīva, atkarīga no apkārtējo apstākļu izmaiņām un konkurētspējas ar citām identitātēm.

Gan dzīvi Latvijā, gan emigrācijā var aplūkot kā piederības veidošanās avotu. Dzīves telpa kā piederības avots ir daudzdimensionāla, jo ir cieši saistīta ar indivīda emigrācijas iemesliem, indivīda pieredzi, perspektīvām un iespējām konkrētajā dzīvesvietā, valstī. Līdzšinējos pētījumos emigrācijas iemesli un lēmums galvenokārt skatīti kā sociālekonomisko apstākļu noteikti. Tomēr vienlaikus emigrācija ir saistīta ar plašākām pārmaiņām Latvijas sabiedrībā un valstī pēcpadomju telpā un ar šo pārmaiņu izraisītajām emocijām cilvēkos. Emigrācijas lēmums veidojies laikā, kad Latvijas ekonomika pārstrukturējās no sociālisma plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku – saskaņā ar to indivīda labklājību nosaka viņa situācija tirgū un spēja patērēt, kā arī otrādi – būt pieprasītam tirgū savu prasmju, talantu un zināšanu dēļ. Tomēr Latvijas ekonomikas pēdējās desmitgades attīstības tendences, krasās atšķirības urbāno centru un reģionu attīstībā, sabiedrībā aizvien pieaugoša nevienlīdzība un nabadzība būtiski ierobežoja indivīdu iespējas būt rīcībspējīgiem un nodrošināt savu labklājību jaunajos sociālekonomiskajos apstākļos, tādējādi bieži radot cilvēkos vilšanos par Latvijā notiekošo. Šādos apstākļos emigrācijas lēmums aizvien biežāk izriet no indivīda pieaugošās atbildības pret sevi un saviem tuviniekiem gadījumos, kad paļaušanās uz valsti, lai nodrošinātu savu un savu tuvinieku labklājību, nesniedz gaidīto rezultātu.

Lai arī Latvijas valsts piederīgo dzīve emigrācijā dažādos aspektos ir saistīta ar dzīvi Latvijā, tomēr ciešas saiknes veidojas arī ar jauno mītnes valsti. Latvijas migrācijas pētniece Aija Lulle pētījumā par Latvijas emigrantiem Lielbritānijas kroņa zemē un salā Lamanša jūras šaurumā – Gērnsijā – parāda, ka emigrantu ikdienas apziņā dzīve Latvijā un jaunajā mītnes valstī vienmēr pastāv līdzās un abas noteic indivīda sevis meklējumus (Lulle, 2010). Jaunas piederības formas emigrācijas telpā veidojas mijiedarbībā starp atmiņām, nākotnes plāniem, pieredzi, sajūtām un iespējām, dzīvojot Latvijā un jaunajā mītnes valstī. Īrijā un Anglijā dzīvojošo emigrantu stāsti spilgti parāda šo mijiedarbību, jo jaunas piederības formas emigrācijā veidojas kā tieši, tā netieši, salīdzinot dzīves situāciju jaunajā

¹ «Līgums par Čehijas Republikas, Igaunijas, Kipras, Latvijas, Lietuvas, Maltas, Polijas, Slovākijas, Slovēnijas un Ungārijas pievienošanās ES» paredzēja, ka vecās ES dalībvalstis var noteikt pārejas periodu, kurā tās atver savu darba tirgu jauno ES-10 dalībvalstu pilsoņiem. Piemēram, 2004. gada 1. maijā darba tirgu jauno ES-10 dalībvalstu pilsoņiem atvēra Īrija, Lielbritānija un Zviedrija. 2006. gada 1. maijā darba tirgu ES-10 dalībvalstīm atvēra Spānija, Portugāle, Somija un Grieķija, 2006. gada 27. jūlijā – Itālija, 2007. gada 1. maijā – Nīderlande, 2007. gada 1. novembrī – Luksemburga, 2008. gada 1. jūlijā – Francija, savukārt 2011. gada 1. maijā – Vācija.

² Sk. Edward Hugh. Latvia: The Demographic Price of Procrastination. 28.07.2010. Pieejams: <http://www.creditwritedowns.com/2010/07/latvia-the-demographic-price-of-procrastination.html>

mītnes valstī un Latvijā. Emigrantu stāstu analīze atklāj vairākas dihotomijas, ap kurām veidojas jaunas piederības formas emigrācijā.

Piederības formu veidošanās dihotomijas

Piederības formu veidošanās dihotomijas satur divus savstarpēji izslēdzošus sociālus fenomenus, kuri iezīmējas kā tematiski nozīmīgi emigrantu naratīvos, stāstot par emigrācijas lēmumu, – tajos ietverts lēmums gan par aizbraukšanu, gan atgriešanos, kā arī šo lēmumu konteksts – dzīve Latvijā un jaunajā mītnes valstī. Lai gan konceptuāli dihotomijas viena otru izslēdz, realitātē bieži abi pretpoli pastāv līdzās. Dihotomijas šajā gadījumā ir kā ideāltipi. Dihotomiju pozitīvā puse ir būtiska indivīdu labklājībai, taču emigrantu stāstos tā atklājas kā nepilnīga un neīstenojusies, dzīvojot Latvijā. Visas aplūkotās dihotomijas – sociālais taisnīgums/netaisnīgums, uzticēšanās/neuzticēšanās, iespējas/ierobežojumi būt patērētājam, valsts rūpes/rūpju trūkums par saviem iedzīvotājiem, drošība/nedrošība, praktiskums/emocionalitāte, dzimtene kā zeme vai valsts – ir jāskata kopsakarā, jo nereti tās savstarpēji ietekmē viena otru.

Sociālais taisnīgums/netaisnīgums

Sociālā nevienlīdzība un īpaši distributīvais taisnīgums jeb taisnīga labumu sadale starp valsts, kopienas iedzīvotājiem ir viena no dihotomijām, kura ir svarīga, domājot par jaunu piederības formu veidošanos emigrantu vidū. Viens no Amerikas politikas filozofa Džona Rolza (*John Rawls*) noteiktajiem taisnīguma principiem paredz, ka labākām iespējām sabiedrībā, kurai ir raksturīga sociālā un ekonomiskā nevienlīdzība, ir jābūt sasniedzamām visiem tās locekļiem. Tirgus principu dominance dažādās sabiedrības dzīves jomās Latvijā pēc neatkarības atgūšanas ir būtiski ietekmējusi sociālo taisnīgumu, jo tā ir veicinājusi ieguvēju un zaudētāju polarizāciju (Smith, Stenning, Wilis, 2008, 1). Emigrantu stāsti parāda, ka dzīve Latvijas sociālekonomiskajos apstākļos viņiem ir likusi justies kā zaudētājiem, turpretim dzīve jaunajā mītnes valstī liek justies līdzvērtīgiem citiem šīs valsts iedzīvotājiem. Arī Ziemeļaustrumu Ilinojas Universitātes profesori Loreta Keiphārta (*Loretta Capeheart*) un Dragans Milovanovičs (*Dragan Milovanovic*) skaidro, ka, pastāvīgi ierobežojot sociālo taisnīgumu, mazinot tā vērtību sabiedrībā un tādējādi zināmā mērā noliedzot tautas attīstības iespējas, veidojas motivācija pretoties šai situācijai (Capeheart and Molovanovic, 2007, 4). Cilvēkā rodas iekšējs konflikts, kura rezultātā veidojas neapmierinātība ar sevi un nepieciešamība meklēt piederību situācijām, kas atbalsta tāda es pastāvēšanu, kurš nav konfliktā ar sevi. Šis iekšējais konflikts atspoguļojas emigrantu stāstījumos:

«Skaisti rakstīts Saeimā – viens likums visiem, bet kāpēc citi ir vienādāki par citiem? Jo cits var iedomāties, ka kāpu joslu var neievērot, nu nezinu, vai tad tiešām mēs esam tos 50 gadus tādā komunisma režīmā dzīvojuši, neko neesam redzējuši, tad nu pēkšņi visu jāgrābj, jārauj. Es nezinu, kā citās valstīs, bet mums līdz galīgam absurdam. Nekontrolējami. Pirmkārt, cilvēkam

nav segums, viņš nevar vienā dienā palikt bagāts. Es, piemēram, atbalstu cilvēkus, kas nopelna ar savu galvu, izgudrojumiem.» (Sieviete, 48 gadi, 5 mēneši Anglijā)

«Ja es pelnītu tik, cik es te pelnu, tad es brauktu atpakaļ. Bet es nevaru pelnīt Latvijā tik, cik es te pelnu. Tad man ir jābūt... Tas, ka robiem ir visur jābūt Latvijā, tipiski, .. ja tu nevienu nezini, tu nekur netiksi, pat tas mani kaitina. Šeit ir konkursi – tu ej, tu dari un tu cīnies, un tu kaut kur tiksī, ja. Tas man pietrūka Latvijā.» (Sieviete, 29 gadi, 5 gadi Anglijā)

Emigrantu pieredze jaunajā mītnes valstī ir radījusi sajūtu, ka viņi perspektīvā saskata plašas un vienlīdzīgas iespējas ar vietējiem iedzīvotājiem sasniegt labākas dzīves iespējas dažādās sabiedrības dzīves jomās, piemēram, darba tirgū un izglītībā.

Uzticēšanās/neuzticēšanās

Emigrantu stāstos parādās izteikts neuzticēšanās diskursus. Neuzticēšanās atklājas gan saskarsmē ar saviem tautiešiem un ierēdņiem Latvijā, gan pret Latviju kā valsti kopumā. Lai arī pilsoņa neuzticēšanās valstij nereti tiek skaidrota kā padomju laika iezīme, vienlaikus pētnieki norāda uz saistību starp ekonomisko vienlīdzību un uzticēšanos, kā arī starp institūciju efektivitāti un uzticēšanos (Kornai, Rothstein, Rose-Ackerman, 2005, 5). No respondentu stāstītā netieši izriet, ka jaunajā mītnes valstī vienlīdzība un sociālais taisnīgums ir acīmredzamāks, un tas sekmē uzticēšanos jaunajai mītnes valstij. Piemēram, Anglijā saskaņā ar respondentu pieredzi ir taisnīgākā nodokļu politika, veselības aprūpes sistēma, komunikācija starp iedzīvotājiem un valsts ierēdņiem ir sakārtota, kas attiecīgi sekmē savstarpējas uzticēšanās veidošanos. No emigrantu stāstītā izriet, ka uzticēšanās pilnas attiecības dažādos sociālās dzīves līmeņos ir nozīmīgas, veidojot jaunas piederības formas:

«Mums jau visu laiku nez kāpēc gribas kaut kur vainot, pat lielākoties vainot mūsu valdību, jo tāds vien iespāids ir, ka viņi tikai domā par sevi, par savu krēslu, par savu kabatu, ne par mirstīgo tautu. Nu tāds ir iespāids. Tāds bija iespāids agrāk, un tāds ir iespāids arī tagad, viņš nav mainījies, šeit ir pretēji viss – te domā par tautu! Nevis par savu krēslu, par savu kabatu. Tāds ir iespāids.» (Sieviete, 48 gadi, 5 mēneši Anglijā)

«Piemēram, TV NET parādās virsraksts, ka deputāti domā, ka sabiedriskais transports maksā 20 santīmi. Nu tad, kur tev var būt ticība tādiem cilvēkiem, ka sen jau cita cena. [...] Nu, kur var būt ticība tam visam!?» (Sieviete, 27 gadi, 1,5 mēneši Anglijā)

«Jo ir piedāvāti dažādi ceļi – piezvanīt, aizsūtīt pastu [oficiālu vēstuli ierēdnim Anglijā]. Tas nav tā bezcerīgi pazudis. Latvijā tā liekas. Vienīgais, kad var panākt, ir aiziet uz aci, krist virsū. [...] Bet tāpēc atnāk vēstule [Anglijā] – mēs jūsu dokumentus saņēmām, tagad mums tas prasīs divas, trīs, četras nedēļas. Ja četras nedēļas neatnāk, tad, lūdzu, piezvaniet uz šo

numuriņu. Viņas nekur nepazūd. Latvijā kāds to vēstuli, es nezinu, kaut kur galdā iebāzīs.» (Vīrietis, 34 gadi, 1,5 gadi Anglijā)

«Arī darbā, piemēram, es aizeju uz jaunu darbavietu, tur jau kāds latvietis strādā, viņš tevi neuzņem kā tautieti, viņš tevi vēl beigās izkomandē, ka tā un šitā jādara, gandrīz līdz lamāšanai, latvieši nav tie labākie cilvēki.» (Vīrietis, 51 gads, 3 gadi Anglijā)

Iespējas/ierobežojumi būt patērētājam

Iespējas patērēt preces un saņemt dažādus pakalpojumus ne tikai izklaidei, atpūtai, bet arī ikdienas vitālām vajadzībām ir viens no iemesliem, kāpēc cilvēki dzīvi jaunajā mītnes valstī vērtē pozitīvi. Latvijā indivīda kā patērētāja brīvība tirgus apstākļos nereti ir būtiski ierobežota mazā atalgojuma, bezdarba, dzīves dārdzības u. c. iemeslu dēļ. Tajā pašā laikā jaunā neolīberālā kārtība, tirgus ekonomika, kas attīstījusies Latvijā pēc Padomju Savienības sabrukšanas, paredz, ka indivīdam ir pašam jāizvēlas, kā nodrošināt sevi un savu ģimeni. No valsts iedzīvotājiem tiek sagaidīts, ka viņi ir pilsoņi kā patērētāji, kas patērē preces un pakalpojumus, nevis pilsoņi ar tiesībām uz noteiktu valsts garantētu nodrošinājumu (Nash, 2010, 142). Sociologs un Merilendas Universitātes profesors Džordžs Ritcers (*George Ritzer*), atsaucoties uz poļu sociologa Zigmunda Baumaņa (*Zygmunt Bauman*) atziņām, skaidro jēdzienu «bīstamais patērētājs» («dangerous consumer»), proti, persona vai grupa ir bīstama, ja nepatērē pietiekami daudz un tādējādi apdraud patērētāju sabiedrību (Ritzer, Goodman, 2001, 410). Šis «bīstamā patērētāja» zīmogs rada zināmu spriedzi indivīdos, kuriem trūkst resursu, lai kļūtu par pilnvērtīgiem tirgus dalībniekiem. Tomēr šie ierobežojumi nemazina indivīda vēlmi pēc tirgus piedāvātajām precēm un pakalpojumiem; cilvēks vēlas būt piederīgs patērētāju kultūrai. Emigrācijas valstīs atalgojuma apmērs dod iespēju piederēt patērētāju kultūrai. Latvijas emigrantu vidū tas ir nozīmīgs faktors, pieņemot lēmumu par dzīvi emigrācijā:

«Nu bet, protams, tāpēc jau tā arī bija, jo tas bija masas ceļš [kredīti]. Tu varbūt tā nenotici un rausties, bet tu aizbrauc ciemos pie kāda vai satieci ar draugiem, paziņām, es vakar biju, re, ko es vakar nopirku, es aizņēmos – skaties, nav problēmu! Ka nav, ta nav – tad es arī varbūt varu? Beigās pats vien ir vainīgs, protams.» (Vīrietis, 34 gadi, 1,5 gadi Anglijā)

«Teiksim, es aizeju uz veikalu, kaut ko ieraugu, es varu nopirkt. Nav tā kā Latvijā, paskaties, siekala noteik – pagriezies un aizej. Un, ja es kaut ko esmu atļāvis nopirkt, tad visu mēnesi es zobus vadzī un neko vairs. Tas tā nav te.» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Anglijā)

«Tieši alga, protams, tas ir pats galvenais. Kaut arī minimālā alga šeit Anglijā, tas ir četras reizes vairāk nekā Latvijā. Kaut arī tu pelni to minimālo algu – vienalga tu šeit vari daudz vairāk atļauties, nekā Latvijā šobrīd ir minimālā alga.» (Vīrietis, 27 gadi, 1,5 mēneši Anglijā)

Valsts, kas rūpējas/valsts, kurai vienalga

Sociālisma pieredze un prakse 50 gadu garumā vēl joprojām zināmā mērā ietekmē sabiedrības un indivīdu priekšstatus par to, kādām ir jābūt attiecībām starp valsti un tās pilsoņiem. Broka universitātes profesors salīdzinošajā politikā Juris Dreifelds, rakstot par Latviju, uzsver, ka ir ļoti grūti īsā laika posmā mainīt sabiedrības un indivīdu «atkarību no valsts, kas par viņiem rūpējas» (Dreifelds, 1996) uz jaunu situāciju, kas paredz autonomu indivīda atbildību par sevi. Ikdienas praksē jauniegūtā brīvība ir kaut kas vēl neiepazīts un paredz pārāk lielu indivīda atbildīgumu. No vienas puses, sabiedrība it kā nav tam gatava un gaida lielāku valsts atbalstu un rūpes par sevi. No otras puses, emigrācijas fakts tomēr parāda šāda «atbildīguma» uzņemšanos, zināmu indivīda autonomiju un rīcībspēju mainīt savu situāciju un labklājību (Ķešāne, 2011). Lai arī indivīdu rīcībā ir manāmas autonomijas pazīmes, respondentu stāstījumos vērojama nostalgija pēc valsts, kas rūpējas par saviem pilsoņiem, nevis atstāj tos vienus tirgus apstākļu un konkurences ziņā. Jaunā mītnes valsts, respondentu skatījumā, pilda šādas «gādīgās valsts» funkciju:

«Pirmais jau tas, ka man bērniem ir nodrošināta dzīve un nodrošināta nākotne, tas jau ir tas pamatu pamats, kāpēc mēs esam šeit. Tas jau ir tas pamatu pamats, kāpēc es esmu atbraukusi, jo man ir tie pieci, par ko domāt. Tas ir tas pamatu pamats. Un, redzot, kāda šeit bērniem un ģimenēm ir pretimnākšana un kāda te ir no sociālās puses, kaut vai pie tā paša ārsta, kad aizej, ka bērniem nav nekas te pilnīgi nekur jāmaksā, vai, teiksim, zobārsts. Man pat, tā kā man ir bērns, man ir tāda NHS kartīte priekš ārsta – man ir operācijas par velti, man ir zobu labošana par velti, man ir visādas pretimnākšanas.» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Londonā)

«Es esmu atbraucis strādāt, man tas ir, un es īpaši vairāk neiedziļinos. Johaidī, es atbraucu uz svešu valsti, un viņi man var dot to [šajā gadījumā darbu], ko Latvija man nevar dot, ko es vēl vairāk varu gribēt, kā es varu teikt par viņiem, ka mani kaut kas varbūt kaitina.» (Vīrietis, 34 gadi, 1,5 gadi Anglijā)

Emigrantu vēlme pēc valsts/pašvaldību «gādīgās rokas» izpaužas pat stāstos par ikdienišķām situācijām, piemēram, nepieciešamībā pilsētās salikt zīmes un norādes, lai atvieglotu cilvēku orientāciju ielās:

«Jā, liekas, ka Londona ir vēl lielāka. Bet Rīgā es iebraucu un nesaprotu, uz kuru pusi man ir jābrauc. Šeit tā sakārtotība tāda transporta, paņem karti, es dzīvoju te, man ir skaidrs, kas kur atrodas. Uzreiz tāda skaidrība kaut kāda... Jā, uzreiz orientācija, bet Rīgā es esmu kā haosā, nesaprotu, uz kuru pusi man jābrauc, uz kuru pusi man kas atrodas.» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Anglijā)

Emigrantu stāsti lielā mērā atspoguļo, ka, veidojot jaunas piederības formas pret valsti, nozīmīga ir sajūta, ka līdzās indivīda paša atbildībai par sevi ir arī valsts atbildība par saviem iedzīvotājiem.

Drošība/nedrošība

No iepriekšējās dihotomijas izriet nākamā, kas uzsver drošības un nedrošības mijiedarbības nozīmi jaunu piederības formu meklējumos. Dzīve jaunajā mītnes valstī sniedz gan ekonomisko, gan sociālo drošību, kuras Latvijā šķita trūkstam vai nu kopumā, vai izlemjot par emigrāciju. Respondentu novērojumi, pieredze un sajūtas, dzīvojot mītnes valstī, garantē šo drošības un stabilitātes sajūtu ilgtermiņā:

«Es neteiktu, ka man ļoti šeit patīk, es to nevaru teikt īstenībā.

Bet kas ir tas, kas notur šeit?

Es domāju, ka tā stabilitāte, kas šobrīd ir, es domāju, ka, ja viņa zudīs, mainīsies kaut kas.» (Sieviete, 39 gadi, 7 gadi Anglijā)

«Es saku, ka tas ir, man liekas, tas, kas visvairāk tev Latvijā pietrūkst, tā drošības sajūta, pat ja tu cīnies, tu redzi, ka tam ir nozīme, ka ir kaut kāds rezultāts, bet tas, ja tu to neredzi un tev ir ģimene, tad tas ir drausmīgi, dzen tevi bezmaz depresijā. Tas ir šausmīgi.» (Sieviete, 27 gadi, 1,5 mēneši Anglijā)

Raksturīgi, ka ir respondenti, kas drošības sajūtu, kuru rada jaunās mītnes valsts ekonomiskā situācija un īpaši tās tautsaimniecības struktūra, salīdzina ar dzīvi Padomju Savienības laikos. Respondenti uzsver, ka drošību rada tas, ka ir daudz uzņēmumu, kuros katrs no ģimenes locekļiem var atrast darbu:

«Jā, bet ir iespējas. Ir iespējas. Ir jāgaida varbūt trīs četras nedēļas. Vēl tas ir atkarīgs no sezonālātes, bet iespējas ir. Tikai jāgrib strādāt ir, bet gandrīz var teikt, es tā tagad domāju, izskatās, ka ir tāda garantēta sajūta, tad arī [padomju laikos] tomēr tāda bija. Mammai darbs bija, tēvam bija.» (Vīrietis, 34 gadi, 1,5 gadi Anglijā)

Instrumentalitāte/emocijas

Rakstot par identitātes veidošanos emigrācijā, grieķu sociālantropoloģe Ionna Lalitou (*Ioanna Laliotou*) norāda, ka identitātes veidošanā būtiska ir sajūtu, vēlmju un iztēles nozīme, jo indivīda rīcībaspēja (*agency*) nav tikai racionāli noteikta (Laliotou, 2004, 9). Nodaļas sākumā jau minēju, ka emocijām ir svarīga loma jaunu piederības formu veidošanā katrā no šīm dimensijām. Pirmkārt, emocijas ir nozīmīgas respondentu stāstījumos par lēmumu aizbraukt no Latvijas:

«Es domāju, ka Latvija ir ļoti skaista. [...] Ne kā valsts, jā, es saku, es nekad nebiju domājusi, ka šitā liks mums braukt no savas zemes prom. [...] Vispār es ilgi biju tāds Latvijas patriots. Negribējās braukt prom, kaut arī draugi sauca uz Dublinu, kad tur vēl bija labi laiki, bet man beidzot tajā Latvijā piegriezās. [...] Sāpīgs tāds jautājums, jo nekad dzīvē neiedomājos, ka braukšu uz Angliju tīrīt istabiņas [sāk raudāt].» (Sieviete, 48 gadi, 5 mēneši Anglijā)

Otrkārt, emocijas lēmumā par aizbraukšanu un atgriešanos parādās kā pretmets instrumentalitātei. Respondentu izteikumos instrumentālie apsvērumi bieži dominē pār

emocionālajiem aspektiem lēmumā par dzīvesvietas izvēli. Būtiska loma saiknē ar valsti ir tam, vai tā spēj nodrošināt pamata vajadzības – darbu, ienākumus un sociālās garantijas:

«Dalīti, grūti pateikt, gribas, negribas, gribas aizbraukt ciemos, nu, primārais, kas ir – paēst, ir, kur izgulēties, paēst, pats primārais, ja. Nu, ko darīt, ir jau tā dzimtenes mīlestība, bet, ja tajās mājās nav, ko ēst, tad ir, kā ir. Gribas, negribas, es nezinu, droši vien, ka patiesībā tā vilšanās ir tik liela, ja man pateiktu... [...] tas atpakaļceļš nebūs tik ātrs, tik viegls. Es nezinu, kādām jābūt tām garantijām, solījumiem, lai es tūlīt aizskrietu atpakaļ – es nezinu.» (Vīrietis, 34 gadi, 1,5 gadi Anglijā)

Šādi gadījumi atbilst citu pētnieku novērojumam, ka piederības saiknes pret mītnes valsti un izcelsmes valsti ir kvalitatīvi atšķirīgas (Gustafson, 2005). Pret mītnes valsti pamatā veidojas piederība, kas balstīta uz instrumentāliem jeb praktiskiem apsvērumiem, savukārt pret izcelsmes valsti jeb dzimteni piederības sajūta vairāk balstīta uz emocijām (Gustafson, 2005, 7). Tas gan nenozīmē, ka attiecībā pret izcelsmes valsti valda tikai emocionālā piederība, taču tā ir noteicošā pār instrumentālo, savukārt apgriezta situācija veidojas attiecībā ar jauno mītnes valsti, kur izšķirošās ir instrumentālās saiknes. Tajā pašā laikā emigrācijas ietekme uz piederību nav simetriska, tas ir, piederības mazināšanās Latvijai automātiski neviņo piederību jaunajai mītnes valstij, jo šīs piederības ir kvalitatīvi atšķirīgas.

Atsevišķu respondentu stāstītais netieši atklāj, ka ar laiku praktiskie emigrācijas apsvērumi to īstenošanās gadījumā mazina emocionālo attieksmju nozīmi pret izcelsmes valsti:

«Nu, teiksim, pirmo reizi, kad es lidoju uz Latviju, tas bija pēc kaut kādiem astoņiem mēnešiem. [...] Un, kad izkāpu ārā no tās lidmašīnas, es gaisu vilku tā, kā nekad dzīvē, kā man likās, cik tur ir svaigs gaiss. Tas bija tā... Tad man bija pilnīgi asaras acīs, nu tāda savāda sajūta, bet tas bija tikai pirmo reizi. Tagad man ir tā, ka es esmu Latvijā pabijusi, rudenī biju Latvijā, tad atbraucu atpakaļ, izkāpu no lidmašīnas šeit un – uh, esmu mājās, cik labi!» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Anglijā)

«Protams, kad jau aizbrauc ciemos [respondentes bērni, kas tagad dzīvo Anglijā], tad jau liekas viss tik rožaini, bet tad, kad apsēdās un padomāja, kā bija, kad atnāca mājās un praktiski nebija piens un maizīte, ja, tad nebija nekā, tad sāka domāt – ka tomēr, tomēr te labāk. Tā jau patīkami aizbraukt ciemos.» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Anglijā)

Zeme/valsts

Cieši saistīta ar emocionālo/instrumentālo dihotomiju ir dihotomija zeme/valsts, kas uzsver nošķirumu starp piederību zemei un valstij jaunu piederību veidošanā. Emigrantu stāstos nereti atklājas ilgas pēc Latvijas kā zemes, kurai raksturīga skaista un tīra daba, un ilgas pēc ikdienas

nodarbēm, kuras iesakņojušās Latvijas dabas norisēs. Piederība jaunajai mītnes valstij turpretim cieši saistīta ar šīs valsts sociālekonomisko situāciju:

«Te ir tā kā tāda darba dzīve. Te nav tāds foršs *relax*, kā saka. Latvijā ir Jāņi, tur ir labāka daba, tur ir tīrāki ūdeņi, te peldas tikai baseinos. Te aiziet uz upi, te peld pa upi tādi, nevar saprast, kas tur peld pa virsu. Te man liekas, ka izlien ārā, tad apaug ar augoņiem. Tur [Latvijā] viss tīrāk, tur, piemēram, tecina sulas pavasaros. Es vienam anglim teicu – kāpēc jūs sulas netecinat? Viņš saka – *dirty*. Es saku – kas tev *dirty*? Viņš tīra visas iekšas – viņš ieskābst un foršs. Viņi nopērk limonādi, un viņiem tas neinteresē.» (Virietis, 51 gads, 3 gadi Anglijā)

«Es domāju, ka Latvija ir ļoti skaista.

Jūs domājat Latviju kā zemi?

«Ne kā valsts, jā, es saku, es nekad nebiju domājusi, ka šitā liks mums braukt no savas zemes prom.» (Sieviete, 48 gadi, 5 mēneši Anglijā)

«No Latvijas kā man pietrūkst – mežs! No Latvijas man pietrūkst savas mājas puķu dobes. [...] Zeme, tā kā es esmu puķu mīlētāja, man ir grūti bez zemes.» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Anglijā)

Piederības institucionalizācija

Pilsonība

Lai arī šķiet, ka darbaspēka plūsmas no Latvijas ir jauna parādība un vēl pārāgi runāt par jaunu piederību institucionalizāciju, iegūstot jaunās mītnes valsts pilsonību, emigrantu stāsti parāda, ka piederības institucionalizācijas procesi jau notiek un lielā mērā ir saistīti ar piederības sajūtas un emociju dimensiju, no vienas puses, un praktiskajiem apsvērumiem, no otras puses. Rezidenta statusa iegūšana jaunajā mītnes valstī un jaunās mītnes valsts pilsonības iegūšana tiek saistīta ar lielāku drošības un stabilitātes sajūtu, jo mītnes valsts pilsonības iegūšana nodrošina tiesību un brīvību vienādošanu ar vietējiem mītnes valsts iedzīvotājiem un līdz ar to plašākas iespējas dažādās sabiedrības dzīves jomās. Vienlaikus emigrantu stāsti parāda, ka atteikšanās no Latvijas pilsonības nav viegla, jo saistīta ar piederības emocionālo dimensiju, kamēr piederība jaunajai mītnes valstij – vairāk ar instrumentālo dimensiju (Gustafson, 2005).

«Pēdējā dilemma, kad bija ļoti grūti, bija tad, kad man bija jāaiznes un jānodod Latvijas pase. Tas bija psiholoģiski mazliet grūti, pirmajā brīdī, kad es pieņēmu, ka es pieprasīšu [Anglijas] pilsonību un aizsūtīju pieteikumu. It kā es ļoti pārliecināti visu to darīju. Bet, kad bija jāiet nodot zvērests pilsonības iegūšanai, bija... sākās pārdomas. Varbūt tās visas pārdomas nebūtu, ja Latvijā atļautu dubultpilsonību. Protams, tas būtu... Tas nemaz nebūtu, jo, ja tu īstenībā esi šeit ilgi nodzīvojis, tad tu arī domā par kaut kādām garantijām un pārējo [...] Nu, es negribēju tādu situāciju, ka vienā dienā man

pasaka – paldies, vai jums vajag vīzu, vai jums jāatgriežas mājās.» (Sieviete, 39 gadi, 7 gadi Anglijā)

«Mēs esam rezidenti, tā kā mums visi ceļi šeit ir vaļā, ja nu vienīgi ir doma tā kā pasi ņemt Anglijas. Ja nu vienīgi, bet mēs skatīsimies... [...] ja, teiksim, tu maini darbu, ja grib tādas prestižākas vietas, kur strādāt, ja tu esi rezidents, tad ir visas durvis vaļā, ja tu neesi rezidents, tad uz tevi tā paskatās.» (Sieviete, 49 gadi, 5 gadi Anglijā)

Arī sociālo zinātņu profesore Hārvarda Universitātē Ja-semīna N. Soisala (*Yasemin Nuhoglu Soysal*) norāda, ka mūsdienu globālajā pasaulē piederība veidojas ap cilvēktiesībām un dažādām pilsoņa tiesībām (sk. Delanty, 2001). Tajā pašā laikā emigrantu stāsti un pieredze liecina, ka izvēle par labu jaunās mītnes valsts pilsonībai vai rezidenta statusam ir izvēle starp divām kvalitatīvi atšķirīgām lietām – emocijām un praktiskajiem apsvērumiem. No vienas puses, pastāv ilgas pēc dzimtenes, pēc cilvēkiem ar līdzīgu mentalitāti, pēc Latvijas dabas un mājvietas. No otras puses, izdarot izvēli par labu piederības institucionalizācijai jaunajā mītnes valstī, priekšroka tiek dota praktiskajiem apsvērumiem.

Kultūra un valoda

Piederības institucionalizācija nereti notiek, pateicoties dažādām kultūras nodarbēm, piemēram, koru dziedāšanai, tautas dejām un svētku svinēšanai. Arī emigrantu vidū ir manāma Latvijai raksturīgo kultūras nodarbjū praktizēšana, tomēr aizbraucēji to min salīdzinoši reti. Emigranti arī stāsta, ka atsaucība un iniciatīva iesaistīties šādās aktivitātēs ir salīdzinoši zema. Gan Lielbritānijā, gan Īrijā ir vairākas emigrantu apvienības, kuras rīko dažādus kultūras un izklaides pasākumus, piemēram, kora dziedāšanu, tautisko deju deju un teātra spēlēšanu. Tomēr nav skaidri nošķirams, vai vēlme dziedāt korī un dejot tautas dejas ir saistīta ar latviskās identitātes saglabāšanu vai vienkārši ar indivīda vēlmi dejot un dziedāt, vai indivīda vēlmi satikties un draudzēties ar citiem, īstenojot kopīgas intereses:

«Jā, mums ir latviešu biedrībā koris, tautas deju ansamblis *Jampadracis*, pašlaik dibinām teātri, pagaidām gan vēl tikai divi pretendenti ir pieteikušies... kā jau teicu, latviešiem ir grūti kaut ko kopā darīt, labāk savā aliņā noslēpties...» (Sieviete, 34 gadi, 7 gadi Īrijā)

«Arī ģīriem te viss uz vietas it kā notiek, ir unikālais nacionālais lepnums *Riverdance*, visādi koncerti un izstādes... [...] bet personīgi pietrūkst latviskais... Latvijā man tāda folklorā, tautas dziesma bija pie vienas vietas, bet šeit es esmu palikusi par latvieti... [...] man liekas, šeit esmu kļuvusi par latvieti, un man vajag uz Latviju atpakaļ.» (Sieviete, 34 gadi, 7 gadi Īrijā)

Arī emigrantu bērnu izglītības iespējas dzimtajā valodā ir veids, kā saglabāt piederību Latvijai uz latviešu valodas pamata. Gan Īrijā, gan Anglijā darbojas latviešu skolas, kurās vecāki pēc izvēles bērnus pāris reizes mēnesī var sūtīt uz nodarbībām, kurās tiek stiprinātas latviešu valodas prasmes, kā arī apgūtas zināšanas par Latvijas kultūru un tradīcijām.

Emigrantu stāsti liecina, ka ne visi vecāki ir ieguvuši informāciju par šādām iespējām, kā arī ne visi vecāki ir ieinteresēti izmantot iespēju sūtīt bērnu latviešu skolā emigrācijā.

«Ir [Londonā] krievu skolas, bet latviešu nav. [...] Irījā, jā, bet Anglijā nav. Kādreiz, ja mēs tā sarunājam, tad kādu diktātiņu parakstām, nu tā, lai īsti, īsti kaut ko tur... Un viņam ir vieglāk angļiski runāt nekā latviski. Es pati to nejutu, bet, kad bijām Latvijā, tad teica, ka viņam ir akcents.» (Sieviete, 48 gadi, 5 gadi Anglijā)

Nobeigums

Zinātniskajā literatūrā nacionālās identitātes saturs skaidrojumi ir dažādi. Pārskata ievada nodaļās jau minēts, ka pētnieki nodala dažādas nacionālās identitātes dimensijas: psiholoģisko, kultūras, etnisko, vēsturisko, teritoriālo, politisko, tiesisko un ekonomisko dimensiju (sk., piemēram, Smith, 1991, 15; Guibernau, 2007). Analizējot emigrāciju kā jaunu piederību veidošanās avotu, atklājās, ka identitātes veidošanā milzīga ietekme ir psiholoģiskajai jeb emocionālajai piederības sajūtai, no otras puses, indivīda izvēļu izdarīšanā ietekmīgāki tomēr ir pilsoniskie un ekonomiskie apstākļi, kuriem vienlaikus ir spēcīgas ietekmes arī uz emocionālo un psiholoģisko piederību. Nereti emocionālā piederība izpaužas arī kā negatīvas asociācijas ar Latviju, jo sociālekonomiskie ierobežojumi, kurus indivīds izjutis, dzīvojot Latvijā, radījuši aizvainojuma un pazemojuma sajūtu. Iespējas būt ekonomiski aktīvam līdzcilvēkam, iespējas nodrošināt un realizēt sevi, kā arī sajūta, ka nepieciešamības gadījumā ir pieejama valsts «gādīgā roka» un atbalsts, ir būtiski faktori, kas noteic dzīvesvietas izvēli kādā citā valstī. Londonas Ekonomikas un politisko zinātņu skolas profesori Niks Rouzs (*Nik Rose*) un Pīters Millers (*Peter Miller*) norāda, ka «identitātes transformācijas nevar aplūkot kultūras līmenī vai balstoties uz vēsturiskām idejām par es veidošanos. Identitātes ģenealoģijai

var piekļūt, uzlūkojot prakses, kas ietekmē cilvēku un viņa sevis vadīšanu konkrētās eksistences jomās, un ideju sistēmas, kuras ir šīs prakses pamatā un iekļaujas šajā praksē» (Rose, Miller, 2008, 174). Jaunā neolibērālā kārtība jeb tirgus ortodoksija, kas veidojusies Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, paredz, ka indivīds pats ir atbildīgs par sevi dažādās dzīves jomās, tajā skaitā darba tirgū, uzsverot indivīda darbīgumu, uzņēmējdarbības attīstības nepieciešamību un patērnieciskumu. Ievadā minēts, ka 1998. gadā notikušajā konferencē Rīgā par politikas nācības un etnopolitikas jautājumiem tikusi uzsvērtā *aktīva* un *atbildīga* pilsoņa nozīme un loma demokrātiskas valsts funkcionēšanā. Emigrantu stāsti tomēr atspoguļo, ka Latvijā esošie apstākļi ir ierobežojuši un nav atbalstījuši atbildīga indivīda veidošanos, turpretim emigrācija ir bijis veids, kā šo atbildīgumu par sevi indivīdam īstenot (Ķešāne, 2011).

Elementi, kas atklājas dihotomijās kā nozīmīgi jaunu piederību veidošanās apstākļi: sociālais taisnīgums/netaisnīgums, uzticēšanās/neuzticēšanās, iespējas/ierobežojumi būt patērētājam, valsts rūpes/rūpju trūkums par saviem iedzīvotājiem, drošība/nedrošība, praktiskums/emocionalitāte, dzimtene kā zeme vai valsts – parāda sociālo un ekonomisko dimensiju kā nozīmīgu valstiskās piederības komponentu, kas ir ļoti svarīgi Latvijas kā valsts un nācības attīstības kontekstā. Turpretim Latvijas publiskajā diskursā nereti iepretim labklājībai tieši vēsture, kultūra un valoda tiek uzsvērti kā nozīmīgākie nacionālo identitāti veidojošie elementi. Emigrantu stāsti spilgti parāda, ka tie ir nepietiekami, lai stiprinātu piederību Latvijas valstij tādā mērā, lai veicinātu emigrantos pārliecību par viņu atgriešanos Latvijā. Nacionālā identitāte bez spēcīgas sociālās, ekonomiskās un pilsoniskās dimensijas nebūs konkurētspējīga ar citām identitātēm, kuras pieejamas globalizētajā pasaulē un kuras noteic piederību un identitāšu mainīgumu. Ja es rīcībspēja netiek sistemātiski ierobežota, ja es dzīvo labklājībā, jūtas droši, stabili un ir vajadzīgs savā kopienā, tad viņš arī vēlas tai piederēt un veicināt šīs kopienas izaugsmi.

2.13.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Nacionālā identitāte bez spēcīgas sociālās, ekonomiskās un pilsoniskās dimensijas nav konkurētspējīga ar citām identitātēm, kuras pieejamas globalizētajā pasaulē un kuras noteic piederību un identitāšu mainīgumu. Ja cilvēks dzīvo labklājībā, jūtas droši, stabili un vajadzīgs savā kopienā, tad viņš arī vēlas tai piederēt un veicināt šīs kopienas izaugsmi.

Svarīgākie uzdevumi

Publiskajā telpā ir jāveido spēcīgs diskursus par emigrantu atgriešanās pozitīvo pieredzi, par iespējām veidot labklājības dzīves modeli šeit, Latvijā.

Nacionālās politikas līmenī ir jāattīsta konkurētspējīga izglītības sistēma, kas vienlaikus ir saskaņota ar valsts tautsaimniecības attīstības galvenajiem virzieniem, tādējādi stiprinot jauniešu motivāciju palikt dzīvot, mācīties un strādāt Latvijā.

Ekonomikas, labklājības un sociālās politikas veidotājiem un īstenotājiem jāievēro politiskās atbildības un tiesiskās palāvības principi, kas ir nozīmīgs priekšnosacījums, lai veidotu un atjaunotu iedzīvotāju uzticību politiskajai varai, sekmētu pilsonisko līdzdalību un stiprinātu valstisko piederību.

2.3. Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010*

Ievads

Vēsturiskajā perspektīvā desmit gadi ir īss brīdis. Tomēr 21. gadsimta pirmās desmitgades laikā Latvijas iedzīvotāju emigrācijas tendences ir mainījušās vairākkārt. Turklāt šīs izmaiņas skārušas gan emigrācijas cēloņus un intensitāti, gan galvenos izceļošanas virzienus, gan aizbraucēju profilu un viņu plānus.

Sākot ar 2005. gadu un it īpaši ar 2009. gadu, aizbraucēju skaits sasniedza tādu līmeni, kas nopietni apdraud Latvijas iedzīvotāju ataudzi, tautsaimniecības attīstību un sociālās apdrošināšanas sistēmas ilgtspēju. Tādējādi emigrācija (neskatoties uz dažiem pozitīviem blakusefektiem) ir kļuvusi par nopietnu šķērslī tautas attīstībai.

Šīs nodaļas sākumā īsi aprakstīta emigrācijas tendenču attīstība iekšējo un ārējo ekonomisko un institucionālo faktoru ietekmē, nodalot trīs posmus: (i) periods ārpus ES, uz kuru turpmāk atsauksimies kā 2000.–2003. g., lai gan tajā ietilpst arī 2004. g. pirmie 4 mēneši; (ii) ekonomiskās izaugsmes periods ES paspārnē, kurš sākās 2004. g. maijā un nosacīti noslēdzās ar 2008. g. 3. ceturksni; šo periodu turpmāk apzīmēsim kā 2004.–2008. g. (lai gan 2008. g. pēdējā ceturksnī Latvijā jau bija pilnā mērā jūtama krīze, identificējamās izmaiņas migrācijas procesos sākās ar 2009. gadu); (iii) ekonomiskās krīzes periods: 2009.–2010. g. Šis apraksts būs vairāk kvalitatīvs nekā kvantitatīvs, stāsta veidā, bet piesaistīts migrācijas ekonomiskajai teorijai un, kur nepieciešams, atsaucoties uz iepriekšējiem pētījumiem, kas veltīti migrācijas procesiem Latvijā un Eiropā. Tiks izvirzītas vairākas hipotēzes par migrācijas plūsmu raksturu katrā posmā.

Tālāk šīs hipotēzes pārbaudīsim migrācijas procesu un migrantu portreta kvantitatīvās analīzes gaitā, galvenokārt izmantojot valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija. LU SZF, 2010.» datus (turpmāk tekstā – «NI: VMR. 2010» aptauja). Aptaujas gaitā 2010. g. decembrī – 2011. g. janvārī tika apsekoti 1009 iedzīvotāji 18–74 gadu vecumā. Tiks izmantotas trīs aptaujas sadaļas: (i) par respondentu darba un dzīves pieredzi ārzemēs pēdējo 10 gadu laikā; (ii) par respondentu ģimenes locekļiem un tuvākajiem radniekiem, kas pēdējo 10 gadu laikā ir sākuši dzīvot ārzemēs un apsekojuma laikā joprojām dzīvoja ārzemēs (tika iegūta reprezentatīva

izlase, unikālo novērojumu skaits – 471); (iii) par respondentu vecumā līdz 65 gadiem aizbraukšanas plāniem.¹

Sniegsim arī reālistiskus aizbraucēju kopskaita novērtējumus (pa periodiem un mērķa valstu grupām). Šim nolūkam apkoposim ES, ESAO un atsevišķu Eiropas valstu oficiālo statistiku par iedzīvotāju sastāvu, migrācijas plūsmām un sociālās apdrošināšanas numuru piešķiršanu un kombinēsim to ar LR CSP datiem par migrācijas plūsmām uz valstīm ārpus ES un ESAO. Iegūtie rezultāti dramatiski atšķiras no CSP oficiālajiem datiem, pārsniedzot tos 6–7 reizes.

Pārbaudot izvirzītās hipotēzes, «NI: VMR. 2010» aptaujas rezultātus par emigrantiem un bijušajiem emigrantiem salīdzināsim ar Hazana un Philips (2010) rezultātiem, kuri balstās uz cita rakstura (2002.–2007. g. darbaspēka apsekojumu) datiem. Savukārt «NI: VMR. 2010» aptaujas atzinumus par emigrācijas plāniem papildināsim ar 2011. gada februārī notikušās emigrācijas jautājumiem veltītās «DnB NORD Latvijas barometra Nr. 35.» aptaujas (turpmāk tekstā – *DnB NORD aptauja*) datiem. Šīs aptaujas rezultāti tiks izmantoti, lai pārlicinātos par izdarīto secinājumu stabilitāti. Turklāt, kombinējot abu pētījumu datus, var iegūt padziļinātāku izpratni par emigrācijas procesu turpmāku attīstību Latvijā, jo «NI: VMR. 2010» aptauja sniedz informāciju par aizbraukšanas plānu konkrētību un ir attiecināma uz plāniem tuvākajā laikā, bet *DnB NORD* aptauja ļauj izprast iemeslus, kāpēc cilvēki plāno aizbraukt no Latvijas. Analīzes gaitā salīdzinājuma nolūkā izmantosim arī agrāk (2005.–2008. g.) veikto aptauju datus.

Migrācijas ekonomiskās teorijas pamatnostādnes

Saskaņā ar cilvēkkapitāla teorijas ietvaros izstrādāto migrācijas lēmumu modeli (Sjaastad, 1962; Borjas, 1987, 1999) indivīds (vai ģimene) pieņem/nepieņem lēmumu migrēt, salīdzinot sagaidāmos ieguvumus un izmaksas. Ieguvumi var būt saistīti ar labāku atalgojumu, zemāku bezdarba risku, labākiem darba un/vai dzīves apstākļiem, karjeras un personīgās izaugsmes iespējām, darba un ģimenes dzīves savienošanas iespējām, dāsnākiem sociālajiem pabalstiem u. c. Svarīgi, ka, vērtējot ar darbu saistītos ieguvumus (tādus kā augsta alga), ir jāņem vērā darba atrašanās un zaudēšanas varbūtības. Piemēram, ja mērķa valstī darba zaudēšanas gadījumā imigrantam atkārtoti jākāro darba atļauja vai nodarbinātības aizsardzības un/vai bezdarbnieku atbalsta

* Autors izsaka pateicību *DnB NORD* bankai un SKDS par «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35 (2011. g. februāris) datu masīvu, LR Labklājības ministrijai par ES struktūrfondu 2005.–2007. g. Nacionālās programmas «Darba tirgus pētījumi» ietvaros veikto aptauju datu masīviem un Mārcim Trapencieram par 2008. g. jūlijā SPI veiktās aptaujas datiem.

¹ Atzīmēsim, ka «NI: VMR.2010» aptaujas dati par migrācijas pieredzi pēdējo 10 gadu laikā ir īpaši vērtīgi, jo 2011. g. tautas skaitīšanas (TS) rezultāti diemžēl nevarēs pilnībā sniegt šādu informāciju – TS anketā bija iekļauts (visticamāk, nokopēts no 2000. g. TS) jautājums par dzīvošanu ārzemēs nevis pēdējo 10 gadu laikā, bet gan laikā kopš 1989. gada.

likumi uz imigrantiem neattiecas pilnā mērā, tas nozīmīgi samazina ilgtermiņa migrācijas pievilcību. Ieguvumi var būt saistīti ne tikai ar ekonomiska rakstura faktoriem, bet arī ar sociālo un kultūras vidi, bērnu izglītošanas iespējām, klimatu un visu, kas ietekmē dzīves kvalitāti.

Migrācijas plūsmu noteicošos faktoros bieži daļa divās grupās: izstumšanas (*push*) faktori ir saistīti ar negatīviem apstākļiem izcelsmes valstī, bet (ie)vilksanas (*pull*) faktori – ar pievilcīgiem apstākļiem ārzemēs (Lee, 1966). Viena un tā paša satura faktoram var būt abas lomas vienlaikus (piemēram, augsts bezdarbs Latvijā un zems bezdarbs Norvēģijā) vai atkarībā no apstākļiem (darba samaksa ir pievilksanas faktors speciālistiem, kas Latvijā pelna Ls 600 mēnesī, bet ārzemēs var nopelnīt 3–5 reizes vairāk, un izstumšanas faktors tiem, kas ar savu algu te nevar pabarot ģimeni).

Savukārt ar migrāciju saistītās izmaksas var iedalīt vairākās kategorijās: (i) informācijas iegūšanas un darba meklēšanas izmaksas (gan finansiālās, gan laika un pūliņu ziņā); (ii) tiešās pārvietošanās izmaksas; (iii) psiholoģiskās izmaksas, kurus rada nostalgija, šķiršanās no draugiem un radniekiem, adaptācija jaunai videi un nenoteiktība.

Aprakstītais migrācijas modelis palīdz ne tikai izskaidrot individuālu lēmumus, bet arī saprast, pēc kādām pazīmēm notiek migrantu pašatlase, citiem vārdiem, kādām individuālu grupām konkrētajā situācijā ir lielāka tieksme migrēt. Paskaidrosim šo domu ar vienu piemēru, salīdzinot cilvēkus pēc ģimenes statusa. Vienādos pārējos apstākļos cilvēkam, kurš dzīvo viens, migrācijas psiholoģiskās izmaksas būs zemākas nekā tam, kurš dzīvo ar laulāto (un/vai bērniem), bet plāno sākumā emigrēt viens pats. Savukārt emigrācija uzreiz ar visu ģimeni ir saistīta ar lielākām tiešajām un adaptācijas izmaksām. Turklāt, ja partnerim ir labs darbs dzimtajā valstī un ierobežotas iespējas atrast labu darbu ārzemēs, sagaidāmie ģimenes ieguvumi varētu būt daudz mazāki nekā migrējot tikai vienam no partneriem. Tāpēc standarta apstākļos modelis prognozē, ka vientuļi cilvēki ir vairāk tendēti migrēt. No otras puses, ja ekonomiskās krīzes laikā daudzas ģimenes ar bērniem īpaši smagi cieš no ienākumu krituma, tad šīs ģimenes būs gatavas samierināties ar psiholoģiskām izmaksām un, iespējams, demonstrēs lielāku tieksmi migrēt nekā vientuļie cilvēki.

Emigrācija pirms ES paplašināšanas: indivīdu apņēmība

2000.–2003. g. periodā bezdarbs Latvijā bija diezgan augstā līmenī (virs 10% pēc Darbaspēka apsekojuma datiem), algu līmenis bija ļoti zems: vidējā alga sabiedriskajā sektorā pēc pirktspējas paritātes bija daudz zemāka nekā mazkvalificēta strādnieka alga Anglijā, Vācijā vai Ziemeļvalstīs.² Daudzi Latvijas iedzīvotāji nebija apmierināti ar savu materiālo stāvokli un domāja par pastāvīgu vai īslaicīgu emigrāciju kā par savu problēmu risinājumu. Pēc 2000. gadā veiktās aptaujas rezultātiem, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū 8% latviešu un 25% nelatviešu noteikti griebtu uz dažiem gadiem aizbraukt pastrādāt ārzemēs, t. sk. 4% latviešu un 9% nelatviešu atzīst, ka ir gatavi pastāvīgai

² Hazans (2003, A4.1–A4.4. tabula) piedāvā detalizētu algu salīdzinājumu.

emigrācijai (Rose, 2000, 34–35; sk. arī Hazans, 2003, 3.3. tabula). Lielāku nelatviešu tieksmi emigrēt var izskaidrot ar viņu salīdzinoši sliktāku situāciju darba tirgū šajā periodā (Hazans, 2010, 2011), kā arī ar salīdzinoši vājāk izteiktu piederības sajūtu Latvijai (sk. Pārskata 1.2. nodaļu). No šiem datiem izriet, ka 2000. gadā kopumā ap 15% ekonomiski aktīvo Latvijas iedzīvotāju bija orientēti uz emigrāciju, puse no tiem – uz pastāvīgu dzīvi ārzemēs. Pēc tās pašas aptaujas rezultātiem, vairāk nekā 25% pieļāva iespēju emigrēt. Tātad emigrācijas potenciāls jau šajā laikā bija diezgan liels.

Tomēr faktiski emigrācijas līmenis bija daudz zemāks.³ Emigrācijas potenciālu ierobežoja ne tikai cerības uz labāku dzīvi tepat Latvijā (2000.–2003. g. bezdarbs lēni, bet stabili samazinājās un algas auga straujāk nekā cenas), bet arī ekonomiskajai migrācijai nelabvēlīga institucionālā vide un ļoti augstas izmaksas. Lai strādātu ārvalstīs, bija jākārtog gan uzturēšanās, gan darba atļauja, vai arī nācās uzņemt risku uzturēties un/vai strādāt nelegāli. Latvijas nepilsoņiem papildu šķērslis bija nepieciešamība kārtot vīzas iebraukšanai gandrīz visās ES valstīs. Meklēt darbu ārzemēs bija daudz grūtāk un dārgāk nekā tagad. Telefona zvani uz ārzemēm bija ļoti dārgi (un – ticiet vai nē – cilvēkiem bija jāiztiek bez skaipa...). Internets bija lēns, dārgs un ne visur pieejams. Turklāt informācija par vakancēm ārzemēs, kā arī būtiska konteksta informācija (uzturēšanas atļaujas, darba attiecību tiesiskais aspekts u. tml.) nebija pieejama tik ērtā, apkopotā un pat iztulkotā veidā kā tagad.⁴ Arī lētās aviobiļetes nebija tik izplatītas. Privātu darbā iekārtošanas firmu pakalpojumi bija dārgi, un ne vienmēr uz tiem varēja droši paļauties. Par to liecina arī 2003. gadā veiktās «Delfi» portāla lietotāju aptaujas rezultāti: no 2,1 tūkst. respondentu, kuri izteica gatavību pēc Latvijas iestāšanās ES izmantot darbaspēka brīvās kustības priekšrocības un doties strādāt kādā no ES valstīm, 89% bija gatavi braukt tikai ar noslēgtu darba līgumu, turklāt tikai 20% uzskatīja par pietiekamu līgumu ar licencētu Latvijas darbā iekārtošanas firmu (Hazans, 2003, A2.12, A2.13 tabula).

Tātad var teikt, ka pirms ES paplašināšanas ekonomiskajai emigrācijai *de facto* pastāvēja diezgan augsts cenzs (sliekšnis) attiecībā uz personas iniciatīvu un gatavību uzņemt risku. Šādā situācijā relatīvi zemākas izmaksas darba meklēšanai ārzemēs bija cilvēkiem ar profesionāliem vai vismaz privātiem kontaktiem mērķa valstīs, labām svešvalodu zināšanām, iespējām personīgos nolūkos izmantot internetu darba vietā, labām informācijas meklēšanas un apstrādāšanas prasmēm. Personām ar augstāko izglītību šīs pazīmes caurmērā piemīt biežāk nekā citiem.

Attiecībā uz migrācijas virzieniem no teorijas viedokļa var sagaidīt, ka daļa emigrantu izvēlēsies zemo adaptācijas izmaksu stratēģiju, orientējoties uz valstīm, kur mitinājās daudzu Latvijas iedzīvotāju radnieki vai draugi no iepriekšējiem emigrācijas un imigrācijas viļņiem: ASV,

³ Kā parādīts tālāk, 2010. g. beigās ārzemēs dzīvoja 30 līdz 50 tūkst. cilvēku, kas atstāja Latviju 2000.–2003. g. Savukārt 2003. g. 6,6% «Delfi» portāla lietotāju (Hazans, 2003) strādāja ārzemēs pie ārvalstu darba devēja. Ņemot vērā, ka kopējais «Delfi» lietotāju skaits bija vērtējams starp 192 un 388 tūkst. cilvēku (Hazans, 2003, 3.2. tabulas piezīmes), tas atbilst 12 līdz 26 tūkst. darba emigrantu.

⁴ Sk. EURES – *The European Job Mobility Portal*, pieejams: <http://ec.europa.eu/eures/>

Kanādu, Zviedriju un Vāciju, kā arī Krieviju, Ukrainu un Baltkrieviju. Savukārt citi (ar augstāku iniciatīvu) izvēlējās relatīvi jaunus migrācijas virzienus – galvenokārt Angliju un Īriju (jo angļu valodas zināšanas Latvijā ir vairāk izplatītas nekā citu ES valodu prasmes), bet arī citas vecās Eiropas valstis.

Rezumējot var izteikt šādas hipotēzes:

(H1) 2000.–2003. g. ekonomisko emigrantu vidū

(a) augsti izglītoto indivīdu īpatsvars bija lielāks nekā Latvijas iedzīvotāju vidū;

(b) nelatviešu īpatsvars bija lielāks nekā Latvijas iedzīvotāju vidū.

Turklāt

(c) ekonomiskās emigrācijas plūsmu virzieni bija visai diversificēti.

Emigrācija ES paspārnē (pirms krīzes): institucionālie un tirgus faktori

Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. g. maijā un līdz ekonomiskās krīzes sākumam 2008. g. beigās migrācijas procesus noteica galvenokārt divi faktori: (i) Eiropas kopienas darbaspēka brīvās kustības principu pakāpeniska realizācija; (ii) ekonomiskā izaugsme.

Ekonomiskā izaugsme vecajā Eiropā radīja pieprasījumu pēc jauniem darbiniekiem, tādējādi palielinot potenciālo darba emigrantu sagaidāmos ieguvumus un stimulējot migrāciju. Savukārt Latvijas straujās ekonomiskās izaugsmes rezultātā bezdarbs pakāpeniski pazeminājās un reālā darba samaksa pieauga, reducējot sagaidāmos ieguvumus no emigrācijas, tādējādi *ar laiku* mazinot motivāciju emigrēt un stimulējot neseno emigrantu atgriešanos. Par emigrācijas atgriezenisko ietekmi uz Latvijas darba tirgu un tautsaimniecību 2004.–2007. g. sk. Hazans un Philips (2010, 7. nodaļa).

No otras puses, darbaspēka brīvās kustības ieviešana tieši vai netieši reducēja visus migrācijas izmaksu veidus, tādējādi stimulējot emigrāciju. Atšķirībā no salīdzinoši lēnajām izmaiņām Latvijas darba tirgū, šis efekts iedarbojās ļoti ātri. Jau kopš 01.05.2004. savus darba tirgus atvēra Īrija, Lielbritānija un Zviedrija, kur Latvijas un citu jauno dalībvalstu pilsoņi kļuva par līdztiesīgiem darba tirgus dalībniekiem.⁵ Tas mazināja migrantu psiholoģiskās un adaptācijas izmaksas, kā arī neveiksmīgās darba migrācijas risku. Vienlaikus Latvijā (un citur Eiropā) sāka darboties Eiropas mobilitātes portāls un Eiropas valstu nodarbinātības tīkla (EURES) konsultanti, kuri 2004.–2005. g. (kopā) sniedza ap 10 tūkstošus konsultāciju, bet 2006.–2007. g. – vairāk nekā 12 tūkstošus. Tas būtiski pazemināja potenciālo emigrantu informācijas iegūšanas un darba meklēšanas izmaksas.

Mobilitātei labvēlīgas institucionālās izmaiņas palielināja pieprasījumu pēc starptautiskajiem pārvadājumiem un telekomunikāciju pakalpojumiem, rezultātā Eiropā, t. sk. Latvijā, būtiski paplašinājās lēto pasažieru un kravu pārvadājumu segments, pazeminājās starptautisko tālsarunu

⁵ Anglijā un Īrijā jauno dalībvalstu pilsoņiem ir jāreģistrējas, lai iegūtu uzturēšanās un darba atļauju, bet, ja dokumenti ir kārtībā, atļaujas ir garantētas bez īpašiem priekšnosacījumiem (Brucker et al., 2009, 2.1. tabula).

tarifi, uzlabojās interneta pieejamība. Tas, savukārt, atkal pazemināja gan darba meklēšanas izmaksas, gan migrācijas tiešās izmaksas. Kā vēl vienu darbaspēka brīvās kustības blakusefektu var minēt Īrijā, Anglijā, Zviedrijā, Vācijā un citur Eiropā izveidojušās Latvijas valsts piederīgo diasporas un uz emigrantiem orientētus medijus latviešu un krievu valodā (sk. SKDS, 2006; Hazans un Philips, 2010, 10. nodaļa). Arī tas reducēja ar emigrāciju saistītos riskus, informācijas un darba meklēšanas, kā arī psiholoģiskās izmaksas. Laika gaitā emigrācijas izmaksas un riski turpināja samazināties vairāku faktoru ietekmē. Pirmkārt, pašas emigrācijas (kā arī reemigrācijas) rezultātā arvien vairāk informācijas par darbu ārzemēs varēja iegūt no radniekiem, draugiem un paziņām (t. s. *sociālo tīklu efekts*). Otrkārt, 2006. gada vidū savus darba tirgus atvēra Somija, Grieķija, Itālija, Portugāle un Spānija, daļēji arī Norvēģija, 2007. gadā tām sekoja Nīderlande un Luksemburga (sk. Brucker et al., 2009, 2.1. tabula).

Rezultātā attiecībā uz potenciālo emigrantu apņēmību un gatavību uzņemties risku sliekšnis vairs nebija tik augsts kā pirms ES paplašināšanas. Tāpēc 2004.–2008. g. darba *emigrantu pašatļases procesā priekšplānā izvirzījās nevis personas īpašības, bet potenciālie ieguvumi, un tie caurmērā bija lielāki cilvēkiem ar vidējo vai zemāku izglītību*. Tiesa, 2005. g. Latvijā algotie darbinieki ar augstāko izglītību pelnīja (vienādos pārējos apstākļos) par 54% vairāk nekā strādājošie ar vidējo izglītību un par 76% vairāk nekā tie, kam ir tikai pamatzglītība (Hazans, 2007, 18. lpp. un 2.1. attēls). Savukārt ārzemēs 2004.–2007. g. 40–50% Latvijas viesstrādnieku ar augstāko izglītību strādāja darbos, kur augstākā izglītība nav nepieciešama (sk. Hazans un Philips, 2010, 7. attēls), un nevarēja nopelnīt daudz vairāk nekā citi viesstrādnieki no Latvijas.⁶

Izmainījās arī etniskā faktora un pilsonības ietekme uz migrācijas plūsmām. Pirmkārt, stipra ekonomiskās izaugsme, emigrācijas radīts darba roku trūkums (sk., piemēram, Hazans un Philips, 2010, 7. nodaļa un 12. attēls) un latviešu valodas zināšanu uzlabojums (Hazans, 2010, 3. attēls) pozitīvi ietekmēja minoritāšu pozīciju darba tirgū: nelatviešu ekonomiskās aktivitātes un nodarbinātības līmeņi auga straujāk nekā atbilstošie latviešu rādītāji, etniskajai plīksai nodarbinātībā aizvien samazinoties (tā pilnīgi izzuda 2007. gadā, sk. Hazans, 2010, 2011). Otrkārt, nozīmīgai nelatviešu daļai – nepilsoņiem – brīvās darbaspēka kustības priekšrocības nebija pieejamas.⁷

Rezumējot var teikt, ka *teorētiskie apsvērumi* liek domāt, ka:

(H2) 2004.–2008. g. salīdzinājumā ar periodu pirms ES paplašināšanas

(a) darbaspēka brīvās kustības ieviešanas, migrācijas izmaksu samazināšanas un sociālo tīklu efekta ietekmē ekonomiskās emigrācijas līmenis ir būtiski pieaudzis;

⁶ Brucker et al. (2009, 6.7. un 6.8. tabula) parāda, ka 2004.–2007. g. Anglijā pēc ES paplašināšanas iebraukušiem imigrantiem no jaunajām dalībvalstīm izglītība algas ir ietekmējusi ļoti vāji: 2% par izglītības gadu, un 82% šīs grupas pārstāvju ar augstāko izglītību strādāja vidējas vai zemas kvalifikācijas darbos.

⁷ Netieši – caur laulātajiem–pilsoņiem un sociālajiem tīkliem – arī nepilsoņiem pavērās jaunas iespējas, bet relatīvi (salīdzinājumā ar pilsoņiem) viņu pozīcija pasliktinājās.

- (b) migrācijas plūsmas lielā mērā pārorientējās uz Angliju, Īriju un Zviedriju;
- (c) augsti izglītoto indivīdu īpatsvars emigrantu vidū samazinājās un kļuva mazāks nekā Latvijas iedzīvotāju vidū;
- (d) nelatviešu (it īpaši Latvijas nepilsoņu) īpatsvars emigrantu vidū samazinājās.

Turklāt

- (e) Latvijas ekonomiskās izaugsmes ietekmē perioda otrajā pusē emigrācijas intensitāte samazinājās.

Atzīmēsim, ka empīriski tēzes (a), (b) un (e) tika apstiprinātas iepriekšējos pētījumos (Hazans, 2009; Hazans un Philips, 2010; Brucker et al., 2009) un tagad ir labi zināmas. Tēzes (c) un (d) tika agrāk apstiprinātas, izmantojot Latvijas Darbaspēka apsekojuma datus, attiecībā uz viesstrādniekiem, kuri strādāja ārzemēs, bet joprojām tika uzskatīti par mājsaimniecības locekļiem Latvijā (sk. Hazans, 2009, 14, 20; Hazans un Philips, 2010, 3. un 11. attēls); šeit mēs to pamatosim pilnīgāk. Vēl viens svarīgs šī posma emigrācijas aspekts (kuru nevarēja prognozēt, izejot tikai no teorētiskiem apsvērumiem) ir tās jauktā daba: lielā mērā īstermiņa un/vai cikliskais migrācijas raksturs (sk. Krišjāne u. c., 2007, 57, 61, 76–77, 87; European Commission, 2008, 121; Hazans un Philips, 2010, 6. nodaļa, 9. un 10. attēls) kombinējās ar nemitīgi augošām Latvijas diasporām ārzemēs. Tā, pēc Fic et al. (2011, 3.1. tabula) apkopota Eurostat iedzīvotāju statistika, Latvijas pilsoņu skaits ES-15 valstīs starp 2000. g. un 2009. g. beigām pieauga no 14 līdz 80 tūkstošiem (vēlāk sniegsim pilnīgākus datus).

Prom no krīzes (2009–2010): bezdarbs un zaudētās cerības

Ekonomiskā krīze, kas sākās 2008. g. beigās, īsā laikā atstāja bez darba ļoti daudz Latvijas iedzīvotāju. 2008. g. 2. ceturksnī darbu meklēja tikai nedaudz virs 6% abu dzimumu ekonomiski aktīvo iedzīvotāju, bet pēc gada šis līmenis vīriešu vidū bija vairāk nekā trīskāršojies, bet sievietes vidū – vairāk nekā dubultojies. Savukārt 2009. g. beigās darba meklētāju īpatsvars jau sasniedza 25% vīriešiem un 16% sievietēm.⁸ Tikai viens no trīs darba meklētājiem saņēma bezdarbnieka pabalstu ar perspektīvu, ka pēc sešiem mēnešiem pabalsta apmērs personām ar stāžu līdz 20 gadiem (kāds ir vairākumam potenciālo emigrantu) kritīsies līdz 40 latiem mēnesī. Savukārt tie, kam darbs saglabājās, piedzīvoja algu samazināšanu, parasti 25–30% apmērā. Ne mazāk sāpīgs bija psiholoģiskais šoks: liela daļa aktīvā vecuma cilvēku (ieskaitot tos, kam izdevās saglabāt darbu), kuri agrāk bija pārliecināti par veiksmīgu nākotnes karjeru un dzīvi Latvijā, par to vairs nevarēja būt tik droši.

Lai apsvērtu dažādu iedzīvotāju grupu tieksmi emigrēt krīzes apstākļos, apskatīsim nodarbinātības un bezdarba līmeņa atšķirības atkarībā no izglītības, tautības un pilsonības (sk. 2.14. logu) pirms krīzes un krīzes laikā. Redzams, ka bezdarbs ir īpaši stiprs izstumšanas faktors attiecībā uz iedzīvotājiem bez augstākās izglītības (un vēl stiprāks pret tiem, kam nav arī vidējās izglītības), kā arī attiecībā uz nelatviešiem bez LR pilsonības.

⁸ CSP Darbaspēka apsekojuma dati, 2009/Q4 un 2010/Q1 vidējie.

2.14.
logs

Darbības vecuma iedzīvotāju nodarbinātības un bezdarba līmenis 2008.–2010. g. izglītības, tautības un pilsonības dalījumā, %

		Izglītība (iedzīvotāji 15–64 gadu vecumā)			Tautība un pilsonība (iedzīvotāji 18–64 gadu vecumā)		
		Augstākā	Vidējā	Zem vidējās	Latvieši	Nelatvieši (LR pilsoņi)	Nelatvieši bez LR pilsonības
Nodarbinātība ^a	2008 ^c	86,9	74,5	37,1	74,2	71,3	70,7
	2009 ^c	82,3	64,6	29,4	66,8	63,2	58,4
	2010 ^c	80,6	61,5	28,4			
	2010/12–2011/02 ^d				64,4	65,5	52,8
Bezdarbs ^b	2008 ^c	4,2	7,7	14,6	6,4	8,7	11,3
	2009 ^c	8,4	18,7	31,4	15,1	18,1	23,6
	2010 ^c	10,5	20,4	32,3			
	2010/12–2011/02 ^d				19,2	20,5	32,5

Piezīmes.

^a Nodarbinātības līmenis ir definēts kā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars visu iedzīvotāju vidū (noteiktajā vecuma grupā).

^b Bezdarba līmenis ir definēts kā darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū (noteiktajā vecuma grupā).

^c Darbaspēka apsekojuma rezultāti.

^d «NI: VMR. 2010» aptaujas un DnB NORD Latvijas Barometra Nr. 35 aptaujas vidējie rezultāti.

Avots: ^c – Eurostat; ^d – aprēķini ar aptauju datiem.

Lai gan krīze skāra arī Rietumeiropu, atrast tur darbu joprojām varēja (neapšaubāmi, grūtāk nekā iepriekš, un tas palielina diasporu neformālo sociālo tīklu lomu). Norvēģijā, Nīderlandē un Austrijā bezdarba līmenis bija ļoti zems (3–4%), bet Lielbritānijā, Vācijā, Zviedrijā, Dānijā, Somijā – mērens: ap 8% (European Commission, 2010, 24. tabula). Darba vakanču relatīvais līmenis minētajās valstīs 2009.–2010. g. 5–8 reizes pārsniedza Latvijā novēroto (European Commission, 2010, 6. tabula). Savukārt vidējā nominālā darba samaksa vecajā Eiropā turpināja augt, un reālā darba samaksa nesaruka (European Commission, 2011, I.1.8., III.A3.5. grafiks). Tāpēc salīdzinājumā ar pirmskrīzes periodu sagaidāmie ieguvumi no emigrācijas nodarbinātības un darba samaksas ziņā ir pieauguši. Vēl svarīgāks, iespējams, ir kļuvis sociālās aizsardzības aspekts, kuram veiksmīgie cilvēki agrāk nepievērsa uzmanību. Atšķirībā no Lielbritānijas, Īrijas, Ziemeļvalstīm, Vācijas un Nīderlandes, kur strādniekam ar pietiekamu stāžu, kas pelnījis 67–100% no vidējās algas, arī ilgstoša bezdarba gadījumā sociālie pabalsti nodrošina ap 70% no iepriekšējiem neto ienākumiem, Latvijā jau pēc 9 mēnešiem bezdarba (bet cilvēkiem vecumā līdz 35 gadiem un citiem ar darba stāžu līdz 20 gadiem – jau pēc 6 mēnešiem), pat ņemot vērā ar sociālo palīdzību un mājokļa pabalstu, ja tie pienākas, ienākumu aizvietošanas līmenis ir tikai ap 40% (European Commission, 2011, II.2.4. grafiks). Turklāt uz katru bērnu (vismaz līdz 16 gadiem) vecajā Eiropā maksā pabalstus, kas ir par kārtu lielāki nekā Latvijā – LVL 8 mēnesī (piemēram, Īrijā – 140 eiro mēnesī, bet Lielbritānijā 20,3 mārciņas nedēļā par pirmo bērnu un 13,4 mārciņas – par katru nākamā⁹).

Visu šo faktoru ietekmē par emigrāciju sāka domāt arī tie, kas agrāk šādu iespēju nebija apsvēruši: no vienas puses, pēc dabas ne īpaši mobilie cilvēki, kuriem vienkārši nebija citas izejas,¹⁰ no otras puses – cilvēki, kurus neapmierināja Latvijā notiekošais un viņu perspektīvas Latvijā. Otrajā grupā var sagaidīt lielāku augstskolu beidzēju īpatsvaru, jo tiem ir vairāk raksturīgs ilgtermiņa redzējums. Teorētiski nevar skaidri prognozēt, kā mainīsies tieksme emigrēt cilvēkiem ar pamata vai zemāku izglītību. No vienas puses, tieši šīs grupas pārstāvji visvairāk cieš no krīzes izraisītā bezdarba (sk. 2.14. logu), bet, no otras puses – krīzes apstākļos viņi ir mazāk konkurētspējīgi ārzemēs nekā cilvēki ar vidējo izglītību (t. sk. vāju svešvalodu prasmju dēļ).

Divu iemeslu dēļ abās grupās var sagaidīt neproporcionāli lielu nelatviešu pārstāvniecību. Pirmkārt, nelatviešu vidū darbu zaudēja procentuāli vairāk darbinieku (Hazans, 2010, 1. tabula), rezultātā atkal parādījās nozīmīga etniskā nodarbinātības plaisa, īpaši liela augsti izglītoto indivīdu vidū (Hazans, 2010, 6. un 7. attēls). Otrkārt, 2009. gada jūlijā, neievērojot darba devēju organizāciju

⁹ Sk. http://www.citizensinformation.ie/en/social_welfare/social_welfare_payments/; <http://www.hmrc.gov.uk/childbenefit/>. Dati attiecas uz 2011. gadu.

¹⁰ Kā rakstīja kāds komentētājs internetā: «Ļoti daudziem strādāšana ārzemēs ir vienīgā izdzīvošanas iespēja – nopelnīt naudu banku parādiem, izskolot bērnus, materiāli palīdzēt saviem vecākiem, kuriem mūsu valdība neparedz kaut cik pieklājīgas pensijas,» sk. Delfi Aculiecinieks (2010: To>>Esmu, 30.11.2010).

iebildumus, tika pieņemti jauni MK noteikumi, kas būtiski paplašināja to darbinieku loku (gan sabiedriskajā, gan privātajā sektorā), kuriem jāapliecina savas latviešu valodas zināšanas vidējā vai augstākā līmenī. Tā kā iepriekšējos noteikumus vairākums uztvēra kā adekvātus vai atsevišķos gadījumos pat pārāk stingrus (Hazans, 2010, 151–153), nelatviešu vidū tas tika uztverts kā solis, kas vērsts uz minoritāšu darbinieku izstumšanu un plašākā kontekstā kā signāls par valodas politikas un vispār etnopolitikas radikalizāciju. Tāds signāls, neapšaubāmi, darbojas kā papildu izstumšanas faktors, kas pastiprina nelatviešu tieksmi emigrēt. Ņemot vērā, ka nepilsoņi joprojām nevar pilnā mērā izmantot darbaspēka brīvās kustības priekšrocības ES, var sagaidīt, ka visvairāk tieksme emigrēt palielināsies starp nelatviešiem ar LR pilsonību.

Rezumējot var teikt, ka 2009. g. sākumā bija pamats prognozēt (ko autors arī izdarīja, sk. Hazans, 2009) gan emigrācijas intensifikāciju, gan izmaiņas emigrantu motivācijā un struktūrā:

- (H3) 2009.–2010. g. salīdzinājumā ar pirmskrīzes periodu
- emigrācija kopumā intensificējās;
 - migrantu plūsmas tālāk diversificējās, samazinoties krīzes smagi skartās Īrijas īpatsvaram un pieaugot citu (t. sk. ārpus ES) valstu īpatsvaram;
 - emigrantu motivācijā pieauga izstumšanas faktoru (gan darba zaudēšanas un ienākumu krituma, gan perspektīvas un cerību zaudēšanas un Latvijas attīstības nenoteiktības) loma, savukārt ievilkšanas faktoru vidū pieauga mērķa valsts sociālās aizsardzības sistēmas loma;
 - emigranti ir vairāk orientēti uz ilgtermiņa vai pastāvīgu emigrāciju un biežāk izbrauc veselām ģimenēm;
 - augsti izglītoto indivīdu proporcija emigrantu vidū nozīmīgi pieauga un pārsniedza atbilstošo proporciju Latvijas iedzīvotāju vidū;
 - pieauga uz pašnodarbinātību vai savu biznesu orientēto emigrantu īpatsvars;
 - pieauga nelatviešu (it īpaši LR pilsoņu) īpatsvars emigrantu un potenciālo emigrantu vidū.

Dažas no šīm hipotēzēm atbalsta EURES konsultantu novērojumi, kurus veiksmīgi apkopojusi ilggadēja EURES menedžere Latvijā (sk. 2.15. logu) (Ribakova, 2009).

Cik cilvēku ir pametuši Latviju desmit gadu laikā?

Vēl 2011. g. aprīlī oficiālā Latvijas statistika apgalvoja, ka 2000.–2010. g. migrācijas negatīvais saldo ir bijis tikai 33 tūkst. cilvēku (sk. LR CSP, 2011a), kas ir acimredzami ļoti tālu no realitātes. Lai iegūtu reālistisku atbildi, tika apkopota Eurostat, ESAO (OECD) un atsevišķu Eiropas valstu statistika par iedzīvotāju sastāvu pēc pilsonības un pēc izcelsmes valsts, kā arī par starpvalstu migrācijas plūsmām (gadījumos, kad 2010. g. dati nebija pieejami, tika izmantota ekstrapolācija) un par sociālās apdrošināšanas numuru (turpmāk SAN) piešķiršanu Lielbritānijā un Īrijā. Kombinējot iegūtos datus ar LR CSP datiem par migrācijas plūsmām uz valstīm ārpus ES un ESAO, tika

Iegūti divi labi dokumentēti novērtējumi Latvijas iedzīvotāju neto aizplūdei 2000.–2010. g. (respektīvi, 141 un 169 tūkst. cilvēku) un sadalījumā pa apakšperiodiem: 24–31 tūkst. cilvēku 2000.–2003. g., 68 tūkst. cilvēku 2004.–2008. g. un 48–70 tūkst. cilvēku 2009.–2010. g. (sk. 2.16. logu). Datu ierobežojumu dēļ abos šajos novērtējumos tikai daļēji ņemti vērā aizbraucēji, kuri bija Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji bez LR pilsonības vai dzimuši ārpus Latvijas; nav iekļauti arī tie, kas neuzturas mērķa valstī pietiekami ilgi (vismaz 6 mēnešus). Pirmais (minimālais) novērtējums ES un ESAO valstīs pārsvarā balstās tikai uz datiem par Latvijas pilsoņu vai Latvijā dzimušo skaita pieaugumu šo valstu pastāvīgo iedzīvotāju vidū (nevis uz migrācijas plūsmām); Lielbritānijas gadījumā šie dati ir pieejami tikai kā novērtējumi no šīs valsts Darbaspēka apsekojuma, un tie tika koriģēti (ticamības intervālu ietvaros), ņemot vērā SAN piešķiršanas dinamiku.

Otrajā (vidējā) novērtējumā izmantoti ES un ESAO valstu dati par Latvijas dzimušo (vai LR pilsoņu) migrācijas plūsmām, bet ar vairākām korekcijām. Pirmkārt, Lielbritānijas un Īrijas gadījumā imigrācijas dati tika aizvietoti ar SAN piešķiršanas datiem. Otrkārt, periodam no 2004.–2008. g., pamatojoties uz Hazana un Philips (2010) rezultātiem, ir pieņemts, ka reemigrācijas plūsma uz Latviju veidoja 40% no šī perioda imigrācijas plūsmas. Tas darīts tāpēc, ka šajā periodā ļoti daudz aizbraucēju atgriezās Latvijā, bet tikai neliela daļa no viņiem ir iekļauta partnervalstu emigrācijas datos (ir labi zināms, ka emigrācijas statistika ir mazāk precīza nekā imigrācijas statistika). Treškārt, 2000.–2003. g. un 2004.–2008. g. iegūtais neto emigrācijas novērtējums tika palielināts par 10%, lai kompensētu nepilsoņu un ārpus Latvijas dzimušo nepilnu atspoguļošanu datos, kā arī neregistrēto migrāciju. Savukārt 2009.–2010. g. atgriešanās process nebija tik intensīvs, tāpēc tika izmantota nekoriģēta partnervalstu sniegtā statistika. No otras puses, arī 10% neto aizplūdes palielinājums netika izmantots.

Rezumējot var teikt, ka abi novērtējumi (minimālais un vidējais) ir labi dokumentēti un visai piesardzīgi. Vidējo vērtību no tiem mēs uzskatām par tuvāku realitātei (169 tūkst. emigrantu). Katram periodam ir iegūti arī atbilstoši novērtējumi sadalījumā pa galvenajiem migrācijas virzieniem (sk. 2.20. logu). Savukārt vidēji augsts eksperta

novērtējums (200 tūkst. aizbraucēju, t. sk. 80 tūkst. 2009.–2010. g. laikā) koriģē vidējo vērtību uz augšu, pieļaujot, ka partnervalstu statistikā neiekļauto Latvijas emigrantu skaits būtiski pārsniedz tos 10%, kas vidējā novērtējumā tika pieskaitīti 2000.–2008. g. datiem, kā arī veicot ne tik piesardzīgu ekstrapolāciju trūkstošo 2010. g. datu gadījumā. Šo novērtējumu, kas vairāk nekā 6 reizes pārsniedz LR CSP (2011a) oficiālos datus, uzskatām par visticamāko. Visbeidzot, augsts eksperta novērtējums (kopējā neto aizplūdē 250 tūkst. cilvēku) izriet no tā, ka 2011. g. tautas skaitīšanas gaitā tika iegūti dati tikai «par vairāk nekā 1,9 miljoniem personu» (LR CSP, 2011b), kas ir par aptuveni 300 tūkstošiem mazāk nekā CSP publiskotie dati par Latvijas iedzīvotāju skaitu (2,216 miljoni 01.07.2011., sk. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaji-galvenie-raditaji-30260.html>).

Emigrantu portrets un tā izmaiņas laika gaitā

2.16. logā ir parādīts ārzemēs dzīvojošo un pēdējās desmitgadēs pieaugušo emigrantu statistiskais portrets 2010. g. beigās sadalījumā pēc aizbraukšanas perioda. Portrets balstās uz datiem par «NI: VMR. 2010» aptaujas respondentu ģimenes locekļiem un tuvākajiem radniekiem, kas pēdējo 10 gadu laikā ir sākuši dzīvot ārzemēs un apsekojuma laikā joprojām dzīvoja ārzemēs. Salīdzinājumam 2.16. logā sniegta informācija par palicējiem – Latvijas iedzīvotājiem, kuri pēdējo 10 gadu laikā nav dzīvojuši ārzemēs vismaz trīs mēnešus pēc kārtas, kā arī par Latvijas iedzīvotājiem ar šādu pieredzi. Pēdējā kategorija tiek nosacīti raksturota kā «atgriezušies emigranti», kaut gan liela daļa no viņiem nav pavadījuši ārzemēs pietiekami ilgu laiku, lai tiktu iekļauti partnervalstu iedzīvotāju vai migrācijas plūsmu statistikā.

Dzimuma un vecuma struktūra

Pēc aptaujas datiem (sk. 2.16. logu), 2000.–2008. g. emigrantu sadalījums pēc dzimuma bija visai līdzīgs palicēju sadalījumam, bet krīzes laikā sieviešu īpatsvars starp emigrantiem sasniedza 60% (to apstiprina arī ES valstu dati par imigrantiem no Latvijas); arī kopumā 57% no

2.15.
logs

Tipisko potenciālo emigrantu (EURES klientu) portreta izmaiņas, 2004–2010

2004–2007	2008–2010
Ekonomiski aktīvs darba meklētājs	Ekonomiski aktīvs darba meklētājs ar ģimeni
Interesē īslaicīgs mazkvalificēts darbs ES/EEZ valstīs	Interesē pastāvīgs, kvalificēts darbs ES/EEZ valstīs
Minimālas svešvalodu zināšanas	Labas svešvalodu zināšanas un kvalifikācija
Vēlme nopelnīt un atgriezties Latvijā	Orientācija uz ilgstošu vai pastāvīgu dzīvi ārzemēs. Interesē legālā nodarbinātība un sociālās garantijas

Avots: Ribakova (2009).

2000.–2010. g. izbraukušo skaits un ārzemēs dzīvojošo pieaugušo emigrantu portrets
2010. g. beigās

	Emigranti (pēc aizbraukšanas gada)				Latvijas iedzīvotāji 2010. g. beigās			
	2000–2003	2004–2008	2009–2010	2000–2010	Visi	18–35 g. veci	36–54 g. veci	55 g. un vecāki
Emigrācijas novērtējumi	Neto aizplūde (1000 cilvēku)				Skaits (1000 cilvēku)			
Minimālais dokumentālais novērtējums ^a	24,4	68,0	48,2	140,6	2122,2	501,2	605,4	646,0
Vidējais dokumentālais novērtējums ^b	30,6	68,3	70,2	169,2	2093,6	482,7	597,6	645,1
Vidēji augsts eksperta novērtējums ^c	40,0	80,0	80,0	200,0	2062,8	462,7	589,3	644,1
Augsts eksperta novērtējums ^c	50,0	100,0	100,0	250,0	2012,8	430,3	575,7	642,6
	% sadalījums ^d				% sadalījums ^e			
	Emigranti (pēc aizbraukšanas gada)				Palicēji		Atgriezušies ^f	
	2000–2003	2004–2008	2009–2010	2000–2010	Emigrantu vecumā	18–74 g. veci		
Vīrieši	46,5	45,2	39,9	42,8	47,1	45,7	61,3	
Sievietes	53,5	54,9	60,1	57,2	52,9	54,4	38,7	
Vecums								
18–24 g.	6,9	23,4	32,7	22,6	22,6	13,8	20,0	
25–34 g.	54,3	48,1	38,8	44,9	44,9	17,8	37,6	
35–44 g.	29,7	18,3	17,9	19,6	19,6	18,0	22,8	
45–54 g.	7,2	8,3	9,3	8,5	8,5	19,9	12,8	
55–74 g.	1,9	1,9	1,4	3,2	3,2	30,6	6,7	
Izglītība								
Zem vidējās	5,3	5,4	4,6	6,0	13,5	13,9	11,6	
Vidējā	53,8	70,6	59,9	61,8	63,6	64,8	70,2	
Augstākā	32,0	21,5	27,0	24,2	22,9	21,4	18,1	
Nav zināma	8,9	2,5	8,6	8,0	0,0	0,0	0,0	
Augstskolu beidzēju selektivitātes indekss aizbraukšanas laikā								
Pret visiem palicējiem 18–60 g. vecumā	0,36	0,03	0,14					
Pamatnodarbošanās								
Algots darbinieks	55,2	84,8	79,9	78,3	59,6	50,5	59,4	
Pašnodarbinātais vai uzņēmējs	0,0	1,8	3,6	2,1	3,8	3,8	6,2	
Students	1,7	6,2	5,7	5,0	12,1	7,2	6,6	
Bezdarbnieks	0,0	0,6	1,5	0,9	16,3	14,5	16,9	
Cita vai nav zināma ^g	43,1	6,7	9,3	13,7	8,2	24,0	10,9	

Avots: ^{a, b} Novērtēts, izmantojot Eurostat, ESAO, atsevišķu EEZ valstu statistikas pārvalžu un citu institūciju datus par iedzīvotāju sastāvu (^e), migrācijas plūsmām un sociālās apdrošināšanas numuriem (^b). Attiecībā uz valstīm ārpus EEZ un OECD izmantoti LR CSB migrācijas plūsmu dati.

^c autora novērtējumi (1. vairāk ticams, bet 2. arī pilnīgi iespējams, spriežot pēc tautas skaitīšanas provizoriskajiem rezultātiem).

^d Emigrantu sadalījums balstās uz informāciju, kas iegūta no Latvijā palikušajiem tuviniekiem; nav zināms, cik lielā mērā to var attiecināt uz emigrantiem, kam Latvijā nav palikuši radnieki. Par 12% emigrantu precīzs aizbraukšanas laiks nav zināms; viņu sadalījums nav parādīts atsevišķi, bet kolonnā «2000–2010» viņi ir iekļauti.

^e Aprēķini ar «NI: VMR 2010.» aptaujas datiem (vecumstruktūra nav koriģēta).

Piezīmes: ^f Atgriezušies – cilvēki, kas pēdējo 10 gadu laikā ir bijuši ārpus valsts vismaz 3 mēnešus, bet atgriezušies.

^g Kategorija «Cita» iekļauj mājsaimnieces, pensionārus u. c. ekonomiski neaktīvas personas. Opcija «nav zināma» attiecas tikai uz emigrantiem.

2000.–2010. g. pieaugušajiem emigrantiem ir sievietes, pārsniedzot sieviešu īpatsvaru palicēju vidū; tas apdraud Latvijas iedzīvotāju produktīvo potenciālu (tiesa, pēdējos pieejamos ES valstu demogrāfijas datus par imigrantiem no Latvijas tomēr redzams neliels vīriešu pārsvars emigrantu kopskaitā). Atgriezušos emigrantu vidū vīriešu īpatsvars ir 60%, tātad vīriešiem ir lielāka tieksme atgriezties. Daudz lielāks risks Latvijas demogrāfijai ir saistīts ar emigrantu vecuma struktūru. Divas trešdaļas emigrantu 2010. g. beigās bija jaunāki par 35 gadiem, un tas vairāk nekā divreiz pārsniedz šīs vecumgrupas īpatsvaru palicēju vidū. 35–44 gadus veci vīrieši ir proporcionāli pārstāvēti emigrantu vidū, savukārt tikai desmitā daļa emigrantu ir vecāki par 54 gadiem. Atgriezušies emigranti kopumā ir nedaudz vecāki nekā visi emigranti, bet daudz jaunāki nekā palicēji.

Izglītība

Kopumā 2010. g. beigās augsti izglītoto cilvēku īpatsvars emigrantu vidū bija nedaudz augstāks nekā palicēju vidū: 24% pret 21%. Tiem 8% emigrantu, par kuriem radnieki nevarēja pateikt izglītības līmeni, visticamāk, ir, vidējā vai zemāka izglītība, tātad emigrantu sadalījums pa šīm kategorijām ir līdzīgs tam, kāds ir palicēju vidū: ap divām trešdaļām ir vidējā izglītība, un vienai septītajai daļai – zemāka. Tomēr, salīdzinot ar palicējiem katru no trīs emigrācijas viļņiem, var nešaubīgi secināt, ka emigranti ir labāk izglītoti. Gan starp izbraucējiem pirms ES paplašināšanās, gan starp pēdējā viļņa emigrantiem ir daudz lielāks augsti izglītoto īpatsvars un mazāka vai vienāda personu ar pamatzglītību proporcija nekā starp palicējiem.

Savukārt 2004.–2008. g. emigrantu vidū ar tādu pašu augstskolu beidzēju īpatsvaru kā palicējiem noteikti ir vairāk cilvēku ar vidējo izglītību un mazāk to, kam vidējās izglītības nav. Savukārt atgriezušies emigrantu vidū gan cilvēku ar pamatzglītību, gan augsti izglītoto ir par dažiem procentpunktiem mazāk nekā starp palicējiem, bet 70% ir vidējā izglītība.

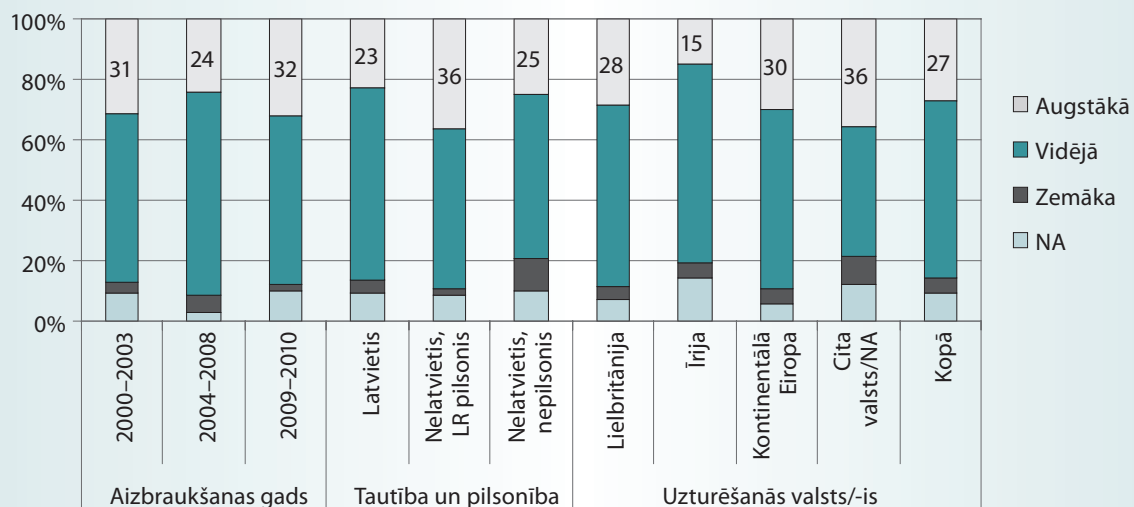
Šie novērojumi atbalsta iepriekš izvirzītās hipotēzes (H1)-(a), (H2)-(c) un (H3)-(e) par to, kā laika gaitā ir mainījusies augsti izglītoto Latvijas iedzīvotāju tieksme migrēt. Tas kļūst vēl acīmredzamāk, ja apskata tikai emigrantus, vecākus par 21 gadu (pie šīs grupas pieder visi augsti izglītoto emigranti mūsu izlasē, izņemot divus): starp emigrantiem, kas aizbrauca periodā pirms Latvijas iestāšanās ES, augstskolu beidzēju īpatsvars ir 31%, pēc 2004. gada šis īpatsvars samazinājās līdz 24%, bet periodā no 2009. gada tas atkal ir pieaudzis līdz 32% (2.17. logs).

2.17. logā labi redzamas arī emigrantu izglītības atšķirības atkarībā no tautības, pilsonības un mītnes zemes. Vislielākais augstskolu beidzēju īpatsvars ir starp emigrantiem, par kuriem informāciju sniegušie radnieki ir nelatvieši ar LR pilsonību. Tas labi saskan ar jau minētiem faktiem: relatīvi zemo nodarbinātību augsti izglītoto nelatviešu vidū, kā arī LR nepilsoņu ierobežoto mobilitāti ES. Salīdzinot emigrantus, kas uzturas dažādās valstīs, vismazāk augsti izglītoto ir starp Īrijā dzīvojošajiem.

Lai pilnībā apstiprinātu izteiktās hipotēzes par to, kā laika gaitā ir mainījusies augsti izglītoto Latvijas iedzīvotāju tieksme migrēt, katrā no trim periodiem jāsalīdzina augstskolu beidzēju īpatsvars pieaugušo emigrantu un palicēju

Emigrantu (vecumā 22 gadi un vairāk) sadalījums pa izglītības līmeņiem atkarībā no aizbraukšanas perioda, tautības, pilsonības un mītnes valsts

2.17.
logs

Piezīme: tautība un pilsonība tiek identificētas aptuveni pēc informāciju sniedzošā radnieka pazīmēm.

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

vidū *aizbraukšanas laikā*.¹¹ Salīdzinājumu veiks ar *selektivitātes indeksa* palīdzību (sk. 2.18. logu). Redzams, ka gan pirms ES paplašināšanas, gan (mazākā mērā) krīzes laikā emigrantiem lielākoties bija augstākā izglītība salīdzinājumā ar atbilstošā perioda palicējiem 18–60 gadu vecumā. Savukārt 2004.–2008. g. tas netika novērots.

Nodarbošanās

Salīdzinot emigrantu un palicēju nodarbošanās, ir jāatzīmē ārkārtīgi augstais emigrantu nodarbinātības līmenis: vismaz 87% starp tiem, kas pameta Latviju 2004.–2008. g., un vismaz 84% starp krīzes laikā aizbraucējiem (faktiskais līmenis var būt vēl augstāks, jo 7–9% no šo divu viļņu emigrantiem nav informācijas par nodarbošanos). Savukārt 18–74 g. veco palicēju vidū 2010. g. beigās nodarbināti bija tikai 54%, bet starp palicējiem emigrantu vecumā strādāja 63%. Pirms 2004. g. aizbraukušo vidū nodarbinātības līmeni nevar noteikt daudz maz precīzi (43% gadījumu nav informācijas), bet skaidrs, ka arī šī grupā strādājošo ir vairāk nekā palicēju vidū. Interesanti, ka arī atgriezušos emigrantu vidū nodarbinātības līmenis Latvijā (ap 66%) ir augstāks nekā starp iedzīvotājiem bez ārzemju pieredzes. Salīdzinājumā

¹¹ No respondentiem–emigrantiem ar augstāko izglītību gandrīz visi aizbrauca 22 gadu vecumā un vecāki; uzskatīsim viņus par augsti izglītotiem aizbraukšanas laikā. Četriem respondentiem, kas aizbrauca 18–20 gadu vecumā, aizbraukšanas laikā acīmredzot nebija augstākās izglītības, un par astoņiem respondentiem nevar droši pateikt, bet tas būtiski neietekmē secinājumus. Skaidrs, ka emigrantiem, kam nebija augstākās izglītības 2010. gadā, tās nebija arī aizbraucot. Tādējādi var novērtēt vajadzīgās proporcijas.

ar iepriekšējo periodu krīzes laikā pašnodarbināto un uzņēmēju daļa emigrantu vidū dubultojās, apstiprinot hipotēzi (H3)-(f). Savukārt atgriezušos emigrantu vidū pašnodarbināto un uzņēmēju ir vairāk nekā starp Latvijas iedzīvotājiem bez ārzemju pieredzes: 6 un 4%.

Pat ar visradikālāko (un maz ticamu) pieņēmumu, ka visi emigranti, kuru nodarbošanās nav zināma, ir bezdarbnieki, krīzes laikā bezdarba līmenis pēdējo divu emigrantu viļņu vidū ir daudz zemāks nekā Latvijā. Var secināt, ka emigrantu darba tirgus situācija ir ievērojami labāka nekā Latvijā palikušo.

Detalizētāku infomāciju par emigrantu nodarbošanos sniedz 2.19. logs. Vidēji tikai 26% emigrantu strādā algotu darbu, kurā lielā mērā izmanto savu kvalifikāciju vai izglītību, kaut arī citā profesijā. Vislabākā atbilstība starp emigrantu kvalifikāciju un darbu ir vērojama kontinentālajā Eiropā – tur savu kvalifikāciju vai izglītību izmanto 36% aizbraucēju. Viszemākais rādītājs savas kvalifikācijas izmantošanā (19%) ir starp Īrijā dzīvojošajiem, kā arī starp tiem, kas emigrējuši uz valstīm ārpus vecās Eiropas (ASV, Kanādu, Krieviju, Ukrainu u. c.). Savu kvalifikāciju vairāk izmanto emigranti, kuriem ir augstākā izglītība. Krīzes laikā aizbraukušie bija mazāk izvēlīgi attiecībā uz darbu ārzemēs: no viņiem tikai 23% izmanto savu kvalifikāciju salīdzinājumā ar 29% starp iepriekšējā viļņa emigrantiem (šī starpība ir statistiski nozīmīga).

Ģeogrāfija

2.20. logā redzams, ka dati apstiprina arī hipotēzes (H1)-(c), (H2)-(b) un (H3)-(b) par emigrantu plūsmu pārorientāciju laika gaitā. Var atzīmēt, ka kopumā, kā arī attiecībā uz

2.18.
logs

Selektivitātes indekss

Selektivitātes indekss tiek izmantots, lai salīdzinātu kādas demogrāfiskās grupas D (piemēram, augstskolu beidzēju) īpatsvaru pētāmajā iedzīvotāju kategorijā un pārējo iedzīvotāju (vai kādas iedzīvotāju daļas, ko sauc par *atsauces kategoriju*) vidū. Turpmāk konkrētības labad pieņemsim, ka pētāmā kategorijā M ir emigranti, bet atsauces kategorija S – palicēji (šajā kontekstā – Latvijas iedzīvotāji, kas apskatāmajā laika posmā nav ilgstoši dzīvojuši ārzemēs).^{*} Selektivitātes indeksa SI aprēķināšanai jānosaka grupas D īpatsvars emigrantu un palicēju vidū, D_M un D_S , un to attiecība $R = D_M / D_S$. Situāciju, kad $R > 1$ (respektīvi, $R < 1$), literatūrā raksturo ar vārdiem «emigranti ir pozitīvi (respektīvi, negatīvi) atlasīti» (angl. – *positively/negatively selected*) attiecībā uz pazīmi D , kaut gan faktiski runa ir par pašatlasīti, nevis atlasīti. Uzskatāmības labad R pārveido tā, lai izpildītos šāda īpašība:

Ja grupas D īpatsvars emigrantu vidū ir lielāks (respektīvi, mazāks) nekā palicēju vidū, tad selektivitātes indeksa SI vērtība ir pozitīva (respektīvi, negatīva).

To var izdarīt, atņemot no R vieninieku, kā to dara Kaczmarczyk et al. (2010). Šeit izmantosim citu pieeju, proti, logaritmēšanu:

$$SI = \ln(R) = \ln(D_M / D_S).$$

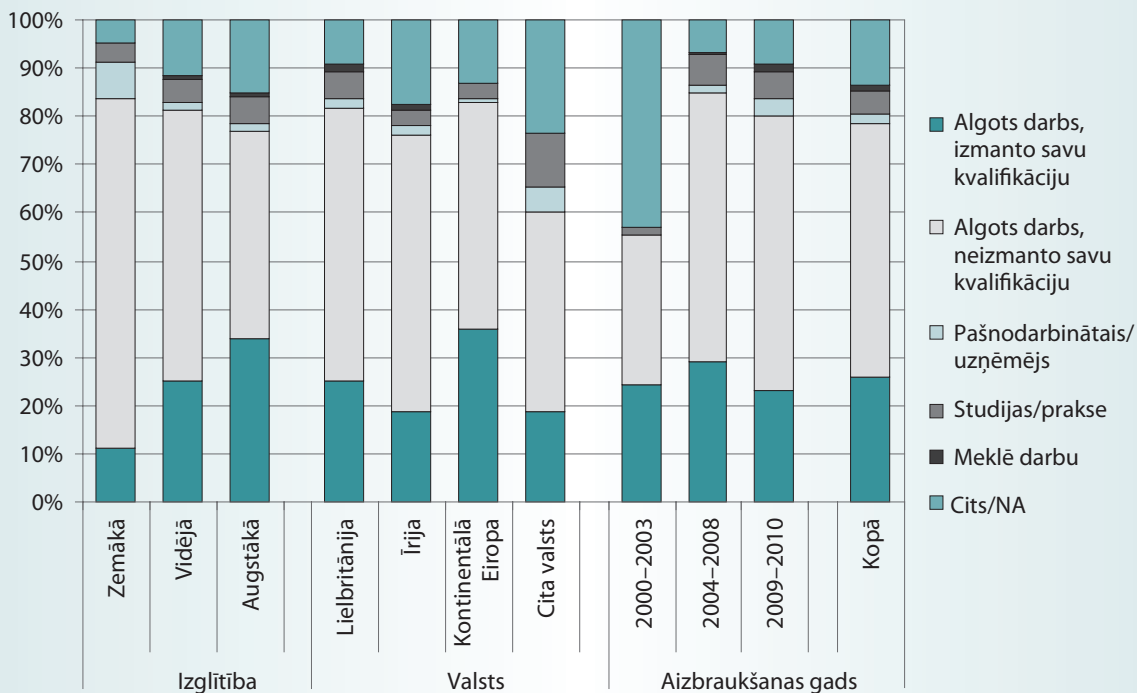
Logaritmēšanas priekšrocība ir tāda, ka gadījumos, kad emigrantu vidū D īpatsvars ir k reizes lielāks vai k reizes mazāks nekā palicēju vidū, SI vērtības būs ar pretējām zīmēm, bet pēc lieluma vienādas: piemēram, +0,69 un –0,69, ja $k = 2$ (savukārt pēc formulas $SI = R - 1$ būtu +1 un –0,5). Līdzīgā veidā, ja emigrantu vidū D īpatsvars ir 1,5 reizes lielāks (respektīvi, mazāks), tad $SI = 0,41$ (respektīvi, –0,41).

Svarīgi atzīmēt, ka, raksturojot emigrantu pašatlasīšanas mehānismu, var salīdzināt selektivitātes indeksus, kas atbilst dažādām demogrāfiskām grupām, dažādām valstīm vai dažādiem laika posmiem. Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka tikai pietiekami lielas un statistiski nozīmīgas atšķirības ir droši interpretējamas.

^{*} Protams, abas kategorijas var konkretizēt, piemēram, ierobežojot vecumu vai apskatot tikai ekonomiski aktīvos iedzīvotājus.

2.19.
logs

Emigrantu nodarbošanās atkarībā no izglītības, mītnes valsts un aizbraukšanas gada

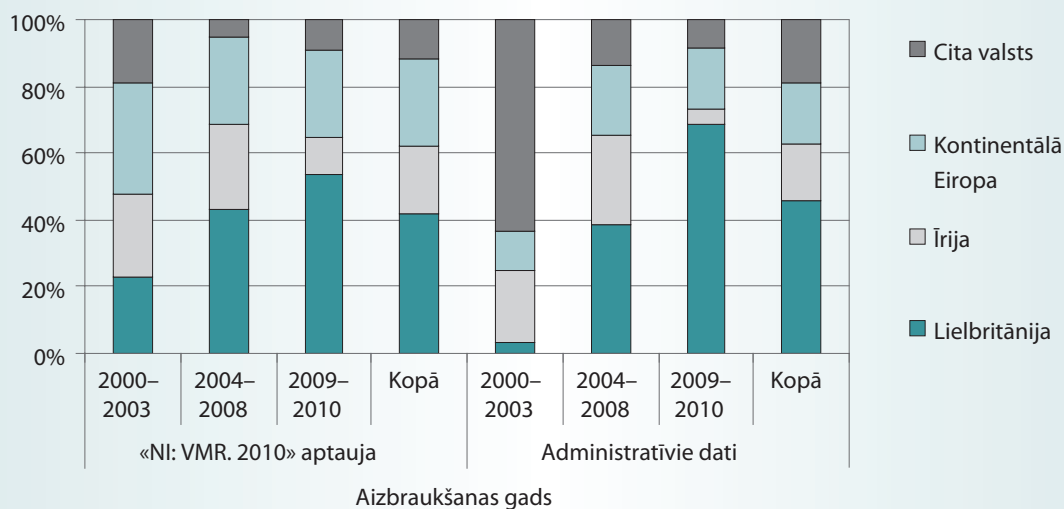

Piezīme: apzīmējums «Kontinentālā Eiropa» attiecas uz vecās Eiropas valstīm (t. i., ES-15, Norvēģiju un Šveici), izņemot Lielbritāniju un Irīju.

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

2.20.
logs

Emigrantu sadalījums pa mītnes zemēm atkarībā no aizbraukšanas gada

Piezīme: apzīmējums «Kontinentālā Eiropa» attiecas uz vecās Eiropas valstīm (t. i., ES-15, Norvēģiju un Šveici), izņemot Lielbritāniju un Irīju.

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

2004.–2008. g. un 2009.–2010. g. periodu «NI: VMR. 2010» aptaujas dati diezgan labi saskan ar administratīvajiem datiem (kuri, protams, arī nav perfekti). Attiecībā uz periodu pirms ES paplašināšanas mazāk pārstāvēti uz ārpus Eiropas Ekonomiskās zonas valstīm (pārsvārā, NVS, ASV un Kanādu) aizbraukušie emigranti, kas ir izskaidrojams ar to, ka daudziem no viņiem Latvijā nav palikuši tuvinieki.

«NI: VMR. 2010» aptaujā par ārpus Latvijas mītošajiem radniekiem un māsaimniecības locekļiem tika uzdots jautājums, ar ko viņi ārzemēs dzīvo kopā. Respondenti no Zemgales un Latgales par vairāk nekā pusi savu radnieku un māsaimniecības locekļu ir atbildējuši, ka viņi ārzemēs uzturas kopā ar dzīvesbiedru (Zemgalē – 56%,

Latgalē – 59%, sk. 2.21. logu). Tas varētu liecināt par to, ka no Zemgales un Latgales cilvēki biežāk aizbrauc ar pilnām ģimenēm. Citos reģionos to radnieku īpatsvars, kas dzīvo kopā ar dzīvesbiedru, ir daudz zemāks.

Vai un kad aizbraukušie atgriezīsies?

Nemot vērā Latvijas smago demogrāfisko situāciju, ārkārtīgi svarīgs ir jautājums par emigrantu atgriešanās plāniem. Aptaujā iegūtā informācija par ārzemēs dzīvojošo radnieku un māsaimniecības locekļu atgriešanās plāniem ir apkopota 2.22. logā. Vidēji pusgada laikā Latvijā atgriezties plāno vai drīzāk plāno nekā neplāno 8% emigrantu.

Pieaugušo emigrantu daļa, kas ārzemēs uzturas ar dzīvesbiedru, atkarībā no izcelsmes reģiona

2.21. logs

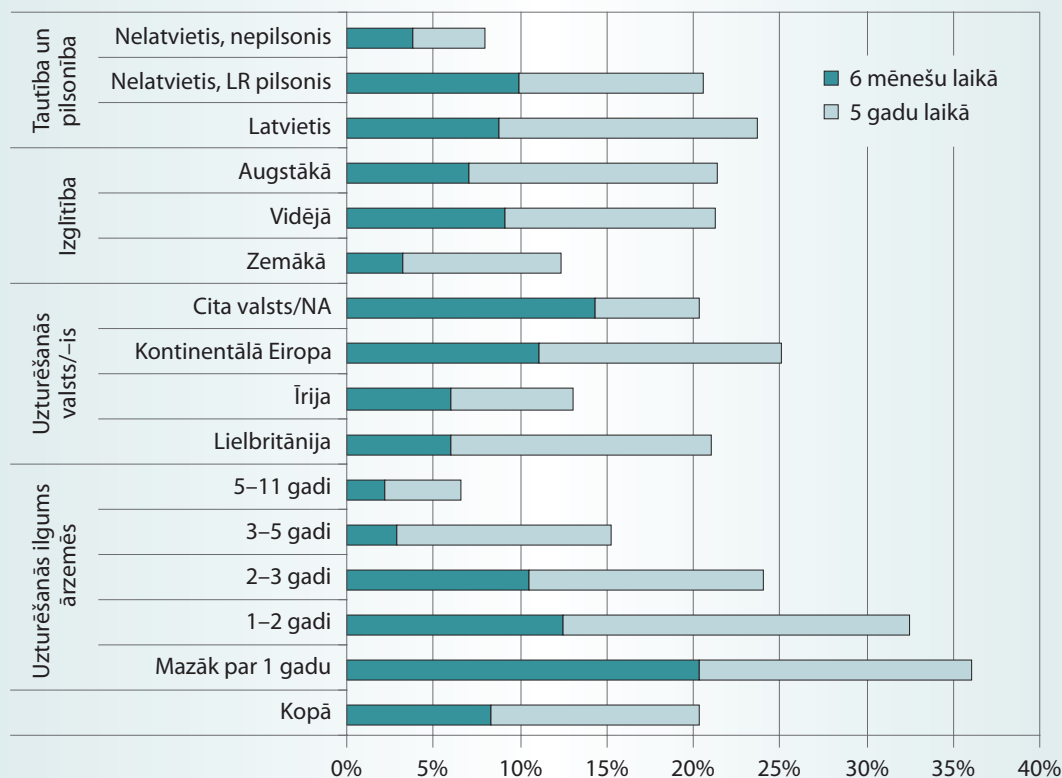
Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
38,2%	28,0%	38,3%	29,7%	56,4%	58,8%

Piezīme: izcelsmes reģions tiek identificēts aptuveni pēc informāciju sniedzošā radnieka dzīvesvietas.

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

Dažādu emigrantu grupu atgriešanās plāni Latvijā pusgada un 5 gadu laikā

2.22. logs

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

Ilgākā perspektīvā – 5 gadu laikā – Latvijā plāno atgriezties tikai aptuveni 20% emigrantu. Šie atzinumi ir izteiktā kontrastā ar 2005.–2006. g. mijā novēroto situāciju, kad divas trešdaļas 2004.–2005. g. aizbraukušo emigrantu plānoja atgriezties divu gadu laikā, lielākoties (gandrīz puse no visiem) pat viena gada laikā (Hazans un Philips, 2010, 9. attēls). Faktiski 2002.–2007. g. vairāk nekā puse Latvijas viesstrādnieku gada laikā atgriezās mājās (Hazans, 2009, 19; Hazans un Philips, 2010, 10. attēls).

No aizbraukušajiem vismazākā atgriešanās varbūtība ir nelatviešiem bez pilsonības (5 gadu laikā – tikai 8% (sk. 2.22. logu). Latvijā biežāk plāno atgriezties cilvēki ar

augstāko vai vidējo izglītību nekā tie, kuru izglītība ir zem vidējās. Salīdzinot dažādas mītnes zemes, vismazākā tiekšme atgriezties ir tiem, kas dzīvo Īrijā.

Pieaugot uzturēšanās laikam ārzemēs, atgriešanās varbūtība strauji samazinās. Tā no tiem, kas ārzemēs uzturas mazāk nekā gadu, tuvākā pusgada laikā piektā daļa plāno atgriezties Latvijā, bet piecu gadu laikā atgriezties plāno 36% emigrantu. Savukārt, ja ārzemēs ir pavadīti 3–5 gadi, tuvāko 6 mēnešu laikā plāno atgriezties tikai 3% šādu emigrantu, bet tuvāko 5 gadu laikā – 15%.

Šie atzinumi, protams, neizslēdz, ka vēl kāda emigrantu daļa Latvijā atgriezīsies vecumdienās (ar ārzemes nopelnīto

2.23.
logs

Emigrantu izteikumi par emigrācijas iemesliem un atgriešanos Latvijā (1)

«Daudzi brauks mājās – ne šobrīd un ne arī pēc 10 gadiem. Brauks tad, kad mītnes zemēs būs nopelnītas cilvēka cienīgas pensijas un izmaksāti banku kredīti par mājām, lai būtu, kur atgriezties.» (Esmu, 30.11.2010.)

«Pensiju nopelnīju, tagad braukšu mājās tēlot bagāto onkuli. Manā pagastā ar tādu pensiju būšu pirmais vecis.» (Ansis, 30.11.2010. 13:09)

«..liela daļa tieši tā arī dara un darīs. Es arī esmu to skaitā – principā pensija ir nopelnīta, kaut gan līdz tai vēl patālu, bet LV apstākļiem pietiekama būtu jau šodien :-). Bērni izskoloti visi 3, pašiem sava dzīve, šinī vecumā vairs nemaz negribas mētāties pa pasauli, ja nu vienīgi savas iegribas pēc :-). Dzīvokli, par cik nav domas mitināties «tur» pastāvīgi, izīrēju, tā kā kaut kāda naudiņa ienāk kontā, var dzīvot savam priekam un piepelnīties, ja uznāk mendele. :-)» (Repatriants, 30.11.2010. 14:42)

Avots: Delfi Aculiecinieks, 2010

2.24.
logs

Emigrantu izteikumi par emigrācijas iemesliem un atgriešanos Latvijā (2)

«..jau gadu dzīvoju Norvēģijā un katru dienu domāju par mājām. Gribēju jūlijā atgriezties, bet uzzināju, ka esmu stāvoklī un biju spiesta palikt, jo Latvijā pabalsts «nespīd». Dēls aizgāja skolā un vīrs ir priecīgs, ka palikšu blakus, bet es ar katru dienu iekritu dziļāk depresijā. Kāpēc tā velk mājās, kur valda bezcerība? – es nespēju to izskaidrot...» (Norge, 30.11.2010.)

«Vai es tuvākā laikā pametišu Īriju? – «Smags» jautājums... it sevišķi, kad esi jau iedzīvojis, «apaugusi» ar mantu un stabils darbs, kurā tevi nekontrolē neviens īpatnis neuzspiež savu ideju – nāc un dari to, ko uzskati par primāro. [...] Bet ir viens bet... gadi iet uz priekšu, un piedomājot par nākotni, es apziņos, ka nav vērts savos labākajos darba gadu briedumā pakļaut sevi sadrumstalotībai. Tāpēc palieku es Īrijā, un krāju savus darba gadus šeit... un, ja notiks neparedzētais, tad man ir garantēta sociālā palīdzība, līdz es sameklētu savu nākamo «nišu».» (hika, 06.12.2010.)

«Dzīvoju UK un atpakaļ uz Latviju netaisos. Kāpēc man būtu jāpārdod savas zināšanas par grašiem, ja šeit es tās varēju pārdot par normālu samaksu?» (Gladiators, 30.11.2010. 20:06)

«..esmu pabeigusi universitāti un veiksmīgi atradu interesantu un labi apmaksātu darbu. Man ir bail atgriezties LV trīs iemeslu dēļ. Pirmais ir tāpēc ka nav iespēju veidot savu karjeru, visu nosaka tavi sakari Latvija un es necieņu šādus spēles noteikumus. [...], ko man tur darīt un vel ar krievu vārdu-uzvārdu? Otrkārt, sociālās garantijas ir tik bēdīgas un jo tālāk vel sliktāk, es nevaru atļauties maksāt savus nodokļus valstij kas neprot tos efektīvi sadalīt. Es tad labāk pati palīdzu saviem vecākiem un zinu kur nauda aiziet...» (Manasdomas 07.12.2010. 16:12)

«Kad Īrijā būs ļoooooti slikti, tad arī tas nebūs salīdzināms ar Latviju. Tā ir pavisam cita dzīve. Jūs nesaprotat, cik slikti dzīvojat.» (oto, 30.11.2010.)

Avots: Delfi Aculiecinieks, 2010

pensiju). Uz šādu iespēju norādīja vairāki interneta diskusijas «Īrijas latvieši, vai jūs pametīsiet Īriju?» (Delfi Aculiecinieks, 2010) dalībnieki (ne tikai no Īrijas) 2010. g. beigās.

Finansiāli nodrošinātu pensionāru atgriešanās, protams, neatrisinās Latvijas demogrāfiskās problēmas, bet vismaz stimulēs iekšējo tirgu.

Starp iemesliem, kāpēc emigranti neplāno atgriezties tuvākajā perspektīvā, bez (neapšaubāmi, svarīgiem) tīri ekonomiskiem apsvērumiem bieži tiek minēti nenoteiktība, taisnīgu spēles noteikumu trūkums un vispārējā dzīves kvalitāte Latvijā.

Migrācijas sociālo tīklu attīstība un atgriezušos emigrantu pieredze

2.25. logā redzams, ka jau 2005. g. beigās 75% iedzīvotāju 18–65 gadu vecumā bija kāds radnieks, draugs vai paziņa ar darba pieredzi ārvalstīs, bet 2011. g. sākumā – jau 82%. Gan 2006. g. beigās, gan 2008. g. vidū 15% iedzīvotāju informāciju par darbu ārzemēs varēja iegūt no pašu vai tuvāko radnieku nesenās (pēdējo divu gadu) pieredzes. Savukārt 2010. g. beigās 28% iedzīvotāju kāds no tuviniekiem strādāja ārzemēs (nevis pagātnē, bet tieši aptaujas laikā), un 10% pašiem bija ārzemju darba pieredze (t. sk. 9% pēdējo 5 gadu laikā).

Šie dati apliecina jaudīgu migrācijas sociālo tīklu izveidošanos. Tas, kā jau atzīmēts iepriekš, būtiski reducēja potenciālo emigrantu informācijas iegūšanas un darba meklēšanas izmaksas, kā arī emigrācijas psiholoģiskās un adaptācijas izmaksas. Cits (iespējams, vēl svarīgāks) secinājums no 2.25. logā apkopotās informācijas ir tas, ka

pēdējo gadu laikā darbs ārzemēs ir kļuvis par Latvijas nacionālās identitātes neatņemamu daļu.

Tālāk pievērsīsimies atgriezušos emigrantu atzinumiem par viņu ārzemju pieredzi. «NI: VMR. 2010» aptaujā tika identificēti 89 respondenti, kas pēdējo 10 gadu laikā ir bijuši ārpus valsts vismaz 3 mēnešus, bet atgriezušies Latvijā. Informācija par viņu ārzemju pieredzes ietekmi uz dažādām dzīves jomām (veselību, attiecībām u. c.) ir apkopota 2.26. logā.

Kopumā to cilvēku vidū, kas ir strādājuši ārzemēs un atgriezušies Latvijā, vērojamas pozitīvas atsauksmes par ārvalstīs pavadītā laika ietekmi uz dažādām viņu dzīves jomām.

Lielākā daļa šo respondentu (60%) ārpus Latvijas pavadītā laika ietekmi uz viņu veselību vērtē pozitīvi. Detalizētāka analīze (kas logā nav atspoguļota) rāda, ka pozitīvi šo ietekmi uz veselību biežāk novērtē sievietes (65%) un cilvēki ar augstāko izglītību (71%).

Līdzīgi arī 64% respondentu pozitīvi vērtē ārpus Latvijas pavadītā laika ietekmi uz attiecībām ar ģimenes locekļiem. Arī šajā jomā pozitīvāk noskaņotas ir sievietes (78%), respondenti vecumā no 45 līdz 54 gadiem (84%) un respondenti ar augstāko izglītību (70%).

Emigrantu vidū ir izteikts pozitīvs vērtējums ārpus Latvijas pavadītā laika ietekmei uz viņu materiālo stāvokli. Šī aspekta vērtējumā dažādu grupu indivīdi sniedz līdzīgas atbildes, un vidēji 73% ir atbildējuši, ka ietekme uz materiālo stāvokli bijusi pozitīva. Negatīvu ietekmi apliecināja tikai aptuveni 8% respondentu.

Lielākā daļa respondentu (82%) ir atbildējuši, ka ārzemēs pavadītais laiks ir atstājis pozitīvu ietekmi uz pārliecību par savām spējām. Negatīvi šo ietekmi uz pārliecību

2.25. logs

Latvijas iedzīvotāju, viņu radnieku un draugu darba pieredze ārzemēs, %

Aptaujas periods	Pats ir strādājis ārzemēs (atgriezušies migranti)			Pats ir strādājis ārzemēs vai kāds no ģimenes locekļiem un tuvākiem radniekiem strādā (ir strādājis) ārzemēs			Pats ir strādājis ārzemēs vai kāds no radniekiem, draugiem un paziņām strādā (ir strādājis) ārzemēs	
	Jebkad, jebkur	EEZ ^f valstīs	Pēc 01.01.2004.	Jebkad, jebkur	EEZ ^f valstīs	Pēc 01.01.2004.	Jebkad	Pēc 01.01.2004.
2005/Q4–2006/Q1 ^a	9,0	7,2		20,5	15,5	6,7 ^g – 10,0 ^h	75,1	72,2
2006/Q4–2007/Q1 ^b			5,0			14,6		
2008/07 ^c			3,3 (pēc 01.07.2006.)			15,7 (pēc 01.07.2006.)		
2010/10–20011/01 ^d	9,9 (pēc 01.01.2000.)		9,0 (pēc 01.01.2006.)	33,1 (pēc 01.01.2000.)		31,5 (aptaujas laikā: 27,8)		
20011/02 ^e							82,3	

Piezīmes. ^a ES struktūrfondu Nacionālās programmas «Darba tirgus pētījumi» apakšprojekta «Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte» aptauja. Nav iekļauta informācija par radniekiem, kas strādājuši ārzemēs, bet atgriezušies. ^b ES struktūrfondu Nacionālās programmas «Darba tirgus pētījumi» apakšprojekta «Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas» aptauja. ^c SIA «Sociālo pētījumu institūts» veikta aptauja. ^d «NI: VMR. 2010» aptauja. Nav iekļauta informācija par radniekiem, kas strādājuši ārzemēs, bet atgriezušies. ^e EEZ (Eiropas Ekonomiskā zona) ietver ES valstis, Norvēģiju un Šveici. ^f «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35 aptauja. ^g Neieskaitot paša pieredzi (jo par to nav zināms laika posms). ^h Autora novērtējums.

Avots: autora aprēķini ar apsekojumu datiem.

par savām spējām vērtē tikai ap 7% respondentu. Šajā jautājumā nav būtiskas atšķirības starp atbildēm, ko sniegušas dažādas respondentu grupas.

Pētījumā tika prasīts novērtēt ārpus Latvijas pavadītā laika ietekmi uz profesionālajām prasmēm un iemaņām. Arī šajā jautājumā respondenti ir pozitīvi noskaņoti: 69% atbildējuši, ka ietekme ir bijusi pozitīva (negatīva – tikai 2%, sk. 2.24. logu). Šo ietekmi pozitīvāk ir novērtējuši jauni cilvēki, bet respondentu izglītības līmeņa ietekme ir vērtēta līdzīgi.

Mazāk izteikta, bet ļoti interesanta ir ārvalstīs pavadītā laika ietekme uz latviešu vai krievu valodas (tās, kura nav dzimtā valoda) zināšanām. Pozitīvi šo ietekmi vērtē 44% respondentu, trešā daļa nav jutuši nekādu ietekmi, bet negatīvu vērtējumu ir ļoti maz (sk. 2.26. logu). Šajā jautājumā ir vērojamas atšķirības starp cilvēkiem, kuru ģimenē

runā latviešu valodā (ietekmi pozitīvi vērtē aptuveni 51%), un tiem, kuriem ģimenē runā krievu valodā (pozitīvs vērtējums tikai 37%). Citiem vārdiem, pusei latviski runājošo un gandrīz divām piektdaļām krieviski runājošo ārzemju pieredze palīdzējusi uzlabot otrās valodas prasmi.

Kā jau varēja sagaidīt, ārvalstīs pavadītais laiks ir atstājis pozitīvu ietekmi uz angļu valodas prasmēm (69% respondentu). Visbiežāk kā pozitīvu šo ietekmi uz angļu valodas prasmēm ir vērtējuši jaunāki respondenti. Tā, piemēram, vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem kā pozitīvu šo ietekmi vērtē 83%, vecumā no 25 līdz 34 gadiem – 77% respondentu. Šajā jautājumā nozīmīgs ir arī aptaujāto izglītības līmenis – starp tiem, kam ir pamatizglītība, pozitīvu atbildi ir snieguši tikai 50% respondentu, bet starp tiem, kam ir vidējā vai augstākā izglītība, attiecīgi 70 un 77% respondentu.

Atgriezušos migrantu vērtējums par ārpus Latvijas pavadītā laika ietekmi uz dažādām dzīves jomām, %

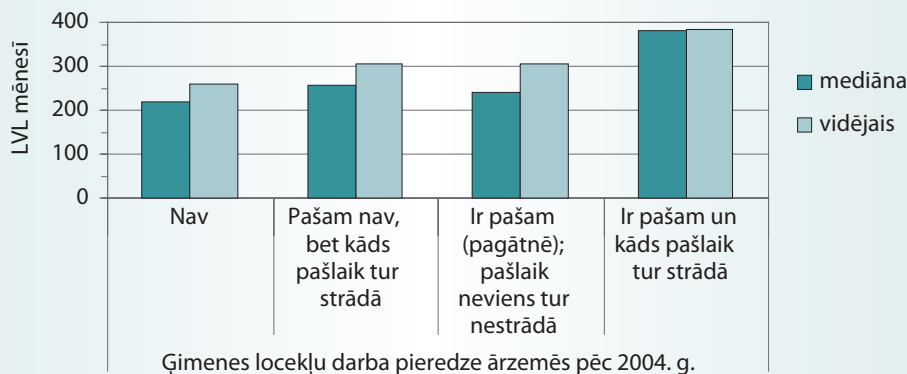
2.26.
logs

	Pozitīva	Gan pozitīva, gan negatīva	Negatīva	Grūti pateikt	Neietekmēja
Veselība	60,4	14,9	12,1	2,3	10,3
Attiecības ar ģimenes locekļiem	63,6	14,7	3,5	5,7	12,5
Materiālais stāvoklis	73,3	14,4	7,8	1,2	3,4
Pārliecība par savām spējām	82,0	3,2	6,8	3,3	4,7
Profesionālās prasmes, iemaņas	69,4	10,9	2,1	3,3	14,2
Latviešu vai krievu valodas (tās, kura nav dzimtā) prasmes	44,3	11,8	5,3	4,7	34,0
Angļu valodu zināšanas	69,1	10,4	8,3	2,2	10,0
Citu svešvalodu zināšanas	33,1	13,9	12,5	9,2	31,3

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

Latvijā nodarbināto indivīdu personīgie neto ienākumi 2010. gada otrajā pusē atkarībā no paša un ģimenes locekļu darba pieredzes ārzemēs

2.27.
logs

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» aptaujas datiem.

Ja skatāmies, kāds ir respondentu vērtējums ārpus Latvijas pavadītajam laikam uz citu svešvalodu zināšanām, izteiktāka ir aptaujāto daļa, kas šo ietekmi vērtē kā negatīvu (13%), tomēr joprojām dominē pozitīvs ietekmes vērtējums (33%).

Kā jau atzīmēts 2.14. loga analīzes gaitā, atgriezušos emigrantu nodarbinātības līmenis ir augstāks nekā iedzīvotājiem bez ārzemju pieredzes, taču ar ekonometrisko analīzi var pierādīt, ka šo starpību izskaidro abu grupu dzimuma un vecuma atšķirības.

2.27. logā redzams, ka starp Latvijā nodarbinātiem, kam nav ārzemēs strādājošu tuvinieku (kopš 2004. g. vai vēlāk), cilvēkiem ar ārzemju pieredzi personīgie ienākumi ir vidēji par 18% augstāki nekā nodarbinātajiem bez šādas pieredzes (Ls 306 pret 261 mēnesi). Savukārt starp Latvijā nodarbinātajiem, kam kāds no tuviniekiem aptaujas laikā strādāja ārzemēs, bijušo emigrantu ienākumi ir par 25% augstāki nekā darbiniekiem bez nesenā ārzemju pieredzes (Ls 383 pret 306 mēnesi). Ienākumu mediānas salīdzināšana sniedz kvalitatīvi līdzīgu atzinumu. Ekonometriskā analīze (kuras detaļas šeit nesniegšim) apstiprina, ka, arī izslēdzot izglītības līmeņa, vecuma, dzimuma, reģiona un ārzemēs strādājošo radnieku ietekmi, atgriezušies emigranti pelna vidēji par 13% vairāk nekā nodarbinātie bez ārzemju pieredzes un ka šī starpība ir, pateicoties ārzemju pieredzei, nevis tāpēc, ka bijušie emigranti strādātu ražīgāk. Līdzīgu rezultātu pēc 2007. g. datiem ir ieguvusi Hazans (2008).

Rezumējot, balstoties gan uz respondentu atzinumiem, gan uz viņu darba tirgus situāciju, var secināt, ka caurmērā ārzemju darba pieredzes ietekme uz dažādām bijušo emigrantu dzīves jomām ir bijusi pozitīva.

Aizbraukšanas plāni

Šajā sadaļā aplūkosim izglītības, nodarbošanās, tautības, pilsonības, dzīvesvietas un ārzemju pieredzes ietekmi uz 18–65 gadus vecu iedzīvotāju 2010. g. decembrī – 2011. g. februārī paustajiem plāniem aizbraukt no Latvijas.

«NI: VMR. 2010» aptaujā bija uzdots jautājums, vai respondents plāno tuvākajā laikā atstāt Latviju, lai uzlabotu materiālo stāvokli. Par *potenciāliem aizbraucējiem* sauksim tos, kuri uz šo jautājumu atbildēja «Jā, plānoju» vai «Pieļauju iespēju aizbraukt». Atsevišķi var nodalīt arī tos aptaujātos, kuri atbildēja «Jā, plānoju» (tātad var pieņemt, ka viņiem ir konkrēti plāni aizbraukšanai).

Aizbraukšanas iemeslu analīzei izmantosim datus no *DnB NORD* aptaujas, kurā arī tika uzdots jautājums par aizbraukšanu: «Vai jūs pats plānojat braukt dzīvot un strādāt uz ārzemēm?» Par *potenciāliem emigrantiem ekonomisko iemeslu dēļ* sauksim tos, kas uz šo jautājumu atbildēja, ka viņi plāno aizbraukt, dažādu ar materiālo nodrošinājumu saistītu iemeslu vadīti (Latvijā nav darba un nav iespējas nopelnīt; citur var nopelnīt daudz naudas; citur ir labāka sociālā aizsardzība (pabalsti, pensijas)). Šai grupai pievienosim arī tos, kas papildus ekonomiskiem minēja arī citu(s) iemeslu(s) (respondenti varēja atzīmēt vairākus iemeslus). Savukārt par *potenciāliem emigrantiem citu (neekonomisko) iemeslu dēļ* sauksim tos, kuri plāno aizbraukt no Latvijas, bet neatsaucās ne uz vienu no minētiem ekonomiskajiem

iesmesliem, izvēloties vienu vai vairākus no šādiem iemesliem: iespējas apskatīt pasauli, gūt jaunus iespaidus, draugus; iespējas attīstīties (mācīties, veidot karjeru); neredz nākotni Latvijā; nepatīk Latvijā notiekošie procesi, politiskā vide; brauc citu cilvēku (draugu, ģimenes locekļu) ietekmē; brauc tāpēc, ka «visi brauc»; grib dzīvot stabilā, sakārtotā valstī.

Salīdzinot abus pētījumus, «NI: VMR. 2010» aptaujas jautājuma formulējums līdzinās *DnB NORD* aptaujas jautājumam, ja respondents ir atbildējis, ka ir gatavs aizbraukt ekonomisko iemeslu dēļ, tomēr «NI: VMR. 2010» aptauja atšķiras ar to, ka tā fokusējas uz tuvāko laika posmu, bet *DnB NORD* aptaujas jautājums ir vispārīgāks.

Dzimums un vecums

Vispirms aplūkojot tādas vispārējas respondentu pazīmes kā dzimums un vecums, iegūstam iepriekš sagaidāmos rezultātus – vairāk potenciālo aizbraucēju ir starp vīriešiem un jaunākiem aptaujātajiem. Tā 30% aptaujāto vīriešu ir potenciālie aizbraucēji: aptuveni 10% vīriešu plāno aizbraukt tuvākajā laikā, bet vēl 20% šādu iespēju pieļauj (2.28. logs, pa labi). Starp sievietēm potenciālo aizbraucēju ir mazāk – aptuveni 23%. Pēc *DnB Nord* aptaujas (kur nav runa par «tuvāko laiku»), šī starpība ir mazāk izteikta: atstāt Latviju plāno 33% vīriešu un 28% sieviešu. Abu dzimumu pārstāvji biežāk ir gatavi braukt uz ārzemēm ekonomisku iemeslu vadīti, tomēr sieviešu – potenciālo aizbraucēju vidū relatīvi vairāk ir to, kas domā par aizbraukšanu tikai neekonomisku iemeslu dēļ (2.28. logs, pa kreisi).

Analizējot atbildes atkarībā no respondentu vecuma, var secināt, ka visvairāk konkrētu plānu aizbraukšanai ir cilvēkiem vecumā no 18 līdz 24 gadiem (16%) un no 25 līdz 34 gadiem (15%). Pieaugot vecumam, samazinās to cilvēku skaits, kas pieļauj vai plāno aizbraukt no Latvijas. Starp tiem, kas domā par aizbraukšanu, pieaugot respondentu vecumam, mazāk svarīgi paliek ekonomiskie motīvi, bet pieaug citu iemeslu īpatsvars.

Visu 18–65 gadus veco iedzīvotāju vidū 2010.–2011. gada mijā 9% plānoja aizbraukt tuvākajā laikā un vēl 17% pieļāva tādu iespēju, kopā veidojot 26% potenciālo aizbraucēju grupu. Savukārt 2011. g. 20% atzina, ka plāno aizbraukt ekonomisku (vai ekonomisku un citu) iemeslu dēļ un vēl 10% – tikai citu iemeslu dēļ; tā kā jautājumā nebija ierobežojuma «tuvākajā laikā», potenciālo aizbraucēju īpatsvars sasniedza 31%.

Svarīgi atzīmēt, ka divas trešdaļas potenciālo aizbraucēju, kas plāno emigrāciju tuvākajā laikā, ir jaunāki par 35 gadiem, kas vairāk nekā divreiz pārsniedz šīs vecumgrupas īpatsvaru iedzīvotāju vidū. Tātad šo plānu realizācija būtiski paātrinās Latvijas sabiedrības novecošanos.

Izglītība un nodarbošanās

«NI: VMR. 2010» aptaujas rezultāti liecina (sk. 2.29. logu, pa labi), ka dalījumā pēc izglītības līmeņa vislielākā tieksme emigrēt tuvākajā laikā ir iedzīvotājiem ar vidējo izglītību: 28% no viņiem ir potenciālie aizbraucēji, t. sk. 10% jau konkrēti plāno šādu rīcību. Tikai nedaudz atpaliek abas pārējās grupas: 25% cilvēku ar pamatzglītību

un 22% augsti izglīto ir potenciālie aizbraucēji, abos gadījumos 7% jau ar konkrētiem plāniem.

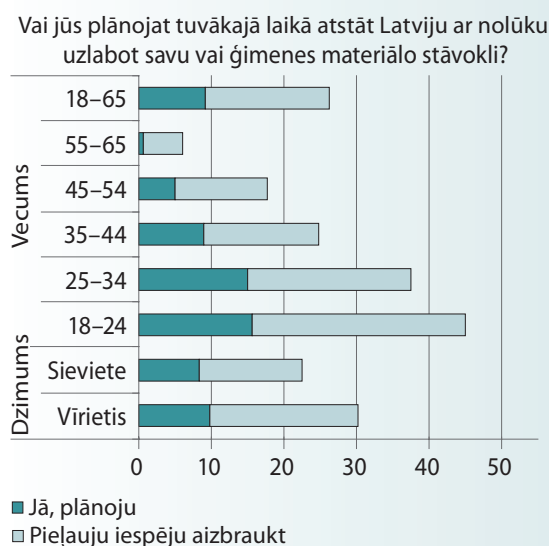
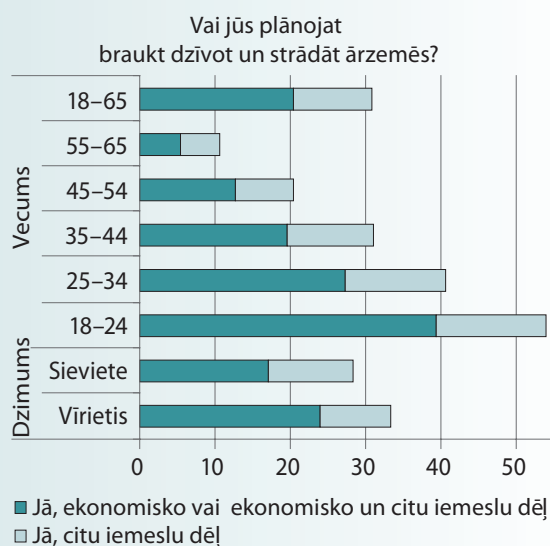
Vairāk atšķirību starp grupām var novērot, sadalot potenciālos aizbraucējus pēc aizbraukšanas iemesliem (sk. 2.29. logu, pa kreisi): pieaugot izglītības līmenim,

ekonomisko iemeslu vadīto potenciālo emigrantu īpatsvars kritas (no 29% starp cilvēkiem ar pamatzglītību līdz 13% starp augstskolu beidzējiem), savukārt no 8 līdz 14% pieaug to daļa, kas plāno aizbraukt *tikai* neekonomisku iemeslu dēļ.

2.28.
logs

Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni dzimuma un vecuma dalījumā, 2010/12–2011/02

(pozitīvo atbilžu %)

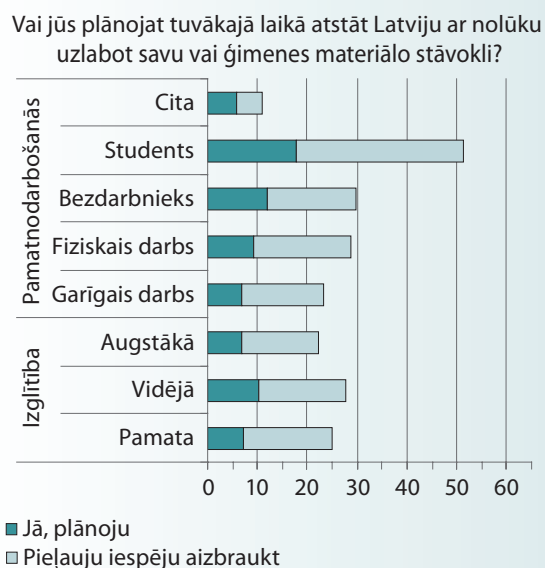
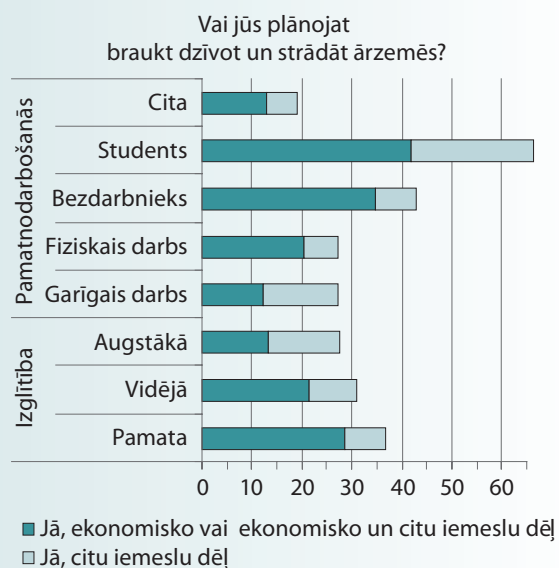
Avots: aprēķini ar aptaujas datiem.

Pa kreisi – «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptauja, 2011. g. februāris. Pa labi – «NI: VMR. 2010» aptauja.

2.29.
logs

Latvijas 18–65 gadu vecu iedzīvotāju emigrācijas plāni izglītības un pamatnodarbošanās dalījumā, 2010/12–2011/02

(pozitīvo atbilžu %)

Avots: aprēķini ar aptaujas datiem. Pa kreisi – «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptauja. Pa labi – «NI: VMR. 2010» aptauja.

Pamatnodarbošanās dalījumā vislielākais tuvākajā laikā potenciālo aizbraucēju īpatsvars (51%) ir starp studējošiem (tehnikumū, koledžu un augstskolu studentiem, kā arī vecāko klašu skolniekiem; atgādināsim, ka respondenti ir vismaz 18 gadu veci). Daudz mazāks (bet joprojām bīstami augsts) ir potenciālo aizbraucēju īpatsvars starp bezdarbniekiem (30%) un fiziskā darba darītājiem (29%), vēl mazāks (23%) – starp garīgā darba darītājiem (sk. 2.29. logu, pa labi). Studējošo vidū ir arī vislielākais īpatsvars to, kam ir konkrēti plāni aizbraukt no Latvijas tuvākajā laikā (18%). Tas var būt saistīts ar to, ka studenti iegūst augstāku kvalifikāciju, pārvalda svešvalodas un ir pārliecinātāki par savām spējām veiksmīgi adaptēties ārzemēs, kā arī ir jaunāki un līdz ar to mobilāki un atvērtāki dažādām iespējām.

Ir vērts atzīmēt, ka ļoti liela tieksme aizbraukt (pavisam 37%, t. sk. gandrīz 9% ar konkrētiem plāniem) ir arī personām ar nepabeigtu augstāko izglītību, kas neuzrādīja studijas kā savu pamatnodarbošanos (šis rezultāts 2.29. logā nav parādīts).

Bezdarbnieki ir vairāk motivēti aizbraukt no Latvijas ekonomisku vai ekonomisku un citu iemeslu dēļ (35%), bet mazāk tikai citu iemeslu dēļ (8%). Līdzīga situācija ir arī fiziskā darba darītājiem (respektīvi, 20 un 7%). Savukārt no garīgā darba veicējiem lielākajam īpatsvaram ir ar ekonomisko stāvokli nesaistīti motīvi (15%), bet ekonomiskos motīvus kā iemeslu, kāpēc vēlas aizbraukt, pieminējuši 12% garīgā darba veicēju.

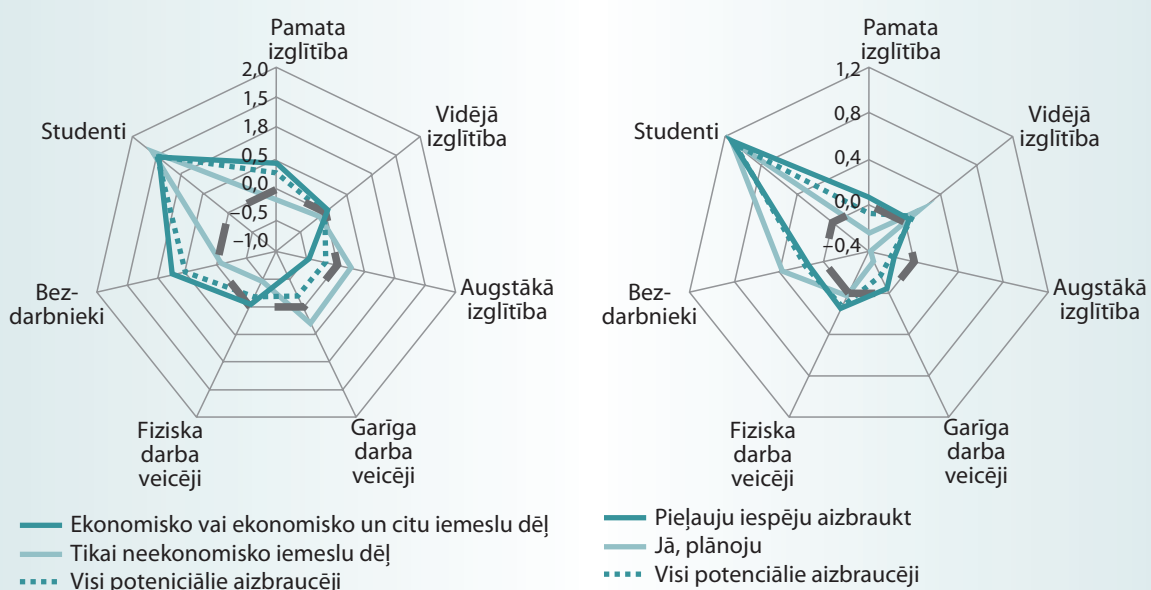
Informāciju par to, kādas iedzīvotāju grupas ir pārstāvētas potenciālo aizbraucēju vidū daudz vairāk (vai mazāk) nekā palicēju vidū, uzskatāmi sniedz *selektivitātes*

diagrammas. 2.30. logā šādas diagrammas pēc *DnB NORD* aptaujas (pa kreisi) un «NI: VMR. 2010» aptaujas (pa labi) rezultātiem prezentētas dažādām izglītības un nodarbošanās kategorijām. Katrā aptaujā tika identificētas divas aizbraucēju kategorijas (pēc iemesliem vai pēc plānu konkrētības), un katrai atbilst savs daudzstūris, kurā virsotnes pārstāv iedzīvotāju grupas; vēl viens daudzstūris atbilst visiem potenciālajiem aizbraucējiem. Katras daudzstūra virsotnes attālums no *nulles līnijas* (melna raustīta līnija 2.30. logā) ir vienāds ar atbilstošās iedzīvotāju grupas selektivitātes indeksu *SI* (sk. 2.18. logu): ja tas ir pozitīvs (respektīvi, negatīvs), virsotne ir ārpus (respektīvi, iekšpus) nulles līnijas. Jo tālāk uz āru no nulles līnijas ir virsotne, jo vairāk atbilstošās grupas īpatsvars aizbraucēju vidū pārsniedz šīs grupas īpatsvaru palicēju vidū. Ja šie īpatsvari sakrīt, tad virsotne ir uz nulles līnijas. Diagrammas centram nav īpašas interpretācijas, tas ir vienkārši atskaites punkts.

Kā var redzēt 2.30. logā, visās aizbraucēju kategorijās studējošo īpatsvars ir daudzkārt lielāks nekā palicēju vidū. Tas pats (lai gan mazāk izteikti) attiecas uz bezdarbniekiem, bet izņemot kategoriju «aizbraucēji tikai neekonomisku iemeslu dēļ», kur bezdarbnieki ir pārstāvēti proporcionāli. Cilvēki ar augstāko izglītību ir mazāk nekā proporcionāli prezentēti tuvākajā laikā potenciālo aizbraucēju vidū (it īpaši starp tiem, kam jau ir konkrēti plāni), kā arī ekonomisko motīvu vadīto aizbraucēju vidū. Savukārt starp tiem, kas plāno aizbraukt tikai neekonomisku iemeslu dēļ, augsti izglītoto un garīgā darba veicēju īpatsvars ir lielāks, bet fiziskā darba veicēju un cilvēku ar pamatzglītību īpatsvars – mazāks nekā palicēju vidū. Neproporcionāli augsts cilvēku ar pamatzglītību īpatsvars ir ekonomisko

Dažādu iedzīvotāju grupu selektivitātes indekss attiecībā uz aizbraukšanas plānu motivāciju un konkrētību, 2010/12–2011/02

2.30.
logs

Avots: aprēķini ar aptaujas datiem.

Pa kreisi – «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptauja, 2011. g. februāris. Pa labi – «NI: VMR. 2010» aptauja.

motīvu vadīto aizbraucēju vidū un visu potenciālo (bet ne tuvākajā laikā) aizbraucēju vidū.

Etniskais aspekts

Nozīmīgs faktors saistībā ar migrācijas plāniem ir etniskā piederība. Lielāka tieksme emigrēt tuvākajā laikā ir nelatviešiem, kuriem ir Latvijas pilsonība, viņu vidū ir 32% potenciālo emigrantu salīdzinājumā ar 25% starp latviešiem (2.31. logs, pa labi). Nepilsoņi vismazāk plāno vai pieļauj iespēju emigrēt no Latvijas – tikai 21%; šīs grupas pārstāvji nevar izmantot darbaspēka brīvās kustības priekšrocības ES, kas ierobežo viņu sagaidāmos ieguvumus no emigrācijas. Vidēji starp nelatviešiem ir 28% potenciālo aizbraucēju.

Līdzīgus secinājumus ļauj izdarīt arī *DnB NORD* aptaujas rezultāti, kas parāda, ka visvairāk potenciālo emigrantu ir starp nelatviešiem ar pilsonību (37%), bet vismazāk – starp nepilsoņiem (26%). Vidēji 33% mazākumtautību pārstāvju un 29% latviešu plāno aizbraukt tuvākajā laikā vai tālākā perspektīvā (2.31. logs, pa kreisi).

Šo rezultātu salīdzinājums ar 2005.–2007. g. veikto aptauju rezultātiem (sk. Hazans un Philips, 2010, 2. tabula, kol. [6–10]) apstiprina agrāk izteikto hipotēzi (*H3*)-(g), ka krīzes laikā pieauga nelatviešu (it īpaši LR pilsoņu) īpatsvars potenciālo emigrantu vidū.

Tajā pašā laikā ir vērts atzīmēt, ka attiecībā uz aizbraukšanas plānošanu (nevis iespējas pieļaušanu) atšķirības starp trim grupām nav lielas (un secība mainās): emigrēt tuvākajā laikā plāno 10% latviešu, 9% nepilsoņu un 8% nelatviešu ar LR pilsonību (2.31. logs, pa labi). Toties atšķiras latviešu un mazākumtautību potenciālo emigrantu sadalījums motivācijas ziņā: no visiem potenciālajiem aizbraucējiem tikai neekonomiskos iemeslus minēja 39% latviešu, bet 28% nelatviešu.

Reģionālās atšķirības

Saistībā ar migrācijas plāniem svarīgs faktors ir arī ap-
taujāto dzīvesvieta. Iepriekš mēs redzējām, ka «NI: VMR. 2010» un *DnB NORD* aptauja sniedz ļoti līdzīgus atzinumus par vecuma, dzimuma, nodarbošanās, tautības un pilsonības ietekmi uz aizbraukšanas plāniem. Diemžēl to nevar teikt par reģionu ietekmi (tas skar galvenokārt Vidzemi un Kurzemi). Tas ir tāpēc, ka katrai no šeit izmantotajām aptaujām izlases apjoms (ap 1000 respondentu) nav pietiekami liels, lai nodrošinātu reprezentativitāti reģionu līmenī. Daži novadi, kas tika apsekoti vienā no aptaujām, netika apsekoti otrā; citiem starp «NI: VMR. 2010» un *DnB NORD* aptauju būtiski atšķiras izlases īpatsvars. Tā kā novadi vienā reģionā var būt ļoti atšķirīgi pēc ekonomiskās attīstības līmeņa, tas ietekmē rezultātus. Lai nodrošinātu rezultātu ticamību, šeit potenciālos aizbraucējus nedalīsim pēc plānu konkrētības vai aizbraukšanas iemesliem, un īpatsvarus pa reģioniem sniegsim kā vidējos no abu aptauju rezultātiem (tā rīkoties var, jo jautājumi ir ļoti līdzīgi un laika intervāls starp aptaujām ir diezgan īss). Kā redzams 2.32. logā, Vidzemē, Rīgas reģionā un Latgalē aizbraucēju īpatsvari ir praktiski vienādi: 30 līdz 31%; Kurzemē emigrēt plāno 26%, bet Zemgalē – 19% iedzīvotāju 18–65 gadu vecumā.

Sociālo tīklu un ārzemju pieredzes loma

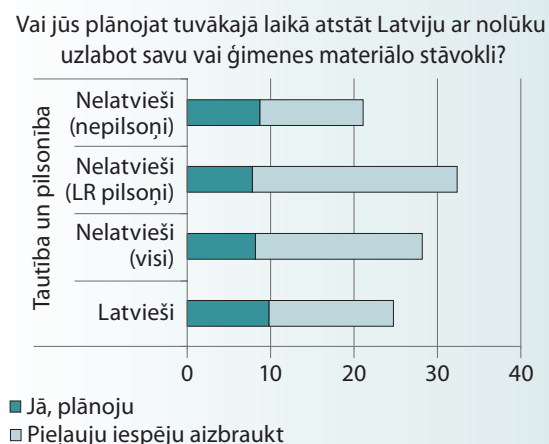
Neformālajiem informācijas iegūšanas kanāliem – sociālajiem tīkliem un paša pieredzei – ir būtiska nozīme emigrācijas plānu veidošanas procesā. Turklāt, jo svaigāka pieredze un jo tuvāks cilvēkam informācijas sniedzējs, jo lielāka ir emigrācijas iespēja. To var labi redzēt 2.33. logā.

Starp iedzīvotājiem, kam nav radnieku, draugu vai paziņu ar ārzemju pieredzi (kas, protams, nozīmē, ka nav arī paša pieredzes), ir tikai 14% potenciālo aizbraucēju (2.33. logs, pa kreisi). Starp tiem, kam ne pašam, ne

18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni tautības un pilsonības dalījumā, 2010/12–2011/02

2.31.
logs

(pozitīvo atbilžu %)

Avots: aprēķini ar aptaujas datiem.

Pa kreisi – «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptauja, 2011. g. februāris. Pa labi – «NI: VMR. 2010» aptauja.

tuviniekiem nav ārzemju pieredzes pēdējo 10 gadu laikā (bet, iespējams, ir draugi ar tādu pieredzi), jau 18% plāno vai pieļauj iespēju aizbraukt tuvākajā laikā (2.33. logs, pa labi). Starp cilvēkiem, kam ģimenes, draugu un paziņu lokā ir kāds ar ārzemes pieredzi pagātnē (respektīvi, dotajā laikā), 31% (respektīvi, 37%) plāno aizbraukt (2.33. logs, pa kreisi); savukārt, ja kādam no tuviniekiem pēdējo 10 gadu laikā ir iegūta ārzemju pieredze, tad ir 30% liela varbūtība, ka cilvēks plāno vai pieļauj iespēju aizbraukt tuvākajā laikā (2.33. logs, pa labi). Visbeidzot, starp pēdējo 10 gadu laika emigrantiem, kas ir atgriezušies Latvijā,

43% plāno atkal aizbraukt tuvākajā laikā un vēl 23% pieļauj tādu iespēju.

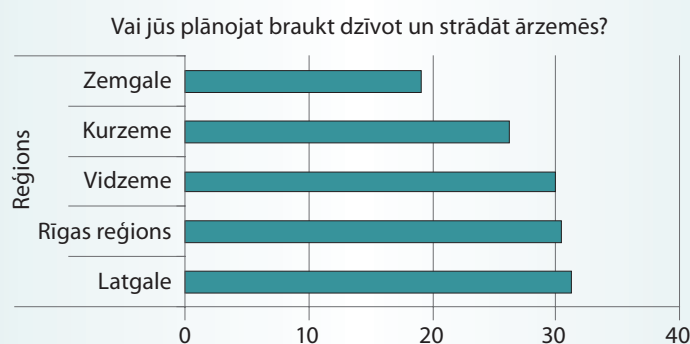
Turīgie arī pako čemodānus

Var domāt, ka visvairāk plāno aizbraukt tie, kam Latvijā iet visgrūtāk, t. i., cilvēki ar zemiem ienākumiem, bet vismazāk – turīgākie. 2.34. logā potenciālo aizbraucēju īpatsvars ir parādīts atkarībā no ienākumiem uz vienu ģimenes locekli. Redzams, ka tuvākajā laikā potenciālo aizbraucēju ar konkrētiem plāniem īpatsvars tiešām samazinās no

2.32.
logs

18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni reģionu dalījumā, 2010/12–2011/02

(pozitīvo atbilžu %)

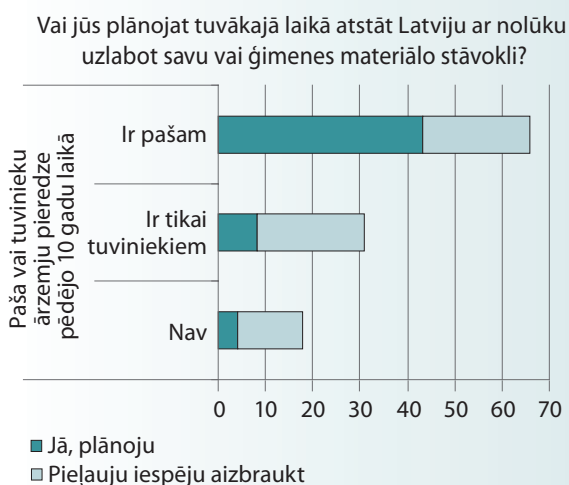
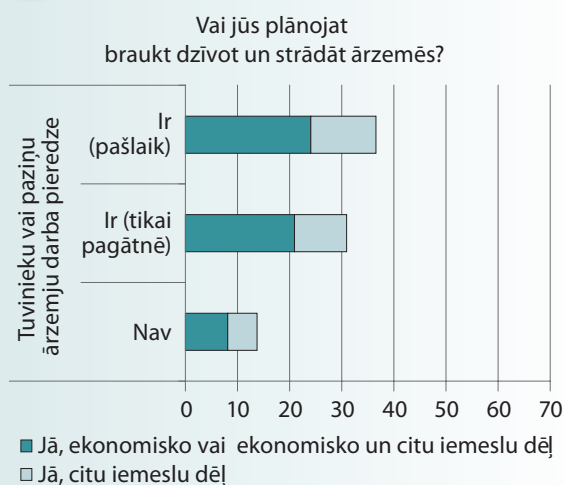
Piezīme: attēlā parādīti «NI: VMR. 2010» aptaujas («Jā, plānoju» un «Pieļauju iespēju aizbraukt») un «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptaujas (visas pozitīvas atbildes neatkarīgi no aizbraukšanas iemesla) vidējie rezultāti.

Avots: aprēķini ar aptaujas datiem.

2.33.
logs

18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni atkarībā no pašu, radnieku un paziņu ārzemes pieredzes, 2010/12–2011/02

(pozitīvo atbilžu %)

Avots: aprēķini ar aptaujas datiem.

Pa kreisi – «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptauja, 2011. g. februāris. Pa labi – «NI: VMR. 2010» aptauja.

11 līdz 5%, pieaugot ienākumiem no zemiem līdz vidējiem, bet pēc tam atkal pieaug līdz 8 un 7% cilvēkiem ar vidēji augstiem un augstiem ienākumiem (2.34. logs, pa labi). Cilvēkiem ar vidēji augstiem un vidēji zemiem ienākumiem tieksme aizbraukt tuvākajā laikā praktiski neatšķiras.

Savukārt emigrāciju ekonomisko (un varbūt citu) iemeslu dēļ plāno 22–25% cilvēku no trīs zemākajām ienākumu grupām, bet tikai 14–16% no divām augšējām kvintilēm. Kopējā tieksme aizbraukt (jebkādu iemeslu dēļ) cilvēkiem ar vidēji augstiem un augstiem ienākumiem ir tikai nedaudz zemāka nekā pārējiem: 26% salīdzinot ar 29–33%. Var secināt, ka ienākumu līmeņa ietekme uz aizbraukšanas plāniem ir būtiska, bet nav noteicoša.

Emigrācijas plānu daudzfaktoru analīze

Lai labāk izprastu dažādu iedzīvotāju grupu aizbraukšanas plānu motivāciju un viņu aizbraukšanas plānu konkrētību, tika izveidoti ekonometriskie modeļi, kuri izskaidro varbūtību, kā cilvēka plānus emigrēt ietekmē šādas pazīmes: dzimums, vecums, ģimenes stāvoklis, izglītība, tautība un pilsonība, pamatnodarbošanās, ienākumi uz ģimenes locekli, reģions un urbanizācijas līmenis. Galvenie analīzes rezultāti ir apkopoti 2.35. logā.

Vienādos pārējos apstākļos starp sievietēm un vīriešiem bez nepilngadīgiem bērniem nav lielu atšķirību gatavībā aizbraukt (sievietēm ir pat par 2,6 procentpunktiem lielāka varbūtība plānot aizbraukšanu tuvākajā laikā). Turpretī salīdzinājumā ar vīrieti ar bērniem (ar vienādiem pārējiem apstākļiem) sievietei ar bērniem varbūtība plānot aizbraukšanu tuvākajā laikā ir par 5,5 procentpunktiem mazāka, varbūtība aizbraukt prom ekonomisko iemeslu dēļ – par 9 procentpunktiem mazāka, bet varbūtība

emigrēt tikai citu iemeslu dēļ – par 3 procentpunktiem lielāka; tātad kopējā gatavība aizbraukt sievietei ar bērniem ir par 6 procentpunktiem mazāka nekā vīrietim ar bērniem.¹²

Bērnu esamība būtiski palielina vīriešu gatavību aizbraukt ekonomisku iemeslu dēļ, savukārt sievietēm šis efekts ir negatīvs attiecībā uz konkrētiem plāniem tuvākajā laikā, bet attiecībā uz aizbraukšanu vispār vai neekonomisku iemeslu dēļ nav nozīmīgs (šeit jāņem vērā, ka sievietu gadījumā bērnu efektu aprēķina, saskaitot efektus no rindām «Ar nepilngadīgiem bērniem» un «Sieviete ar bērniem»). Tas apstiprina hipotēzi (H3)-(d) par to, ka pēc krīzes aizbraucēji ir vairāk orientēti uz ilgtermiņa emigrāciju ar visām ģimenēm.

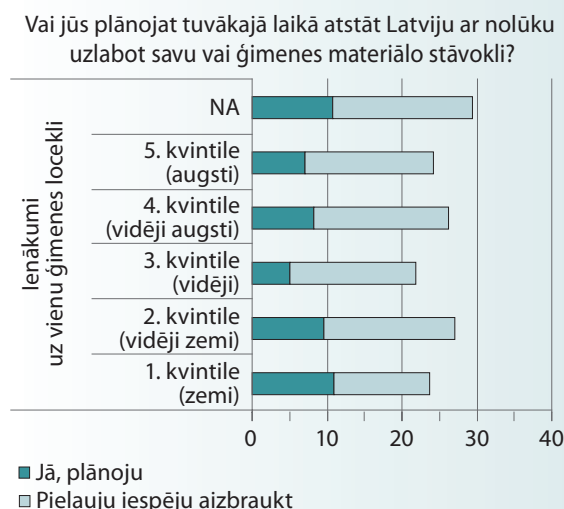
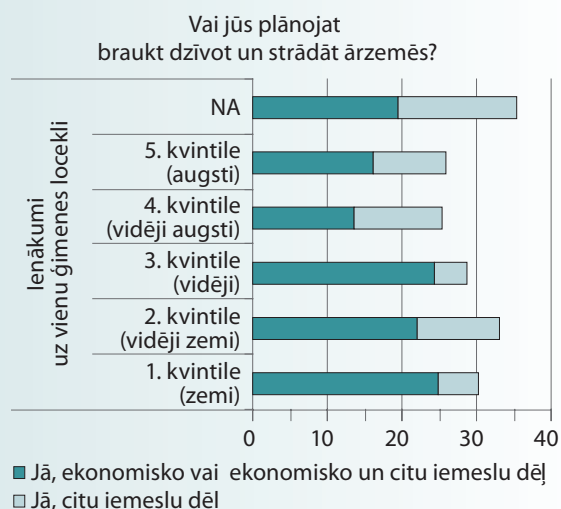
Nozīmīgas ir dažādu vecuma grupu aizbraukšanas plānu atšķirības, taču svarīgi, ka 25–34 gadus veciem jauniešiem ir praktiski vienādi stipra tieksme aizbraukt: vienādos pārējos apstākļos abām grupām salīdzinājumā ar 55–65 gadus veciem iedzīvotājiem varbūtība plānot emigrāciju tuvākajā laikā ir par 23 procentpunktiem lielāka, kopējā varbūtība aizbraukt (bez laika konkretizācijas) ir par 30 līdz 35 procentpunktiem lielāka, bet varbūtība aizbraukt ekonomisko iemeslu dēļ – par 26 līdz 34 procentpunktiem lielāka. 35–44 gadus veciem iedzīvotājiem visas varbūtības ir par 6 līdz 11 procentpunktiem mazākas nekā 25–34 gadīgiem, bet 45–54 gadu vecumā – vēl par 6 līdz 10 procentpunktiem mazākas. Ņemot vērā katram modeļim atbilstošo vidējo varbūtību (sk. 2.35. logā rindu «Pozitīvo atbilžu daļa»), var teikt, ka visstiprākie vecuma efekti, kas divarpus reizes pārsniedz vidējo varbūtību, ir saistīti ar konkrētiem plāniem aizbraukt tuvākajā laikā.

¹² Šie rezultāti ir iegūti, saskaitot efektus no rindām «Sieviete» un «Sieviete ar bērniem».

2.34.
logs

18–65 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju emigrācijas plāni atkarībā no ienākumiem uz vienu ģimenes locekli, 2010/12–2011/02

(pozitīvo atbilžu %)

Avots: aprēķini ar aptaujas datiem.

Pa kreisi – «DnB NORD Latvijas barometra» Nr. 35. aptauja, 2011. g. februāris. Pa labi – «NI: VMR. 2010» aptauja.

Attiecībā uz emigrāciju tikai neekonomisko iemeslu dēļ vislielākā tieksme emigrēt ir 25–44 gadus veciem iedzīvotājiem.

Kontrolējot citus faktoros, atšķirības starp cilvēkiem ar vidējo un augstāko izglītību attiecībā uz tieksmi emigrēt kļūst nebūtiskas, izņemot emigrāciju tikai neekonomisku iemeslu dēļ; pēdējā gadījumā augstskolu beidzējiem

varbūtība ir par 4,3 procentpunktiem lielāka. Tas viss vēlreiz atbalsta agrāk izteikto hipotēzi (H3)-(e), ka pēc krīzes augsti izglītoto individu īpatsvars emigrantu vidū nozīmīgi pieaug. Savukārt starp iedzīvotājiem, kam izglītība ir zem vidējās, varbūtība, ka viņi ir potenciālie (tuvākajā laikā) ekonomiskie emigranti, ir par 6–7 procentpunktiem mazāka nekā starp iedzīvotājiem ar vidējo izglītību

2.35.
logs

Demogrāfisko faktoru un nodarbošanās ietekme uz emigrācijas plānu varbūtību (procentpunkti)

	Vai jūs plānojat tuvākajā laikā atstāt Latviju, lai uzlabotu savu/savas ģimenes materiālo stāvokli?		Vai jūs plānojat braukt dzīvot un strādāt ārzemēs?		
	Jā, plānoju	Jā, plānoju vai pieļauju	Jā (jebkādu iemeslu dēļ)	Jā (ekonomisku iemeslu dēļ)	Jā (tikai neekonomisku iemeslu dēļ)
<i>Pozitīvo atbilžu daļa</i>	9,1%	26,2%	30,8%	20,4%	10,4%
Faktori					
Dzimums un ģimene					
Sieviete	2,6**	-3,0	-1,2	0,7	-1,5
Precējies vai dzīvo ar partneri	1,3	-7,0***	-2,6	-0,7	-2,9
Ar nepilngadīgiem bērniem	3,6**	8,0***	4,6	7,8***	-3,6
Sieviete ar bērniem	-8,1***	-6,4*	-5,1*	-9,6***	4,9**
Vecums (pret 55–65 g.)					
18–24 g.	22,9***	33,0***	34,5***	33,4***	2,2
25–34 g.	23,0***	32,4***	30,4***	25,6***	8,0**
35–44 g.	17,0***	20,9***	22,8***	19,2***	6,3**
45–54 g.	11,4***	14,1***	13,2***	13,2***	2,6
Izglītība (pret vidējo)					
Zem vidējās	-6,0***	-7,1**	-3,4	-1,9	-1,9
Augstākā	-2,7	-2,5	2,3	-3,0	4,3***
Tautība/pilsonība (pret latviešiem)					
Nelatvietis, LR pilsonis	-2,0	7,3***	7,4***	8,3***	-0,5
Nelatvietis, nepilsonis	2,6*	2,4	0,9	6,7**	-6,4***
Pamatnodarbošanās (pret darba ņēmējiem)					
Bezdarbnieks	4,8***	6,0**	14,9***	14,3***	-1,1
Students vai skolēns	1,7	6,8	19,4***	6,3	11,1***
Cita	1,1	-10,7***	1,4	2,0	-0,8
Mēneša ienākumi uz ģimenes locekli (pret LVL 121–160)					
Līdz 80	5,4**	-1,9	-2,3	-5,1*	3,2
81–120	4,3**	1,8	1,5	-4,5	8,0***
161–200	3,3	1,8	-1,1	-8,8***	9,3***
>200	1,3	-3,3	-4,4	-7,8**	5,2**
NA	4,3*	-0,3	0,5	-9,3***	11,2***
Citi kontroles mainīgie					
	5 reģionu un 3 urbanizācijas līmeņu indikatori				
Novērojumu skaits	869	869	868	868	868

Piezīme: *, **, *** – novērtējums ir statistiski nozīmīgs, respektīvi, 10, 5, 1% līmenī.

Avots: aprēķini ar «NI: VMR. 2010» (pirmās divas kolonnas) un DnB NORD (pēdējās trīs kolonnas) aptaujas datiem.

un citām līdzīgām pazīmēm. Tas ir neskatoties uz to, ka no krīzes izraisīta bezdarba visvairāk cieš tieši cilvēki ar pamatzglītību vai zemāku izglītību (sk. 2.35. logu).

Nelatviešiem ar LR pilsonību, salīdzinot ar latviešiem, kuri ir līdzīgi pēc citām pazīmēm, ir par 7–8 procentpunktiem lielāka varbūtība plānot vai pieļaut aizbraukšanas iespēju tuvākajā laikā, kā arī kopējā varbūtība aizbraukt no Latvijas (bez laika konkretizācijas) un varbūtība aizbraukt ekonomisko iemeslu dēļ. Savukārt nelatvieši bez LR pilsonības attiecībā uz pirmajām divām no minētām varbūtībām nozīmīgi neatšķiras no latviešiem; tomēr varbūtība aizbraukt ekonomisko iemeslu dēļ viņiem ir par 7 procentpunktiem lielāka nekā latviešiem, ko daļēji kompensē par 6 procentpunktiem mazāka varbūtība aizbraukt tikai citu iemeslu dēļ. Nelatviešiem ar LR pilsonību tieksme aizbraukt tikai neekonomisko iemeslu dēļ ir tāda pati kā latviešiem.

Nedaudz atšķiras atzinums no 2.35. loga pirmās kolonnas: nepilsoņiem varbūtība plānot aizbraukšanas iespēju tuvākajā laikā ir par divarpus procentpunktiem lielāka nekā latviešiem un par četrarpus procentpunktiem lielāka nekā mazākumtautību pilsoņiem. Tas, visticamāk, ir izskaidrojams ar nepilsoņu grūto situāciju darba tirgū (sk. 2.14. logu). Kopumā šie rezultāti atbalsta agrāk izteikto

hipotēzi (H3)-(g) par etniskā faktora lomas izmaiņām periodā pēc krīzes: vienādos pārējos apstākļos mazākumtautību pārstāvju tieksme emigrēt ir lielāka nekā latviešiem.

Bezdarbnieki, salīdzinot ar nodarbinātajiem, kuri ir līdzīgi pēc citām pazīmēm, daudz biežāk plāno aizbraukšanu tuvākajā laikā, vispār aizbraukšanu (bez laika konkretizācijas, jebkādu iemeslu dēļ) un aizbraukšanu ekonomisku (varbūt citu skaitā) iemeslu dēļ; efekta stiprumu raksturo tas, ka varbūtību starpība, respektīvi, 5, 15 un 14 procentpunkti, pirmajos divos gadījumos sasniedz pusi no vidējās varbūtības, bet trešajā – pat 70% no tās. Ja pie potenciālajiem aizbraucējiem tuvākajā laikā pieskaita arī tos, kas pieļauj šādu iespēju, bezdarbnieka varbūtība tikt šajā grupā ir par 6 procentpunktiem augstāka nekā strādājošā (vienādos pārējos apstākļos); šis efekts arī ir nozīmīgs, bet relatīvi ne tik stiprs kā iepriekš minētie. Attiecībā uz plāniem aizbraukt tikai neekonomisko iemeslu dēļ bezdarbnieki neatšķiras no nodarbinātajiem.

Savukārt studenti daudz vairāk nekā pēc citām pazīmēm līdzīgi nodarbinātie ir orientēti uz aizbraukšanu no Latvijas tikai neekonomisku iemeslu dēļ: varbūtību starpība (11 procentpunkti) pārsniedz vidējo šī iznākuma varbūtību.

2.36.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

2000.–2010. g. no Latvijas ir emigrējuši vismaz 170–200 tūkstoši cilvēku. Emigranti, kā arī potenciālie aizbraucēji ir caurmērā daudz jaunāki nekā palicēji, tāpēc Latvijas iedzīvotāju faktiskā vecuma struktūra nozīmīgi atšķiras no oficiālās – Latvijas sabiedrība ir daudz vecāka, nekā bijām domājuši, un turpina novēcot ātrāk nekā katrs no mums.

Pusgada laikā Latvijā atgriezties plāno vai drīzāk plāno nekā neplāno 8% aizbraukušo. Ilgākā perspektīvā – 5 gadu laikā – Latvijā plāno atgriezties tikai aptuveni 20% emigrantu. 2009.–2010. g. ekonomiskās krīzes laikā salīdzinājumā ar pirmskrīzes periodu emigrantu motivācijā pieauga izstumšanas faktoru (gan darba zaudēšanas un ienākumu krituma, gan neekonomisko faktoru – cerību zaudēšanas, nenoteiktības, neapmierinātības ar Latvijā notiekošo) loma. Zīmīgi, ka LR pilsoņu vidū tieksme aizbraukt *neekonomisko iemeslu dēļ* nav atkarīga no tautības un ir lielāka nekā nepilsoņu vidū. Kopumā krīzes laikā tieksme aizbraukt ir lielāka nelatviešu (it īpaši LR pilsoņu) vidū. Augsti izglītoto indivīdu proporcija emigrantu vidū nozīmīgi pieauga un pārsniedza atbilstošo proporciju Latvijas iedzīvotāju vidū. Potenciālo aizbraucēju vidū neproporcionāli augsts ir studējošo īpatsvars. Smadzeņu aizplūdes risks kļūst vērā ņemams.

Svarīgākie uzdevumi

Pirmkārt, ir jāievieš prakse, ka jebkuras būtiskas izmaiņas valsts politikā, it īpaši tādās jomās kā izglītība, nodarbinātība, veselības aprūpe, nodokļi un pabalsti, tiek nodotas ekspertiem, lai izslēgtu riskus, ka šīs izmaiņas var paaugstināt lielo iedzīvotāju grupu motivāciju emigrēt.

Otrkārt, valsts un pašvaldību iesaistīšanās saikņu stiprināšanā ar aizbraucējiem būtu gan morāli pareiza, gan no tautas attīstības skatpunkta prātīga un stratēģiski attaisnota rīcība. Visticamāk, tuvākajā perspektīvā tā nepānāks to emigrantu atgriešanos, kas to paši neplāno. Tomēr ilgtermiņā šāda prakse sekmēs aizbraukušo atgriešanos un paplašinās Latvijas «virtuālās robežas». Lai nu kā, mēs – palicēji un aizbraucēji – joprojām lielā mērā esam viena tauta: Latvijas tauta, un tas tā ir neatkarīgi no «nacionālās identitātes» definīcijas. Emigrācijas negatīvas sekas būs mazākas, ja tas tā arī paliks.

Treškārt, ES līmenī Latvijai kopā ar citām jaunajām dalībvalstīm ir aktīvi jāiestājas par tādu mehānismu izstrādi, kas emigrantu izcelsmes valstīm daļēji kompensētu smadzeņu un darba roku aizplūdi.

2.4. Ģimenes sociālā drošība Latvijā ekonomiskās migrācijas apstākļos

Latvijai iestājoties ES, tika plānots lielu uzmanību pievērst sociālo pakalpojumu sniegšanai ģimenēm. Ģimenes ar bērniem politikas dokumentos tika atzītas par galveno sociālās atstumtības riska grupu (LM, 2003, 20–5). Tomēr, lai gan pastāv dažādi sociālās palīdzības un atbalsta virzieni, ģimeņu un bērnu stāvoklis joprojām nav uzlabojies. Statistikas dati rāda, ka ģimenes ar bērniem joprojām ir tā iedzīvotāju grupa, kas visvairāk pakļauta nabadzības un sociālās atstumtības riskam (sk. 2.37. logu). Tai pašā laikā ģimenes ar bērniem pieder pie tām sociālajām grupām, kuras vislielākā mērā skar ekonomiskās krīzes, un nereti šo ģimeņu locekļiem nākas pieņemt radikālus lēmumus, tai skaitā darba meklējumus ārzemēs, lai uzlabotu savas ģimenes materiālo nodrošinājumu.

Straujā ekonomiskā izaugsme jaunās tūkstošgades sākumā pavēra Latvijā dzīvojošiem cilvēkiem plašas darba izvēles iespējas līdz brīdim, kad 2008. gadā sākās ekonomiskā lejupslīde, strauji pieauga bezdarba rādītāji un emigrējošo iedzīvotāju skaits. Vispārējie aprēķini liecina, ka no 2004. līdz 2008. gadam Lielbritānijā un Īrijā no Latvijas iebraukušo iedzīvotāju skaits varētu būt ap 76 tūkstoši, bet citās Eiropas Ekonomiskās zonas valstīs vēl četri tūkstoši. Uz Lielbritāniju iebraukušo iedzīvotāju skaits 2009. gadā bija 15 385 (Indāns, 2010, 4).

Brīvās iedzīvotāju migrācijas plūsmas ES kopējā darba tirgus telpā ļauj īstenot elastīgu nodarbinātības politiku, proti, pastāv daudzveidīgas nodarbinātības formas – terminētie darba līgumi, sezonālie darbi un cita veida darbi. Līdz šim veiktie pētījumi liecina, ka aizbraukt uz ārzemēm vieglāk ir tiem cilvēkiem, kas dzīvojuši sociāli nelabvēlīgos apstākļos un kuriem ir bijušas vājākas ģimenes saites. Tādēļ šai iedzīvotāju daļai ir vājāka piederības sajūta ģimenei un mājām un ir vieglāk pielāgoties un iedzīvoties jaunos apstākļos ārzemēs (sk. Broka, sagatavots izdošanai).

Mūsdienīgu ģimeni raksturo intensīva mobilitāte, jo ir iespējas pārcelties no nabadzīgāka reģiona uz attīstītāku

reģionu, no lauku teritorijas uz pilsētu, no mazpilsētas uz galvaspilsētu un no valsts uz valsti, lai uzlabotu savus dzīves apstākļus. Vienlaikus migrācija labklājības vārdā ir saistīta ar izaicinājumiem un riskiem gan aizbraukušajiem, gan palikušajiem ģimenes locekļiem, uzliekot ģimenei papildu slodzi migrācijas sākuma periodā, īpaši sociāl-ekonomiski grūtos apstākļos (sk. Parreñas, 2005; Borjas, Bratsberg, February 1996). Pieaugošā emigrācija no Latvijas darba nolūkos būtiski ietekmē ģimeņu, galvenokārt tajās augošo bērnu, sociālo drošību. Statistikas dati liecina, ka bāriņtiesa 2010. gadā informēja pašvaldības sociālo dienestu vai citu atbildīgo institūciju par 2237 ģimenēm, kurās netiek pietiekami nodrošināta 3851 bērna attīstība un audzināšana (LR LM VBTAI, 2010b) un kurām nepieciešams atbalsts un palīdzība. No visiem ārpusģimenes aprūpē esošajiem bērniem 2010. gadā 373 bez vecāku gādības palikušiem bērniem par aizbildni iecelti bērna vecvecāki un 238 – citi radnieki (kopā aizbildnība nodibināta 798 bērniem) (LR LM VBTAI, 2010a).

Migrācijas procesu rezultātā ir izveidojušās t. s. transnacionālās ģimenes. Tās ir uz laiku teritoriāli šķirtas ģimenes, kas uztur kopīgas rūpes par ģimenes labklājību un/vai bērnu audzināšanu pāri valstu robežām (sk. Bryceson and Vuorela, 2002, 3). Šāda ģimenes forma Latvijā kļūst arvien izplatītāka. Pēdējos gados arvien pieaug to bērnu skaits, kuru vecāki vai vismaz viens no vecākiem strādā ārzemēs. 2006. gada maijā tādi bija 4123 bērni (391 bērnam abi vecāki strādā ārzemēs, bet 3732 gadījumos viens no vecākiem strādā ārzemēs), taču septembrī bērnu skaits pieauga par 13,5% jeb par 559 bērniem. Salīdzinoši 2010./2011. mācību gada sākumā bērnu skaits, kuru vecāki strādā ārzemēs, bija 3449 (sk. 2.38. logu). Pēc iedzīvotāju blīvuma, visvairāk bērnu, kuru vecāki strādā ārzemēs, ir Vidzemes (440) un Latgales (409) reģionā (LR IZM dati). Transnacionālā ģimenē bērnu drošību, rūpes un audzināšanu vecāki visbiežāk īsteno attālināti, piesaistot aprūpētājus no malas.

2.37.
logs

Ģimenes ar bērniem – nabadzības un sociālās atstumtības riska grupa

2010. gadā 38,1% iedzīvotāju bija nabadzības un sociālās atstumtības riska grupā (Eurobarameter, February 2010; Eurostat, 2011a). Lielākā sociālā grupa Latvijā, kurai piešķirts trūcīgās personas statuss, 2010. gadā bija bērni (39,5 tūkst. janvārī; 62,42 tūkst. oktobrī) (sk. Meiere, 2010, 17). Nabadzības riska indekss māsaimniecībā ar apgādībā esošiem bērniem pēdējos gados pieaudzis no 18,5% 2004. gadā līdz 22,7% 2009. gadā. Nabadzības riskam ir pakļautas viena vecāka ģimenes ar bērniem (40%) un abu vecāku ģimenes ar trīs un vairāk bērniem (38,8%). Salīdzinoši mazāk nabadzības riskam ir pakļautas abu vecāku ģimenes ar vienu bērnu (17,5%) un diviem bērniem (18,4%) (LR CSB, 2009). Šie satraucošie dati liecina par nabadzīgas ģimenes identitātes veidošanos Latvijā. Nonākot nabadzības slazdā bez mērķtiecīgas sociālās drošības un atbalsta politikas, ģimenes sociālā drošība ir apdraudēta. Jo ilgāk šajā slazdā atrodas ģimene, jo grūtāk ir no tā izkļūt.

Pieaugot uz ārvalstīm aizbraukušo personu skaitam, LR MK Rikojums Nr. 655 «Par Plānu to bērnu stāvokļa uzlabošanai, kuru vecāki devušies uz ārvalstīm, un sociālās atstumtības izplatīšanas ierobežošanai 2006.–2009. gadam» (LR MK, 2006) saglabā savu aktualitāti, kaut arī LR Labklājības ministrijas ziņojumā par aktuāliem politikas plānošanas dokumentiem minēts, ka šis plāns zaudējis savu aktualitāti, jo plānošanas dokumenta termiņš ir beidzies (LR LM, 2010). Citā politikas dokumentā «Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam» attiecībā uz bērniem, kuru vecāki atrodas darbā ārzemēs, ir minēti vairāki pasākumi: metodisko ieteikumu izstrāde bāriņtiesām par starpvalstu sadarbību bērnu tiesību aizsardzības

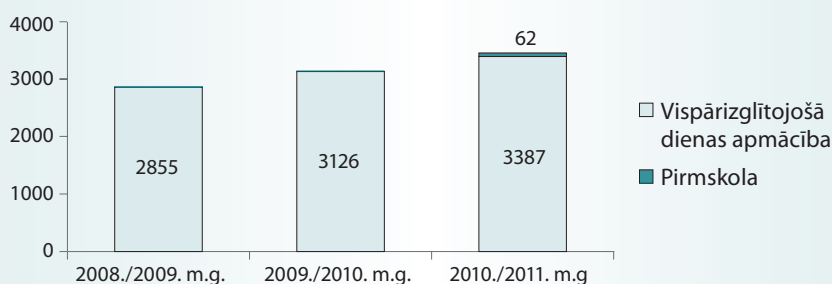
jautājumos; pedagoga palīgu atbalsta nodrošināšana skolēniem, kuriem ir grūtības iekļauties kopējā mācību procesā; psihologa lomas palielināšana mācību un audzināšanas procesā (LR MK, 2011). Savukārt LR LM «Rīcības plānā pamatnostādņu īstenošanai 2011.–2013. gadā izstrādātajā projektā» paredzēta tikai situācijas izvērtēšana par nepieciešamību ieviest atbalsta pasākumus bērniem, kuru vecāki nenodrošina viņiem nepieciešamo aprūpi (LR LM *nd.*, 15).

2.39. logā raksturota situācija, kad vecāki ir devušies darbā uz ārzemēm un bērni ir nodoti citas personas (ģimenes locekļu) aprūpē.

Līdzīgi stāsti (sk. 2.39. logu), kad, vecākiem dodoties uz ārzemēm, rūpes un atbildība par bērniem jāuzņemas

2.38. logs

Izglītojamo bērnu skaits, kuru vecāki strādā ārzemēs

Avots: sagatavojsi autore, balstoties uz LR Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) sniegtajiem datiem.

2.39. logs

Uz kā rēķina?

Lienes (5), Aijas (10) un Līgas (16) mamma Inga (47) ilgstoši ir bez darba. Vietējās Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) filiāles izpalīdzīgie darbinieki iepazīstina par iespēju no februāra līdz novembrim doties uz Angliju strādāt sezonas darbu lauksaimniecībā. Laika, lai nokārtotu formalitātes, ir maz. Inga uzaicina savu mammu no laukiem, kura paliek pieskatīt bērnus. Pēc divām nedēļām Inga aizbrauc.

Aija un Līga saprot, ka mammai ir jābrauc, jo tad būs naudiņa, lai samaksātu par īri, komunālajiem pakalpojumiem. Vairs nebūs jāknāpinās. Liene priecājas, ka drīz būs dzimšanas diena, būs kūka un dāvanas. Vecāmāte neatsaka palīdzēt savai meitai un uzņemas aktīvu aprūpētājas lomu.

Maija beigās vietējā izglītības pārvalde saņem informāciju, ka Līgai ir neattaisnoti skolas kavējumi, kā arī Lienes un Aijas sekmes ir pasliktinājušās. Informācija par situāciju ģimenē nodota izvērtēšanai sociālajam dienestam un bāriņtiesai. Bāriņtiesa konstatē, ka mamma nav nokārtojusi likumīgu pārstāvniecību bērniem: vecāmāte nav pilnvarota veikt bērnu aprūpi, nav izvērtēta vecāmātes piemērotība.

Ģimenē ierodas bāriņtiesas un sociālie darbinieki. Aija stāsta, ka jūtas slikti, kopš mamma ir aizbraukusi. Līga atklāj, ka ar vecmāti sadzīvot nav viegli. Nedrīkst tikties ar draugiem. Viņa bieži kliežot uz Lieni, kad viņa nav savākusi rotaļlietas vai gadījies kas cits. Nedrīkst zvanīt, nedrīkst nekur iet. Aija apgalvo, ka sekmes pasliktinājušās, jo bieži sāp galva un vēders. Vecāmamma mazākās māsas ir arī iepērusi. Ar mammu reti sazinās pa telefonu, jo zvani uz ārzemēm ir dārgi. Parasti ar mammu runā par mācībām. Vecāmāte noliedz bērnu teikto, tomēr atzīst, ka ar trīs bērniem nav viegli. Mātes sūtīto līdzekļu pietiek uzturam.

Bāriņtiesa noskaidro, ka bērnu tēvs jau ilgstoši bērnu aprūpē nepiedalās un atrodas ārzemēs. Bērni ir palikuši bez likumīgās pārstāvības, tādēļ tiek risināts jautājums par aizbildnības dibināšanu. Tiek pieprasīta informācija, lai noskaidrotu vecāmātes piemērotību aizbildņa pienākumu pildīšanai. Sociālais dienests ir izstrādājis sociālo rehabilitācijas plānu, un ir uzsākts darbs ar ģimeni. Psihologs palīdz vecāmātei izvēlēties un piemērot atbilstošas audzināšanas metodes. Bērniem ir iecelts aizbildnis, un ģimene ir institūciju redzeslokā. Aizbildnis tiek iecelts, neņemot aprūpes tiesības bērnu mātei. Tiek uzsākts process par aprūpes tiesību atņemšanu tēvam.

kādam citam aprūpētājam, ir sastopami daudzos Latvijas novados. Šādās situācijās vietējām varas un sociālajām institūcijām ir jāpieņem lēmums par iesaistīšanos. Šo gadījumu izpēte rāda, ka visbiežāk bērns ir tas, kuram jāadaptējas jauniem apstākļiem. Bērna izvēles iespējas ir ierobežotas, un situācija jāpieņem tāda, kāda tā ir. Aprūpētāji ienāk ģimenē ar jaunām prasībām, jauniem noteikumiem un pieredzi, kas ir atšķirīga no līdz šim iegūtās. Aprūpētāji vecvecāki nepilda savu dabisko lomu, bet kļūst par vecākiem. Attālināto saziņas līdzekļu dēļ piesaiste vecākiem ar laiku var kļūt vājāka. Lielākie bērni ģimenē uzņemas pieaugušo lomu – rūpējas par mazākiem un veic mājas darbus, gatavo ēst, bet izglītība kļūst par sekundāru prioritāti ikdienas rūpēs par māju un sadzīvi. Ģimenes sociālā drošība ir apdraudēta, un nereti bērni ir pamesti novārtā. Visgrūtāk bērniem klājas vecāku emigrācijas sākuma posmā – kamēr vecākiem jaunajā mītnes valstī ir iespējas izmantot dažādas sociālās garantijas un apmierināt savas materiālās vajadzības, bērns turpina dzīvot sarežģītos sociāli ekonomiskos apstākļos (pēc Parreñas, 2005; Brokas, 2009 atziņām).

A. Broka secinājusi, ka lielākā daļa bērnu viena vecāka migrācijas gadījumā paliek ar māti, retāk ar vecvecākiem un salīdzinoši neliela daļa paliek ar attālākiem radiem, draugiem vai paziņām (Karičerta, 2006, 2009). Jāuzsver, ka pieaug to bērnu skaits, kuriem ir nodibināta ārpusģimenes aprūpe (piemēram, aizbildnība). Bāriņtiesu darbinieki atzīst, ka bieži vien bērni paliek bez likumiskās pārstāvniecības vai viens no vecākiem nerūpējas par bērnu (intervija ar bāriņtiesu darbiniekiem, 2011; Broka, 2009). Situācijas pilnīgam izvērtējumam trūkst precīzas apkopotas jaunākās statistikas par šo fenomenu. 2009. gadā Latvijā 2300 ģimenēs 3916 bērniem netika pietiekami nodrošināta attīstība un audzināšana (LR LM VBTAI, 2009b).

Kāpēc ir jāpievērš īpaša uzmanība bērniem transnacionālajās ģimenēs?

Latvijā arvien izplatītāka kļūst transnacionālās ģimenes forma, kas ir pakļauta jauniem izaicinājumiem. Transnacionālajās ģimenēs mainās un transformējas ģimenes sociālās attiecības – mainās sievietes, īpaši mātes, loma, attālumam nereti negatīvi ietekmē ģimenes locekļu savstarpējās saites, palielinās atsvešinātība, pieaug šķirto ģimeņu skaits. Šie procesi būtiski ietekmē arī bērnu socializāciju, sadarbību starp vecākiem bērnu aprūpē un uzraudzībā. Intervijās vecāki atzīst, ka aizbraucot «atstājuši mazu bērnu, bet [atgriežoties] satiek jau pieaugušu»; viņi jūtas zaudējuši savu kā vecāku kontroli un autoritāti. Aizbraukušie vecāki, sniedzot bērniem materiālo nodrošinājumu, cenšas aizvietot bērnu emocionālo aprūpi (Broka, 2009). Tomēr pastāv risks, ka šādas rūpes par bērniem, kad materiālais nodrošinājums un emocionālais atbalsts nav līdzsvarā,

var nenest vēlamos rezultātus ilgtermiņā. Situācijās, kad vecāki izvēlas doties darbā uz ārzemēm, lai risinātu ģimenes materiālo situāciju, un atstāj bērnus Latvijā, primāri ir jāpievērš uzmanība bērna psihosociālajai un emocionālajai labsajūtai, nevis materiālajam nodrošinājumam.

Liela nozīme ir arī bērna vecumam. Pastāv cieša korelācija starp bērna vecumu un adaptāciju jauniem apstākļiem – jo vecāks bērns, jo vecākiem ir vieglāk sagatavot bērnu (izskaidrot un vienoties par attālinātas aprūpes organizāciju un principiem), lai neatstātu negatīvu ietekmi uz turpmāko ģimenes dzīvi. Pirms aizbraukšanas ir vērtīgi izmantot arī psihologa un sociālo darbinieku palīdzību, lai gadījumā, ja ģimenei rodas tāda vajadzība vecāku prombūtnes laikā, viņiem jau būtu nodibināts kontakts ar šiem speciālistiem. Tas atvieglotu aprūpētāja un bērnu adaptācijas procesu mainīgajos sociālajos apstākļos. Vecākiem ir skaidri jāapzinās, ka ekonomiskie ieguvumi (labklājības un materiālās situācijas uzlabošanās) neatver emocionālos zaudējumus, ko piedzīvo ģimene, – jo jaunāks ir bērns, jo spēcīgāka ir zaudējuma izjūta. Visbeidzot, ģimenei ir jāizvērtē, cik ilgu laiku bērns spēs pavadīt bez vecākiem. Svarīgi ir apzināties – jo ilgāku laika posmu bērns pavada bez vecākiem, jo grūtāk viņam ir apgūt tradicionālās ģimenes modeli un pārņemt ikdienas dzīves pieredzi no vecākiem (Lialuigene, Rupshene, November, 2008; Broka, 2009).

Ja vecāki nespēj rūpēties vai nepilda likumā noteiktos vecāka pienākumus, valstij ir prioritāri pienākums sniegt palīdzību un atbalstu vecāku aprūpes nodrošināšanā un veikt bez gādības palikušo bērnu aprūpi (UN/ANO, 1989; Eurochild, 2008–2010). Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā noteikts, ka sociālās grūtībās nonākušai ģimenei ir tiesības uz valsts aizsardzību. Īpaša aizsardzība ir paredzēta arī bez vecāku gādības palikušajiem bērniem.¹ Taču, ņemot vērā, ka migrējušo ģimeņu bērnu stāvoklis Latvijā nav definēts kā *bez vecāku gādības palikušo bērnu stāvoklis*, tad viņi visbiežāk nav valsts preventīvās sociālās palīdzības un atbalsta politikas subjekti. Turpmākajos gados lielāka uzmanība ir jāpievērš sociālas un labklājības, izglītības un veselības politikas izvērtējumam praksē: vai esošās politikas patiesi sasniedz mērķa grupu un nodrošina apstākļus sociāli drošas ģimenes pastāvēšanai? Ja sociālās labklājības un nodarbinātības politikas prakses ir neefektīvas un nemainās līdzīgi ģimenes formas un organizācijas maiņai, valsts nespēj mazināt sociāli nedrošo ģimeņu bažas par nākotni Latvijā. Ģimenes un bērnu sociālā drošība ir atkarīga no cilvēkkapitāla un sociālā kapitāla, dzīves apstākļiem, sociālekonomiskās situācijas un politiskās atbildības par to.

¹ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 33. panta pirmā daļa, 3. panta 1° daļa, 4. panta ceturrtā daļa, piektā daļa, sestā daļa.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Ekonomiskā recesija un pieaugošā iedzīvotāju emigrācija nodarbinātības nolūkos ir sekmējušas transnacionālās ģimenes modeļa attīstību un izplatību Latvijā – arvien pieaug to bērnu skaits, kuru vecāki dzīvo un strādā ārvalstīs, ir apdraudēta šo ģimeņu un bērnu sociālā drošība. Teritoriāli šķirtās ģimenes biežāk sastopamas sociāli nelabvēlīgās un sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupās, kurām raksturīga arī vājāka piederības sajūta valstij un vēlme doties prom no Latvijas darba un sociālās aizsardzības meklējumos.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijas **sociālās, labklājības un ģimenes politikas** kontekstā nepieciešams izstrādāt papildu rīcībpolitikas pasākumus, kas ir vērsti uz teritoriāli šķirto ģimeņu, īpaši bērnu, sociālās drošības nodrošināšanu.

Lai veidotu vecāku izpratni par līdzsvarotu ekonomisko un emocionālo faktoru nozīmi transnacionālo ģimeņu sociālajās attiecībās un celtu vecāku atbildību par bērniem, dodoties prom no Latvijas un atstājot bērnus mājās, valsts un pašvaldību līmenī nepieciešams īstenot atbilstošus **ģimenes izglītības** pasākumus.

Jāveido savstarpēja sabiedrības un valsts atbildība par ģimeņu sociālo, ekonomisko un psiholoģisko drošību Latvijā.

ES līmenī Latvijai kopā ar citām jaunām dalībvalstīm ir aktīvi jāiestājas par tādu mehānismu izstrādi, kas emigrantu izcelsmes valstīm daļēji kompensētu smadzeņu un darba roku aizplūdi.

Reģionālā identitāte un pašvaldību, kopienu un indivīdu rīcībspējas stratēģijas

3. daļa

IEVADS

3.1. REĢIONĀLĀ IDENTITĀTE,
PIEDERĪBA VIETAĪ

3.2. «TEV ŠEITAN CIEŠAS SAKNES DROŠI TUR» –
PIESAISTE VIETAĪ, TĀS FAKTORI UN TIPI

3.3. PAŠVALDĪBAS STRATĒGIJAS MEKLĒJUMOS

3.4. INDIVIDUĀLĀS RĪCĪSPĒJAS STRATĒGIJAS:
IZAICINĀJUMI UN RISKI

NOBEIGUMS

Reģionālā identitāte ir piederības sajūta reģionam/vietai, kur cilvēks dzīvo. Tautas attīstības kontekstā ir svarīgi noskaidrot, kā reģionālā identitāte ietekmē dažādu sociālo aģentu rīcībspēju. Šai sakarībā varam izvirzīt virkni jautājumu, piemēram, cik liela nozīme mūsdienu sabiedrībā ir reģionālajai identitātei, kā saliedējas savu interešu aizstāvībā un kopīgu problēmu risināšanā pašvaldības, vietējās rīcības grupas un citi sociālie aģenti, kas darbojas konkrētās teritorijās (vietās)? Kādas individuālās stratēģijas veido cilvēki savas labklājības nodrošināšanai?

Šajā Pārskata daļā aplūkots, kas ir un kā veidojas reģionālā identitāte, kā cilvēku telpiskās piesaistes prakse ietekmējusi administratīvi teritoriālā reforma (ATR), kā izpaužas pašvaldību rīcībspēja, veidojot un realizējot attīstības stratēģijas, un kā izpaužas citu vietējā līmeņa sociālo aģentu

(uzņēmēju, citu darba devēju, vietējās rīcības grupu utt.) rīcībspēja.

Latvijas teritorija ir neliela, to var šķērsot dažu stundu laikā un pat nepamanīt to, ko cilvēki savā ikdienas dzīvē izjūt kā nozīmīgu atšķirību, kas padara dzīvošanai pievilcīgas vienas, bet nolemj pamestībai citas, pat kādreiz rosinātas apdzīvotas vietas. Senāk nozīmīgi administratīvi teritoriāli centri, pilsētas, kas veidojušās jau gadu tūkstošiem apdzīvotās vietās, 21. gadsimtā pārvērtušās par nikuļojošām puspamestu māju rindām gar putekļainiem un izdangātiem ceļiem. Cituviet dažu gadu desmitu laikā neliels strādnieku ciemats izaudzis par labiekārtotu pilsētu. Vai vietas pievilcību var izmērīt ar asfaltētu ceļu kilometriem, slimnīcu, skolu, reģistrēto uzņēmumu u. tml. skaitu, izteikt tās iedzīvotāju dzimuma un vecuma proporcijās?

3.1. Reģionālā identitāte, piederība vietai

Kas veido vietu – padara to savdabīgu, dzīvošanai pievilcīgu vai tieši otrādi – lemj to pamestībai un panikam? Pievilcīga ainava, viegli pieejamu dabas resursu kubikmetri, senču piemiņa? Laba satiksme un modernu komunikāciju pieejamība, ērtas iepirkšanās iespējas un plašs darbvietu piedāvājums? Daba, attīstīta sociālā infrastruktūra vai cilvēki, kas šajā vietā dzīvo?

Vieta atdzimst tad, kad tā iegūst nozīmi iedzīvotājiem, kas ļauj tai no anonīmas un amorfas visuma daļas kļūt par aktīvu sociālās realitātes veidotāju. Vide, kurā mēs dzīvojam, nav pasīvs sociālās dzīves objekts, tā aktīvi līdzdarbojas cilvēka zināšanu, pieredzes un uzvedības veidošanā, sākot ar agru bērnību. Jau 2004./2005. gada Pārskatā par tautas attīstību Latvijā tika aktualizēts reģionālās identitātes jēdziens, konstatējot, ka piederība Latvijai un tiešajai dzīvesvietai ir vienlīdz nozīmīga (Zobena, 2005). **Reģionālās¹ identitātes** jēdziens apvieno reģiona (vietas) un sociālās kopības piederības aspektu. Kolektīvās **identitātes** skaidrojumos parasti tiek uzsvērts jautājums – kādām sabiedrības grupām cilvēks jūtas piederīgs? Reģionālās identitātes jēdzienā akcentēta piederība tuvākajām kopībām – ģimenei, dzimtai, darba biedriem, kaimiņiem utt. un vietai, kuru indivīds uztver kā pazīstamu un savu, kurā norit viņa ikdienas dzīve.

Tradicionālajā kopienā piederība sociālajai kopībai un vietai sakrīt – kopiena apdzīvo kopīgu teritoriju, tai ir kopīgas vērtības, tradīcijas utt. (kultūra), tajā ir ierobežota **gan sociālā, gan telpiskā mobilitāte**. Cilvēki dzimtā pārmanto iztikas iegūšanas veidu, nodarbošanos, viņu attiecības ar līdzcilvēkiem būtiski ietekmē dzimtas reputācija (sociālais statuss) vairāku paaudžu garumā. Zemkopju kopienās telpisko mobilitāti ierobežo piesaiste lauksaimniecībā izmantotajai zemes platībai.

Mūsdienās indivīdu telpiskās piesaistes mērogi un prakses strauji mainās. Darbs, pakalpojumu saņemšana, iesaiste dažāda līmeņa tīklos un kopienās, ikdienas kustības modeļi ir ļoti daudzveidīgi. Dažkārt kaimiņos dzīvo cilvēki, kas gadiem nav bijuši tālāk par tuvāko mazpilsētu, strādā pie kaimiņa, iepērkas ciema veikalā un kam nozīmīgākā izklaide ir televizora skatīšanās. Bet blakus tiem – īsti pasaules pilsoņi, kas darba darīšanās apbraukā vai visu pasauli, iepērkas Rietumeiropā,

atpūšas Ēģiptē un Turcijā. Redzams, ka indivīda «sasaiste ar vietu» varbūt ļoti daudzveidīga, tā var aprobežoties ar tuvāko apkārtni vai arī iegūt pasaules mērogus. Tai pašā laikā cilvēki, kas dzīvo vienā teritorijā, parasti izjūt piederību ļoti dažādām kopienām, pārzina dažāda mēroga telpas.

Vietsēži vai nomadi²?

Latvijas plašsaziņas līdzekļos latvieši nereti tiek attēloti kā vietsēži un pretstatīti iedzīvotājiem ar nestabilu vietas patības izjūtu, kurus raksturo nomadisma jēdziens. Nomadi nevar integrēties izveidotajās sociālajās struktūrās, starp viņiem un teritoriālajām kopienām ir liela distance, viņiem ir zema norūpētība par teritoriālās kopienas attīstību, viņi ir pastāvīgos labākas vietas meklējumos. Vienlaikus teritoriālās mobilitātes iespējas ir nosacījums gan personības, gan sabiedrības dinamiskākai attīstībai. Teritoriālā mobilitāte indivīdiem veicina jaunu zināšanu apguvi, bet sabiedrībai – zināšanu pārnesi. Līdz ar to rodas nepieciešamība aktualizēt visai klasisko dilemmu – intensīva teritoriālā mobilitāte var gan veicināt sabiedrības attīstību, gan vairojot attīstību kavējošus konfliktus.

Sociālām grupām var būt dažāda, pat diametrāli pretēja vietas uztvere. Piesaiste vietai nodrošina drošības un labklājības sajūtu, atvieglo grupas robežu demarkāciju un kolektīvās atmiņas saglabāšanos. Teritoriālās kopienas locekļiem ir svarīgi veidot arī kopīgas identitātes. Vietas un savu sakņu sajūta ir pamats stabilitātes sajūtai. Patība un vieta nav neatkarīgas parādības, bet tās savstarpēji pārklājas. Jautājumi «Kas es esmu?» un «Kur es esmu?» ir nedalāmi, jo vietas veido sociālo identitāti (Tabuns, 2007).

Vietas saved kopā cilvēkus, taču šī blakus esamība ne vienmēr rada kopības sajūtu. Spēcīgākais vietas sajūtas veids ir eksistenciālā iekšpusība – vieta ir bagāta ar nozīmēm, pat bez pārdomātas un apzinātas refleksijas. Vieta var tikt uztverta arī ar bezkaislīgu attieksmi vai tikai kā notikumu vai darbību fons. Šajā gadījumā cilvēki jūt sava veida šķelšanos starp viņiem pašiem un vietu, nejūt pietāti pret vietu. Cilvēkiem, kuri sevi identificē ar citu teritoriālo kopienu, var būt raksturīga atsvešināšanās un attālināšanās no cilvēkiem un vietas, kurā viņi apstākļu spiesti uzturas (cilvēks jūtas šķirts no «savas» vietas; pašreizējā uzturēšanās vieta tiek uztverta kā nepatīkama vai nomācoša). Daļai cilvēku raksturīga eksistenciālā ārpusība – atsvešināšanās no visām vietām. Eksistenciālais ārpusnieks nekur nav mājās, emocionālā piesaiste un vietas piederības sajūta šādiem cilvēkiem ir sveša (Relph, 1976).

¹ **Reģiona** jēdziens ir plaši lietots gan publiskajā telpā, gan dažādās zinātņu nozarēs. Līdzīgi kā daudziem bieži izmantotiem jēdzieniem arī šim ir vairākas definīcijas, izpratnes un skaidrojumi, turklāt tiem ir sarežģīti atrast kopsaucēju. Latvijā pēdējā laikā ar jēdzienu «reģions» vai «reģionāls» nereti apzīmē perifēriju jeb laukus, nošķirot Rīgu kā centru no pārējās Latvijas teritorijas. Tomēr jāatzīmē, ka šāda jēdziena «reģions» lietošana nav korekta un nesaskan ne ar reģionālās politikas nostādņiem, ne ar zinātniskajām atziņām reģionu pētījumos. Šajā tekstā jēdziens «reģions» pārsvarā lietots vietas piederības aspektā, attiecinot to ne tikai uz kultūrvēsturiskajiem, plānošanas reģioniem, bet arī uz vietām, kurām sociālās kopības jūtas piederīgas.

² *Dr. sc. soc. Aivara Tabuna latviskojums (angļu val.: *sedentarism*). Latviešu valodā vārdam «klejotāji» antonīmi ir «nometnieki» vai «vietsēži».*

Vietas sajūta mūsdienās ir īpaši svarīga, jo pašlaik pasaulē notiek būtisks laika paātrinājums, līdz ar to vieta var veicināt indivīdu stabilitātes un pēctecības izjūtas, savienot vakardienu ar rītdienu, vēsturi ar nākotni. Vieta var būt lepnuma vai pazemojuma avots. Vieta pilda līdzīgas funkcijas kā valoda – pie tam abas pārklājas un abas ir būtisks nosacījums cilvēku sociālajām saitēm.

Kā liecina statistikas dati, jau no 1863. gada Latvijā ir tradicionāli augsti migrācijas rādītāji. Pēc Otrā pasaules kara Latvijā arī notika ļoti intensīvi migrācijas procesi (laikā no 1951. līdz 1990. gadam bija 7,2 miljoni ilgtermiņa migrantu³). Pēc 1991. gada migrācijas tempi nedaudz samazinājās, tomēr uz Latvijas kopējā iedzīvotāju skaita fona migrācija joprojām bija visai intensīva (laikā no 1991. līdz 2010. gadam bija 1,2 (CSP) miljoni ilgtermiņa migrantu; pie kam jāņem vērā, ka šajos datos visai nepilnīgi ir fiksēti uz ārzemēm izceļojušie). Pārvietošanos valsts robežās sociologi ir salīdzinoši maz analizējuši, lai gan tās apjomi ir visai iespaidīgi. Piemēram, laikā no 2001. līdz 2010. gadam dzīvesvietu valsts robežās mainīja 476 tūkstoši iedzīvotāju (CSP). Demogrāfi šo procesu raksturojumam lieto jēdzienu «ilgtermiņa migrācija».

Statistikas dati šobrīd nedod iespēju izvērtēt «klasisko vietsēžu» (dzīvo savā dzimšanas vietā) īpatsvaru Latvijā. Tomēr, kā liecina socioloģisko aptauju dati, 90. gadu vidū tikai aptuveni trešā daļa respondentu dzīvoja vietā, kurā viņi ir dzimuši (International Social Survey Programme (ISSP), 1995). Šo rādītāju amplitūda dažādās valstīs atšķiras visai būtiski – sākot ar Itāliju, kur tādu personu ir aptuveni 61%, Spānijā 49%, Slovākijā 48%, Bulgārijā 46%, savukārt ASV 3%, Jaunzēlandē 6%, Zviedrijā 11%, Nīderlandē 18% (ISSP, 1995). Jāņem vērā, ka visās pēdējās grupas valstīs ir augsts viengimenes mājokļu īpatsvars un stipras teritoriālo kopienu pašpārvaldes tradīcijas, kuras nodrošina kopienu pašregulāciju. Vienlaikus ir jānorāda, ka Latvijā vairums iedzīvotāju pašreizējā dzīvesvietā dzīvo vairāk nekā desmit gadus, un, kā liecina socioloģisko aptauju dati, šajā laika posmā viņi šajās vietās labi iesakņojušies (ISSP, 1995).

Kā var raksturot cilvēka un vietas attiecības, un kāpēc tas ir svarīgi?

Identitātes izpētē būtiska ir ne vien nacionālā identitāte, piederība nacionālajai kopienai, bet svarīgi ir pievērsties arī tādiem jautājumiem: cik stipras un kādu apstākļu ietekmē veidojas reģionālās identitātes, kādas ir iedzīvotāju teritoriālās attieksmes, piederība dažāda mēroga teritorijām un vietām – valstij, reģionam, pilsētai, pagastam,

dzīvesvietas apkaimei, mājām (Anderson, 1983; DeGraaf, 2009; Paasi, 1991).

Vieta nav tikai telpiska vai teritoriāla (ģeogrāfiska/kartogrāfiska) parādība. **Vieta ir apdzīvota teritorija, kas atrodas noteiktā vietā attiecībā pret citām vietām, to veido fiziskā infrastruktūra (ēkas, ceļi, parki, rūpnieciskās un lauksaimniecības teritorijas u. tml.) un cilvēku ikdienas pārvietošanās un uzturēšanās trajektorijas, kā arī cilvēku vietai piešķirtās nozīmes** (Gieryn, 2000). Vietas var būt dažādu mērogu un var būt gan mājoklis, gan apkaime, gan novads, gan dzīvesvieta (Gieryn, 2000; Creswell, 2004). Domājot par identitāti, īpaši svarīgs vietas elements ir tai piešķirtās nozīmes un teritoriālās attieksmes – indivīda piesaiste vietai un emocionālā piederības izjūta, jo tās ietekmē cilvēka teritoriālo uzvedību.

Cilvēku uzvedība un attieksmes dažādos **ar teritoriālo plānošanas un teritorijas attīstību saistītos jautājumos** mēdz būt pārsteidzošas – ne vienmēr šīs rīcības pamatā ir acimredzams racionāls ekonomisks pamatojums. Nereti būtiski ir pavisam citi aspekti – kopienas attiecības, cilvēka sociālo tīklu dinamika, arī cilvēku kopējie priekšstati par savu dzīvesvietu, tās iedzīvotājiem un citām vietām –, kas veidojušies **daudzveidīgas sociālās un teritoriālās pieredzes rezultātā**.

Britu pētnieki ir veikuši pētījumus par dažādu interešu grupu **saspēli un konfliktiem lauku teritoriju attīstības jautājumos**. Viņi secina, ka dažādām lauku attīstībā iesaistītām grupām (lauksaimniekiem, vidusšķiras pārstāvjiem, kas dzīvo laukos, bet strādā urbānā vidē) būtiski atšķiras priekšstati par to, kādas ir vietas vērtības un kā viņi redz dzīvesvietas attīstību – vai svarīgāka ir ainava, vides kvalitāte, miers un drošība, kas tradicionāli saistīti ar lauku idilli, vai akcents ir liekams uz vietas resursu izmantošanu uzņēmējdarbībai, lauksaimnieciskai vai rūpnieciskai ražošanai (piemēram, Marsden et al., 1993). Tās ne vienmēr ir racionāli formulētas intereses. Nereti tās ir teritoriālās attieksmes – piederības izjūta vietai, vietas izjūta un vietas identitāte, dažādi ar mājokli, māju sajūtu, kopienu, tuvākās dzīves vides kvalitāti un vietas iespēju struktūru saistīti funkcionālie aspekti kopumā – atšķirīgas vietas pieredzes, kas ietekmē viedokli un rīcību ar teritorijas attīstību saistītu jautājumu risināšanā.

Līdzīgas problēmas ir saistītas ar **pilsētu apkaimju reģenerācijas (atjaunotnes) projektiem** un dažādu dzīves vides kvalitāti uzlabojošu ēku un infrastruktūras objektu būvniecību un atjaunošanu laukos (saieta nami, sporta zāles u. tml.) – nereti reģenerējamas pilsētvides vai lauku vides iedzīvotāji attīstības plānotāju izstrādāto attīstības un atjaunotnes projektu vērtē kritiski (DeGraaf, 2009). Viens no iemesliem varētu būt tas, ka šādu procesu rezultātā būtiski mainās ierastā vide. Jaunu dzīvojamo rajonu būvniecība vietai piesaista citas iedzīvotāju grupas, kas bieži pārstāv ne tikai citu dzīves stilu, bet arī citas vērtības un priekšstatu par vietas attīstību. Piemēram, atjaunotos degradētas pilsētvides rajonos, mainoties videi un pieaugot īpašumu vērtībai, mainās arī iedzīvotāju sastāvs, un tajos sākotnēji mītošās mazāk nodrošināto iedzīvotāju grupas tiek izspiestas no ierastās vides. Savukārt laukos lauksaimnieciskā vai industriālā ražošana varētu būt pievilcīga tiem, kuri attiecīgajā vietā dzīvo, kuriem tur pieder zeme un kuri ir ieinteresēti ienākumu gūšanā, bet pret šāda veida «produktīvām» lauku attīstības iniciatīvām varētu būt tie, kuriem lauki ir

³ Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) dati, *Dr. sc. soc. A. Tabuna aprēķini*. Rādītājā ietverts Latvijā iebraukušo un izbraukušo skaits, kā arī tās personas, kuras dzīvesvietu mainījušas Latvijas robežās (t. i., mainīja dzīvesvietas pieraksta vai reģistrācijas vietu). Saskaņā ar CSP metodoloģiju «Iedzīvotāju ilgtermiņa migrācija ir iedzīvotāju pārvietošanās no vienas administratīvās teritorijas uz citu pastāvīgās dzīvesvietas maiņas nolūkā vai **vismaz uz vienu gadu**. Migrācija pilsētu un rajonu griezumā ietver arī iedzīvotāju pārvietošanos valsts robežās starp dažādām administratīvajām teritorijām. Ja persona maina dzīvesvietu vienas pilsētas, pagasta vai novada robežās, tā migrācijas statistikā netiek uzskaitīta.» (Skatīts 2011.5.VII.) Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/DATABASE/ledzsoc/lkgad%20statistikas%20dati/ledz%EEvot%20E2j%20E%20Migr%20E2cija/IE010lv.htm>

vide rekreācijai. Būtisks ir arī jautājums, vai šie atjaunošanas pasākumi ir vietējās kopienas iniciēti un atbalstīti, vai to realizācija ir bijusi vairāk uzsākta ar lēmumu «no augšas», neņemot vērā vietējo iedzīvotāju vēlmes un vajadzības – otrajā gadījumā ir lielāka iespēja, ka labi iecerētais atjaunošanas projekts vai infrastruktūras būve nesasnies mērķi uzlabot vietējo iedzīvotāju dzīves kvalitāti un ka cilvēkiem neveidosies piederības izjūta pilnveidotajai vietai.

Teritoriālās attieksmes – cilvēka priekšstatus un attieksmi pret dzīvesvietu un citām vietām – var aplūkot trijās plašākās attieksmju grupās: var runāt par 1) **emocionālu piederības izjūtu teritorijai un dažādām sociālām kopībām**, 2) **pieredzē un identitātes procesos balstītu piederības izjūtu** (vietas izjūtu, identitāti), kā arī par 3) **funkcionālu piesaisti vietai**, kas saistīta ar vietas iespēju struktūru – iespējām šajā vietā nodrošināt subjektīvi un objektīvi labai dzīvei nepieciešamus apstākļus, cilvēka apmierinātību ar dzīvesvietā pieejamajām iespējām. Gan vietas iespēju struktūra, gan emocionālā piederības izjūta ir svarīgas, domājot par tādām teritoriālām izvēlēm kā dzīvesvietas izvēle un tās maiņa.

Kā veidojas vietas, ar tām saistītās attieksmes un cilvēku teritoriālā uzvedība?

Teritoriālās attieksmes un identificēšanās ar vietu veidojas galvenokārt no ikdienas pieredzes, bet šo ikdienas pieredzi, ikdienas dzīves gaitu ietekmē reģionālās attīstības politikas veidotāji valsts, reģiona un pašvaldības līmenī – gan teritorijas attīstības plānotāji, gan arhitekti, gan arī teritoriju zīmolu veidotāji (Gieryn, 2000). Vietu vienlīdz lielā mērā veido gan dažādi identitāti stiprinoši pasākumi un komunikācijas procesi (piemēram, pilsētas svētki, publiskās telpas noformējums), gan atbalsts (vai tā trūkums) infrastruktūras projektiem (ceļu, kultūras namu, sporta laukumu atjaunošana u. tml.), dažādu ikdienas pakalpojumu pieejamības veicināšanai (piemēram, plānojot sabiedrisko transportu) un iedzīvotāju aktivitātēm.

Vietās, kurās ir ērti un vienkārši sasniedzamas darba iespējas, daudzveidīgi un kvalitatīvi sadzīves, sociālie,

publiskie pakalpojumi, kultūras, izklaides un brīvā laika pavadīšanas iespējas, ir liela varbūtība, ka iedzīvotājos veidosies pozitīvas teritoriālās attieksmes. Vides psiholoģijā mēdz runāt par apmierinātību ar vietu un vietas iespēju struktūras atbilstību cilvēka vajadzībām (Gustafson, 2006; Giuliani, 2003). Veiksmīgs teritoriālais plānojums (atrašanās vieta, saistīta ar citām vietām u. tml.) veicina cilvēku spēju rīkoties savas labklājības nodrošināšanai, uzlabošanai, kamēr slikti ceļi, transporta iespējas, kas ierobežo darbu, izglītības un dažādu pakalpojumu pieejamību, sekmē cilvēku aizplūšanu no vietas – cilvēki, kam tas ir iespējams, pārceļas dzīvot citur.

Latvijā pēdējo desmit gadu laikā ir notikuši dažādi sociāli, teritoriāli un demogrāfiski procesi (iedzīvotāju novecošanās, izceļošana no laukiem uz pilsētām vai ārzemēm, ekonomiskā krīze un ATR), kas ir mēroga un pakalpojumu pieejamības ziņā būtiski mainījuši vietas un kopienas, kurās cilvēki dzīvo. Laukos samazinās iedzīvotāju skaits, šo procesu dēļ mainās iedzīvotājiem nepieciešamais ikdienas pakalpojumu klāsts, un, samazinoties darbspējīgo iedzīvotāju skaitam, dārga kļūst kvalitatīvai dzīves videi nepieciešamās sociālās infrastruktūras nodrošināšana. **Kā veidot un kā veidojas vietas, kā veidojas piesaiste vietai un piederības izjūta vietai šādos apstākļos? Kādas ir iedzīvotāju prasības teritorijai, kurā viņi vēlētos dzīvot?** Lai to skaidrotu, nozīmīga ir piederības izjūtas funkcionālā puse, kurai, kā liecina pētījumi (piemēram, Stedman, 2002), ir lielāka iespēja ietekmēt cilvēka teritoriālo uzvedību mobilitātes jomā nekā citiem ar identitāti un teritoriālajām attieksmēm saistītiem piederības izjūtas elementiem.

ATR ir radījusi jaunas teritoriālas vienības – novadus –, kas ir ļoti dažādi pēc izmēriem. Nereti tika apvienoti novadi no dažādiem bijušajiem rajoniem ar maz vai nekādām kultūras, vēsturiskām vai funkcionālām saiknēm starp tiem, citiem novadiem nebija īsta centra; citi bija salīdzinoši nelieli, tos veidoja divi vai trīs pagasti, bet citi palika gandrīz bijušā rajona robežās. Domājot par jaunajiem novadiem, vietas veidošanas procesa dažādās dimensijas ir īpaši svarīgas novadu attīstības plānu veidošanā. **Kādi ir cilvēku paradumi un iespējas nodarbinātības un pakalpojumu saņemšanas jomā šo jauno novadu teritorijās? Vai cilvēku ikdienas dzīves gaitas iekļaujas viena novada robežās vai tomēr ne? Vai pastāv atšķirības starp novadiem, un, ja jā, tad kādas?**

3.1.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākais uzdevums

Galvenās atziņas

Vietas piederības sajūta (reģionālā identitāte) ir nozīmīgs identitātes elements daudziem cilvēkiem, tādēļ tautas attīstības kontekstā svarīgi ir noskaidrot, kā reģionālā identitāte ietekmē dažādu sociālo aģentu rīcībspēju.

Mūsdienās indivīdu telpiskās piesaistes mērogi un prakses ir ļoti daudzveidīgi. Cilvēku un grupu uzvedībai un telpiskajām attieksmēm ir būtiska nozīme dažādos jautājumos, kas saistīti ar teritoriālo plānošanu un teritorijas attīstību.

Svarīgākais uzdevums

Tautas attīstības kontekstā domājot par cilvēka dzīves apstākļu uzlabošanu un darbības iespēju paplašināšanu, ir jāņem vērā Latvijā pēdējo desmit gadu laikā notikušie sociālie, teritoriālie un demogrāfiskie procesi (iedzīvotāju novecošanās, izceļošana no laukiem uz pilsētām vai ārzemēm, ekonomiskā krīze un ATR), kas ir būtiski izmainījuši vietu un kopienu mērogus un pakalpojumu pieejamību.

3.2. «Tev šeitān ciešas saknes droši tur»¹ – piesaiste vietai, tās faktori un tipi

Šajā sadaļā raksturota piesaiste dzīvesvietai – kādi ir tie elementi, kas veido piederību un piesaisti vietai un kas ir svarīgi cilvēkiem, kuri dzīvo vietās ar dažādu urbanizācijas līmeni? Vai piesaistes elementi atšķiras dažādās vietās? Piederības izjūta un piesaiste vietai raksturo vienlaikus gan cilvēka **dzīvesvietas iespēju struktūru** – pieejamās darbavietas, izglītības iespējas, dažādu pakalpojumu klāstu –, gan arī **cilvēka vajadzības, prasības, dzīvesveidu**. Kā pēc piesaistes elementiem vietai var klasificēt dažādas vietas, veidojot vietas piesaistes tipus? Minēto jautājumu izpētei izmantoti dati no valsts pētniecības programmā (VPP) «Nacionālā identitāte» izstrādātās Latvijas iedzīvotāju aptaujas (turpmāk tekstā – «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija»), kas veikta 2011. gadā.

Piesaiste dzīvesvietai – vispārīgs raksturojums

Lai noskaidrotu, kas veido funkcionālo piederības izjūtu, piesaisti vietai, respondentiem tika uzdots jautājums:

¹ F. Šillers, Ausekļa atdzejojums.

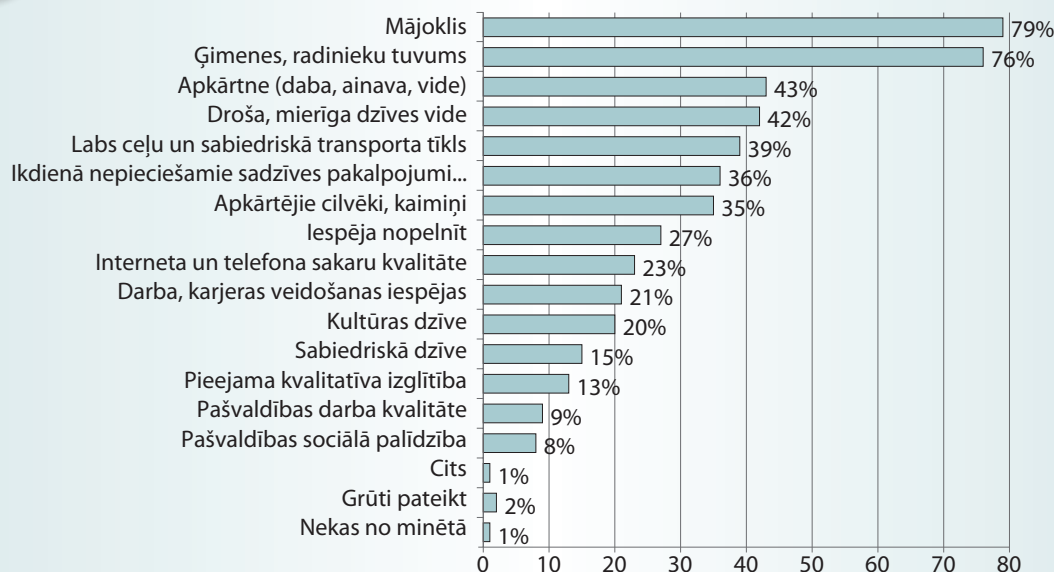
«Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kas no minētā jūs pašlaik piesaista jūsu pašreizējai dzīvesvietai?» Tika piedāvāts atbilžu saraksts un iespēja ierakstīt citu atbildi; respondenti varēja izvēlēties visas atbilstošās atbildes (sk. 3.2. logu).

Balstoties uz «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija» aptaujā sniegtajām atbildēm, visbiežāk respondenti norādījuši, ka tas ir **mājoklis** (79%) un **ģimenes un radnieku tuvums** (76%) – šīs ir tās lietas, kas veido māju sajūtu. Divas piektdaļas minējuši arī apkārtni un drošu, mierīgu dzīves vidi (43 un 42%).

Nedaudz retāk kā dzīvesvietai piesaistoši elementi minēti **dažādi pakalpojumi** – labs sabiedriskā transporta un ceļu tīkls un ikdienā nepieciešamie sadzīves pakalpojumi (39 un 36%). Pārējo pakalpojumu pieejamība kā piesaistošs elements minēta salīdzinoši retāk – piektā daļa norādījuši, ka piesaista arī interneta un telefona sakaru kvalitāte (23%), septītā daļa respondentu (13%) minējuši kvalitatīvas izglītības pieejamību, vienpadsmitā daļa (9%) – pašvaldības darba kvalitāti, 8% – pašvaldības nodrošināto sociālo palīdzību.

3.2.
logs

Piesaiste vietai – to veidojošie elementi

Piezīme. Jautājums: «Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kas no minētā jūs pašlaik piesaista jūsu pašreizējai dzīves vietai?» (atbildes atspoguļotas %)

Bāze: visi respondenti, n = 1009. Respondenti varēja izvēlēties visas piemērotās atbildes, tāpēc procentu summa ir lielāka par 100%.

Avots: NI: vieta, rīcībspēja, migrācija. LU SZF, 2010./2011.

Trešā daļa kā piesaistošu elementu minējuši ar **kopienas** aktivitāti saistītus elementus – apkārtējos cilvēkus, kaimiņus (35%), piektā daļa – kultūras dzīvi (20%), septītā daļa norādījuši, ka pašreizējai dzīvesvietai piesaista sabiedriskā dzīve (15%).

Ceturtnā daļa respondentu minējuši, ka pašreizējai dzīvesvietai viņus piesaista **iespēja nopelnīt** (27%), un piektā daļa norādījuši, ka būtisks piesaistes elements ir darba, karjeras veidošanas iespējas (21%). Strādājošos iespējas nopelnīt piesaista biežāk nekā nestrādājošos (36 un 14%). Tāpat darba un karjeras iespējas trīs reizes biežāk dzīvesvietai piesaista strādājošos (30%) nekā nestrādājošos (9%). Iespējas nopelnīt ir arī viens no vēlamās dzīvesvietas elementiem vietai, uz kuriem apsvērtu domu pārcelties trešā daļa respondentu (vidēji 33%, biežāk strādājošie (39%) nekā nestrādājošie (25%)). Tātad, lai gan darba un peļņas iespējas nav galvenais dzīvesvietai piesaistošais elements, potenciālas iespējas nopelnīt divām piektdaļām strādājošo un ceturtdaļai nestrādājošo atšķir esošo dzīvesvietu no vēlamās dzīvesvietas.

Piesaistes raksturojums un dažādu pakalpojumu izmantošana pēc dzīvesvietas urbanizācijas līmeņa

Rīga, citas pilsētas un lauku pagasti ir apdzīvotas vietas ar dažādu iedzīvotāju skaitu, struktūru un iespējām saņemt pakalpojumus. Tāpēc ir pamats domāt, ka arī iedzīvotāju piesaiste šīm vietām atšķiras (sk. 3.3. logu).

Gan **Rīgas, gan citu pilsētu, gan lauku iedzīvotāji** vienlīdz bieži norādījuši, ka dzīvesvietai tos piesaista ģimenes, radnieku tuvums. Tomēr, runājot par pakalpojumiem un sabiedrisko dzīvi, piesaistošie elementi atšķiras. Sadzīves pakalpojumi, sabiedriskais transports un ceļi, internets un sakari, izglītības pieejamība, iespējas nopelnīt, kultūras un sabiedriskā dzīve biežāk piesaista dzīvesvietai **Rīgas** iedzīvotājus, citu pilsētu un lauku iedzīvotājus.

Mājoklis, apkārtnē, ainava, droša, mierīga dzīves vide un apkārtējie kaimiņi kā piesaistes elementi biežāk ir būtiski **lauciniekiem**, mazāk – citu pilsētu un Rīgas iedzīvotājiem. Salīdzinot piesaistes struktūru, redzami pretstati ir Rīgas un lauku teritoriju iedzīvotāji, bet **citu pilsētu iedzīvotāji** daļēji ir līdzīgi lauku iedzīvotājiem, jo tie lielāku vērtību pievērš dabai, apkārtnē, drošai un mierīgai dzīves videi, bet retāk viņus piesaista iespējas nopelnīt, kultūras un sabiedriskā dzīve, kvalitatīva izglītība.

Netieši piesaisti vietai un vietas iespēju struktūras atbilstību cilvēka vajadzībām raksturo darba, mācību un dažādu pakalpojumu patēriņa paradumi. **Kur cilvēki mācās, strādā, izmanto dažādus pakalpojumus? Kā liecina aptaujas rezultāti, lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju strādā dzīvesvietā (94% nodarbināto rīdnieku, 82% citu pilsētu iedzīvotāju un 62% lauku iedzīvotāju). Piektā daļa lauku iedzīvotāju (22%) strādā kādā citā pagastā vai pilsētā esošajā novadā, un kopumā 85% citu pilsētu un 85% nodarbināto lauku iedzīvotāju strādā sava novada teritorijā.** Raksturojot ceļā uz darbu pavadīto laiku, lielākajai daļai aptaujāto tas neaizņem vairāk par pusstundu (63%).

Analizējot nodarbinātību, iepirkšanās, bankas pakalpojumu, medicīnas pakalpojumu, ikdienas sadzīves pakalpojumu u. c. pakalpojumu izmantošanu, mācīšanās,

kultūras pasākumu apmeklēšanas biežumu dažādās vietās, redzams, ka **aktīvāk dažādus pakalpojumus izmanto Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāji** – pie tam viņi biežāk to darījuši **dzīvesvietā**. Savukārt **lauku teritoriju iedzīvotāji biežāk devušies uz citām vietām novadā, uz Rīgu vai uz citu vietu Latvijā**. Piemēram, dažādus ikdienas pakalpojumus Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāji savā dzīvesvietā izmantojuši divas reizes biežāk nekā lauku iedzīvotāji (88% Rīgā, 80% citās pilsētās un 40% laukos), bet lauku iedzīvotājiem šie pakalpojumi ir bijuši pieejami citā pilsētā vai pagastā novada teritorijā (27%).

Piesaiste vietai – tās tipi dažādās respondentu grupās

Piesaiste vietai ļauj raksturot ne tikai to, kāda ir vieta, bet arī, ko no tās sagaida cilvēks. **Kādas ir cilvēku grupas, kuras dzīvesvietai piesaista līdzīgas lietas? Kādi un cik izplatīti ir dažādi piesaistes tipi?** Balstoties uz aptaujā minētajiem elementiem, kas veido piesaisti vietai, tika izveidotas respondentu grupas ar līdzīgām atbildēm. Respondenti tika apvienoti četrās savstarpēji atšķirīgās grupās (sk. 3.4. logu).

Vai ir iespējams **paredzēt, prognozēt piesaistes tipu dzīvesvietai**, balstoties uz cilvēka sociālo un demogrāfisko raksturojumu, t. i., vai, zinot cilvēka vecumu, dzimumu, ienākumu līmeni u. tml., var noteikt, kāda tipa vietā cilvēks vēlēšies dzīvot? Regresijas modelis² liecina, ka zināmā mērā strukturālajām pazīmēm – sociālajam un demogrāfiskajam raksturojumam – ir nozīme, tomēr prognoze nav pietiekami precīza. No sociālajām un demogrāfiskajām pazīmēm piesaistes tipu ļauj prognozēt pašreizējās dzīvesvietas reģions un urbanizācijas līmenis, dzīvesvietā nodzīvotais laiks (līdz desmit gadiem vai ilgāk), respondenta vecums un ģimenes stāvoklis, kas nosaka atšķirīgas vajadzības un vēlmes, kā arī ienākumi ģimenē un nodarbinātības statuss.

Piesaiste vietai – tips, emocionālā piederība teritoriālām un sociālām kopībām un rīcībaspēja

Vai funkcionālā piesaiste vietai ir saistīta ar emocionālo piederību? Cilvēkiem ar atšķirīgu funkcionālo piesaistes tipu dzīvesvietai statistiski nozīmīgi atšķiras emocionālā piederības izjūta tuvākajai apkaimei, pagastam, novadam un Latvijai, kā arī šo teritoriju iedzīvotājiem.

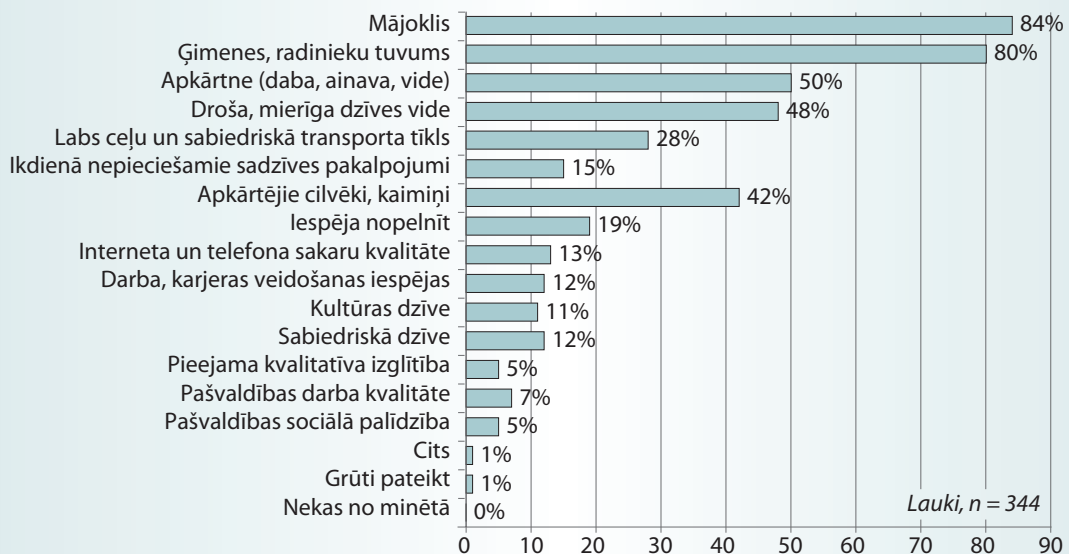
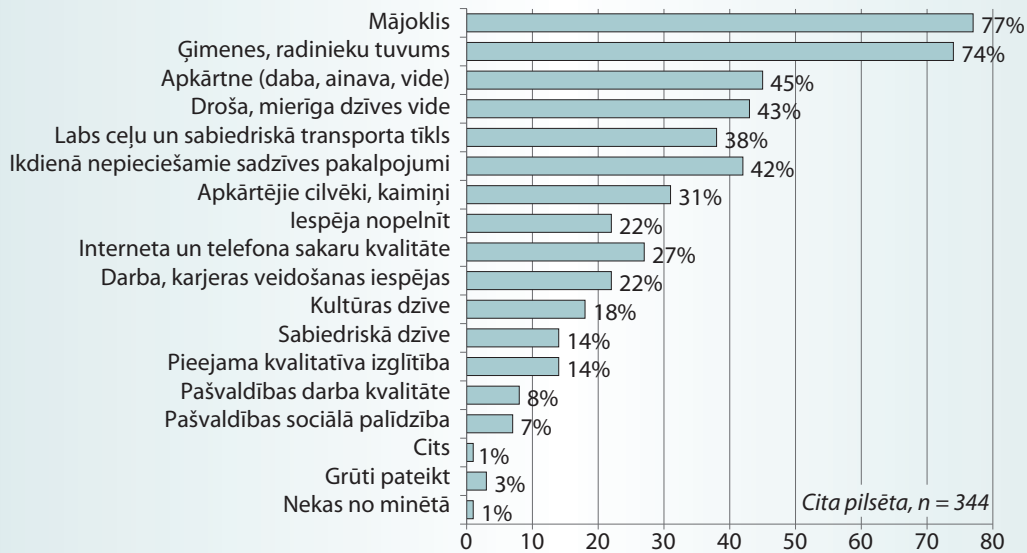
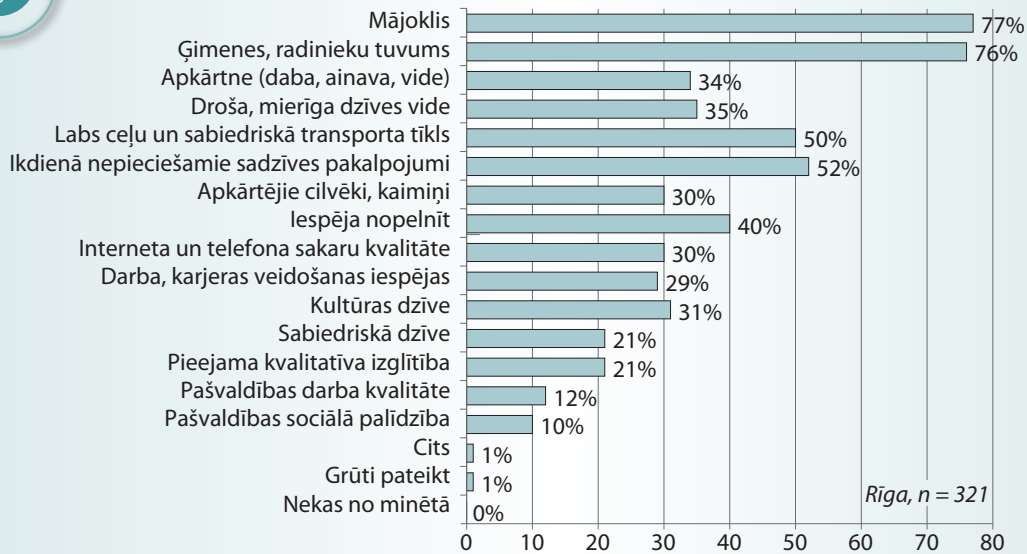
Respondenti, kuru piesaisti **dzīvesvietai raksturo dažādu iespēju struktūra**, vairāk jūtas tai **emocionāli piesaistīti**, ir apmierinātāki ar dzīvi kopumā un augstāk vērtē spējas aizstāvēt savas intereses dažādu jautājumu risināšanā, kas skar norises viņu dzīvesvietā (sk. 3.5. logu).

Var secināt, ka divas piektdaļas respondentu (41%) piesaista tikai ģimene un mājas, viņus raksturo zemāka emocionālā piesaiste un pārliecība par iespējām kaut ko ietekmēt politiskajā dzīvē, bet piektajai daļai respondentu ir augsta emocionālā piederība teritorijai, tās iedzīvotājiem, bet salīdzinoši zems uzticēšanās un ietekmes iespēju vērtējums.

² Multinomiālā loģistiskā regresija (*multinomial logistic regression*).

3.3.
logs

Piederības izjūta vietai – to veidojošie elementi dažādās dzīvesvietās

Piezīme. Jautājums: «Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kas no minētā jūs pašlaik piesaista jūsu pašreizējai dzīvesvietai?» Respondenti varēja izvēlēties visas piemērotās atbildes, tāpēc procentu summa ir lielāka par 100%.

Avots: NI: vieta, rīcībspēja, migrācija. LU SZF, 2010./2011.

Kāda varētu būt vēlamā dzīvesvieta Latvijā?

Cilvēka vietas pieredzei ir nozīme teritoriālo attieksmju un teritoriālās rīcības (piemēram, migrācijas) veidošanā. No pieredzes, kas veidojas, dzīvojot noteikta tipa vietā (laukos, pilsētā, lielas pilsētas tuvumā u. tml.), izriet gan tas, ko cilvēks uzskata par vērtīgu un ko dzīvesvietas maiņas gadījumā vēlētos saglabāt savā dzīves vidē, gan dzīvesvietai raksturīgās nevēlamās iezīmes, kuras ar pārcelšanos cilvēks vēlas mainīt. **Vai un kā piesaistes tips dzīvesvietai ietekmē vīziju par to, kāda varētu būt vēlamā dzīvesvieta Latvijā?**

Vēlamās dzīvesvietas raksturojums

Piesaiste dzīvesvietai un emocionālās piederības izjūta ne vienmēr ir pietiekams iemesls, lai paliktu kādā vietā

dzīvot un nemainītu dzīvesvietu. Tāpēc, lai noskaidrotu, kas cilvēkiem ir būtiski, domājot par vēlamu dzīvesvietu, «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija» aptaujā tika uzdots jautājums par to, kādi pieci elementi respondentiem būtu vissvarīgākie, izvēloties dzīvesvietu Latvijā. (Jautājums: «Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kuri pieci dzīves vietas aspekti jums šobrīd būtu vissvarīgākie, izvēloties dzīvesvietu Latvijā?»)

Domājot par dzīvesvietas izvēlei būtiskajiem aspektiem – ideālo dzīvesvietu –, līdzīgi kā iepriekš, raksturojot piesaisti pašreizējai dzīvesvietai, divas trešdaļas aptaujāto norādījuši, ka viņiem svarīgākais būtu mājoklis (65%), un vairāk nekā puse norādījuši, ka būtisks būtu arī ģimenes, radnieku tuvums (55%).

Trešā daļa minējuši, ka, izvēloties dzīvesvietu, nozīmīga būtu iespēja nopelnīt (33%) un darba, karjeras veidošanas iespējas (29%) – strādājošie šos aspektus

3.4.
logs

Piesaiste dzīvesvietai – tips un tā raksturojums

Piesaistes tips	Piesaistes tipa raksturojums
Vieta, kur ir ģimene un mājas	Apvieno divas piektdaļas respondentu (41%). Šo grupu pamatā piesaista tikai mājoklis (68%) un ģimenes, radnieku tuvums (65%), bet kopumā dažādi dzīvesvietas aspekti viņiem nav būtiski, jo vidēji minēti tikai trīs piesaistes elementi. Šis piesaistes tips ir vienlīdz izplatīts dažādās vecuma un dzimuma grupās, kā arī pēc izglītības līmeņa vai respondenta tautības un dzīvesvietas tipa, bet statistiski nozīmīgi nedaudz biežāk Latgalē (53%) un retāk Pierīgā (35%) dzīvojošo vidū, biežāk starp tiem cilvēkiem, kas pētījuma vietā dzīvo mazāk nekā 10 gadus (48%) un kuri nevar novērtēt ienākumus uz vienu mājsaimniecības locekli (48%), bet retāk izplatīts starp respondentiem, kuru ienākumi ir augsti – Ls 221 un vairāk.
Vieta, kurā koncentrējas iespējas (pakalpojumu, transporta, sakaru, darba, izglītības, kultūras un sabiedriskās dzīves iespējas)	Atbilst 15% aptaujāto. Dzīvesvietai bez ģimenes un mājokļa (81 un 89%) viņus piesaista ikdienā nepieciešamie sadzīves pakalpojumi (76%) un labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls (75%), gandrīz puse minējuši interneta un telefona sakaru kvalitāti (46%), iespēju nopelnīt (51%), darba un karjeras iespējas (44%), arī kvalitatīvu izglītību (26%). Retāk piesaista apkārtējie cilvēki, kaimiņi (8%), apkārtējā vide, daba, ainava (10%). Vidēji viens cilvēks minējis sešus piesaistes elementus. Šāds piesaistes tips biežāk atbilst rīdziniekiem vai cilvēkiem no citām pilsētām, strādājošajiem, kas norādījuši, ka strādā Rīgā, kā arī cilvēkiem ar augstiem vai vidēji zemiem ienākumiem.
Kvalitatīva dzīves vide («idilliskie lauki»)	Atbilst piektajai daļai (21%) aptaujāto. Dzīvesvietai piesaista ģimene un mājoklis (88 un 84%), droša, mierīga dzīves vide (71%), apkārtnes (dabas, ainavas) skaistums (67%), apkārtējie cilvēki, kaimiņi (53%). Retāk dzīvesvietai piesaista darba, karjeras iespējas, iespēja nopelnīt (14%), kultūras un sabiedriskā dzīve (12%), labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls (9 un 7%), internets un telefona sakari (2%). Vidēji viens cilvēks minējis piecus piesaistes elementus. Šāds piesaistes tips biežāk atbilst lauku iedzīvotājiem ārpus Pierīgas, nestrādājošiem cilvēkiem, kā arī cilvēkiem ar zemiem vai vidējiem ienākumiem, bet strādājošie biežāk strādā dzīvesvietā vai savā novadā.
Kvalitatīva dzīves vide, labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā («piepilsētas vai mazpilsētas idilles»)	Raksturo gandrīz ceturto daļu (23%) visu aptaujāto. Piesaistē augsta ir ģimenes un radnieku klātbūtnes (82%), kā arī mājokļa nozīme (89%), dzīvesvietai piesaista arī apkārtnes (daba, ainava) (87%) un droša, mierīga dzīves vide (73%), labs ceļu, sabiedriskā transporta tīkls (87%), kā arī interneta un telefona sakaru kvalitāte (67%), ikdienas sadzīves pakalpojumi (57%), kultūras un sabiedriskā dzīve (38 un 25%). Vidēji viens cilvēks minējis septiņus piesaistes elementus. Šis piesaistes tips biežāk raksturo cilvēkus, kas dzīvesvietā nodzīvojuši ilgāk nekā 10 gadus, kuriem ir vidēji augsti un augsti ienākumi, un biežāk raksturīgs Pierīgas un Zemgales iedzīvotājiem. Strādājošie biežāk strādā dzīvesvietā vai Rīgā.

Piezīme. Jautājums: «Domājot par pilsētu vai pagastu, kurā dzīvojat pašlaik, un par to, kādā vietā jūs vēlētos dzīvot, lūdzu, novērtējiet, kas no minētā jūs pašlaik piesaista jūsu pašreizējai dzīvesvietai?» Respondentiem tika piedāvātas 16 atbildes, varēja izvēlēties visas atbilstošās. Tipu izveides pamatā ir klasteru analīzes rezultāti.

minējuši gandrīz divas reizes biežāk nekā nestrādājošie (39% strādājošo un 25% nestrādājošo – iespēja nopelnīt; 38% strādājošo un 19% nestrādājošo – darba, karjeras iespējas). Gandrīz tikpat bieži minēta droša, mierīga dzīves vide (32%) un apkārtnē, daba, ainava (31%), labs ceļu un sabiedriskā transporta tīkls (30%) un ikdienā nepieciešamie sadzīves pakalpojumi (27%). Desmitajai daļai nozīmīgs aspekts būtu interneta un telefona

sakaru kvalitāte (10%) un kvalitatīvas izglītības pieejamība (10%).

Piektajai daļai nozīmīgs aspekts būtu kaimiņi (19%), astotajai daļai – kultūras dzīve (12%), vienpadsmitajai daļai (9%) – sabiedriskā dzīve. Visretāk minētie aspekti bija pašvaldības darba kvalitāte (6%) un pašvaldības sociālā palīdzība (4%). 6% norādījuši, ka grūti pateikt, 1% – ka nevar izdomāt, kam būtu jābūt.

3.5. logs

Piesaiste dzīvesvietai – tips, emocionālā piederības izjūta un citu dzīves aspektu vērtējums

Vieta tips	Piesaiste vietai – tips, emocionālā piederība teritoriālām un sociālām kopībām un rīcībspēja
Vieta, kur ir ģimene un mājas, 41%	Zemāka piederības izjūta visām teritoriālām un sociālām kopībām, zemāks vērtējums par iespējām ietekmēt pašvaldības deputātus jautājumos, kas skar dzīvesvietu, zemāka apmierinātība ar dzīvi un kopējā uzticēšanās cilvēkiem.
Vieta, kurā koncentrējas iespējas, 15%	Augstāka emocionālās piederības izjūta pilsētai, pagastam, kurā dzīvo, augstāka apmierinātība ar dzīvi kopumā un augstāks uzticēšanās vērtējums cilvēkiem kopumā, bet zemāka piederības izjūta tuvākās apkaimes un pilsētas vai pagasta iedzīvotājiem.
Kvalitatīva dzīves vide («idilliskie lauki»), 21%	Piederība tuvākajai apkārtnē un tās iedzīvotājiem (lauku iedzīvotāji), bet vāja uzticēšanās cilvēkiem kopumā un zems savas ietekmes vērtējums vietējā politikā.
Kvalitatīva dzīves vide, kas labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā («piepilsētas vai mazpilsētas idilles»), 23%	Augstāka piederība tuvākajai apkaimei un apkaimes iedzīvotājiem, pilsētai vai pagastam; lielāka nozīme iespējai dzīvot Latvijā un konkrētajā pilsētā, pagastā; augstāks vērtējums par iespējām ietekmēt pašvaldības deputātus jautājumos, kas skar dzīvesvietu, augstāka apmierinātība ar dzīvi kopumā un augstāks uzticēšanās vērtējums cilvēkiem.

3.6. logs

Galvenās atziņas. Svarīgākais uzdevums

Galvenās atziņas

«NI: vieta, rīcībspēja, migrācija» aptaujas dati liecina, ka nozīmīgākie funkcionālās piederības izjūtas, piesaistes vietai elementi Latvijas iedzīvotājiem ir **mājoklis un ģimenes un radnieku tuvums**, kam seko **pakalpojumu pieejamība**, dažādi ar kopienu saistīti aspekti (labi kaimiņi, kultūras un sabiedriskā dzīve) un tikai ceturtajā vietā – **iespēja nopelnīt**.

Lai gan darba un peļņas iespējas nav galvenais dzīvesvietai piesaistošais elements, potenciālas iespējas nopelnīt daudziem Latvijas iedzīvotājiem (divām piektdaļām strādājošo un ceturtdaļai nestrādājošo) atšķir esošo dzīvesvietu no vēlamās dzīvesvietas.

Aptaujas datu analīze ļauj nodalīt četrus piesaistes tipus vietai – daļai respondentu nozīmīgākais piesaistes faktors ir **ģimene un mājas**, daļai ir svarīgas **iespējas, kuras koncentrētas vietā** (pakalpojumu, transporta, sakaru, darba, izglītības, kultūras un sabiedriskās dzīves iespējas), trešajai daļai ir svarīga kvalitatīva dzīves vide («**idilliskie lauki**» – svaigs gaiss, dabas tuvums, veselīga pārtika utt.), ceturtajai daļai vietas piesaistē dominē prasības pēc kvalitatīvas dzīves vides, kas ir labi integrēta sabiedriskā transporta, sakaru un sadzīves pakalpojumu tīklā («**piepilsētas vai mazpilsētas idille**»).

Svarīgākais uzdevums

Cilvēkkapitāla piesaiste ir nozīmīgs nosacījums sekmīgai tautas attīstībai reģionos. Domājot par cilvēkkapitāla piesaisti reģionos, dzīves kvalitāte reģionos, un īpaši laukos, jāvērtē kompleksi, jo cilvēku piesaistes tipi vietai ir daudzveidīgi, tos nosaka dažādu faktoru kopums.

3.3. Pašvaldības stratēģijas meklējumos

Kā padarīt vietas cilvēkiem pievilcīgas? Nav faktoru, kas nešaubīgi garantē cilvēku piesaisti konkrētai vietai vai tieši otrādi – tās pilnīgu pamešanu. Ikdienas dzīves plānus cilvēki ļoti elastīgi pielāgo mainīgajiem apstākļiem un to, kas vienā situācijā ir trūkums, pārvērš par priekšrocību citā. Par laimi, ne visi uzņēmīgie un enerģiskie cilvēki pamet par atpalikušiem uzskatītos reģionus, lai drūzmētos centrā vai dotos laimes meklējumos uz tām zemēm.

ES politikas dokumentos aizvien biežāk jēdziena «reģionu nevienlīdzība» (*regional disparities*) vietā tiek lietots jēdziens «reģionu daudzveidība» (*regional diversity*). Šī akcentu maiņa atspoguļo būtiskas izmaiņas lauku un reģionālās attīstības diskursā. Priekšstatu par nepieciešamību veidot izlīdzinošu reģionālās attīstības politiku, kuras realizācijas gaitā atpalikušie reģioni sasniegtu augstāk attīstīto reģionu līmeni, nomaina izpratne par katra reģiona unikālo attīstības ceļu, ņemot vērā tā savdabīgos resursus un iespējas, veidojot individuālas attīstības stratēģijas. Nenonivelējot reģionālo savdabību, veidot pamatu sekmīgai tautas attīstībai Latvijā – radīt cilvēkiem līdzvērtīgas attīstības iespējas, atrisināt dažādu sociālo aģentu rīcībspēju savu mērķu sasniegšanai (endogēnā attīstība) – tas ir nopietns izaicinājums mūsdienu pasaulē, kur ikvienam ir lielas iespējas izvēlēties dzīvesvietu, nodarbošanos u. c. nozīmīgus savas dzīves darbības nosacījumus.

Administratīvi teritoriālā reforma

ATR, kas 2009. gada 1. jūlijā būtiski izmainīja Latvijas administratīvi teritoriālo dalījumu, īpaši aktualizējusi jautājumu par samēru starp indivīda teritoriālo piesaisti un dažādām individuālajām telpiskās mobilitātes praksēm (cik tālu cilvēki ikdienā pārvietojas darba, sadzīves, kultūras utt. vajadzību apmierināšanai, cik plašu telpu uztver kā pazīstamu, ikdienas darbībā apgūtu) un pašvaldību teritoriālo organizāciju. Iepriekšējais administratīvi teritoriālais dalījums, kas bija saņemts mantojumā no sociālisma laika, kurā pašvaldībām sabiedrības politiskajā sistēmā bija formāla nozīme, neļāva pagastu pašvaldībām kļūt par pilntiesīgām un atbildīgām saimniecēm savās teritorijās, par efektīvām reģionālās attīstības teritoriālajām pamatvienībām, jo gan pēc iedzīvotāju skaita, gan pēc teritorijas un budžeta apjomiem pagasti bija pārāk mazas vienības.

Sociālās dzīves globalizācija un īpaši mūsdienu tehnoloģiju attīstība sekmē ļoti daudzveidīgu ikdienas kustības modeļu veidošanos. Ir cilvēki, kas ikdienā regulāri pārvar vairākus simtus kilometru ceļā uz darbu un mājup, un ir tādi, kuru telpiskās trajektorijas ir ļoti ierobežotas (to ietekmē arī personīgā un publiskā transporta iespējas).

Cilvēkiem ir ļoti atšķirīgas iespējas nopelnīt iztiku, iepirkties, apmeklēt ārstu utt. Tai pašā laikā arī pašvaldību iespējas nodrošināt iedzīvotājus ar sociālajiem pakalpojumiem nav vienādas.

Pašlaik administratīvi teritoriālais dalījums ir ļoti neviendabīgs. Pēc ATR jaunizveidotie novadi ievērojami atšķiras pēc teritorijas un infrastruktūras attīstības. Te vērojama liela daudzveidība – gan bijušo rajonu teritorijas ar vēsturiski samērā attīstītu, labi izveidotu sociālās un transporta infrastruktūras tīklu, gan neregulāras telpiskās konfigurācijas novadi bez izteikta centra, ar fragmentētu ceļu tīklu – vai tieši pretēji – palielas pilsētas, kas savulaik bijušas rajonu centri, tagad veido relatīvi labklājīgus novadus. Daļa jaunizveidoto novadu aizņem gandrīz visu bijušo rajona teritoriju, izmantojot jau esošo sociālo un transporta infrastruktūru, un novada centrs atrodas bijušajā rajona centrā, kas piedāvā plašu pakalpojumu klāstu (piemēram, Alūksnes, Talsu, Jelgavas novads). Tai pašā laikā daudzi jaunizveidotie novadi ir nelieli, bez izteiktiem centriem (piemēram, Ciblas, Beverīnas, Tērvetes novads), nav kompakti (Raunas novads), novada centrs nav ērti pieejams (nav ērta ceļa uz centru) u. tml.

Iespējams, jau netālā nākotnē novadu kartē var notikt būtiskas izmaiņas, jo tuvākajā laikā paredzamas diskusijas par otrā līmeņa pašvaldībām. Situāciju vēl vairāk sarežģī iedzīvotāju koncentrācija Pierīgā, depopulācija, iedzīvotāju novecošanās, kas sadārdzina un daudzviet padara praktiski neiespējamu daudzu sociālo pakalpojumu nodrošināšanu dzīvesvietas tuvumā (piemēram, augsta līmeņa medicīniskos pakalpojumus, izglītību u. tml.).

Jaunie novadi pēc teritorijas lieluma un pēc iedzīvotāju skaita ir nesamērojami. Bijušie infrastruktūras tīkli sarauti, bet jauni nav izveidojušies (piemēram, satiksme ar bijušo rajona centru ir laba, bet nav ceļu uz jauno novada centru). Daudzi jauno novadu centri ir tikai formāli centri, jo nespēj piedāvāt iedzīvotājiem nozīmīgus sociālos pakalpojumus, iedzīvotāji joprojām jūtas un ir funkcionāli vairāk saistīti ar bijušajiem rajonu centriem vai citām ērti sasniedzamām lielākām pilsētām. ATR rezultātā bieži vien teritorijas, starp kurām nav funkcionālas saistīšanas, ir nonākušas vienā administratīvā vienībā – jaunizveidotajā novadā.

Kopumā ATR ne tikai neatrisināja daudzas būtiskas reģionālās attīstības problēmas, bet padarīja situāciju vēl komplicētāku. Būtībā ATR nav pabeigta, jo sākotnējā iecere pēc pagastu apvienošanas novados veidot arī otrā līmeņa pašvaldības – apriņķus – pagaidām ir visai neskaidra un atlikta nezināmā nākotnē. Pēc ATR pašvaldību struktūra Latvijā ir būtiski izmainījusies, un pašlaik ļoti intensīvi tiek pārstrādātas novadu attīstības stratēģijas, atspoguļojot arī notikušās izmaiņas.

Pielāgoties vai pārveidoties?

Ņemot vērā to, ka pēc ATR teritoriālais dalījums ir mainījies, pašlaik Latvijā intensīvi tiek izstrādāts teritoriālās attīstības plānojums un attīstības stratēģijas – nozīmīgi pašvaldību attīstības plānošanas dokumenti. Jaunajām attīstības stratēģijām ir jārisina daudzas problēmas, jo, piemēram, vēl joprojām ievērojami līdzekļi tiek izlietoti,

vadoties pēc novecojušiem attīstības dokumentiem (piemēram, «Lauku attīstības programma 2007.–2013. gadam» LEADER pasākumos Vecumnieku novada pagastus daļa pēc pirmsreformas stāvokļa); attīstības un plānošanas (arī jebkuru citu augstas kvalifikācijas) speciālistu piesaiste ir problemātiska; infrastruktūras izveidošanas, un īpaši ekspluatācijas, izmaksas ir nesamērīgi augstas; daudzi pašvaldību darbinieki infrastruktūras uzturēšanu

3.7.
logs

Pagasti saaug novadā: Aizputes novada piemērs

2009. gadā ATR procesā, apvienojoties Aizputes pilsētai, Cīravas, Kalvenes, Kazdangas, Lažas un Aizputes pagastam, izveidojās Aizputes novads. Tas ir viens no astoņiem novadiem, kas izveidojies bijušā Liepājas rajona teritorijā, un līdz ar Grobiņas novadu ir otrs lielākais novads iedzīvotāju skaita ziņā Liepājas rajonā.

Novads kā vienota dzīves telpa: vienojošais un atšķirīgais

Aizputes pilsēta ir bijusi gan apriņķa centrs, gan neilgu laiku rajona centrs. Kopš 1962. gada Aizpute ir viena no vairākām pilsētām Liepājas rajonā, tomēr tā ir izveidojusies kā dabisks centrs pieguļošajām teritorijām. Jaunizveidotajā novadā dzīvo nedaudz vairāk kā desmit tūkstoši iedzīvotāju, no kuriem lielākā daļa – Aizputes pilsētā.

Novada kultūras dzīvī vērojamas norises, kas sekmē vienotas novada identitātes veidošanos – darbojas vietējā televīzija, kas katru nedēļu sagatavo vairākus sižetus, ir novada laikraksts. Tomēr joprojām, pieņemot lēmumus, daudzos jautājumos dominē atsevišķu pagastu intereses, piemēram, izglītības jomā. Iedzīvotāju aptaujas rezultāti liecina, ka iedzīvotāji ir maz informēti par to, kas notiek kaimiņu pagastos. Daži pagasti joprojām nav pietiekami iesaistīti novada dzīvē, to kavē arī līdz galam nesakārtotās sabiedriskā transporta plūsmas.

2011. gadā ar ESF atbalstu tika izstrādāta «Aizputes novada Attīstības programma 2012.–2018. gadam». VPP «Nacionālā identitāte» projektā «Nacionālā identitāte un rīcībspēja» **LU SZF pētnieki un studenti veica pētījumu, sekojot līdzi novada attīstības programmas izstrādes gaitai. Kuras ir tās jomas, kurās pirmām kārtām veidojas kopīga novada vīzija? Aizputes novadā tā ir uzņēmējdarbības attīstība un izglītības organizācija.**

Kopīgas vīzijas meklējumos uzņēmējdarbībā: tūrisms, lauksaimniecība, rūpniecība vai kas cits?

Novadā ir senas uzņēmējdarbības tradīcijas – ir lauksaimniecības, pārtikas pārstrādes, metālrūpniecības uzņēmumi, ir ceļu būves un vieglās rūpniecības (šūšanas) uzņēmumi. Uzņēmēju un novada pašvaldības pārstāvju skatījumā kopīga novada attīstības vīzija ļautu labāk saprast, kuras nozares tiks atzītas par prioritārām un tiks atbalstītas, jo nav iespējams vienlīdz lielā mērā atbalstīt visas nozares. Novada pārstāvji kā vienu no vienojošajiem elementiem redz tūrisma, tūrisma pakalpojumus – novada tūrisma attīstības programma visiem pagastiem varētu kalpot par integrējošu, iesaistošu elementu.

Izglītības pakalpojumu attīstība: pakalpojumu pieejamība, konkurence un specializācija

Daudzviet Latvijā lielas kaislības izraisa izglītības iestāžu tīkla optimizācija. Viens no novadu izveides mērķiem bija pārvaldes un pakalpojumu sniegšanas izdevumu optimizācija. Izglītība ir viena no jomām, kurā tika veiktas būtiskas reformas, un izglītības plānošana pašlaik ir viens no svarīgākajiem novadu uzdevumiem, jo katrs pagasts vēlas saglabāt savu skolu.

Aizputes novadā pašlaik ir 15 izglītības iestādes. Ņemot vērā iedzīvotāju priekšstatus par skolas nozīmi pagasta dzīvē, neviena skola pēc novada izveidošanas nav slēgta. Ir saglabāts viss pirmsskolas, pamatskolas un vidējās izglītības iestāžu tīkls, mūzikas un mākslas skolas, vidusskola un arodvidusskola, neklātienas vidusskola. Sadarbībā ar Grobiņas novadu ir pieejama sporta skola, un pašlaik tiek plānota savas sporta skolas izveide. Novada pašvaldība apsver iespējas pārņemt savā pārziņā arī Cīravas arodvidusskolu, nodrošinot plašu izglītības iespēju klāstu novadā. Lai izvairītos no skolu konkurences, cīņās par novada skolēniem, kāda neizbēgami rodas, skolēnu skaitam samazinoties, mācību iestādes veido specializētas programmas, tiek atbalstīta skolotāju tālākizglītība un pārkvalifikācija.

Cilvēkresursu piesaiste, neapšaubāmi, ir centrālā problēma Latvijas kā valsts attīstībā, tautas attīstībā kopumā. Tas ir īpaši aktuāli lauku teritorijās un mazpilsētās, kur veidojas noslēgts aplis: jo mazāk iedzīvotāju, jo augstākas infrastruktūras uzturēšanas izmaksas; jo sliktāk attīstīta infrastruktūra, jo grūtāk saglabāt (kur nu vēl palielināt) iedzīvotāju skaitu. Preču un pakalpojumu nodrošināšana ir ekonomiski neefektīva, uzņēmīgākie cilvēki dodas prom, un palikušajiem nav ideju un iespēju uzņēmējdarbībai. Tautas attīstībai nozīmīgo izglītības un veselības aprūpes pakalpojumu sniegšana kļūst apdraudēta, sarūk iespējas iegūt iztikas līdzekļus.

Kā darboties situācijā, kad problēmas saasinās, bet to risināšanai nepieciešamie resursi sarūk? Daudzviet pašvaldības, NVO, vietējās kopienas apvieno spēkus, lai meklētu kopīgus risinājumus. Sekmīgas sadarbības piemērs aprakstīts VPP «Nacionālā identitāte» projektā «Nacionālā identitāte un sociālā cilvēkdrošība» veiktajā pētījumā.

uztver kā nozīmīgāko, nedomājot par to, ka sociālo objektu kapacitāte un līdzšinējā infrastruktūra neatbilst sarūkošajam iedzīvotāju skaitam. Atbildīga vietējās attīstības stratēģija ir pamats sekmīgai, ilgtspējīgai tautas attīstībai novados.

Latvijas Lauksaimniecības universitātes (LLU) pētnieku veiktā Latvijas pašvaldību sociāli ekonomiskās attīstības stratēģiju izpēte liecina, ka arī nelielās, nomaļās pašvaldībās ir uzkrāta pozitīvu pārmaiņu pieredze. To apstiprina arī 2010. gadā VPP «Nacionālā identitāte» projektā «Nacionālā identitāte un rīcībspēja» veiktās intervijas astoņās Ziemeļlatvijas pašvaldībās: Alojā, Ainažos, Limbažos, Mazsalacā, Rūjienā, Salacgrīvā, Staicelē, Valmierā.

Latvijas novados dominē mazie un vidējie uzņēmumi, tajos ir ierobežots darbvietu skaits un zems specializācijas līmenis. Šie uzņēmumi darbojas tradicionālajās ražošanas nozarēs – kokapstrādē, piena un lauksaimniecības produktu pārstrādē, tūrisma pakalpojumu sfērā u. tml. Viens no lielākajiem darba devējiem novados, sevišķi ekonomiskās krīzes apstākļos, kad daudzi privātie uzņēmēji ir spiesti pārtraukt ražošanu, ir pašvaldības iestādes.

Starp pašvaldību un uzņēmumiem pastāv partnerattiecības atbilstoši tirgus ekonomikas apstākļiem. Pašvaldību finanšu resursi ir tieši proporcionāli to ekonomiskajai attīstībai. Jo sekmīgāk darbojas vietējie uzņēmumi, jo turīgāki ir vietējie iedzīvotāji un uzņēmumi, jo lielākus nodokļus viņi maksā pašvaldībai, un līdz ar to arī lielāki ir pašvaldību budžeta ieņēmumi. Viens no pašvaldību uzdevumiem ir sekmēt iedzīvotāju nodarbinātību. Jo sekmīgāka ir teritorijas ekonomiskā attīstība, jo zemāks ir bezdarba līmenis. Tādēļ, ņemot vērā tirgus ekonomikas radītos apstākļus, pašvaldības ir ieinteresētas veidot patstāvīgu ekonomisko politiku, kas virzīta uz vietējās uzņēmējdarbības atbalstīšanu un jaunu investīciju piesaistīšanu

(Vanags, Vilka, 2005). Diemžēl pašreizējos apstākļos ar ierobežotiem budžeta līdzekļiem pašvaldībām nav sevišķi lielas rīcības brīvības šajā jomā. Tomēr pašvaldības aktīvi piedalās ES struktūrfondu projektos, lai sakārtotu infrastruktūras objektus: ceļus, rekonstruētu ūdenssaimniecības, siltumapgādes sistēmas, renovētu ēkas u. tml. Ar saviem pasūtījumiem celtniecībā, rekonstrukcijā, piesaistot investīcijas, atbalstot savus uzņēmumus un radot darbvietas, pašvaldības var nopietni ietekmēt biznesa vidi un stimulēt ekonomikas attīstību savā teritorijā:

«..pašvaldība ir padziļinājusi, rekonstruējusi molus, zvejniekiem uzbūvējuši piestātņi, kas bija iepriekšējā noruna ar zvejniekiem un vēl jahtu attīstītājiem. Ieguldījām miljonu latu Eiropas naudiņas, un šobrīd mēs redzam tur apmēram 3 miljonus privātās investīcijas jahtu un atpūtas sektorā...» (Salacgrīva)

Interesants veiksmes stāsts ir rodams Rūjienā, kur pēc Kigahišavas (Japānā) pilsētiņas pašvaldības iniciatīvas jāpāņi iegādājās vietējo mājražotāju produkciju:

«Japāņiem bija viens no produktīviem piedāvājumiem, kas saistās tieši ar uzņēmējdarbību jeb, precīzāk, ar individuālo ražotāju atbalsta programmu. Tur [Rūjienā] ir lini, koka karotes, kreilīšu vēvējas... Kigahišavā ir veikaliņš, kur viņi iztirgo viņu pašvaldības iegādāto produkciju.» (Rūjiena)

Atsevišķās vietās attīstās novadiem mazāk raksturīgas ražošanas nozares, piemēram, Aucē, izmantojot inovatīvas tehnoloģijas un kvalificētu darbaspēku, tiek attīstīta metālapstrāde, bet Viļānos, Salacgrīvā – atjaunojamo enerģoresursu izmantošana.

3.8.
logs

Sociālo NVO koalīcija Valmieras pilsētā – atbalsts pašvaldībai

Valmierā sekmīgi darbojas sociālo jautājumu NVO koalīcija. Tās dibināšanas galvenais mērķis bija veidot strukturētāku dialogu ar pašvaldību, vienoti paust konkrētās jomas NVO viedokli par jautājumiem, kas tika skatīti pašvaldības domes sēdēs. Koalīcijas pirmsākumos tajā iesaistījās ap 20 organizāciju, un tās izveidi iniciēja Valmieras NVO atbalsta centrs – sabiedriskā organizācija «Stratēģija», kas tika izveidota ar Sorosa fonda – Latvija finansējumu (līdzīgi centri Latvijā: http://www.nvo.lv/files/NVO_atbalsta_centri.pdf). Koalīcijā patlaban aktīvi darbojas ap 10 organizāciju, un «jumta» organizācijas lomu pārsvarā pilda Valmieras novada fonds (VNF).

Pateicoties informācijas apmaiņai, darbam koalīcijā, sociālajām NVO Valmierā izdevies īstenot vairākus kopīgus projektus, kā arī saprātīgāk tiek apsaimniekoti pieejamie telpu un citi resursi. Piemēram, VNF labdarības noliktavas telpas daļa ar Sarkanā Krusta Valmieras komiteju, jo tā ir ekonomiski izdevīgāk. Vienās telpās darbojas biedrība «Valmieras pilsētas pensionārs», Diabēta biedrība un Valmieras politiski represēto biedrība. Kopīgiem spēkiem šīs organizācijas nodrošina pensionāru dienas centra «Atvasara» darbību. Biedrība «Centrs Valdardze», kuras uzdevums ir piedāvāt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus vardarbībā cietušiem bērniem un viņus pavadošām nevardarbīgām personām, īsteno kopīgus pasākumus ar Kristīgās žēlsirdības centru, kas nodrošina zupas virtuves darbību. Nozīmīgs pēdējā laika sadarbības piemērs ir kopīgu pašvaldības telpu piešķirums četrām sociālajām NVO: fondam «Iespēju tilts» (invalīdu darba organizācija un dienas centrs), VNF, Sarkanā Krusta Valmieras komitejai un Valmieras bērnu un jauniešu invalīdu biedrībai «Saulīte». «Mēs (sociālās NVO) šo projektu kopā ar pašvaldību varējām īstenot tikai tāpēc, ka esam organizēti koalīcijā un spējām vienoties par sadarbību telpu izmantošanā.»

Nozīmīgs koalīcijas ieguldījums sociālo NVO izaugsmē ir pozitīvas sāncensības gars, kas raisa vēlēšanos turēties līdzī pārejiem, attīstīties arī pašiem, redzot, ka citas organizācijas rosās, organizējas.

«Veiksmīgs piemērs – metāla apstrādes firma «Tehnika Auce», kurā strādā ap 80 darbinieku. Tur ir jaunas un inovatīvas tehnoloģijas. Faktiski tiek paaugstināta pievienotā vērtība. Esmu redzējis, kā apmāca darbiniekus: dažādas operācijas detaļu izgriešanai u. c.» (Auce)

«Arī mazās pilsētiņas pamazām sakārtojas. Sava niša būs arī Viļāniem. Būs un jau ir interese no investora puses, pamazām atdzimst ražošana, piemēram, atjaunotās enerģijas ražošana.» (Viļāni)

Pēc pašvaldību pārstāvju domām, ekonomisko attīstību vislielākā mērā veicina sakārtota sociālā infrastruktūra, dzelzceļš un autoceļu tīkls. Piemēram, Smiltenes attīstību būtiski ietekmē tas, ka pilsēta atrodas 12 ceļu krustpunktā, Cesvainē krustojas seši ceļi. Daudzos novados uzņēmēji pratuši veiksmīgi saglabāt, pārstrukturizēt un tagad veiksmīgi attīstīt padomju laikā izveidotās ražotnes.

Savukārt kā ekonomisko attīstību kavējošus faktoros gan pirmskrīzes, gan krīzes laikā aptaujātie pašvaldību vadītāji un speciālisti minēja darbaspēka trūkumu, teritorijas trūkumu un nepārdomāto valsts nodokļu politiku.

«Tie nodokļi vai tās atlaides, mums tas nedod neko. Piemēram, Aucē nekustamā īpašuma nodoklis ir kādi Ls 20 000. Nu labi, iedosim kādu atlaidi un samazināsim par kaut kādiem Ls 2000, Ls 3000, nu labi, Ls 5000, nu, tā ir tā nauda, ko tik un tā no tā uzņēmēja dabūju... Mēs varam vienīgi sakārtot vidi, ka mums ir izglītība, ka mums ir kultūra...» (Ķūsis, Krūzmētra, Bite, 2008)

«Ja valsts tomēr parēķinātu, kā tomēr to nodokļu sistēmu sakārtot, lai nebūtu tam uzņēmējam jāstrādā pa nullēm. Ja viņš nav kaut kāds baigais monstros, bet kaut kāds mazais vai vidējais, tad viņam «pa nullēm», jo, ja viņš nomaksā visus nodokļus godprātīgi, tad labāk uzreiz lai laižas uz purvu. Tas ir vienkārši bēdīgi, ļoti bēdīgi.» (Ape)

Kopumā novadu pašvaldības apzinās savu lomu uzņēmējdarbības veicināšanā un izmanto savā rīcībā esošos līdzekļus, īstenojot dažādas stratēģijas savu teritoriju attīstības sekmēšanai:

- piešķir nodokļu atvieglinājumus tiem uzņēmumiem, kuru attīstībā pašvaldība ir sevišķi ieinteresēta;
- nodrošina uzņēmumus ar zemes platībām – dažkārt pašvaldības uzņēmumiem piešķir īpašumā esošo zemi par velti vai pārdod par pazeminātām cenām;
- pašvaldības iesaistās ar saviem līdzekļiem, lai veicinātu kāda biznesa attīstību (piemēram, ceļu remonts, tiltu būve, ūdens un kanalizācijas sistēmas sakārtošana, sabiedriskā transporta nodrošinājums);
- veic pasākumus, lai samazinātu ūdens un gaisa piesārņojumu;
- vienkāršo administratīvās procedūras atļauju, licenču u. c. dokumentu izsniegšanā;
- sakārto teritorijas infrastruktūru, radot uzņēmējiem pievilcīgu vidi.

Pašvaldības aktīvi izmanto šīs iespējas, tomēr tās neļauj efektīvi piesaistīt lielākus investorus, jo novadu resursi ir nepietiekami patiešām liela uzņēmuma attīstībai, savukārt vietējie censoņi nespēj tos pilnībā izmantot, jo visbiežāk sper tikai pirmos nedrošos soļus uzņēmējdarbībā bez pieredzes šajā jomā un ar ierobežotām finanšu iespējām. Likums ierobežo pašvaldību iespējas iesaistīties uzņēmējdarbībā.

Pašvaldību sadarbība

Arvien lielāku nozīmi kopīgu problēmu risināšanā iegūst pašvaldību sadarbība. Zināms pagrieziena punkts pašvaldību sadarbībā bija ATR. Tā kā otrā līmeņa pašvaldības (rajona padomes) beidza pastāvēt, tad pašvaldības bija spiestas vienoties par dažādu objektu, piemēram, sporta kompleksu, būvvaldes pārņemšanu. Lai arī šāda veida sadarbība pagaidām nav ilga, ir pamats to uzskatīt par tālākas savstarpējās uzticēšanās un sadarbības pamatu.

VPP «Nacionālā identitāte» projektā «Nacionālā identitāte un rīcīspēja» veiktajā pētījumā 2010./2011. gadā tika intervēti pašvaldību darbinieki. Starp sadarbības formām kā pirmo pašvaldību pārstāvji nosauc savstarpējos norēķinus par izglītības pakalpojumiem, bērnu namiem, pensionātiem. Taču ne visi eksperti ir vienprātīgi par norēķiniem kā pašvaldību sadarbības izpausmi. Viņuprāt, par pašvaldību sadarbību liecina kopīgi veidotas institūcijas, taču šādu risinājumu Latvijā ir maz, un kā galveno iemeslu eksperti min grūtības sadalīt atbildību un sarežģītu finansēšanas kārtību.

Būtiska pašvaldību sadarbības joma pēdējos gados ir iesaistišanās kopīgu projektu realizācijā, lai apgūtu ES fondu finansējumu. Kā liecina intervijas ar pašvaldību vadītājiem, realizētie projekti pārsvarā saistāmi ar kultūras, sporta un izglītības jomu. Informācijas apmaiņa, kopīgi pasākumi ir galvenās sadarbības izpausmes ES finansētajos projektos. Dažkārt vairākas pašvaldības kopīgu projektu rezultātā ievieš arī ilgspējīgus risinājumus – piemērs tam ir biznesa inkubatora izveide. Kopumā arī projektu realizāciju var uzskatīt par pamatu tālākai sadarbībai starp pašvaldībām.

Vēl viena gan likumdošanā paredzēta, gan praksē izmantota pašvaldību sadarbības forma ir pašvaldību apvienošanās nevalstiskās organizācijās. Latvijas Pašvaldību savienību (LPS) var minēt kā ilgstošāko un pieredzes bagātāko biedrību pašvaldību interešu aizstāvēšanai, kas, kā atzīst paši darbinieki, ir unikāls veidojums, jo apvieno visas Latvijas pašvaldības. Paraleli LPS pašvaldības apvienojušās arī mazākās biedrībās, kur iestājas par konkrētu problēmu risināšanu, piemēram, Piekraustes pašvaldību apvienība, Mazo novadu pašvaldību apvienība u. c.

Ja pašvaldību attiecības analizē plašākā kontekstā, tad jāatzīst, ka sadarbības potenciālu pašvaldības pašlaik neizmanto pietiekami. Drīzāk pašvaldību darbinieki izsaka savstarpējās konkurences un norobežošanās idejas, ko raksturo vēlme pašiem savā teritorijā nodrošināt visus pakalpojumus, lai nebūtu jāsadarbojas ar kaimiņu pašvaldībām, kas varbūt būtu izdevīgāk. Konkurenci un norobežošanu rada padomju laikos iedibinātā kārtība izmantot

vertikālas saites (kontakti ar atbildīgajām ministrijām, partijām), finanšu pārdale pēc resoru (ministriju) principa, valsts institūciju vēlme izskaust jebkādas horizontālas sadarbības attiecības. Līdz ar to pagaidām Latvijas pašvaldību sadarbība ir vērsta uz īstermiņa mērķu sasniegšanu, vēl

pilnībā nenovērtējot sadarbības ekonomiskos un sociālos labumus. Kā atzīst pašvaldību eksperti, par pašvaldību sadarbību ir būtiski un aktuāli runāt, akcentējot labās prakses pašvaldību sadarbībā, lai stiprinātu Latvijas pašvaldību rīcībspēju.

3.9.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

ATR ir būtiski izmainījusi Latvijas administratīvi teritoriālo dalījumu, bet nav līdz galam atrisinājusi daudzas būtiskas problēmas cilvēkkapitāla piesaistei reģionos – jaunie novadi pēc teritorijas lieluma un pēc iedzīvotāju skaita ir nesamērojami; ne visas pašvaldības arī pēc reformas spēj nodrošināt stabili iedzīvotāju piesaisti, piedāvājot kvalitatīvu dzīves vidi un nodrošinot efektīvu sociālās infrastruktūras tīklu darbību. Pašlaik vēl secinājumus par ATR efektivitāti izdarīt nevar, jo ir pagājis tikai viens darba gads, kura laikā pašvaldības pielāgojās jaunajai situācijai un jaunus darba modeļus vēl joprojām meklē.

Novadu pašvaldības meklē jaunas stratēģijas, saliedē pieejamos resursus gan savā novadā (piemēram, sadarbojas ar NVO), gan iesaistās sadarbībā ar citu novadu pašvaldībām, pārvarot konkurenci un norobežošanas, ko veicina iesakņojusies tendence izmantot vertikālās saites (kontaktus ar atbildīgajām ministrijām, partijām), finanšu pārdale pēc resoru (ministriju) principa, valsts institūciju vēlme izskaust jebkādas horizontālas sadarbības attiecības.

Svarīgākie uzdevumi

Lai konsekventi realizētu ATR uzsākto pāreju uz teritoriālo pieeju un pārvarētu sektorālo sadrumstalotību reģionālās attīstības plānošanā, nepieciešamas izveidot otrā līmeņa pašvaldības un izvērtēt funkciju un pārvaldes resursu sadalījumu starp dažāda mēroga pārvaldes līmeņiem.

Ar nodokļu sistēmas un subsīdiju palīdzību jārada stimuli uzņēmējdarbības uzsākšanai un darbvietu radīšanai īpaši atbalstāmos reģionos. Vietējām pašvaldībām jāpiešķir tiesības saņemt daļu nodokļu ieņēmumu no uzņēmējdarbības attiecīgajā pašvaldībā, lai šos ieņēmumus varētu novirzīt infrastruktūras uzturēšanai un izveidei (ceļi, inženiertehniskie tīkli, biznesa inkubatori). Šobrīd pašvaldībām ir ierobežotas iespējas un resursi, lai sakārtotu uzņēmējdarbībai labvēlīgu vidi.

3.4. Individuālās rīcībspējas stratēģijas: izaicinājumi un riski

Jaunas izdzīvošanas stratēģijas un sadarbības modeļus meklē ne tikai pašvaldības, bet arī vietējie uzņēmēji, darba devēji, darba ņēmēji – nozīmīgākie sociālie aģenti novadu ekonomiskajā dzīvē. ATR, ekonomiskā krīze – tie ir nozīmīgākie faktori, kas būtiski izmainīja situāciju, gan paverot jaunas iespējas un paplašinot darbības mērogi, gan radot jaunus riskus. Šajā sadaļā aplūkosim dažādas gan individuālās, gan kolektīvās rīcībspējas stratēģijas.

«Takas laužēji»: risks un rīcībspēja darba tirgū

Iespējas nopelnīt, darbs, profesionālā karjera ir nozīmīgas cilvēka dzīves sastāvdaļas, tādēļ iespējas uzņēmējam vai darba ņēmējam iegūt iztikas līdzekļus dzīvesvietas tuvumā ir svarīgs nosacījums tautas attīstībai novados.

Darba tirgū risks ir izaicinājums, iespēja un barjera. Par risku esamību darba tirgū liecina gan darba devēju maksātspēja, darbības pārtraukšana, gan darba ņēmēju situācija – bezdarba rādītāji, migrācija. Sastopoties ar risku darba tirgū, nepieciešama rīcībspēja tā pārvarēšanai gan darba devējiem, gan darba ņēmējiem. Rīcībspēja darba tirgū var izpausties gan kā jaunas darbības uzsākšana, gan kā iepriekšējās darbības maiņa. Darba ņēmējiem tas var nozīmēt gan jaunas darba vietas meklēšanu, iegūšanu vai paturēšanu, gan profesijas, iemaņu, prasmju un zināšanu apgūšanu – katrs veido savu stratēģiju, balstoties uz savām iespējām un priekšstatiem. Darba devēju rīcībspēja var izpausties kā uzņēmējdarbības uzsākšana, jaunu nozaru, metožu, sadarbības formu apgūšana.

Latvijas darba tirgū gan darba devēji, gan darba ņēmēji sastopas ar riskiem, kas ir relatīvi jauni. Tāpēc trūkst iepriekšējās, paaudžu gaitā uzkrātas pieredzes to pārvarēšanai, trūkst arī sabiedrisko mehānismu risku mazināšanai.

Vairāku Latvijas Universitātes (LU) Sociālo zinātņu fakultātes (SZF) Sociālo un politisko pētījumu institūta (SPPI) veikto pētījumu gaitā iegūtie dati¹ parāda, ka Latvijas darba devēji reģionos ārpus Rīgas uzsver gan nepieciešamību riskēt, gan spēju izvēlēties jaunas nozares, gan mainīt attiecības ar darba ņēmējiem, kuri vēlas nodrošināt ilgtspējīgu darbību. Papildu risks darba devējiem reģionos ārpus Rīgas ir uzņēmēju kapacitātes un skaita nepietiekamība, kas traucē konkurēt ne tikai starptautiskajā, bet arī nacionālajā līmenī.

Intervijās privātā sektora darba devēji uzsver riska elementa obligātu klātesamību uzņēmējdarbības uzsākšanā.

Arī pati uzņēmējdarbības uzsākšana ir riska pilna darbība. Privātie darba devēji to vērtē ļoti emocionāli, uzsverot lēmumu pieņemšanas nozīmi, kā arī prieku par paveikto.

«Ļoti liels risks, tika ieķīlāts savā ziņā viss, kas tad jau bija noformēts zemesgrāmatā, nu, praktiski viss. Un tika ņemts kredīts Hipotēku bankā, un teorētiski jau tie procenti nav lieli, bet maksājumi diezgan iespaidīgi. Bet izdevās, patiesībā izdevās izlist caur adatas aci. Tā mēs, pēc tam, atskatoties uz to, kas toreiz bija, liekas, ka mēs tiešām caur adatas aci līdām.» (Uzņēmējs, Vidzeme)

Risks var būt arī pati uzņēmējdarbības vide, kur jāsaņem stopas ar konkurentu asu, apdraudošu rīcību (par piemēru var minēt kāda uzņēmēja teikto: «*Biznesa haizivim jau nepatika.*»). Vienlaikus gandrīz visi lauku un mazo pilsētu privātie uzņēmēji atzīst, ka konkurences ir par maz, un tieši sadarbības iespēju trūkums rada jaunus riskus nozarei, kurā ir maza pārstāvētība. Tas gan neattiecas uz tirdzniecību, kurā konkurence ir asi izjūtama.

Ar risku saskaras arī sabiedriskā sektora darba devēji. Divi galvenie riski ir politisko lēmumu (par apvienošanu, pašvaldību darba organizāciju) īstenošana un tās sekas pašvaldībās un valsts reģionālā, uz centralizāciju vērsta politika. Vienā gadījumā iestāžu vadītājus un darbiniekus apdraud atļaušana iestādes likvidācijas rezultātā, otrā – darbinieku nomaīņa tiek veikta kā restrukturizācijas pasākumi. Risks saistīts arī ar demogrāfiskajiem procesiem (dēpopulācijas draudi), un to atzīst vairāku nozaru (kokapstrāde, izglītības vadība) pārstāvji.

No sociālistiskās saimniekošanas sistēmas mantotais un grūti maināmais nozaru atbildības dalījums tautsaimniecībā, integrācijas un koordinācijas trūkums starp nozares pārraugošām institūcijām traucē realizēt efektīvu uzņēmējdarbības atbalsta stratēģiju. Nozaru pārraudzība neņem vērā reģionālo dalījumu un vietējās iespējas, neveicina sadarbību, dalot finansējumu un veidojot likumdošanu. Tādā veidā zināmā mērā izpaužas «takas atkarība» organizētu struktūru līmenī (DiMaggio, Powell, 2003).

Risku pārvarēšana Latvijā darba devējiem reģionos ir to rīcībspējas apliecinājums. Tā var tikt balstīta uz iepriekšējās, no sociālisma sabiedrības aizgūtās pieredzes izmantošanu (personīgā paziņās ar pašvaldību un valsts iestāžu vadību, savstarpējā atbalsta nodrošināšana, zināma neformālā atbalsta tīkla veidošana, darbinieku neinformētības un vājās interešu aizstāvības mobilizācijas izmantošana, nosakot darba laiku un atalgojumu). Tāda darba devēju darbība drīzāk uzskatāma par «takas atkarību», jo tiek ekspluatētas no iepriekšējās sociālekonomiskās sistēmas aizgūtās iemaņas un prasmes, nevis meklēti jauni, rīcībspēju veicinoši paņēmieni.

¹ Latvijas Zinātnes padomes pētniecības projekts «Policentriska reģionu attīstība» (2009), LU pētniecības projekts «Pilsētas un reģionu ilgtspējīga attīstība» (2008), Valsts reģionālās attīstības aģentūras pētījums «Priekšlikumi Latvijas pilsētu politikas izstrādei» (2009).

«Takas atkarība» raksturo arī daļu reģionu potenciālo darba ņēmēju, kuri iesakņojušies izdzīvošanas stratēģijā un nav gatavi uz regulāru, ilgstošu, mērķtiecīgu darbību darba tirgus attiecību veidošanā.

Tajā pašā laikā darba devēji Latvijas reģionos darbojas arī kā «takas laužēji», mainot iepriekšējos statusus, attiecības ar darbiniekiem, nozari, veidojot jaunus produktus, sadarbojoties ar zinātniekiem un savā starpā (piemēram, zivju mazuļu audzēšana Alūksnes novadā, augļu pārstrādes kooperācija mājražotājiem Dobeles novadā).

Reģionu sabiedriskā sektora darba devēju iesakņotību vietējās tradīcijās, dzimtas, radu piesaisti var vērtēt gan pozitīvi, gan negatīvi darba tirgus attiecību veidošanās un pastāvēšanas perspektīvā. Vietējā iesakņotība rada stabilitāti, veicina darba tirgus aktivitātes vietējā mērogā. Tajā pašā laikā daļai sabiedriskā sektora darba devēju raksturīga arī gatavība piemēroties jaunajai sociālekonomiskajai situācijai darba tirgū, mainot darbības nozari, amatu un iepriekšējo karjeras ceļu, norādot uz spēju kļūt par «takas laužējiem». «Takas laušana» nozīmē rīcībspēju pārvarēt tās sociālās barjeras, ierobežojumus, kas kavē piemērošanos jauniem apstākļiem darba tirgū, gatavību mainīt savu statusu (piemēram, no darba ņēmēja par darba devēju) vai nozari (piemēram, no lauksaimniecības uz tirdzniecību), apgūt jaunas zināšanas (piemēram, bioloģiskās lauksaimniecības pamatus). Ar jēdzienu «takas laužēji» var apzīmēt darba tirgus aģentus (gan darba devējus, gan darba ņēmējus), kuri, adaptējoties darba tirgus situācijā, gatavi uzsākt jaunu profesionālās darbības virzienu un karjeras ceļu Latvijas sabiedrībā.

Vietējās rīcības grupas – uzņemamies kopīgu atbildību par attīstību novadā!

Vietu veido ne tikai dabas ainava, valsts reģionālā politika vai vietējās pašvaldības pūliņi, bet arī cilvēki, kas apdzīvo šo vietu. Endogēnā attīstība – vietējās iniciatīvas pašmobilizēšanās attīstības mērķu formulēšanai un to sasniegšanai pieejamo resursu apzināšanai – ir viens no svarīgākajiem ES reģionālās attīstības politikas pamatprincipiem. Spēja saliedēties rīcībspējīgā kopienā sava novada attīstības mērķu izvirzīšanai un sasniegšanai veido pamatu ilgtspējīgai vietas attīstībai. Kopienas atbildīgo un rīcībspējīgo kodolu veido vietējās rīcības grupa (VRG).

VRG ir uzskatāmas par savdabīgām kopienām,² kuru darbība vērsta uz lauku attīstību. Kopienas ir nozīmīgs sociālās struktūras elements, kurš apvieno vienā vai dažādās ģeogrāfiskās teritorijās dzīvojošus individuālus ar kopīgām interesēm, sociālekonomiskām vai citām problēmām, dzīvesveidu, pārliecību, identitāti. Grupās un kopienās norit cilvēku ikdiena, kopienām raksturīgas noteiktas sociālo tīklu struktūras. Kopiena ir kaut kas vairāk par būšanu kopā vienuviet vai atbilstību noteiktiem kritērijiem – būtiskas kopienu iezīmes ir kopīga identitāte, kopīga vietas

² VRG teritorijas ir ļoti nevienmērīgas pēc teritorijas – sākot ar bijušajiem rajoniem, beidzot ar vienu Ādažu novadu, līdz ar to visai nosacīti var runāt par to teritoriju iedzīvotājiem kā par kopieniem. Šajā gadījumā prakses kopienu veido cilvēki, kas darbojas VRG.

izjūta, cilvēku attiecības, vide, kultūra un arī kopienas rīcībspēja. Kopieniem līmenī rīcībspēja nozīmē, ka kopienai jāspēj mobilizēt tās rīcībā esošie resursi un iespējas, kā arī aktīvi, mērķtiecīgi un atbilstoši jārikojas izvirzīto mērķu sasniegšanai.

VRG laukos ir nozīmīgs vietējo resursu mobilizācijas faktors. VRG ir vietējo organizāciju un lauku iedzīvotāju apvienība, kas darbojas noteiktā lauku teritorijā ar iedzīvotāju skaitu robežās no 5 līdz 65 tūkstošiem, pārstāv šīs teritorijas iedzīvotāju intereses un rūpējas par lauku attīstības jautājumiem vietējā līmenī. Būtiska VRG pazīme ir līdzvērtīgas partnerības ievērošana organizācijas lēmumu pieņemšanas līmenī, kas nosaka, ka integrētās lauku attīstības stratēģijas izstrādē, apstiprināšanā un ieviešanā līdzvērtīgi jāpiedalās pārstāvjiem no vietējām pašvaldībām, uzņēmējiem, vietējās attīstības organizācijām un iedzīvotāju grupām (LR ZM).

Pašlaik Latvijā darbojas 40 VRG, kas ir saņēmušas atbalstu no Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai (ELFLA) vietējās attīstības stratēģijas īstenošanai. No tām 24 ir zivsaimniecības VRG, kas ir saņēmušas arī Eiropas Zivsaimniecības fonda (EZF) atbalstu vietējās attīstības stratēģijas īstenošanai.

Visas 40 VRG aptver gandrīz visu Latvijas teritoriju – izņēmumi ir vienīgi galvaspilsēta Rīga un citas lielākās valsts pilsētas (Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Valmiera, Ventspils, Cēsis, Ogre, Salaspils, Talsi, Tukums), kā arī Garkalnes novads. Pat ja šīs VRG ir reģistrētas kādā no valsts lielajām pilsētām, to darbība attiecināma vienīgi uz lauku vai nelielu pilsētu kopienām. Tātad VRG darbības principu var uzskatīt par sava veida nodrošinājumu, ka varētu tikt novērsta iespējamā resursu centralizācija lielajos centros – lielajās pilsētās, kuras jaunā teritoriālā dalījuma kontekstā laukos dzīvojošie bieži vien uzskata par draudīgu konkurentu.

Sākotnēji VRG tika izveidotas, lai sekmētu ES struktūrfondu, it īpaši LEADER, līdzekļu apgūšanu. Tika radīta institūcija, kas ir likumīgi reģistrēta un kuras galvenā funkcija būtu veiksmīgi integrēt lauku kopienas ES finansējumu piedāvāto iespēju izmantošanas procesā. Tas nozīmēja gan informācijas sniegšanu par atklātajiem konkursiem uz projektu iesniegšanu, gan konsultēšanu projektu rakstīšanas procesā, gan projekta pieteikuma galējā varianta izvērtēšanu un to projektu noteikšanu, kas tālāk tiks sūtīti uz Lauku atbalsta dienestu (LAD), lai LAD izvērtētu to, kuram projektam tiks piešķirts finansējums.

LEADER ietvaros realizēto pasākumu gan tiešā, gan netiešā ietekme uz lauku attīstību ir plaša, jo ne tikai tiek sakārtota lauku vide un radītas jaunas darbvietas, bet arī teritorijām tiek piesaistīti jauni pakalpojumu lietotāji (tūristi, sabiedriskās ēdināšanas un naktsmītņu izmantotāji, aktīvās atpūtas cienītāji u. tml.). Pozitīvi vērtējams arī tas, ka šī pasākuma ietvaros tiek sakārtota, restrukturēta un pilnveidota jau esošā tūrisma infrastruktūra. Laukos jau ir izveidojies visai plašs, bet samērā vienveidīgs tūrisma piedāvājums, bet LAP atbalstītie pasākumi veicina lauku tūrisma nozares sakārtošanu un tālāku attīstību kvalitātes un pakalpojuma piedāvājuma daudzveidības virzienā. To raksturo ne tik daudz skaitļi, cik tūrisma piedāvājuma daudzveidības palielināšanās, orientējoties uz dažādām

patērētāju grupām (korporatīvo pasākumu un kāzu svinību vietā piedāvājot atpūtu ģimenēm ar bērniem, skolēnu grupām u. tml.), kā arī tiklošanās starp tūrisma pakalpojumu sniedzējiem vienā teritorijā, sadarbībā ar naktsmītņu īpašniekiem piedāvājot daudzveidīgas atpūtas un izklaides iespējas.

Bieži vien iedzīvotāji neizmanto LEADER iespējas, jo projekta pieteikšana ir laikietilpīga, ir grūtības atrast līdzekļus līdzfinansējumam. Pozitīvi vērtējams pašvaldību atbalsts, piešķirot līdzekļus līdzfinansējumam. Lai gan nepieciešamais līdzfinansējums nav liels, LEADER programmas mērķgrupām – jaunajiem uzņēmējiem, cilvēkiem, kas vēlas uzsākt uzņēmējdarbību, – nav viegli iegūt arī nelielas naudas summas. Arī projekta sagatavošana prasa zināmus līdzekļus, kas pēc tam netiek iekļauti attiecināmajās izmaksās (piemēram, dokumentu sagatavošanas gaitā nākas apbraukāt dažādas valsts iestādes, kuru reģionālās filiāles bieži vien atrodas dažādās pilsetās u. tml.). Gadās, ka iestāžu prasības ierasties un parakstīt dokumentus, precizēt informāciju utt. ir nepamatotas un projekta pieteicējam sagādā liekus izdevumus. Tomēr arī šo problēmu apzināšanās daudzus uzņēmīgus cilvēkus neattur no projektu pieteikšanas un arī realizēšanas, tādā veidā sniedzot labumu ne tikai sev, bet visai kopienai.

Labklājības slazds – jauna nabagu identitāte

Ne visas individuālās un arī kolektīvās izdzīvošanas stratēģijas ir vienlīdz sekmīgas ilgtermiņā. Dažas no tām var pat ievest slazdā, no kura izkļūt nav viegli. Spilgts piemērs šādai riskantai stratēģijai ir tā sauktais «labklājības slazds». Sniedzot atbalstu bezdarba situācijā, valsts un pašvaldības netieši sekmē iedzīvotāju pasīvākās, bezbildīgākās daļas nonākšanu savdabīgā strupceļā, no kura izeju atrast ir ļoti grūti.

Labklājības slazds

Bezdarbniekiem un tiem iedzīvotājiem, kuriem nav ievērojami uzkrājumi vai citi neregistrēti ienākumi, nākas griezties pašvaldību sociālajos dienestos, lai saņemtu dažādus sociālos pabalstus un pakalpojumus. Par šo parādību liecina gan informācija presē, gan arī citi dažādu

institūciju apkopotie dati. Tā, piemēram, Rīgā sociālo pabalstu saņēmēju skaits 2011. gada pirmajos piecos mēnešos bija palielinājies par 34% salīdzinājumā ar attiecīgo laika posmu 2010. gadā. Dažādus pabalstus 2011. gada pirmajos piecos mēnešos bija saņēmuši 64 112 rīdzinieki (Rīgas domes Labklājības departaments). Savukārt, kā liecina Labklājības ministrijas (LM) apkopotā informācija, 2010. gada laikā garantētā minimālā ienākuma (GMI) pabalstu saņēmēju skaits pieaudzis no 28,8 tūkstošiem gada sākumā līdz 69 tūkstošiem gada beigās (LR LM, 2011b). Kopumā 2010. gadā dažādus t. s. ienākumu testētos pašvaldības sociālās palīdzības pabalstus (galvenokārt GMI un dzīvokļa pabalstus) saņēmuši aptuveni 300 tūkstoši iedzīvotāju (ieskaitot bērnus un pensionārus) (LR LM, 2011a).

Vai dažādu Latvijas pašvaldību sniegtā sociālā palīdzība (pabalsti un pakalpojumi) rada materiālus un cita veida stimulus, lai veidotos tā sauktais labklājības slazds? Minimālais **labklājības slazds** ir situācija, kad indivīdam ir izdevīgāk turpināt saņemt sociālo palīdzību nekā meklēt darbu un citus ienākumu avotus. Ilgstoša atrašanās šāda labklājības slazda situācijā samazina indivīda rīcībspēju un stigmatizē viņu, tādējādi kavējot viņa atgriešanos vai iekļaušanos darba tirgū. Šāds labklājības slazds rada papildu slogu valsts un pašvaldību budžetiem, jo lielākas summas jāatvēl dažādu pabalstu izmaksai un pakalpojumu sniegšanai.

Labklājības slazda identificēšanai zinātniskos pētījumos un statistiskajos apsekojumos izmanto divus indikatorus – bezdarba slazdu (*unemployment trap*) un nabadzības slazdu (*poverty trap*), ko bieži vien arī apzīmē ar zemas darba samaksas slazdu (*low wage trap*). LR CSP bezdarba slazdu definē šādi: «Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek zaudēta, maksājot darba nodokļus un vairs nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā, situācijā, kad bezdarbnieks atgriežas darba tirgū.» (LR CSP, 2010) 3.10. logā ir iekļauti Eurostat apkopotie bezdarba slazda rādītāji Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27 valstu grupā, kuri ir aprēķināti personai bez bērniem, kura, atgriežoties darba tirgū, saņēma 67% no vidējās algas valstī.

Lai gan reģistrētā bezdarba līmenis Latvijā pēdējā gada laikā ir pakāpeniski samazinājies, risks iekrist labklājības slazdā nemazinās. Augstākais bezdarba līmenis tika reģistrēts 2010. gada martā – 17,3%, savukārt

 3.10.
logs

Bezdarba slazds Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un ES-27 (%)

Valsts/valstu apvienība	2005	2006	2007	2008	2009
Latvija	88,00	88,00	87,00	85,00	87,00
Igaunija	64,00	64,00	63,00	63,00	62,00
Lietuva	81,00	79,00	80,00	82,00	86,00
ES-27	74,84	75,74	74,90	74,61	75,32

Avots: Eurostat, 2011b.

2011. gada aprīlī tas bija 13,9% (NVA, 2011c). Neskatoties uz šo pozitīvo tendenci, tomēr jānorāda, ka 2010. gada pēdējā ceturksnī 37,8% visu reģistrēto bezdarbnieku bija bez darba ilgāk par gadu, un vislielākais ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars bija Latgalē – 46,7% (NVA, 2011b). Jaunākie dati par 2011. gada aprīli liecina, ka ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars ir pat nedaudz pieaudzis – 41,2% (NVA, 2011c). Tātad, lai arī reģistrētā bezdarba līmenis ir krities, tomēr ievērojama daļa cilvēku joprojām ilgstoši nevar atrast darbu.

NVA direktore Baiba Paševica intervijā portālam «Baltic Business Service» norāda, ka 53% bezdarbnieku 2010. gadā nevarēja saņemt bezdarbnieka pabalstu, jo par viņiem nebija veiktas valsts obligātās sociālās iemaksas, kā arī viņiem nebija pietiekams darba stāžs, lai kvalificētos tā saņemšanai. 2011. gada aprīlī tikai 20% bezdarbnieku saņēma šo pabalstu (LETA, 2011). Šo nelielo īpatsvaru var izskaidrot arī ar iepriekš pieminēto faktu par ievērojamo ilgstošo bezdarbnieku skaitu, starp kuriem varētu būt arī tādi, kam ir pārtraukta likumā noteiktā bezdarbnieka pabalsta izmaksa pēc deviņiem mēnešiem.

Zemas darba samaksas slazds ir vēl viens labklājības slazda indikators, kas parāda, cik lielā mērā sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma veicina vai kavē atgriešanos darba tirgū tām personām, kuras saņem zemu darba algu. CSP zemas darba samaksas slazdu definē šādi: «Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek zaudēta, maksājot lielākus darba nodokļus un nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā, situācijā, kad nodarbinātās personas bruto darba samaksa pieaug.» (LR CSP, 2010) Šī indikatora aprēķinā papildus jāizmanto arī tādi lielumi kā GMI pabalsts, dzīvokļa pabalsts, ģimenes valsts pabalsts, kā arī citi t. s. ienākumu testētie pabalsti. 3.11. logā iekļauti zemas darba samaksas slazda rādītāji Latvijā, kaimiņvalstīs un ES-27 kopumā. Tie aprēķināti divu vecāku ģimenei, kurā ir divi bērni un viens nodarbinātais, kas saņem 33% no vidējās algas valstī.

Salīdzinot ar vidējiem rādītājiem ES, Latvijā indivīdiem ir ievērojams risks nokļūt zemas darba samaksas slazdā. Rādītāju dinamika liecina, ka pēdējos gados šis risks ir pieaudzis. Tas izskaidrojams ar vairākiem faktoriem: nodokļu pieaugumu, zemāku iespējamo darba samaksu, pabalstu griestu un dažādu citu ierobežojumu atcelšanu (piemēram, GMI pabalstu izmaksām).

Kad indivīds atrod darbu, viņš ne tikai zaudē iespēju saņemt bezdarbnieka pabalstu, bet bieži vien arī zaudē tiesības pretendēt uz citiem sociālajiem pabalstiem (GMI un dzīvokļa pabalstiem). Bezdarbnieka statusa zaudēšana nozīmē arī ievērojamu ienākumu un citu labumu zaudējumu īpaši tiem, kuriem ir zema izglītība, maza darba pieredze un kuri nevar pretendēt uz labi atalgotu darbu.

Ne visus sociālos pakalpojumus un pabalstus (labumus) var izteikt un aprēķināt naudas izteiksmē. Tas jāņem vērā, analizējot bezdarbnieku un sociālo dienestu motivāciju. Piemēram, trūcīgas personas var apmeklēt ārstu bez maksas. Bieži vien trūcīgās ģimenēs bērni var saņemt brīvpusdienas. Tas labvēlīgi var ietekmēt šo indivīdu veselību. Tāpat bezdarbnieka, trūcīgas personas statuss ļauj ietaupīt naudu apkurei un transporta izdevumiem, kas būtu jāatvēl indivīdam tad, kad viņš sāktu strādāt un nāktos iztikt bez sociālās palīdzības. Šo ietaupīto naudu viņš var atvēlēt citām vajadzībām (pārtikai, izklaidei, mācībām u. tml.).

Daudzi politiķi, sabiedrības pārvaldes darbinieki un pat nodarbinātības eksperti nepietiekami novērtē ar nodarbinātību saistītās izmaksas, ko nākas segt jebkuram bezdarbniekam, pieņemot darba piedāvājumu. Tie ir izdevumi par sabiedrisko transportu, papildu apģērbu, maltītēm un dzērieniem, kā arī dažādiem sociāliem pasākumiem. Ģimenēm, kurās aug nepilngadīgi bērni, jāatvēl ievērojami līdzekļi par auklīti vai bērnudārza pakalpojumiem. Visi iepriekš minētie apsvērumi ir svarīgi, lai saprastu bezdarbnieku un sociālo dienestu klientu motivāciju, kā arī to, kāpēc cilvēkiem Latvijā ir liels risks nokļūt labklājības slazdā.

Kam ir vislielākais risks iekrist labklājības slazdā?

Visaptverošu un detalizētu informāciju par visiem sociālās palīdzības saņēmējiem Latvijā nav iespējams iegūt. Pašvaldības ir noteikušas dažādus pabalstus atšķirīgām sociālajām grupām un vajadzībām. Šobrīd šādu informāciju neapkopo neviena valsts vai pašvaldības institūcija. Pietiekami detalizētu, tomēr ne pilnīgi precīzu informāciju var iegūt par t. s. ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstiem (visbiežāk jau pieminētajiem GMI un dzīvokļa pabalstiem). LM apkopotā informācija liecina, ka starp šo pabalstu saņēmējiem 42% bija vīrieši

3.11.
logs

Zemas darba samaksas slazds Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un ES-27 (%)

Valsts/valstu apvienība	2005	2006	2007	2008	2009
Latvija	48,00	52,00	58,00	81,00	92,00
Igaunija	77,00	79,00	88,00	92,00	92,00
Lietuva	108,00	108,00	108,00	107,00	107,00
ES-27	57,78	60,06	57,50	57,05	59,84

Avots: Eurostat, 2011a.

un 30% nepilngadīgas personas (LR LM, 2011a). Detalizētāka informācija par ienākumu testēto pabalstu saņēmējiem iekļauta 3.12. logā.

Ievērojama daļa ienākumu testēto pabalstu saņēmēju ir pilngadīgas darbaspējīgas personas (aptuveni 45%), kuras nevar atrast darbu vai arī kuras pat strādājot nevar saņemt pietiekami lielu algu. No pilngadīgām darbaspējīgām personām, kuras saņēma ienākumu testētos pabalstus, 2010. gadā 28% bija nodarbinātas un 66% nestrādāja. Kopumā šiem pabalstiem 2010. gadā atvēlēti aptuveni 42 miljoni latu (LR LM, 2011a). Jānorāda interesants fakts – lai arī rīdzinieku īpatsvars starp šo pabalstu saņēmējiem ir salīdzinoši neliels (19,5%), tomēr viņi ir saņēmuši neproporcionāli lielāku daļu no kopumā piešķirtajiem līdzekļiem pabalstu izmaksai, t. i., 34,6% (autora aprēķini). Tas varētu liecināt par Rīgas pašvaldības dāsnumu salīdzinājumā ar citām pašvaldībām Latvijā.

Intervētie sociālo dienestu darbinieki sniedza vispārīgu raksturojumu, kādi, viņuprāt, ir tipiskākie sociālo dienestu klienti. Jāpiebilst, ka lielākā daļa intervēto nevarēja precīzi ar skaitļiem raksturot klientu struktūru. Kā norādīja Rīgas sociālā dienesta darbinieks, Sociālās palīdzības un pakalpojumu administrēšanas (SOPA) datubāze, ar ko

strādā sociālie darbinieki Latvijā, nav piemērota statistisko apsekojumu sagatavošanai. Šādu apsekojumu sagatavošana ir darbietilpīgs un sarežģīts darbs, tajā jāiesaista arī datubāzes izstrādātāji. Ikdienas atskaišu sagatavošana faktiski nav iespējama.

Intervijās izkristalizējās vairākas atšķirīgas sociālo dienestu klientu grupas: 1) mātes pēc bērna kopšanas atvaļinājuma; 2) jaunieši bez darba pieredzes un izglītības; 3) daudzbērnu ģimenes; 4) pirmspensijas vecuma cilvēki; 5) pensionāri. Klientu demogrāfiskā struktūra dažādās pašvaldībās ir ievērojami atšķirīga, līdz ar to atšķiras arī katras pašvaldības sniegto sociālo pakalpojumu un pabalstu klāsts. Kā norādīja Salaspils sociālā dienesta pārstāvis, viņuprāt, aptuveni 50% pabalstu saņem ģimenes ar nepilngadīgiem bērniem un 50% – pilngadīgas personas, tomēr detalizēta klientu struktūras analīze šajā pašvaldībā nav veikta. Savukārt Rīgas sociālā dienesta darbinieks uzskata, ka atšķirības pabalstu klāstā ir skaidrojamas ar atšķirīgu iedzīvotāju vecuma struktūru dažādās pašvaldībās. Mārupē ir daudz jaunu ģimeņu ar bērniem, tāpēc pašvaldībai jādomā par atbilstošas infrastruktūras izveidi un pabalstiem. Savukārt Latgalē pašvaldībām vairāk jāatbalsta vecāki cilvēki.

Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju skaits 2010. gadā lielākajās pilsētās un novados Latvijā

3.12.
logs

Lielākās pilsētas un novadi	Personas, kuras saņem ienākumu testētos pašvaldības sociālās palīdzības pabalstus	No tām pilngadīgas darbaspējīgas personas	No tām		
			strādājošas personas	nestrādājošas personas	personas bērna kopšanas atvaļinājumā
Daugavpils	13 326	4728	1557	2929	242
Jelgava	9070	3691	1159	2253	279
Jēkabpils	2839	1402	559	816	27
Jūrmala	4387	2296	649	1488	159
Liepāja	14 710	5738	2263	3099	376
Rēzekne	5900	2673	755	1745	173
Rīga	58 783	23 346	7265	14 170	1911
Valmiera	3924	1442	564	747	131
Ventspils	9080	2123	765	1216	142
Novadi	178 601	89 467	22 704	61 828	4935
Valstī kopā	300 620	136 906	38 240	90 291	8375

Avots: LR Labklājības ministrija.

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Ja netiek atrasta individuāla pieeja katrai konkrētai situācijai, valsts un pašvaldību atbalsta pasākumi bezdarba situācijā var netieši sekmēt pasivākās, bezatbildīgākās iedzīvotāju daļas nonākšanu savdabīgā strupceļā – labklājības slazdā, no kura izeju atrast ir ļoti grūti.

Svarīgākie uzdevumi

Vietējām pašvaldībām jāpiešķir plašākas tiesības pašām noteikt sociālās palīdzības pabalstu un pakalpojumu piešķiršanas kārtību un apjomu, ņemot vērā katra indivīda un viņa ģimenes ekonomisko un sociālo stāvokli. Indivīda tiesības saņemt sociālo palīdzību ciešāk jāsaista ar dažādu līdzdarbības pienākumu izpildi.

Valsts un pašvaldības institūcijām ciešāk jāsadarbojas ar sociālo politiku saistīto lēmumu apspriešanā un īstenošanā. Jānovērš dažādu pabalstu un pakalpojumu dublēšanās. Jāveic monitorings, kā dažādi nodokļi, pabalsti un pakalpojumi ietekmē indivīdu motivāciju un rīcību darba tirgū.

Indivīdu rīcībspēju reģionos varētu palielināt arī ar dažādu nelielu subsīdiju palīdzību. Ja darbavieta atrodas tālu no indivīda dzīvesvietas, pašvaldība varētu piešķirt atlaides braukšanai sabiedriskajā transportā (subsīdējot pārvadātājus) kādu noteiktu laika posmu. Papildu stimuls indivīdam, lai atgrieztos darba tirgū, būtu arī izsvērtā pakāpeniska pabalstu samazināšana ilgākā laika posmā. Līdzšinējā pabalstu un pakalpojumu piešķiršanas kārtība aizliedz šādu praksi. Pieņemot darba piedāvājumu, indivīds un viņa ģimene uzreiz zaudē ievērojamu daļu ienākumu, ko var iegūt no dažādiem pabalstiem.

Mūsdienu sabiedrībā cilvēku un vietu attiecības ir dažādi vērtējamas. Tomēr, neapšaubāmi, reģionālā identitāte vai tās trūkums būtiski ietekmē individu, kopienu un arī pašvaldību darbības stratēģijas. Pieaugot teritoriālai mobilitātei, arvien vairāk iezīmējas atšķirīgi cilvēku un vietu attiecību modeļi. Blakus cilvēkiem ar atsvešinātu un bezkaislīgu attieksmi pret vietām dzīvo cilvēki, kuru individualitātes nozīmīga daļa ir spilgti izteikta reģionāla identitāte, kurā akcentēta piederība kopībai – ģimenei, dzimtai, darbabiedriem, kaimiņiem utt. – un vietai, kuru indivīds uztver kā pazīstamu un savu, kurā norit viņa ikdienas dzīve. Arī tad, ja indivīds neizjūt piederību vietai kā nozīmīgu savas identitātes sastāvdaļu, dzīves vide nav pasīvs sociālās dzīves objekts, tā aktīvi līdzdarbojas zināšanu, pieredzes un uzvedības veidošanā. Ņemot vērā to, ka cilvēku piesaiste dzīvesvietai veidojas ne tikai racionālu, bet arī emocionālu motīvu ietekmē, reģionālās identitātes lomu teritoriālās attīstības plānošanā un praksē nedrīkst ignorēt. Reģionālā identitāte var būt nozīmīgs faktors gan individu, gan kopienu rīcībspējas mobilizācijā, līdz ar to – tautas attīstības veicināšanā.

Ne tikai biežāka sviesta kārtā uz dienišķās maizes rieciņa piesaista cilvēkus vietām. To apliecina arī reģionālās attīstības pieredze Latvijā pēc neatkarības atgūšanas. Stratēģiska, uz tautas attīstību orientēta reģionālās attīstības redzējuma trūkums, novilcināta un nekoncekventa ATR atstāja pašplūsmā nozīmīgu daļu Latvijas iedzīvotāju. Atliekot stratēģisku lēmumu pieņemšanu nacionālā mērogā, pašvaldības, NVO, kopienas un cilvēki paši veidoja savas izdzīvošanas stratēģijas – gan sekmīgas un ilgtspējīgas, gan riskantas un pat strupceļa slazdos vilinošas. Lai gan nepārdomāta sociālās infrastruktūras attīstība noveda pie masveidīgas lauku skolu un mazo slimnīcu slēgšanas, nespējas nodrošināt sociālos pakalpojumus iedzīvotājiem nomaļās vietās, efektīvas tautsaimniecības

restrukturizēšanas, savukārt vadības trūkums pārejā uz tirgus ekonomiku – ne tikai pie ražošanas apjomu krituma, bet arī pie lielas daļas iedzīvotāju emigrācijas darba un labākas dzīves meklējumos, tomēr smagā izdzīvošanas pieredze ir arī iemācījusi izdzīvot, palikt savā zemē darbīgiem un uzņēmīgiem cilvēkiem, saliedēties kopienām un pašvaldībām kļūt patiesi atbildīgām par savu novadu nākotni. Tas ir labs pamats sekmīgai tautas attīstībai nākotnē.

ATR īpaši aktualizējusi jautājumu par samēru starp indivīda teritoriālo piesaisti un dažādām subjektīvajām telpiskās mobilitātes praksēm un pašvaldību teritoriālo organizāciju. Pašvaldību attīstības stratēģijas apliecina ievērojamu rīcībspēju dažādu resursu mobilizācijā un izvirzīto mērķu sasniegšanai un risku pārvarēšanai. Konsekventa virzība uz stratēģiskajiem mērķiem, pašvaldību sadarbība kopējo interešu vārdā, privātās iniciatīvas un NVO sektora resursu mobilizācija apliecina pašvaldību rīcībspēju, atbildīgu stratēģiju tautas attīstības nosacījumu veidošanai.

Nozīmīgs izaicinājums pašvaldībām, uzņēmējiem un NVO ir iespējas piesaistīt ES struktūrfondu līdzekļus. Robeža starp triviālu līdzekļu apgušanu un darbību, kas balstīta uz pārdomātu ilgtermiņa attīstības stratēģiju, bieži vien ir ļoti trausla. Labs sadarbības partneris pašvaldībām ir VRG, kuru atbildīgie iesaistās vietējās dzīves attīstības veidošanā.

Par ko kļūt – par iemīto taku gājējiem vai «takas lauzējiem» – atbildīgu lēmumu pieņemšanas riski jāizvērtē gan darba devējiem, gan darba ņēmējiem. Palīdzot izdzīvot depresīvajā sociāli ekonomiskajā situācijā, pašvaldības neapzināti var ievest daļu iedzīvotāju labklājības slazdā, no kura izķepuroties saviem spēkiem nebūs viegli. Kā pieņemt gudrus un atbildīgus lēmumus ilgtspējīgai attīstībai? Sadarbība, tīklošanās, domubiedru meklēšana un līdz šim vēl pilnībā neizmantoju resursu mobilizācija – tās ir gan individu, gan kopienu un pašvaldību ilgtspējīgas stratēģijas, kas sekmē tautas attīstību Latvijā.

3.14.
logs

Galvenās atziņas. Svarīgākie uzdevumi

Galvenās atziņas

Jaunu stratēģiju meklējumi ekonomiskās krīzes apstākļos ir izdzīvošanas nosacījums. Individīdi un kopienas stihiski meklē risinājumus savām sociālajām un ekonomiskajām problēmām. Daži no šiem risinājumiem paver jaunas iespējas un ir ilgtspējīgi.

Daudzi darba tirgus dalībnieki reģionos spēj atrast inovatīvus risinājumus, lauzt iesīkstējušos stereotipus un veidot sekmīgus uzņēmumus. VRG apliecina iedzīvotāju spēju apvienoties savu problēmu risināšanā.

Nepārdomāti sociālās politikas risinājumi ir radījuši risku pasīvākajiem iedzīvotājiem nonākt mānīgas labklājības slazdā, atsakoties no aktīvas līdzdalības darba tirgū un sabiedrības dzīves norisēs kopumā.

Svarīgākie uzdevumi

Reaktīvas sociālas politikas risinājumu vietā nepieciešams meklēt proaktīvas pieejas, kas atbalstītu krīzes situācijā nonākušos un padarītu līdzatbildīgus sociālās palīdzības saņēmējus, rosinātu viņiem pašiem uzņemties atbildību par savu dzīvi.

Valsts programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas «NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.» tehniskā informācija

PĒTĪJUMA VEICĒJS	Pētījumu centrs SKDS
ĢENERĀLAIS KOPUMS	Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem
PLĀNOTĀS IZLASES APJOMS	1000 respondenti (ģenerālajam kopumam reprezentatīva izlase)
SASNIEGTĀS IZLASES APJOMS	1004 respondenti
IZLASES METODE	Stratificētā nejaušā izlase
STRATIFIKĀCIJAS PAZĪME	Administratīvi teritoriālā
APTAUJAS VEIKŠANAS METODE	Tiešās intervijas respondentu dzīvesvietā
ĢEOGRĀFISKAIS PĀRKLĀJUMS	Visi Latvijas reģioni (120 izlases punkti)
APTAUJAS VEIKŠANAS LAIKS	No 06.11.2010. līdz 16.11.2010.

SASNIEGTĀS IZLASES SALĪDZINĀJUMS AR IEDZĪVOTĀJU STATISTIKU

	Respondentu skaits izlasē (%) pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas	LR IeM PMLP Iedz. reģ. dati 23.09.2010.
KOPĀ	100,0	100,0	100,0
REĢIONS			
Rīga	32,8	31,8	31,8
Pierīga	17,6	17,4	17,4
Vidzeme	10,8	10,3	10,3
Kurzeme	11,7	13,1	13,1
Zemgale	12,9	12,4	12,4
Latgale	14,2	15,1	15,1
DZIMUMS			
Vīrieši	43,9	47,0	47,0
Sievietes	56,1	53,0	53,0
TAUTĪBA			
Latvieši	58,2	57,7	57,7
Citi	41,8	42,3	42,3
VECUMS			
18–24 g. v.	11,7	14,4	14,4
25–34 g. v.	18,3	19,5	19,5
35–44 g. v.	16,5	18,4	18,4
45–54 g. v.	20,2	19,2	19,2
55–74 g. v.	33,3	28,5	28,5
STATUSS			
Strādājošie	53,2	54,6	
Nestrādājošie	46,8	45,4	
IZGLĪTĪBA			
Pamata	12,5	12,6	
Vidējā, vidējā speciālā	66,1	66,5	
Augstākā	21,4	20,9	
PILSONĪBA			
LR pilsoņi	82,6	83,0	
Respondenti bez LR pilsonības	17,4	17,0	

Dati tika svērti pēc šādām pazīmēm: reģions, tautība, dzimums, vecums.

Valsts programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros veiktās aptaujas «NI: vieta, rīcībspēja, migrācija. LU SZF, 2010./2011.» tehniskā informācija

PĒTĪJUMA VEICĒJS	Pētījumu centrs SKDS
ĢENERĀLAIS KOPUMS	Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem
PLĀNOTĀS IZLASES APJOMS	1000 respondenti (ģenerālajam kopumam reprezentatīva izlase)
SASNIEGTĀS IZLASES APJOMS	1009 respondenti
IZLASES METODE	Stratificētā nejaušā izlase
STRATIFIKĀCIJAS PAZĪME	Administratīvi teritoriālā
APTAUJAS VEIKŠANAS METODE	Tiešās intervijas respondentu dzīvesvietā
ĢEOGRĀFISKAIS PĀRKLĀJUMS	Visi Latvijas reģioni (120 izlases punkti)
APTAUJAS VEIKŠANAS LAIKS	No 14.12.2010. līdz 13.01.2011.

SASNIEGTĀS IZLASES SALĪDZINĀJUMS AR IEDZĪVOTĀJU STATISTIKU

	Respondentu skaits izlasē (%) pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas	LR IeM PMLP Iedz. reģ. dati 23.09.2010.
KOPĀ	100,0	100,0	100,0
REĢIONS			
Rīga	32,9	31,8	31,8
Pierīga	16,0	17,4	17,4
Vidzeme	9,9	10,3	10,3
Kurzeme	11,8	13,1	13,1
Zemgale	13,0	12,4	12,4
Latgale	16,5	15,1	15,1
DZIMUMS			
Vīrieši	45,8	47,0	47,0
Sievietes	54,2	53,0	53,0
TAUTĪBA			
Latvieši	58,1	57,7	57,7
Citi	41,9	42,3	42,3
VECUMS			
18–24 g. v.	13,2	14,4	14,4
25–34 g. v.	19,6	19,5	19,5
35–44 g. v.	18,4	18,4	18,4
45–54 g. v.	19,9	19,2	19,2
55–74 g. v.	28,8	28,5	28,5
STATUSS			
Strādājošie	55,6	55,4	
Nestrādājošie	44,4	44,6	
IZGLĪTĪBA			
Pamata	13,3	13,7	
Vidējā, vidējā speciālā	65,1	65,2	
Augstākā	21,6	21,1	
PILSONĪBA			
LR pilsoņi	83,3	83,0	
Respondenti bez LR pilsonības	16,7	17,0	

Dati tika svērti pēc šādām pazīmēm: reģions, tautība, dzimums, vecums

Aptauju vadīja Vineta Zeiferte
Datu masīvu veidoja Liene Līvmane

Terminu skaidrojums

IZLASE

Latvijas iedzīvotāju kopuma mikromodelis.

REĢIONS

Rīga – Rīgas pilsēta

Pierīga – Alojas novads, Ādažu novads, Babītes novads, Baldones novads, Carnikavas novads, Engures novads, Garkalnes novads, Ikšķiles novads, Inčukalna novads, Jaunpils novads, Jūrmala, Kandavas novads, Krimuldas novads, Ķeguma novads, Ķekavas novads, Lielvārdes novads, Limbažu novads, Mālpils novads, Mārupes novads, Ogres novads, Olaines novads, Ropažu novads, Salacgrīvas novads, Salaspils novads, Saulkrastu novads, Sējas novads, Siguldas novads, Stopiņu novads, Tukuma novads.

Vidzeme – Alūksnes novads, Amatas novads, Apes novads, Beverīnas novads, Burtnieku novads, Cesvaines novads, Cēsu novads, Ērgļu novads, Gulbenes novads, Jaunpiebalgas novads, Līgatnes novads, Lubānas novads, Madonas novads, Mazsalacas novads, Naukšēnu novads, Pārgaujas novads, Priekule novads, Raunas novads, Rūjienas novads, Smiltenes novads, Strenču novads, Valkas novads, Valmiera, Valmieras novads, Varakļānu novads, Vecpiebalgas novads.

Kurzeme – Aizputes novads, Alsungas novads, Brocēnu novads, Dundagas novads, Durbes novads, Grobiņas novads, Liepāja, Nīcas novads, Pāvilostas novads, Priekules novads, Rojas novads, Rucavas novads, Saldus novads, Skrundas novads, Talsu novads, Vaiņodes novads, Ventspils, Ventspils novads.

Zemgale – Aizkraukles novads, Aknīstes novads, Auces novads, Bauskas novads, Dobeles novads, Iecavas novads, Jaunjelgavas novads, Jelgava, Jelgavas novads, Jēkabpils, Jēkabpils novads, Kokneses novads, Krustpils novads, Neretas novads, Ozolnieku novads, Pļaviņu novads, Rundāles novads, Salas novads, Skrīveru novads, Tērvetes novads, Vecumnieku novads, Viesītes novads.

Latgale – Aglonas novads, Baltinavas novads, Balvu novads, Ciblas novads, Dagdas novads, Daugavpils, Daugavpils novads, Ilūkstes novads, Kārsavas novads, Krāslavas novads, Līvānu novads, Ludzas novads, Preiļu novads, Rēzekne, Rēzeknes novads, Riebiņu novads, Rugāju novads, Vārkavas novads, Viļakas novads, Viļānu novads, Zilupes novads.

APDZĪVOTĀS VIETAS TIPS

Rīga – Rīgas pilsēta.

Cita pilsēta – Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Rēzekne, Jūrmala, Valmiera, Jēkabpils un citas pilsētas.

Lauki – pagasti, lauku viensētas.

IZGLĪTĪBA

Pamatizglītība – respondents ar pamata vai nepabeigtu vidējo izglītību, aradizglītību.

Vidējā, vidējā speciālā – respondents ar vispārējo vidējo, vidējo speciālo vai nepabeigtu augstāko izglītību.

Augstākā – respondents ar augstāko izglītību.

NODARBINĀTĪBAS SEKTORS

Publiskais sektors – respondenti, kuri strādā valsts vai pašvaldības iestādēs vai uzņēmumos ar valsts vai pašvaldības kapitālu.

Privātais sektors – respondenti, kuri strādā uzņēmumos ar privāto kapitālu.

Nestrādā – mājsaimnieces, pensionāri, skolēni, studenti, bezdarbnieki.

Cits – respondenti, kuriem ir gadījuma darbi, kuri strādā atalgotu darbu sabiedriskās organizācijās, kā arī tie respondenti, kuri nezina nosaukt konkrētu nodarbinātības sektoru.

PAMATNODARBOŠANĀS

Vadītājs – augstākā vai vidējā līmeņa vadītājs: uzņēmuma, firmas, organizācijas, nodaļas vadītājs, vadošais speciālists uzņēmumā, iestādē.

Speciālists, ierēdnis – ierēdnis vai darbinieks valsts, pašvaldības iestādē vai privātā uzņēmumā; nestrādā fizisku darbu.

Strādnieks – darbinieks rūpniecībā, celtniecībā, lauksaimniecībā, tirdzniecībā, apkalpojošajā sfērā, sabiedriskajā ēdināšanā; strādā fizisku darbu.

Zemnieks – persona, kas strādā sev piederošā lauku saimniecībā.

Individuālais darbs – pašnodarbināta persona, arī profesionāls speciālists (advokāts, ārsts u. tml.), uzņēmuma īpašnieks.

Pensionārs – persona, kas ir pensijā un nestrādā atalgotu darbu, arī invaliditātes pensionārs.

Skolnieks, students – persona, kas mācās dienas nodaļā kādā no mācību iestādēm.

Mājsaimniece – persona, kas ir mājsaimnieks vai mājsaimniece un pašlaik nestrādā atalgotu darbu; arī ja atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā.

Bezdarbnieks – persona, kas ir darbaspējas vecumā un nekur nestrādā.

IENĀKUMI

Ienākumi uz vienu ģimenes locekli, ieskaitot visus ienākumus (algas, stipendijas, pabalstus, pensijas utt.) pēc nodokļu nomaksas. Ienākumi dalīti kvintilēs.

Zemi – līdz Ls 85

Vidēji zemi – Ls 81–125

Vidēji – Ls 126–160

Vidēji augsti – Ls 161–220

Augsti – Ls 221 un vairāk

Tabulas 1.2. nodaļai

T1

Teritoriālās piederības sajūta atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas; summētas atbildes «jūtas ļoti cieši saistīts ar...» un «jūtas cieši saistīts ar...», $n = 1004$)

Vecuma grupa	Pagasts, mikrorajons	Pilsēta	Reģions	Latvija	Krievija	Baltija	Eiropa
Visi	74,0	81,9	66,8	78,3	14,8	20,2	20,6
18–24	69,2	79,4	65,5	79,0	13,0	20,3	34,5
25–34	63,2	74,0	65,1	72,4	12,1	21,2	22,7
35–44	77,9	85,8	63,4	74,9	12,8	16,0	19,1
45–54	74,5	82,5	68,1	79,8	15,4	20,1	17,2
55–74	81,2	86,3	70,0	83,2	18,4	22,3	15,5

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T2

Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas; summētas atbildes «svarīgi» un «ļoti svarīgi», $n = 1004$)

Vecuma grupa	levērot likumus un noteikumus	Maksāt nodokļus	Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	Piedalīties vēlēšanās	Aktīvi iestāties pret korupciju	Palīdzēt tiem, kas dzīvo sliktāk	Palikt Latvijā ekonomiskās krīzes apstākļos
Visi	87,1	77,0	75,8	75,3	70,4	62,7	39,5
18–24	82,6	73,1	70,2	75,5	72,1	65,6	28,5
25–34	86,2	67,4	73,4	74,8	72,9	59,8	35,0
35–44	89,4	77,6	72,8	76,3	69,4	56,0	33,1
45–54	87,6	76,9	78,7	73,3	71,5	62,1	42,1
55–74	88,2	85,1	80,1	76,4	67,9	67,7	50,7

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T3

Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām atkarībā no respondenta izglītības

(% no izglītības līmeņa grupas; summētas atbildes «svarīgi» un «ļoti svarīgi», $n = 1004$)

Izglītības līmenis	levērot likumus un noteikumus	Maksāt nodokļus	Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	Piedalīties vēlēšanās	Aktīvi iestāties pret korupciju	Palīdzēt tiem, kas dzīvo sliktāk	Palikt Latvijā ekonomiskās krīzes apstākļos
Visi	87,1	77,0	75,8	75,3	70,4	62,7	39,5
Pamatzglītība vai nepabeigta vidējā	82,2	62,6	67,8	64,7	66,7	63,2	34,8
Vidējā	84,6	76,2	71,8	74,2	68,0	61,1	38,8
Vidējā speciālā	88,1	78,6	78,7	74,5	70,9	63,2	42,1
Augstākā	91,9	84,0	81,2	84,8	75,3	63,5	39,0

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T4

Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta vecuma

(% no vecuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Vecuma grupa	Aktīvi jāiestājas pret korupciju	Jāievēro likumi	Ārzemēs dzīvojošajiem jābalso
Visi	87,3	85,9	71,2
18–24	89,5	82,4	69,0
25–34	78,9	75,6	67,3
35–44	93,5	87,8	74,6
45–54	86,6	88,4	71,6
55–74	88,5	91,9	72,5

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T5

Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta dzimuma

(% no dzimuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Dzimums	Aktīvi jāiestājas pret korupciju	Jāievēro likumi	Ārzemēs dzīvojošajiem jābalso
Visi respondenti	87,3	85,9	71,2
Vīrietis	87,7	82,7	68,8
Sieviete	87,0	88,8	73,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T6

Aktīvās pilsonības vērtības atkarībā no respondenta izglītības

(% no izglītības līmeņa grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Aktīvi jāiestājas pret korupciju	Jāievēro likumi	Ārzemēs dzīvojošajiem jābalso
Visi	87,3	85,9	71,2
Pamatzglītība vai nepabeigta vidējā	87,6	79,1	70,5
Vidējā	87,6	82,7	70,4
Vidējā speciālā	87,3	88,8	68,1
Augstākā	86,8	89,7	78,1

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T7

Attieksme pret etniskā nacionālisma vērtībām atkarībā no ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis*	Cienīt valsts karogu	Mācēt valsts valodu	Zināt valsts himnu
Visi	84,2	83,5	72,2
Zemi: līdz Ls 80	77,1	79,6	66,2
Vidēji zemi: Ls 81–120	76,4	79,3	65,2
Vidēji: Ls 121–150	90,3	92,6	71,6
Vidēji augsti: Ls 151–200	88,1	83,4	78,6
Augsti: Ls 201 un vairāk	84,9	87,0	78,8

* Šeit un turpmāk ienākumu līmenis atspoguļo ģimenes ienākumus uz vienu cilvēku mēnesī pēc nodokļu atvilkšanas.

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T8

Attieksme pret etniskā nacionālisma vērtībām atkarībā no plāniem atstāt Latviju

(% no attiecīgās grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Plāno tuvākajā laikā atstāt Latviju	Cienīt valsts karogu	Mācēt valsts valodu	Zināt valsts himnu
Visi	84,2	83,5	72,2
Jā, plānoju	83,2	73,6	62,2
Pieļauju iespēju aizbraukt	75,8	78,6	62,9
Nē, neplānoju	87,3	87,0	76,9

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T9

Attieksme pret etniskajām un kultūras vērtībām atkarībā no respondenta dzimuma

(% no dzimuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Dzimums	Latviešu valoda jāprot katram Latvijas iedzīvotājam	Man patīk karoga krāsas	Vienotības pamats: latviešu valoda un kultūra	Mani pārņem savijņojums par himnu	Citu tautību cilvēki nevar būt piederīgi Latvijai	Man labāk patīktu, ja Latvijā dzīvotu tikai latvieši
Visi	84,7	80,9	71,8	58,5	29,8	28,8
Vīrietis	82,7	77,4	71,0	62,9	33,1	31,0
Sieviete	86,4	84,0	72,5	64,3	26,9	26,9

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 10

Attieksme pret etniskajām un kultūras vērtībām atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis	Latviešu valoda jāprot katram Latvijas iedzīvotājam	Man patīk karoga krāsas	Vienotības pamats: latviešu valoda un kultūra	Mani pārņem savilņojums par himnu	Citu tautību cilvēki nevar būt piederīgi Latvijai	Man labāk patīktu, ja Latvijā dzīvotu tikai latvieši
Visi	84,7	80,9	71,8	58,5	29,8	28,8
Zemi: līdz Ls 80	87,2	87,6	79,2	58,5	30,6	31,0
Vidēji zemi: Ls 81–120	84,7	81,0	67,5	56,4	25,5	31,3
Vidēji: Ls 121–150	88,5	85,8	74,7	69,9	27,6	27,1
Vidēji augsti: Ls 151–200	89,7	81,0	75,4	61,6	32,7	36,6
Augsti: Ls 201 un vairāk	90,5	83,6	70,4	54,5	35,4	22,2
Grūti pateikt	78,1	75,8	68,8	56,4	28,5	26,6

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 11

Attieksme pret etniskajām un kultūras vērtībām atkarībā no respondenta plāniem atstāt Latviju

(% no attiecīgās grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Vai kāds no jūsu ģimenes locekļiem, radniekiem, tuviem draugiem ir devies uz ārzemēm?	Latviešu valoda jāprot katram Latvijas iedzīvotājam	Man patīk karoga krāsas	Vienotības pamats: latviešu valoda un kultūra	Mani pārņem savilņojums par himnu	Citu tautību cilvēki nevar būt piederīgi Latvijai	Man labāk patīktu, ja Latvijā dzīvotu tikai latvieši
Visi	84,7	80,9	71,8	58,5	29,8	28,8
Jā, ģimenes locekļi	80,6	80,6	70,2	49,9	29,8	28,8
Jā, radnieki	84,3	81,3	74,0	60,1	26,8	29,2
Jā, tuvi draugi	82,9	78,5	67,3	53,8	29,6	23,8
Nē	85,4	84,2	73,1	65,1	31,6	29,2

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 12

Daudzkultūru atzišana atkarībā no respondenta vecuma tautības

(% no tautības grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Tautība	Ir ļoti labi, ka Latvijā darbojas daudzu tautu kultūras biedrības	Valstij jāatbalsta dažādu tautību kultūras un paražu saglabāšana Latvijā	Man patīk, ka Latvijā dzīvo dažādu tautību cilvēki ar atšķirīgām kultūrām
Latvieši	72,9	65,0	51,8
Krievi	89,1	87,7	85,8

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 13

Daudzkultūru atzišana atkarībā no respondenta dzimuma

(% no dzimuma grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Dzimums	Ir ļoti labi, ka Latvijā darbojas daudzu tautu kultūras biedrības	Valstij jāatbalsta dažādu tautību kultūras un paražu saglabāšana Latvijā	Man patīk, ka Latvijā dzīvo dažādu tautību cilvēki ar atšķirīgām kultūrām
Kopā	79,9	74,9	66,0
Vīrietis	79,0	73,5	63,9
Sieviete	80,7	76,2	68,0

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 14

Daudzkultūru atzišana atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis	Ir ļoti labi, ka Latvijā darbojas daudzu tautu kultūras biedrības	Valstij jāatbalsta dažādu tautību kultūras un paražu saglabāšana Latvijā	Man patīk, ka Latvijā dzīvo dažādu tautību cilvēki ar atšķirīgām kultūrām
Visi	79,9	74,9	66,0
Zemi: līdz Ls 80	75,8	73,0	63,0
Vidēji zemi: Ls 81–120	76,8	69,3	58,9
Vidēji: Ls 121–150	89,2	79,8	71,9
Vidēji augsti: Ls 151–200	87,5	79,0	72,9
Augsti: Ls 201 un vairāk	87,3	81,9	68,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 15

Attieksme pret globālās pilsonības vērtībām atkarībā no respondenta izglītības

(% no izglītības līmeņa grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Tira vide nākotnē	Cieņa pret minoritātēm	Tira vide pasaulē	Palīdzība Haiti	Cilvēktiesības pasaulē
Visi	80,2	73,5	59,7	42,5	42,0
Pamatzglītība vai nepabeigta vidējā	74,2	67,3	52,4	37,3	34,3
Vidējā	78,7	68,6	57,5	41,7	44,6
Vidējā speciālā	80,8	78,4	62,1	42,7	40,6
Augstākā	84,8	75,9	63,1	46,2	45,3

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 16

Attieksme pret kolektīvajiem mītiem atkarībā no respondenta izglītības

(% no izglītības līmeņa grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Ja Latvija līdzīgi Somijai 1940. gadā būtu palikusi neatkarīga, iedzīvotāju dzīves līmenis būtu ievērojami augstāks	Tikai pateicoties PSRS tautu palīdzībai, Latvijā tika sasniegts augsts ekonomikas un kultūras līmenis
Visi	47,5	36,8
Pamatizglītība vai nepabeigta vidējā	45,2	29,2
Vidējā	44,9	38,9
Vidējā speciālā	45,6	39,9
Augstākā	55,8	33,2

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 17

Attieksme pret kolektīvajiem mītiem atkarībā no respondenta ienākumiem

(% no ienākumu grupas; summētas atbildes «pilnībā piekrītu» un «drīzāk piekrītu», $n = 1004$)

Ienākumu līmenis	Ja Latvija līdzīgi Somijai 1940. gadā būtu palikusi neatkarīga, iedzīvotāju dzīves līmenis būtu ievērojami augstāks	Tikai pateicoties PSRS tautu palīdzībai, Latvijā tika sasniegts augsts ekonomikas un kultūras līmenis
Zemi: līdz Ls 80	42,1	34,2
Vidēji zemi: Ls 81–120	40,8	33,6
Vidēji: Ls 121–150	44,3	38,8
Vidēji augsti: Ls 151–200	55,6	46,9
Augsti: Ls 201 un vairāk	57,2	36,2

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 18

Lepnums par savu valsti atkarībā no izglītības

(% no izglītības līmeņa grupas, $n = 1004$)

Izglītības līmenis	Lepojas (summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)	Nelepojas (summētas atbildes «ne visai lepojas» un «nemaz nelepojas»)	Grūti pateikt
Visi	59,9	30,7	9,4
Pamatzglītība vai nepabeigta vidējā	57,5	30,5	12,1
Vidējā	59,5	29,2	11,3
Vidējā speciālā	57,8	34,0	8,2
Augstākā	65,5	27,4	7,1

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

T 19

Lepnums par savu valsti atkarībā no plāniem atstāt Latviju

(% no attiecīgās grupas, $n = 1004$)

Vai kāds no jūsu ģimenes locekļiem, radniekiem, tuviem draugiem ir devies uz ārzemēm?	Lepojas (summētas atbildes «ļoti lepojas» un «drīzāk lepojas»)	Nelepojas (summētas atbildes «ne visai lepojas» un «nemaz nelepojas»)	Grūti pateikt
Jā, ģimenes locekļi	52,8	37,9	9,3
Jā, radnieki	59,5	34,0	6,5
Jā, tuvi draugi	56,5	32,9	10,6
Nē	63,7	26,3	10,1

Avots: NI: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa. LU SZF, 2010.

Īss galveno tautas attīstības rādītāju apskats 2009./2010. gadā

Tautas attīstības indekss (TAI) atspoguļo tautas attīstību trīs galvenajās dimensijās:

- mūža ilgums un veselīgums,
- zināšanas,
- dzīves līmeņa atbilstība cilvēka cieņai.

Tautas attīstības jēdziens vienmēr būs plašāks nekā tās rādītāji. Tautas attīstības indekss nedod visaptverošu tautas attīstības stāvokļa ainu. Lai iegūtu plašāku skatījumu uz tautas attīstību, TAI jāpapildina ar citiem svarīgiem tautas attīstības rādītājiem.

Īsajā tautas attīstības rādītāju apskatā ir izmantota Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) rīcībā esošā informācija par 2009. un 2010. gadu, par stāvokli 2011. gada 1. jūnijā, kā arī vienreizējos apsekojumos iegūtā informācija. Vajadzības gadījumā izmantota ministriju, attiecīgo institūciju un starptautisko organizāciju informācija.

Veselība un mūža ilgums

«Laba veselība ir būtisks cilvēka labklājības, ilgstošas ekonomiskās un sociālās attīstības komponents» – pirms 30 gadiem teikts Starptautiskās konferences par primāro veselības aprūpi Deklarācijā (Almaatā). Deklarācijā uzsvērts, ka «veselība visiem» (*Health for All*) veicina iedzīvotāju labāku dzīves kvalitāti, kā arī mieru un drošību pasaulē. Cilvēki vienmēr veselību ir ierindojuši starp galvenajām dzīves vērtībām līdzās darbam un ienākumiem.

Par galvenajiem tautas veselības vērtēšanas kritērijiem pieņemts uzskatīt šādus rādītājus: iedzīvotāju dzimstība un mirstība, iedzīvotāju dabiskais pieaugums, zīdaiņu mirstība, kā arī jaundzimušo sagaidāmais mūža ilgums.

Apskatāmajā laika posmā, kopš tiek publicēts Tautas attīstības ziņojums (no 1995. līdz 2010. gadam), veselības rādītāji uzrāda zināmu progresu (sk. tabulu P1).

Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka Latvijas iedzīvotāju veselības stāvoklis salīdzinājumā ar citu Eiropas Savienības valstu iedzīvotāju veselības stāvokli ir neapmierinošs.

2008. gadā Latvijā jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums bija 6,9 gadus īsāks nekā ES.

Latvijā pastāv ievērojama atšķirība starp vīriešu un sieviešu mūža garumu, vīriešiem tas ir par 9,6 gadiem īsāks nekā sievietēm. Paredzamā mūža ilguma atšķirība starp dzimumiem Latvijā ir vairāk par pusotru reizi lielāka nekā vidēji Eiropas Savienības valstīs (5,9 gadi) (sk. tabulu P2).

Veselības ministrijas Sabiedrības veselības pamatnostādņu projektā 2011.–2017. gadam noteiktais mērķis ir pagarināt jaundzimušo vidējo paredzamo mūža ilgumu vīriešiem līdz 71,1 gadam un sievietēm līdz 79,6 gadiem, kā arī mazināt atšķirības starp vīriešu un sieviešu mūža ilgumu un padarīt pēc iespējas veselīgākus nodzīvotos dzīves gadus.

Mirstības un mūža ilguma tabulu aprēķini rāda, ka, piemēram, vīriešiem, kuri 2009. gadā sasnieguši 60 gadu vecumu, vidējais turpmākās dzīves ilgums ir 16 gadi, to pašu vecumu sasniegušām sievietēm – 22 gadi. Vidēji Eiropas Savienībā tas attiecīgi ir 20 un 24 gadi.

Latvijā turpinās iedzīvotāju skaita samazināšanās. 2010. gadā iedzīvotāju skaita samazinājuma temps bija lielāks nekā iepriekšējā gadā: 0,83% (2009. gadā 0,572%). 10 gadu laikā kopš 2000. gada sākuma iedzīvotāju skaits ir samazinājies par vairāk nekā 133 tūkstošiem cilvēku.

Iedzīvotāju skaita samazināšanos galvenokārt ietekmējusi iedzīvotāju dabiskā kustība.

2010. gadā valstī piedzima 19,2 tūkstoši bērnu, kas ir par 2,5 tūkstošiem bērnu mazāk nekā 2009. gadā (21,7 tūkst).

Iedzīvotāju mirstību raksturojošie dati liecina, ka 2010. gadā mirstība salīdzinājumā ar 2009. gadu ir palielinājusies. Mirušo skaits 2010. gadā bija 30,0 tūkstoši (2009. gadā – 29,9 tūkstoši). 2010. gadā mirstība pārsniedza dzimstību 1,6 reizes (sk. zīmējumu P3).

Nāves cēloņu struktūra ir nemainīga, un, līdzīgi kā iepriekšējos gados, trīs galvenie nāves cēloņi ir asinsrites sistēmas slimības, audzēji un ārējās iedarbības sekas.

Visizplatītākais nāves cēlonis Latvijā ir asinsrites sistēmas slimības. 2009. gadā no tām mira 16,1 tūkstotis cilvēku jeb 54% no mirušo kopskaita. Nākamā lielākā nāves

P1

Galveno veselības rādītāju dinamika laikā no 1995. līdz 2009. g.

	1995	2000	2005	2010
Dzimstība, dzimušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem	8,7	8,5	9,3	8,5
Mirstība, mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem	15,7	13,6	14,2	13,4
Zīdaiņu mirstība, mirušo skaits uz 1000 dzīvi dzimušajiem	18,8	10,4	7,8	5,7
Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	66,7	70,7	71,8	73,8

cēloņu grupa ir audzēji. No tiem 2009. gadā miruši 6,0 tūkstoši cilvēku jeb 20,2% no visiem nāves gadījumiem. Vīriešu mirstība no audzējiem ir lielāka nekā sievietēm. Trešo vietu nāves cēloņu struktūrā ieņem ārējie nāves cēloņi (tišs

paškaitējums, nelaimes gadījumi, saindēšanās, traumas). 2009. gadā nedabiskā nāvē miruši 2152 cilvēki jeb 7,2% no visiem mirušajiem. Vīriešu mirstība ārējo nāves cēloņu dēļ ir 3 reizes augstāka nekā sievietēm (sk. zīmējumu P4).

P2

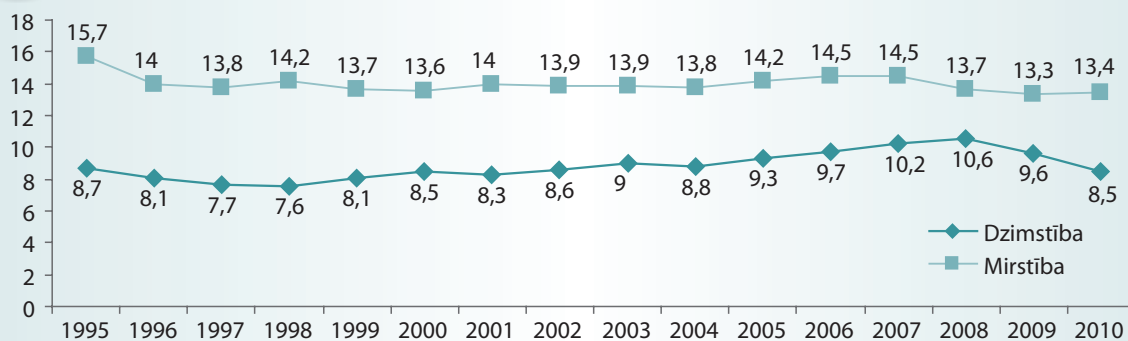
Vidējais paredzamais mūža ilgums dažās ES dalībvalstīs, gadi

	Gads	Vīrieši	Sievietes
ES-27	2007	76,1	82,0
Latvija	2010	68,8	78,4
Igaunija	2009	69,8	80,1
Itālija	2008	78,6	84,0
Lietuva	2009	67,5	78,6
Somija	2008	76,5	83,3
Spānija	2008	78,0	84,3
Vācija	2008	77,6	82,7
Zviedrija	2008	79,2	83,3

Avots: Eiropas Savienības Statistikas biroja Eurostat mājaslapa: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
Nacionālo statistikas organizāciju dati.

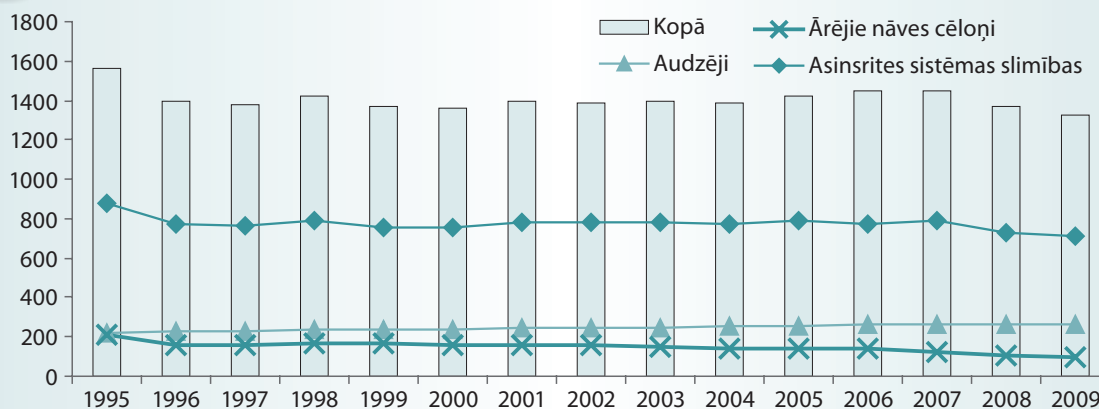
P3

Iedzīvotāju dzimstība un mirstība 1995.–2010. gadā uz 1000 iedzīvotājiem

P4

Mirstības līmenis pa galvenajiem nāves cēloņiem 1995.–2009. gadā, mirušo skaits uz 100 000 iedzīvotājiem

Pēdējos gados nav novērota būtiska sabiedrības veselības stāvokļa uzlabošanās, veselības rādītāji ir vieni no zemākajiem, bet mirstības rādītāji vieni no augstākajiem Eiropas Savienībā.

Jau iepriekš minētajā Sabiedrības veselības pamatnostādņu projektā 2011.–2017. gadam izvirzīti četri galvenie uzdevumi: saslimšanas un mirstības mazināšana no neinfekcijas slimībām, mātes un bērna veselības aprūpes uzlabošana, traumatiska un mirstības samazināšana no ārējiem nāves cēloņiem un veselības aprūpes pieejamības pilnveidošana. Veselības nozare tiek minēta kā viena no valsts prioritātēm, tomēr finansējuma apjoms veselības nozarei nav pietiekams.

Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai no IKP 2009. gadā salīdzinājumā ar 2008. gadu ir nedaudz palielinājušies un veido 4,7% (2008. gadā – 4,6%). Valsts atvēlētais finansējums veselības aprūpei no IKP Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropas Savienībā un svārstās ap 4%, kamēr citas ES valstis veselībai atvēl līdz 7% no IKP.

Izglītība

Izglītība ir svarīgākais sabiedrības pastāvēšanas un attīstības priekšnoteikums. Tai ir būtiska nozīme gan atsevišķa cilvēka, gan sabiedrības attīstībā. Izglītības sistēmas

attīstības jomā valsts ilgtermiņa mērķis ir virzība uz sabiedrību, kas balstīta uz zināšanām, kuras kultūras, sociālo un ekonomisko izaugsmi nosaka augsts iedzīvotāju intelektuālais līmenis. Kā norādīts izglītības attīstības pamatnostādņēs, mērķis ir nodrošināt katram iedzīvotājam iespēju iegūt kvalitatīvu izglītību mūža garumā atbilstoši individuālām interesēm, spējām un valsts ekonomiskās attīstības vajadzībām.

Cilvēkam jābūt vismaz vidējai izglītībai, lai varētu aktīvi piedalīties sociālajā un ekonomiskajā dzīvē (sk. zīmējumu P5).

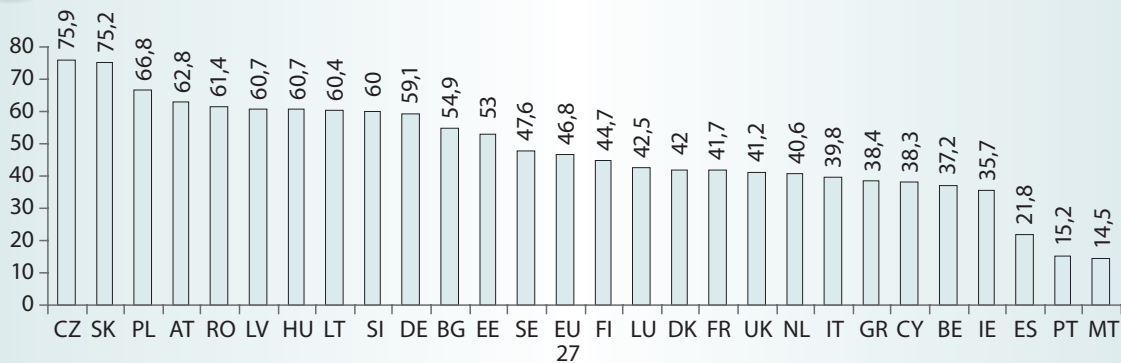
Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2007.–2013. gadam ir minēts, ka mūsu galvenais resurss, lai sasniegtu attīstītajām valstīm raksturīgo visas sabiedrības un katra individa dzīves līmeni, ir iedzīvotāju zināšanas un gudrība, to prasmiņa un mērķtiecīga izmantošana. Lai sasniegtu šos mērķus, jānodrošina atbilstoša izglītības sistēma. Viens no izglītības sistēmas sakārtošanas virzieniem ir skolu tīkla sakārtošana.

Izglītības un zinātnes ministrija pēdējos divos gados ir veikusi izglītības iestāžu reorganizāciju, kā rezultātā 2010./2011. mācību gadā strauji ir samazinājies vispārīgltītojošo skolu skaits (sk. zīmējumu P6).

Pēdējos gados ir samazinājies gan skolēnu skaits vispārīgltītojošās skolās, gan pedagoģisko darbinieku skaits. Šajā mācību gadā skolās strādā 28,8 tūkst. pedagoģisko

Iedzīvotāju īpatsvars ar iegūtu vidējo izglītību 25–64 gadu vecuma grupā Eiropas Savienības valstīs 2009. gadā, %

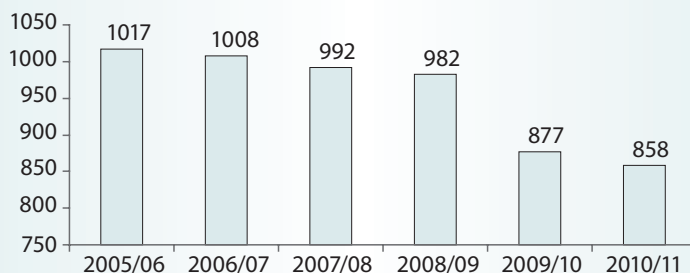
P5

Datu avots: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Vispārīgltītojošo skolu skaits mācību gada sākumā

P6

darbinieku, kas ir par 0,6 tūkst. vairāk nekā iepriekšējā, lai gan salīdzinājumā ar 2005./2006. mācību gadu pedagoģisko darbinieku skaits ir samazinājies par 5,6 tūkst.

2010./2011. mācību gadā darbu uzsāka 858 vispārīglozītojošās skolas ar kopējo audzēkņu skaitu – 229,0 tūkst., kas ir par 10,8 tūkst. jeb par 4,5% mazāk nekā iepriekšējā mācību gadā.

Tā kā valstī ir nelabvēlīga demogrāfiskā situācija, gadu no gada samazinās to skolēnu skaits, kuri apgūst pamatizglītības mācību programmas (1.–9. klase). Pēdējos sešos gados skolēnu skaits pamatizglītībā sarucis par 53,0 tūkst., un šajā mācību gadā tas ir 174,7 tūkst. Bažas izraisa tendence samazināties pamatizglītībā esošo skolēnu īpatsvaram attiecīgajā iedzīvotāju vecuma grupā (7–15 gadi), lai gan pamatizglītība valstī noteikta kā obligāta. 2010./2011. mācību gadā šādu skolēnu īpatsvars minētajā vecuma grupā ir sarucis un veido 94,3% (2009./2010. gadā – 95,2%).

Aizvadītajā mācību gadā vispārējo vidējo izglītību ieguva 19,0 tūkst. skolēnu, kas ir par 1107 skolēniem mazāk nekā iepriekšējā mācību gadā. 58,9% vidusskolu beidzēju tūlīt pēc vidusskolas beigšanas iestājās augstākajās mācību iestādēs, 4,2% mācības turpina profesionālās izglītības iestādēs, 36,9% mācības neturpina.

Bērniem ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem iegūt izglītību iespējams 63 speciālās izglītības iestādēs. Šajā mācību gadā 1591 skolēns ar speciālajām vajadzībām ir integrēts vispārējās izglītības iestādēs.

Saskaņā ar Izglītības kvalitātes valsts dienesta apkopotajiem datiem šajā mācību gadā izglītības iestādes neapmeklēja 11,3 tūkst. skolēnu obligātajā izglītības vecumā. 2009. gadā skolu nepabeigušo iedzīvotāju īpatsvars 18–24 gadu vecuma grupā (nav ieguvuši vidējo izglītību un neturpina mācības) bija 13,9%. Iemesli tam varbūt visdažādākie, bet biežāk tie ir sociāli ekonomiskie.

Galvenie politikas virzieni un pasākumi skolu nepabeigušo jauniešu īpatsvara samazināšanai ir **pamata un vidējās izglītības pieejamības nodrošināšana**.

Mērķis ir nodrošināt precīzu izglītojamo uzskaiti normatīvā regulējuma ietvaros, nosakot valstī vienotu kārtību, kādā izglītības iestāde informē izglītojamo vecākus, pašvaldības vai valsts iestādes, ja izglītojamais bez attaisnojoša

iesmesla neapmeklē izglītības iestādi, nodrošināt atbalstu sociālās atstumtības riskam pakļautajiem jauniešiem un mācību atbalstu jauniešiem ar mācīšanās problēmām. Pasākumu pilnībā paredzēts ieviest līdz 2013. gadam.

«Profesionālās izglītības sistēmas sakārtošanu raksturo pašregulējoša, valsts un darba tirgus vajadzībām atbilstoša profesionālās izglītības sistēma, kas nodrošina iedzīvotājiem iegūt savām spējām un interesēm atbilstošas vispārējās un profesionālās zināšanas un prasmes visa mūža garumā, un ko nodrošina profesionālās izglītības iestāžu tīkla optimizācija, izglītības satura un izglītības finansēšanas sistēmas sakārtošana,» teikts Izglītības un zinātnes ministrijas Informatīvajā ziņojumā (11.09.09.)

Lai efektīvāku resursu izmantošanu, uzlabotu izglītības kvalitāti un atbilstību darba tirgum, tiek veikta profesionālās izglītības sistēmas un satura sakārtošana, kura paredz mazo skolu slēgšanu vai apvienošanu; skolu ar nepietiekamu piepildījumu nodošanu pašvaldībām un apvienošanu ar vispārīglozītojošajām skolām; kompetences centru izveidi; programmu konsolidāciju; specializāciju un filiāļu izveidi. Vienlaikus ES struktūrfondu līdzekļi tiek izmantoti profesionālās izglītības pievilcības radīšanai aktivitātē «Sākotnējās profesionālās izglītības pievilcības veicināšana», kā arī citām stratēģisko mērķu sasniegšanu veicinošām aktivitātēm.

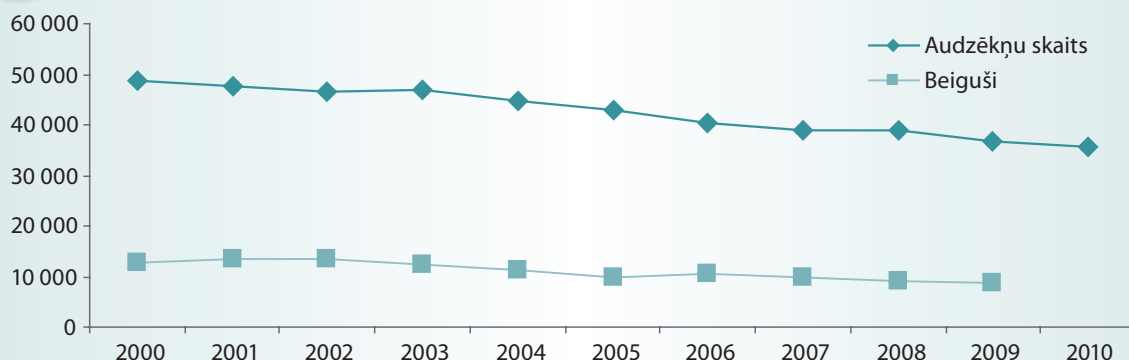
2010./2011. mācību gadā vidējo profesionālo izglītību apgūst 35,8 tūkst. audzēkņu 83 profesionālās izglītības iestādēs. Pašreizējā mācību gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo ir samazinājies gan profesionālo izglītības iestāžu skaits (par 2), gan audzēkņu skaits (par 893), par ko liecina grafiskais attēls (sk. zīmējumu P7).

Pēdējo desmit gadu laikā profesionālās izglītības audzēkņu skaits samazinājies par 12,9 tūkstošiem.

Augstākās izglītības sistēmas sakārtošana paredz mainīt studiju programmu sadrumstalotību un uzlabot kvalitāti, veicināt publiskā finansējuma racionālu un efektīvu izmantošanu, sekmēt augstākās izglītības pieejamību personām no mazāk nodrošinātām ģimenēm.

Augstāko izglītību Latvijā var iegūt 58 augstākās izglītības iestādēs. Latvijā jau piekto gadu pēc kārtas turpinās augstskolās studējošo skaita samazināšanās. 2010./2011. mācību gadā augstskolās un koledžās studēja 103,9 tūkst. studentu, kas ir par 8,7 tūkst. studentiem

P7 Profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaita dinamika 2000.–2010. gadā

mazāk nekā iepriekšējā mācību gadā. Samazinājies arī augstskolās uzņemto studentu skaits, no 31,5 tūkst. 2009./2010. m. g. līdz 31,0 tūkst. šajā mācību gadā. Iepriekšējo mācību gadu beiguši 26,5 tūkst. absolventu, iegūstot akadēmisko grādu vai kvalifikāciju.

Latvijas mērķis «ES 2020» stratēģijas kontekstā līdz 2020. gadam ir palielināt iedzīvotāju īpatsvaru 30–34 gadu vecumā ar augstāko izglītību līdz 34–36%, 2009. gadā tas bija 30,1%. Vidējais mērķa rādītājs ES ir 40%, 2009. gadā tika sasniegti 32,3% (sk. zīmējumu P8).

Viens no problēmjautājumiem augstākajā izglītībā ir tās atbilstības nodrošināšana darba tirgus un ekonomikas sektora vajadzībām. Joprojām netiek nodrošināti inženierzinātņu, ražošanas, pārstrādes un citu tehnoloģiju jomas speciālisti.

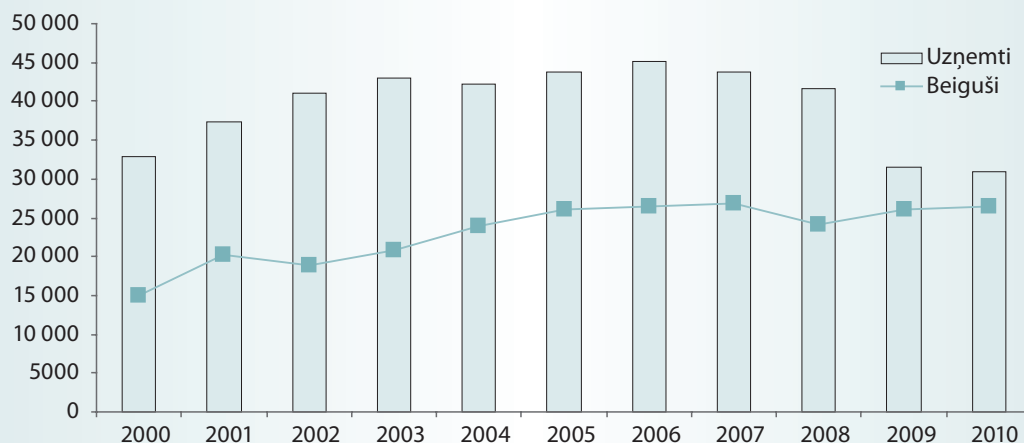
Populārākās tematiskās jomas, kurās mācās lielākā daļa studentu, ir sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības (49,9%). Inženierzinātnes, ražošanu un būvniecību apgūst 12,6% augstskolu studentu, dabaszinātnes, matemātiku un informācijas tehnoloģijas – 5,5%.

2010./2011. mācību gadā ir palielinājies studentu skaits valsts budžeta finansētajās studiju vietās, tomēr 66% studentu mācību maksu sedz paši (sk. zīmējumu P9).

Galvenie politikas virzieni un pasākumi augstāko izglītību ieguvušo skaita palielināšanai ir augstākās izglītības modernizācija, augstākās izglītības institūciju materiāli tehniskās bāzes modernizēšana, resursu izmantošanas efektivitātes paaugstināšana, augstākās izglītības vienlīdzīgas pieejamības nodrošināšana un studiju un zinātniskās darbības kvalitātes uzlabošana.

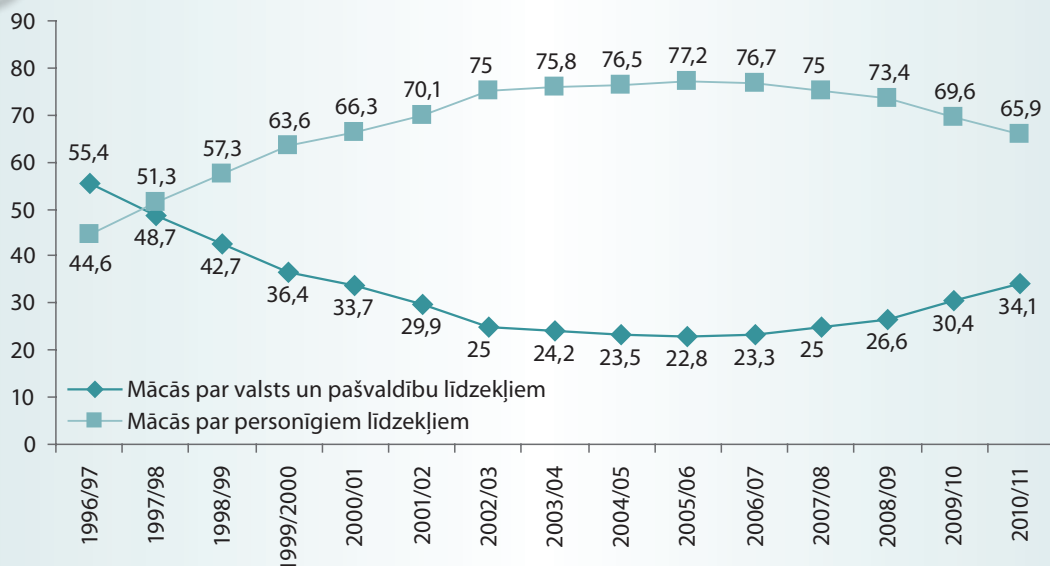
P8

Uzņemto un beigušo studentu skaita dinamika augstskolās un koledžās 2000.–2010. gadā

P9

Studentu skaits augstskolās un koledžās sadalījumā pēc mācību maksas finansējuma veida mācību gada sākumā, %

IZM ir veikusi vairākus pasākumus, lai palielinātu augstskolu eksportspēju un piesaistītu citu valstu studentus un finansiālo atbalstu. Kā atzīmēja Izglītības un zinātnes ministrs R. Broks, augstākajā izglītībā tiek plānota finansēšanas modeļa maiņa un mācību programmu izvērtēšana, lai pārbaudītu programmu kvalitāti, iespējamo pārklāšanos un pasniedzēju noslodzi.

Lai realizētu noteiktos mērķus izglītības jomā, nepieciešams piesaistīt attiecīgu finansējumu. Latvijas izglītības iestāžu saņemtā finansējuma avoti ir valsts budžets, pašvaldību budžets, fizisko un juridisko personu līdzekļi, kā arī ārvalstu palīdzība (sk. tabulu P10).

Ienākumi

Ienākumi ir svarīga Tautas attīstības indeksa dimensija. Ienākumi nodrošina piekļuvi svarīgiem resursiem, kuri nepieciešami cilvēka attīstībai un paplašina cilvēka brīvas izvēles iespējas, kā arī ir svarīgs politikas mērķis.

Nabadzības riska indekss Latvijā 2009. gadā ir palielinājies no 19% 2004. gadā līdz 21,4% un ir viens no augstākajiem salīdzinājumā ar pārējām ES dalībvalstīm. Nabadzības riska indekss raksturo personu īpatsvaru, kas atrodas zem nabadzības riska sliekšņa (2009. gadā nabadzības riska sliekšnis bija 160 lati mēnesī).

Latvijas mērķis «ES 2020» stratēģijas kontekstā līdz 2020. gadam ir samazināt nabadzības riska indeksu līdz 21% vai novērst nabadzības risku 121 tūkst. iedzīvotāju.

Kā viens no politikas virzieniem šī mērķa sasniegšanai tiek atzīmēta **ienākumu nevienlīdzības samazināšana un nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļauto personu efektīvas līdzdalības veicināšana un vienlīdzīgu iespēju nodrošināšana darba tirgū.**

Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi 2009. gadā, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, ir samazinājušies par 16% jeb 40 latiem mēnesī un veido 214 latus, kas ir mazāk par 2007. gada līmeni (sk. zīmējumu P11).

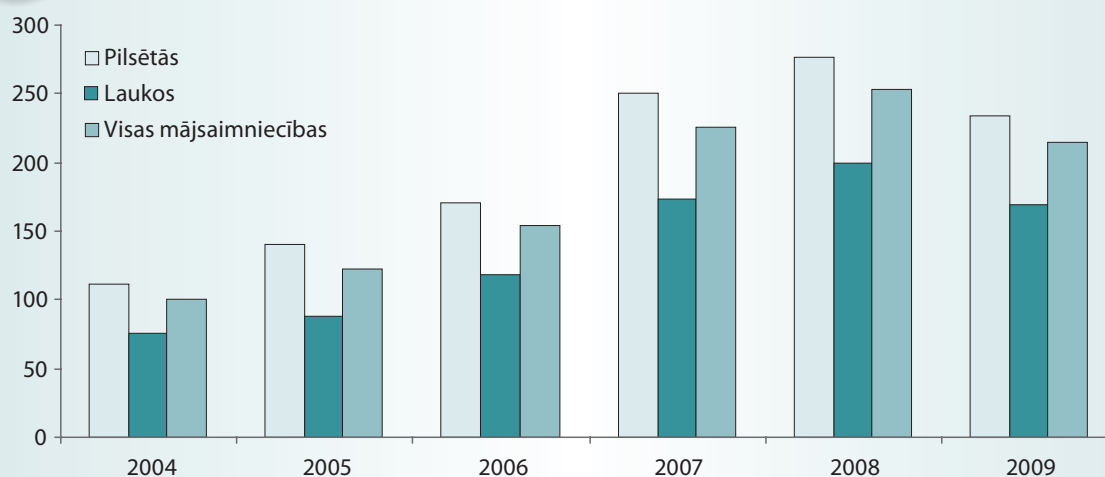
P 10

Izglītības finansēšana

	Vispārējā valdības sektora izdevumi izglītībai, % no valsts kopbudžeta	Vispārējā valdības sektora izdevumi izglītībai, % no iekšzemes kopprodukta
2000	14,6	5,5
2001	16,0	5,4
2002	16,1	5,7
2003	15,8	5,5
2004	17,0	6,1
2005	15,7	5,6
2006	15,7	6,0
2007	16,1	5,8
2008	16,7	6,5
2009	15,0	6,6

P 11

Rīcībā esošie ienākumi 2004.–2009. gadā, lati uz mājsaimniecības locekli mēnesī

Joprojām pastāv ienākumu diferenciācija reģionu starpā. Augstākais ienākums uz vienu mājsaimniecības locekli bija Rīgā, zemākais Latgalē (sk. tabulu P12).

Nabadzības risks 2009. gadā pieaudzis vairākām iedzīvotāju grupām, tai skaitā jauniešiem līdz 24 gadu vecumam un mājsaimniecībām ar bērniem. Ievērojami lielāks risks nonākt nabadzībā ir nepilnām ģimenēm un ģimenēm, kurās ir trīs un vairāk bērni.

Ekonomiski aktīvajiem mājsaimniecības locekļiem zaudējot darbu, ir samazinājies to mājsaimniecību īpatsvars, kuru galvenais iztikas līdzekļu avots ir darba samaksa. Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi darba samaksas veidā, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, 2009. gadā salīdzinājumā ar 2008. gadu ir samazinājušies par 24% jeb 46 latiem.

2010. gadā tautsaimniecībā nodarbināto vidējā bruto darba samaksa bija Ls 445, no tās neto darba samaksa – Ls 316. Tautsaimniecībā nodarbināto vidējā bruto darba samaksa 2010. gadā salīdzinājumā ar 2009. gadu samazinājās par 3,5%. Sabiedriskajā sektorā samazinājums bija 6,8% (Ls 470), no tās vispārējās valdības sektorā – 8,2% (Ls 433), privātajā sektorā – 1,4% (Ls 427).

Samazinoties iedzīvotāju ekonomiskajai aktivitātei, ir pieaugusi Latvijas iedzīvotāju atkarība no sociālajiem transfertiem. 2008. gadā 19% no ienākumu apjoma veidoja sociālie transferti, taču 2009. gadā jau 28%.

Salīdzinot Latvijas iekšzemes kopproduktu pēc pirktspējas līmeņa (PSL) uz vienu iedzīvotāju ar vidējo ES dalībvalstīs, redzam, ka Latvijā PSL ir 52% no ES-27 vidējā līmeņa, un tas ir otrais zemākais rādītājs ES (sk. zīmējumu P13).

Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi Latvijas statistiskajos reģionos 2008.–2009. gadā, latī uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī

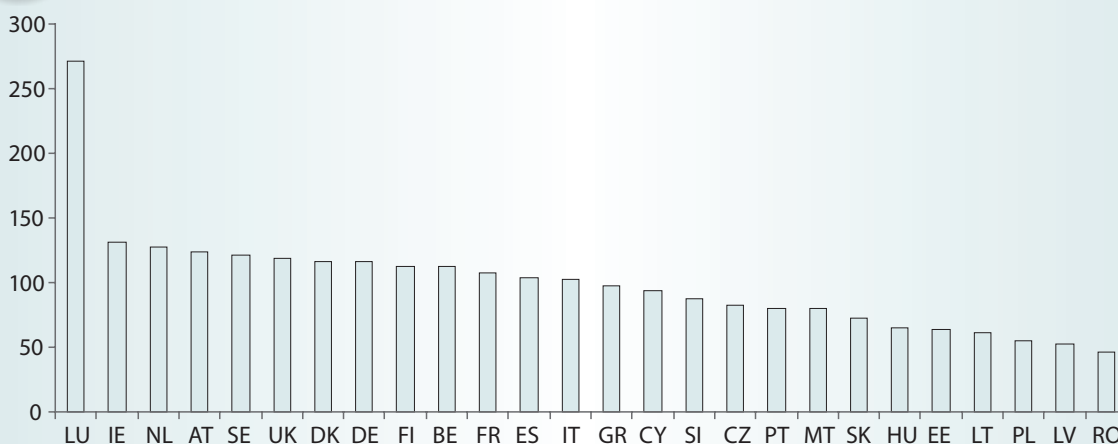
P 12

	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
2008	310	300	193	230	218	175
2009	261	231	183	191	188	160
2009. g. % pret 2008. g.	84	77	95	83	86	91

Avots: Kopienas statistikas ienākumu un dzīves apstākļu apsekojuma (EU SILC) dati.

Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ES valstīs pēc pirktspējas līmeņa 2009. gadā (ES-27 = 100)

P 13

Tautas attīstības indekss un statistisko rādītāju tabulas

Pirmo reizi Tautas attīstības indekss tika publicēts Tautas attīstības ziņojumā (*Human Development Report*) 1990. gadā, un no tā laika TAI ir izraisījis lielu interesi politiķu, žurnālistu un zinātnieku vidū. Kopš pirmās TAI publicēšanas tiek diskutēts par tā sastāvdaļām, kā arī par aprēķina metodi. TAI aprēķina metode un indikatoru izvēle laika gaitā kopš 1990. gada tiek pilnveidota un ir mainījusies.

2010. gadā, kas ir TAI publicēšanas 20. gadadiena, apkopojot kritiku par indeksa aprēķina metodēm un

diskusijas par to, tika mainīti indikatori, kas veido indeksu, un arī indeksa aprēķināšanas metode. Detalizēta informācija par izmaiņām TAI aprēķinos pieejama: <http://hdr.undp.org/en/humandev/lets-talk-hd/>.

TAI ir salikts indikators, kas novērtē ilgtermiņa progresu tautas attīstības trīs galvenajos virzienos – veselība, izglītība un ienākumi. TAI uzskatāmi parāda, ka attīstība ir kas vairāk nekā ekonomiskā izaugsme.

Tabulā redzams, kā laika gaitā mainījusies TAI aprēķināšanas metode.

TAZ	Indikatori			Aprēķina metode
	Veselība	Izglītība	Ienākumi	
1990	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Lasītpratēju īpatsvars vecuma grupā 25 gadi un vairāk	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (log)	Aritmētiskais vidējais
1991–1994		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Vidējais izglītojušies pavadītais gadu skaits	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (pielāgots)	
1995–1998		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (log)	
1999		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars		
2000–2009		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars		
2010		(2/3) Vidējais izglītībā pavadītais gadu skaits (1/3) Paredzamais izglītībā pavadītais gadu skaits	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju PPP & (ln)	Ģeometriskais vidējais

Līdz 2010. gadam TAI tika aprēķināts kā vienkāršs aritmētiskais vidējais no indikatoriem, kas raksturo veselību, izglītību un ienākumus. TAI aprēķināšanas pieejā 2010. gadā, saglabājot indeksa trīs dimensiju struktūru, tika izvēlēti jauni indikatori ienākumu un izglītības jomā, kā arī indeksa aprēķina metode ir mainīta no vidējā aritmētiskā uz vidējo ģeometrisko. Aritmētiskā vidējā indeksa aprēķina metode ļauj zemu sasniegumus vienā dimensijā kompensēt ar augstiem sasniegumiem citā. Ģeometriskā vidējā aprēķina metode samazina aizstāšanas iespējas

starp indeksu veidojošajām dimensijām un adekvātāk atspoguļo reālo situāciju.

Šī gada Tautas attīstības ziņojumā publicētais TAI nav salīdzināms ar iepriekšējos ziņojumos publicētajiem indeksiem atšķirīgās aprēķina metodoloģijas dēļ.

Ņemot vērā izmaiņas TAI aprēķina metodē un indikatoru izvēlē, šajā Tautas attīstības ziņojumā pārpublicējam Latvijas TAI no *Human Development Report 2010*. Ziņojuma pilns teksts pieejams adresē: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/>

Tautas attīstības indekss: Latvija

	Vieta pēc tautas attīstības indeksa <i>Human Development Report 2010</i>	Tautas attīstības indekss	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Vidējais izglītībā pavadītais gadu skaits	Paredzamais izglītībā pavadītais gadu skaits	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju (PPP 2008 \$)
2010	48	0,769	73,0	10,4	15,4	12 944

TAI aprēķināšanai tiek izmantoti starptautiski salīdzināmi statistiskie dati no šādiem informācijas avotiem: nacionālais kopprodukts uz vienu iedzīvotāju no Pasaules Bankas (2010. g.) Pasaules attīstības indikatoru datubāzes; vidējais izglītojušies pavadītais gadu skaits un paredzamais izglītojušies pavadītais gadu skaits no UNESCO Statistikas institūta datubāzes un paredzamais jaundzimušo mūža ilgums no Pasaules iedzīvotāju perspektīvas 1950–2050: 2008. gada revīzija (UNDESA, 2009).

Human Development Report 2010 publicētā informācija rāda, ka Latvijas TAI vērtība laika posmā no 1980. gada līdz 2010. gadam ir pieaugusi no 0,651 līdz 0,769 un ierindo Latviju 48 vietā starp 169 pasaules valstīm. Detalizēta informācija atrodama adresē: <http://hdrstats.undp.org/images/explanations/LVA.pdf>.

Tautas attīstības rādītāju tabulas sagatavotas saskaņā ar ANO Attīstības programmas (UNDP) paredzētajiem

indikatoriem. 18 statistiskās tabulas ietver informāciju par galvenajiem tautas attīstības aspektiem. Tabulās atspoguļoti sociālo procesu raksturošanā nozīmīgākie rādītāji: par veselību, izglītību, apkārtējo vidi, nodarbinātību u. tml. Kā informācijas avots izmantota Centrālajā statistikas pārvaldē pieejamā informācija un vajadzības gadījumā arī papildu dati, kas iegūti no ministrijām, iestādēm un starptautiskām organizācijām.

Statistiskā informācija, kas atrodama tabulās, iegūta pēc starptautiski lietotas metodoloģijas. Kopš 1995. gada dažiem tabulās minētajiem rādītājiem ir mainījušās gan definīcijas, gan metodoloģija un izmantotās klasifikācijas. Līdz ar to informācija ir pārskatīta un dati koriģēti par visu periodu. Datu tabulās izmantoti arī CSP un citu institūciju izlasveida apsekojumu dati. Informācija tabulās sniegta, balstoties uz datiem, kuri ir CSP rīcībā 2011. gada 1. jūnijā.

Tautas attīstības raksturojums

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Mātes mirstība		Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Visu līmeņu mācību iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita		Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa ¹
		Uz 100 000 dzīvu dzimušajiem	Gadījumu skaits			Kopā	Sievietes	
1995	66,7	294	70,8	26,6
1996	69,3	40	8	283	75,9	37,8	45,5	...
1997	70,0	42	8	288	78,8	43,3	51,7	...
1998	69,9	43	8	301	81,5	50,7	63,5	...
1999	70,4	41	8	296	84,4	56,2	72,7	...
2000	70,7	25	5	291	87,8	63,2	79,6	7000
2001	70,7	25	5	303	89,5	67,0	84,0	7700
2002	71,1	5	1	294	90,5	69,7	87,8	8400
2003	71,4	14	3	294	91,7	71,9	91,3	9000
2004	72,1	10	2	287	92,5	72,2	93,1	9900
2005	71,8	5	1	278	91,8	70,5	90,9	10 900
2006	71,3	14	3	274	90,4	68,6	89,3	12 200
2007	71,2	26	6	283	89,7	68,8	90,4	13 900
2008	72,7	13	3	269	89,5	68,4	88,9	14 100
2009	73,4	46	10	282	87,6	62,4	79,8	12 200
2010	73,8	21	4	280	86,7	58,7	73,1	

¹ Dati no Eiropas Savienības statistikas biroja mājaslapas: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/main_tables

Sabiedrībai nevēlamas parādības

	Bezdarbnieki, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	Iedzīvotāji ar vismaz pabeigtu vidējo izglītību vecuma grupā 25–64 gadi, % ¹	20% bagātāko un 20% nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība ²	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	Satiksmes negadījumos bojāgājušie uz 100 000 iedzīvotājiem	Šķirtas laulības, % no noslēgtajām laulībām	Neregistrētā laulībā dzimuši bērni, % no dzimušo kopskaita
1995	6,6	125,0	25	70,6	29,9
1996	7,2	117,6	22	62,8	33,1
1997	7,0	108,4	22	63,0	34,8
1998	9,2	82,6	...	104,7	26	64,4	37,1
1999	9,1	83,5	...	102,4	25	63,9	39,1
2000	7,8	83,2	5,5	102,6	25	66,6	40,3
2001	7,7	79,6	...	102,5	22	62,0	42,1
2002	8,5	82,2	...	101,9	22	61,1	43,1
2003	8,6	83,2	...	102,9	21	48,3	44,2
2004	8,5	84,6	...	106,2	22	50,8	45,3
2005	7,4	84,5	6,7	106,7	19	50,6	44,6
2006	6,5	84,5	7,9	106,5	18	49,6	43,4
2007	4,9	85,0	6,3	110,1	18	47,8	43,0
2008	7,0	85,8	7,3	115,4	14	48,0	43,1
2009	16,0	86,8	7,3	103,5	11	51,4	43,5
2010	14,3	88,4	6,9	98,9	10	53,1	44,1

¹ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

² Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas «Ienākumi, sociālā iekļaušana un dzīves apstākļi»: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

Sabiedrībai nevēlamas parādības (turpinājums)

	Pašnāvības uz 100 000 iedzīvotājiem		Sēra dioksīda (SO ₂) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju ¹	Slāpekļa (No _x) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju ¹
	Vīrieši	Sievietes		
1995	72,0	14,9	15,3	3,2
1996	65,3	13,4	18,3	3,5
1997	62,8	13,9	13,9	3,9
1998	61,0	12,5	13,2	3,8
1999	53,9	13,3	9,8	3,4
2000	56,5	11,9	5,1	3,5
2001	52,2	11,2	3,8	3,7
2002	48,5	11,9	3,3	4,0
2003	45,1	9,7	2,6	4,4
2004	42,8	8,5	2,0	3,8
2005	42,0	9,6	1,4	4,2
2006	38,7	6,6	0,9	4,6
2007	34,1	7,7	0,8	4,6
2008	40,9	8,2	0,5	3,2
2009	40,0	8,2	0,5	3,2
2010	36,2	5,1	1,5	3,8

¹ Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra informācija.

Sieviešu un vīriešu atšķirības (sievietes % pret vīriešiem)

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Iedzīvotāju skaits (gada beigās)	Jaunieši, kas apgūst vidējās izglītības pakāpes mācību programmas	Absolventi, kas beiguši vidējās izglītības pakāpes augstākā posma mācību programmas	Studenti augstākajā izglītības pakāpē (19–23 g. v.)	Nodarbinātie ¹	Bezdarbnieki	Darba samaksa valstī kopā
1995	120,3	116,9	108,0	120,1	155,2	...	109,7	78,3
1996	118,3	117,0	103,5	...	149,7	92,0	120,8	78,5
1997	118,2	117,0	101,8	132,1	145,1	94,8	146,2	79,7
1998	117,9	117,0	101,0	124,1	146,4	92,7	141,1	79,3
1999	117,4	117,1	99,7	122,3	157,4	92,6	134,6	80,0
2000	117,0	117,1	98,1	100,3	152,5	96,2	136,1	78,6
2001	117,6	117,2	98,0	113,8	142,1	97,8	134,6	80,2
2002	117,4	117,3	97,1	111,7	138,8	96,0	142,2	81,5
2003	116,7	117,1	98,0	101,4	140,0	94,8	140,9	83,5
2004	115,1	117,0	100,5	111,0	144,3	95,0	143,6	84,4
2005	118,0	117,0	102,2	111,3	145,8	94,0	149,3	81,9
2006	116,6	117,1	104,0	111,9	152,7	94,5	155,7	82,4
2007	116,2	116,9	104,3	111,6	156,9	95,1	160,2	83,9
2008	115,9	116,8	102,1	111,2	154,3	96,7	108,1	84,8
2009	114,3	116,7	97,4	111,9	150,4	105,4	103,4	83,8
2010	114,0	116,6	94,6	109,4	144,3	106,9	118,5	81,5

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā personas 15 gadu vecumā un vairāk; sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

Sieviešu stāvoklis

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Pirmās laulības noslēgšanas vidējais vecums	Mātes mirstība		11–18 g. v. sievietes, kuras apgūst vidējās izglītības mācību programmas, %	Vidējās izglītības pakāpes absolventes, % no 18 g. v. sieviešu skaita	Augstākās izglītības pakāpes studentes, % no 19–23 g. v. sieviešu skaita	Sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū, % ²	Sieviešu īpatsvars vadītāju un speciālistu vidū, % ²	Sieviešu īpatsvars parlamenta deputātu vidū, %
			Uz 100 000 dzīvi dzimušajiem	Gadījumu skaits						
1995	73,1	23,3	8 ³
1996	75,6	23,7	40	8	84,3	...	45,5	47,9	60,5	8 ³
1997	75,9	24,1	42	8	85,9	85,4	51,7	48,7	60,5	8 ³
1998	75,5	24,5	43	8	85,8	86,4	63,5	48,1	59,1	17 ⁴
1999	76,2	24,7	41	8	86,9	91,4	72,7	48,1	58,4	17 ⁴
2000	76,0	24,9	25	5	88,2	87,6	79,6	49,0	57,7	17 ⁴
2001	76,6	24,9	25	5	89,0	96,1	84,0	49,4	59,1	17 ⁴
2002	76,8	25,4	5	1	88,9	98,5	87,8	49,0	57,6	18 ⁵
2003	76,9	25,4	14	3	90,5	82,2	91,3	48,7	57,5	18 ⁵
2004	77,2	25,6	10	2	88,9	81,1	93,1	48,7	57,5	18 ⁵
2005	77,4	26,0	5	1	92,4	77,1	90,9	48,4	58,5	18 ⁵
2006	76,8	26,3	14	3	92,9	83,2	89,3	48,6	58,1	19 ⁶
2007	76,5	26,4	26	6	90,6 ¹	82,9	89,1	48,8	60,3	19 ⁶
2008	77,0	26,7	13	3	90,2 ¹	86,3	88,9	49,2	61,6	19 ⁶
2009	78,1	27,1	46	10	91,3 ¹	81,6	79,8	51,3	60,3	19 ⁶
2010	78,4	27,4	21	4	81,8	93,2	73,1	51,7	59,3	19 ⁷

¹ Atbilstoši LR MK «Noteikumiem par Latvijas izglītības klasifikāciju» (11.04.2006.) vidējās izglītības pirmais posms ietver 7.–9. klasi (13–15 g. v.), otrs posms – 10.–12. klasi (16–18 g. v.).

² Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā personas 15 gadu vecumā un vairāk; sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

³ 1995. gada 30. septembra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁴ 1998. gada 3. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁵ 2002. gada 5. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁶ 2006. gada 9. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁷ 2010. gada 2. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

Demogrāfiskais raksturojums

	Iedzīvotāju skaits miljonos (gada beigās)	Iedzīvotāju skaita pieaugums gadā, %	Summārais dzimstības koeficients	Apgādājamo īpatsvars, %	60 g. v. un vecāku iedzīvotāju īpatsvars, % (gada beigās)	Paredzamais atlikušā mūža ilgums 60 gadu vecumā	
						Vīrieši	Sievietes
1995	2,5	-1,2	1,27	43,1	19,3	14,2	19,3
1996	2,4	-1,0	1,18	42,3	19,7	14,8	21,2
1997	2,4	-1,0	1,13	42,2	20,1	14,2	21,3
1998	2,4	-0,9	1,11	41,0	20,5	14,3	20,9
1999	2,4	-0,7	1,18	40,6	21,0	14,1	21,5
2000	2,4	-0,7	1,24	41,1	21,5	14,8	21,3
2001	2,3	-0,8	1,21	39,7	21,9	15,4	21,5
2002	2,3	-0,6	1,23	39,2	22,1	15,1	21,8
2003	2,3	-0,5	1,29	37,6	22,1	15,1	21,5
2004	2,3	-0,6	1,24	37,2	22,2	15,9	21,6
2005	2,3	-0,5	1,31	36,1	22,1	15,0	21,8
2006	2,3	-0,6	1,35	35,6	22,1	15,0	21,5
2007	2,3	-0,5	1,41	34,4	22,1	15,3	21,1
2008	2,3	-0,4	1,40	33,8	22,3	15,6	21,7
2009	2,2	-0,6	1,32	34,0	22,6	16,1	22,0
2010	2,2	-0,8	1,18	34,2	22,9	16,1	22,0

Veselības rādītāji

	Mirstība no asinsrites sistēmas slimībām, % no kopējās mirstības	Mirstība no jaundabīgajiem audzējiem, % no kopējās mirstības	Reģistrētais alkohola patēriņš litros uz vienu iedzīvotāju ¹	Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no visiem vispārējās valdības sektora izdevumiem	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP
1995	55,8	14,1	9,1	294	8,8	3,4
1996	55,5	16,0	8,4	283	8,3	3,1
1997	55,5	16,3	8,4	288	10	3,8
1998	55,5	16,4	8,9	301	10,2	4,1
1999	55,2	17,1	8,8	296	9,5	4,0
2000	55,5	17,3	8,4	291	10,5	3,9
2001	55,9	17,4	7,8	303	9,2	3,2
2002	56,0	17,4	8,5	294	10,3	3,7
2003	56,1	17,9	9,4	294	9,7	3,4
2004	55,9	18,2	8,9	287	9,8	3,5
2005	55,1	18,0	8,7	278	12	4,3
2006	53,6	18,2	9,5	274	12,8	4,9
2007	54,6	17,9	10,0	283	12	4,3
2008	53,3	19,8	10,8	269	11,8	4,6
2009	53,8	19,9	...	282	10,7	4,7
2010	54,2	20,1	...	280

¹ Aprēķins.

Izglītības rādītāji

	Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Skolēni izglītības pamatpakāpē, % no 7–15 g. v. iedzīvotāju skaita	Skolēni vidējā izglītības pakāpē, % no 16–18 g. v. iedzīvotāju skaita	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Izdevumi augstākajai izglītībai, % no visiem izglītības izdevumiem	Viena studenta vidējais kopējais finansējums valsts augstskolās, latos	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no visiem vispārējās valdības sektora izdevumiem	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP
1995	70,8	89,3	82,6	26,6	16,3	...	16,5	6,4
1996	75,9	91,4	86,3	37,8	18,7	...	14,6	5,4
1997	78,8	92,2	91,5	43,3	18,5	...	14,9	5,4
1998	81,5	92,4	94,6	50,7	19,7	...	16,3	6,5
1999	84,4	93,3	100,4	56,2	20,8	...	14,9	6,2
2000	87,8	96,5	100,0	63,2	22,7	970	14,6	5,5
2001	89,5	99,4	97,0	67,0	23,4	950	16	5,4
2002	90,5	101,0	96,1	69,7	24,1	1014	16,1	5,7
2003	91,7	101,7	93,6	71,9	24,6	1004	15,8	5,5
2004	92,5	103,1	97,6	72,2	25,5	1173	17	6,1
2005	91,2	103,4	98,7	70,5	27,6	1657	15,7	5,6
2006	90,4	103,3	98,7	68,6	27,2	1945	15,7	6,0
2007	89,7	103,2	99,4	68,8	26,7	1917	16,1	5,8
2008	89,5	102,9	101,9	68,4	25,5	3013	16,7	6,5
2009	87,6	101,9	109,3	62,4			15	6,6
2010	86,7	99,9	106,6	58,6				

Tautas intelektuālais potenciāls

	Zinātnieki un tehniskie darbinieki uz 1000 iedzīvotājiem	Kopējie izdevumi pētījumiem un izstrādņēm, % no IKP	Absolventi vidējā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 18 gadu vecumā	Absolventi augstākajā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 23 gadu vecumā	Zinātnisko grādu ieguvušie, % no visiem beidzējiem
1995	2,1	0,52	74,9	21,7	...
1996	1,9	0,46	71,6	28,2	...
1997	1,8	0,43	73,6	30,9	0,3
1998	1,8	0,45	76,4	32,2	0,5
1999	1,8	0,40	81,2	33,2	0,5
2000	2,3	0,45	85,6	47,9	0,3
2001	2,3	0,41	88,7	64,2	0,2
2002	2,3	0,42	80,2	58,9	0,3
2003	2,1	0,38	76,2	63,0	0,3
2004	2,9	0,42	76,0	71,2	0,4
2005	2,4	0,56	77,9	75,4	0,4
2006	2,8	0,70	82,5	71,1	0,4
2007	2,8	0,59	87,3	72,6	0,5
2008	2,9	0,61	81,5	66,2	0,6
2009	2,4	0,46	83,4	69,2	0,7
2010	2,4	0,50			0,5

Nodarbinātība

	Nodarbinātie, % no iedzīvotāju kopskaita ¹	Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums, % no nodarbināto kopskaita ¹			Nodarbināto iedzīvotāju ienākumu (darba samaksas) pieaugums/samazinājums, %	Darba nedēļas ilgums, stundas ¹
		Lauksaimniecība	Rūpniecība	Pakalpojumi		
1995	21,7	...
1996	48,3	17	27	56	7,2	40,1
1997	50,6	21	26	53	12,3	41,2
1998	50,5	19	27	54	10,3	41,0
1999	49,6	17	26	57	5,4	41,2
2000	48,2	15	26	59	5,7	41,4
2001	49,2	15	26	59	6,1	41,3
2002	54,4	15	26	59	8,0	40,1
2003	55,4	14	27	59	10,9	40,0
2004	56,1	13	27	60	8,8	39,4
2005	57,1	12	26	62	17,0	40,0
2006	60,1	11	28	61	23,1	39,7
2007	62,0	10	28	62	32,0	39,2
2008	62,6	8	29	63	20,4	39,4
2009	55,2	9	24	67	-3,8	38,9
2010	53,1	9	24	67	-3,5	38,4

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā personas 15 gadu vecumā un vairāk; sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

Bezdarba rādītāji (gada beigās)

	Bezdarbnieku skaits tūkstošos	Bezdarba līmenis, %		Bezdarbnieki jaunieši (15–24 gadi), % no bezdarbnieku kopskaita	Izdevumi bezdarbnieku pabalstiem, % no visiem valsts izdevumiem ¹	Ilgstošo bezdarbnieku (vairāk nekā 12 mēneši) īpatsvars
		Kopā	Sievietēm			
1995	83,2	6,6	7,0	20,2	1,7	25,5
1996	90,8	7,2	8,1	20,0	1,1	31,2
1997	84,9	7,0	8,5	18,1	1,1	38,1
1998	111,4	9,2	11,0	16,4	1,6	26,3
1999	109,5	9,1	10,7	14,8	1,6	31,1
2000	93,3	7,8	9,2	14,8	1,2	29,0
2001	91,6	7,7	9,0	14,6	1,0	26,6
2002	89,7	8,5	10,5	13,9	1,1	26,4
2003	90,6	8,6	10,5	13,2	1,1	26,1
2004	90,8	8,5	9,6	12,8	1,0	25,6
2005	78,5	7,4	8,8	14,0	1,2	26,2
2006	68,9	6,5	7,7	14,0	1,1	23,1
2007	52,3	4,9	5,8	12,9	0,9	18,0
2008	76,4	7,0	5,2	13,6	0,9	11,1
2009	179,2	16,0	5,1	14,5	2,5	13,5
2010	162,5	14,3	5,4	14,3		37,8

¹ Sākot ar 2007. gadu, rādītājs tiek aprēķināts pēc valdības funkcijas «Atbalsts bezdarba gadījumā», kas ietver izdevumus bezdarbnieku pabalstiem.

Prioritātes valsts izdevumos

	Vispārējā valdības sektora izdevumi aizsardzībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP
1995	1,1	3,4	6,4
1996	1,0	3,1	5,4
1997	0,8	3,8	5,4
1998	0,8	4,1	6,5
1999	1,0	4,0	6,2
2000	0,9	3,9	5,5
2001	0,9	3,2	5,4
2002	1,1	3,7	5,7
2003	1,2	3,4	5,5
2004	1,3	3,5	6,1
2005	1,2	4,3	5,6
2006	1,5	4,9	6,0
2007	1,5	4,3	5,8
2008	1,5	4,6	6,5
2009	1,2	4,7	6,6

Dabas resursi

	Teritorija, tūkst. km ²	Apdzīvotuma blīvums, cilvēki uz km ² (gada beigās)	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, % no teritorijas*	Mežu platība, % no teritorijas	Meliorētā zeme, % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes	Ūdens patēriņš gadā uz vienu iedzīvotāju, m ^{3,2}
1995	64,6	38,2	39,3	44,6	...	183,3
1996	64,6	37,9	39,0	44,3	62,0	174,4
1997	64,6	37,5	39,0	44,9	62,0	166,1
1998	64,6	37,1	38,7	44,2	62,8	161,9
1999	64,6	36,9	38,5	44,2	62,9	143,2
2000	64,6	36,6	38,5	44,2	62,9	126,2
2001	64,6	36,3	38,5	44,4	62,9	126,3
2002	64,6	36,1	38,4	44,5	62,9	127,6
2003	64,6	35,9	38,3	44,5	63,0	121,9
2004	64,6	35,7	38,2	44,9	63,1	113,9
2005	64,6	36,0	38,3	45,2	63,1	118,8
2006	64,6	35,0	38,1	45,4	63,3	103,8
2007	64,6	35,2	38,0	45,4	63,1	109,3
2008	64,6	35,2	37,8	45,5	61,5 ¹	132,8
2009	64,6	35,0	37,7	45,7	...	198,7
2010	64,6	34,8	37,7	45,8		

¹ Valsts zemes dienesta dati.

² Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra dati.

Nacionālā ienākuma rādītāji

	Iekšzemes kopprodukts (IKP), milj. latu	Lauksaimniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Pakalpojumi, % no IKP	Personiskais patēriņš, % no IKP	Iekšzemes bruto pamatkapitāla veidošana, % no IKP	Ieņēmumi no nodokļiem, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi, % no IKP	Eksports, % no IKP	Imports, % no IKP
1995	2615,1	9	30	61	63,5	13,6	33,2	38,6	42,7	44,9
1996	3129,2	8	28	64	68,5	16,4	30,8	36,9	46,8	54,3
1997	3631,9	5	29	66	67,4	16,9	32,1	36,3	46,8	54,7
1998	3971,2	4	28	68	64,9	24,7	33,7	40,2	47,2	59,6
1999	4265,0	4	25	71	63,1	23,0	32,0	41,8	40,4	49,6
2000	4750,8	4	24	72	62,5	24,2	29,5	37,3	41,6	48,7
2001	5219,9	4	23	72	62,6	24,9	28,5	34,6	41,6	51,1
2002	5758,3	4	23	73	62,1	23,8	28,3	35,6	40,9	50,6
2003	6392,8	4	22	74	62,4	24,4	28,5	34,8	42,1	54,6
2004	7434,5	4	22	73	62,9	27,4	28,5	35,8	44,0	59,6
2005	9059,1	4	22	75	62,5	30,6	29,0	35,6	47,8	62,2
2006	11 171,7	4	21	75	65,2	32,6	30,4	38,2	44,9	66,3
2007	14 779,8	3	22	75	62,3	33,7	30,5	35,9	42,3	62,4
2008	16 188,2	3	23	74	62,9	29,3	29,1	38,8	42,8	56,5
2009	13 082,8	3	21	76	61,6	21,4	26,6	44,2	43,9	45,4
2010	12 735,9	4	22	74	63,0	18,0		42,9	53,4	54,2

Tautsaimniecības attīstības tendences

	IKP pieaugums/samazinājums gadā (2000. gada četrdaļējās cenās), %	IKP pieaugums/samazinājums gadā uz vienu iedzīvotāju (2000. gada četrdaļējās cenās), %	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	Eksporta pieaugums gadā, % no IKP (faktiskajās cenās)	Budžeta pārsniegums vai deficīts, % no IKP (faktiskajās cenās)
1995	...	0,5	125,0	...	-1,6
1996	3,6	5,0	117,6	11,2	-0,4
1997	8,3	9,4	108,4	6,4	1,5
1998	4,8	5,7	104,7	4,4	0,0
1999	3,3	4,1	102,4	-3,1	-3,9
2000	6,9	7,7	102,6	5,4	-2,8
2001	8,0	8,9	102,5	3,7	-1,9
2002	6,5	7,2	101,9	3,2	-2,3
2003	7,2	7,8	102,9	5,3	-1,6
2004	8,7	9,3	106,2	7,8	-1,0
2005	10,6	11,2	106,7	11,8	-0,4
2006	12,2	12,8	106,5	6,1	-0,5
2007	10,0	10,6	110,1	8,4	-0,4
2008	-4,2	-3,8	115,4	4,2	-4,2
2009	-18,0	-17,6	103,5	-9,1	-9,6
2010	-0,3	0,4	98,9	8,3	-7,6

Vardarbība un noziedzība*

	Ieslodzītie uz 100 000 iedzīvotājiem	Nepilngadīgie noziedznieki, % no notiesāto kopskaita	Reģistrēto izvarošanu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem	Ar narkotiskām vielām saistīti noziegumi uz 100 000 iedzīvotājiem	Gada laikā slepkavības ar iepriekšēju nodomu vai to mēģinājumus izdarījušie vīrieši uz 100 000 vīriešiem	Reģistrētas izvarošanas uz 100 000 sievietēm
1995	255,2	10,8	6,4	10,9	18,2	11,8
1996	253,7	11,9	5,3	14,7	18,4	9,8
1997	256,4	13,1	4,9	17,6	15,6	9,1
1998	242,7	13,0	3,4	16,1	16,7	6,4
1999	216,4	14,0	4,2	21,4	14,5	7,8
2000	209,4	14,2	5,6	27,6	12,0	10,5
2001	201,7	13,8	5,1	35,2	15,6	9,5
2002	199,0	14,2	4,5	27,0	13,4	8,7
2003	213,6	13,5	5,3	43,0	18,7	9,8
2004	215,5	13,5	13,8 ¹	49,8	14,5	25,6 ¹
2005	206,5	12,5	11,0	45,6	5,3	20,4
2006	208,5	13,5	5,4	43,6	6,1	9,9
2007	211,2	11,9	4,1	63,0	11,2	7,6
2008	220,3	10,0	4,4	111,1	6,0	8,2
2009	224,2	8,6	3,1	102,3	12,4	5,7
2010	212,1	7,8	3,5	97,8	3,9	6,6

* 2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums, kurā ieviesta jauna Noziedzīgo nodarījumu reģistrācijas sistēma. Līdz ar to dati nav salīdzināmi ar iepriekšējiem gadiem.

¹ 2005. gada janvārī–jūlijā vienā krimināllietā par izvarošanu atsevišķi reģistrētas papildu noziedzīga nodarījuma epizodes.

Labklājība, nabadzība un sociālie izdevumi

	Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa ¹	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	20% bagātāko un 20% nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība ²	Vispārējās valdības sektora izdevumi sociālajai aizsardzībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP
1995	...	30	...	13,0	6,4	3,4
1996	...	28	...	13,4	5,4	3,1
1997	...	29	...	13,0	5,4	3,8
1998	...	28	...	14,3	6,5	4,1
1999	...	25	...	15,5	6,2	4,0
2000	7000	24	5,5	13,1	5,5	3,9
2001	7700	23	...	11,9	5,4	3,2
2002	8400	23	...	11,4	5,7	3,7
2003	9000	22	...	10,8	5,5	3,4
2004	9900	22	...	10,4	6,1	3,5
2005	10 900	22	6,7	9,8	5,6	4,3
2006	12 200	21	7,9	9,5	6,0	4,9
2007	13 900	22	6,3	8,4	5,8	4,3
2008	14 100	23	7,3	9,5	6,5	4,6
2009	12 200	21	7,3	14,0	6,6	4,7
2010	...	22	6,9			

¹ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/main_tables.

² Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas «Ienākumi, sociālā iekļaušana un dzīves apstākļi»: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Komunikācija

	Kinoteātru apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju	Muzeju apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju	Dienas laikrakstu eksemplāri uz 100 iedzīvotājiem	Izdotās grāmatas uz 100 000 iedzīvotājiem	Vieglie automobiļi uz 100 iedzīvotājiem
1995	0,4	0,5	12,4	79,2	13,4
1996	0,4	0,5	9,2	80,0	15,5
1997	0,5	0,6	13,2	95,4	17,8
1998	0,6	0,6	12,6	107,7	20,1
1999	0,6	0,6	12,4	110,9	22,1
2000	0,6	0,6	8,3	107,3	23,5
2001	0,5	0,7	9,0	107,4	25,0
2002	0,5	0,7	9,4	108,1	26,6
2003	0,5	0,7	10,8	112,0	28,0
2004	0,7	0,8	10,9	112,0	29,7
2005	0,7	0,9	11,3	103,1	32,4
2006	0,9	0,9	10,8	106,1	36,0
2007	1,0	1,1	11,4	121,6	39,8
2008	1,0	1,1	11,6	126,0	41,3
2009	0,8	1,0	9,1	99,5	40,2
2010			7,5	90,9	28,6 ¹

¹ Ar 30.12.2009. MK noteikumos «Transportlīdzekļa reģistrācijas noteikumi» ieviesta jauna norma – transportlīdzekļa izslēgšana no reģistra.

Urbanizācija

	Pilsētnieki, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)	Pilsētnieku skaita pieauguma «+» vai samazinājuma «-» temps gadā	Iedzīvotāju skaits republikas pilsētās, % no visiem pilsētniekiem (gada beigās) ¹	Iedzīvotāju skaits pilsētās ar vairāk nekā 40 tūkst. iedzīvotājiem, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)
1995	68,6	-1,4	76,0	52,2
1996	68,6	-1,0	75,9	52,1
1997	68,6	-1,0	75,8	52,0
1998	68,5	-1,0	75,9	51,8
1999	68,1	-1,3	75,8	51,6
2000	68,0	-0,9	75,8	51,5
2001	67,9	-0,9	75,8	51,4
2002	67,8	-0,7	75,7	51,3
2003	67,8	-0,5	75,6	51,3
2004	68,0	-0,4	75,6	51,4
2005	68,0	-0,5	75,6	51,4
2006	67,9	-0,6	75,6	51,4
2007	67,9	-0,6	75,5	51,2
2008	67,9	-0,6	75,4	51,1
2009	67,7	-0,7	75,4	51,0
2010	67,5	-1,3	75,5	51,0

¹ Tā kā Valmiera un Jēkabpils ir republikas pilsētas, iedzīvotāju skaits tika pārrēķināts.

1. daļā izmantotie avoti

- Anderson, B. 1991. *Imagined Communities*. Rev. ed. London: Verso Books.
- Anderss, E. 2011. *Latviešu vidū holokausta laikā*. Rīga: Jumava.
- Apine, I. 2008. Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21. gadsimts). Grām.: Bleiere, D., Karlsons, A. (sast.). *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: LZA, LU Latvijas vēstures institūts, Zinātne, 40.–53. lpp.
- Apine, I. 2007. Krievu problēma Latvijas vēsturē. Grām.: Apine, I. Volkovs, V. *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU FSI, 9.–96. lpp.
- Bērziņš, D. 2011. Holokausta sociālā atmiņa: teorētiskās perspektīvas un attīstības tendences. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 61.–77. lpp.
- Bērziņš, D. 2011a. Holokausta reprezentācija latviešu literatūrā: Viļa Lāča romāna «Vētra» piemērs. Grām.: *Liepājas 17. starptautiskās zinātniskās konferences «Nacionālās identitātes meklējumi Baltijas literatūrā un kultūrā: stabils, mainīgais, zaudētais» zinātnisko rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Universitāte. Publicēšanai pieņemts manuskripts.
- Berdahl, D. 2010. *On the Social Life of Postsocialism. Memory, Consumption, Germany*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.
- Cooke, P. 2005. *Representing East Germany since Unification. From Colonization to Nostalgia*. Oxford; New York: Berg.
- Billig, M. 1995. *Banal Nationalism*. Sage Publications.
- Brass, P. R. (ed.) 1985. *Ethnic Groups and the State*. Barnes and Noble Books, Totowa, NJ.
- Brubaker, R. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.
- Castells, M. 2004. *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. II. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Dalbiņš, J. 2005. Paldies, latvju brīves karavīri! Kalvāns, A. (red.). *Uz ežiņas galvu liku... 2. grām.* Rīga: Nacionālo Daugavas Vanagu Latvijas apvienība; Daugava, 403.–404. lpp.
- Dribins, L. 2002. *Ebreji Latvijā*. 2. izd. Rīga: Elpa.
- Dribins, L. 2002a. *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 4. sēj.: Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Dribins, L. 2007. *Ebreji Latvijā*. Grām.: Dribins, L. (red.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 209.–225. lpp.
- Dribins, L. 2007a. Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L. (proj. vad.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 44.–64. lpp.
- Džads, T. 2007. *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Edensor, T. 2002. *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford; New York: Berg.
- Esbenshade, R. S. 1995. Remembering to forget: memory, history, national identity in postwar East-Central Europe. *Representations*, 49, 72–96.
- Ezergailis, A. 1999. *Holokausta vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Freimane, V. 2010. *Ardievu, Atlantīda!* Rīga: Atēna.
- Gardels, N. 1991. *Two Concepts of Nationalism: An Interview with Isaiah Berlin*. Pieejams: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1991/nov/21/two-concepts-of-nationalism-an-interview-with-isai/> (skatīts 05.07.2011.)
- Guibernau, M. 2007. *The Identity of nations*. Polity Press.
- Guibernau, M., Hutchinson, J. (ed.) 2001. *Understanding Nationalism*. Polity Press.
- Ijabs, I. 2007. *Pilsoniskās sabiedrības diskurss modernajā politikas teorijā un tā elementi Latvijas politisko ideju vēsturē (Miķelis Valters un Pauls Šimanis)*. Promocijas darbs. Rīga.
- Judt, T. 2002. The past is another country: Myth and memory in post-war Europe. In: Müller, J.-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe. Studies on the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 157–183.
- Judt, T. 2009. *Reappraisals. Reflections on the Forgotten Twentieth Century*. London: Penguin Books.
- Judt, T. 2010. *Ill Fares the Land. A Treatise on Our Present Discontents*. London: Allen Lane.
- Hanovs, D. 2003. *Pilsonības nācija: Baltijas Vēstnesis. 1868.–1906*. Rīga: Elpa.

- Horowitz, D. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Kalmus, V. 2003. Is interethnic integration possible in Estonia? Ethno-political discourse of two ethnic groups. In: *Discourse & Society*. Vol. 14 (6): 667–697. Sage Publications: London.
- Kaprāns, M., Procevska, U., Uzule, L. 2011. Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 157.–181. lpp.
- Kaprāns, M., Zelče, V. 2011. Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 11.–27. lpp.
- Kaprāns, M. 2009. Padomju pieredzes (re)konstrukcija biogrāfiskajos vēstījumos: Latvijas lokālās preses analīze (1995–2005). *Latvijas Arhīvi*, 1/2, 162–194.
- Karklins, R. 1998. Good Citizenship. In: *Pilsoniskā apziņa*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Kattago, S. 2009. Agreeing to disagree on the legacies to recent history: memory, pluralism and Europe after 1989. *European Journal of Social Theory*, 12, 375–395.
- Levits, E. 1998. Valstsnācija un kultūrnācija – franču un vācu nācijas vēsturiskie modeļi. Grām.: *Pilsoniskā apziņa*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Ločmele, K., Procevska, O., Zelče, V. 2011. Celebrations, Commemorative Dates and Related Rituals: Soviet Experience, Its Transformation and Contemporary Victory Day Celebrations in Russia and Latvia. In: Muižnieks, N. (ed.). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, p. 31–58.
- Ločmele, K. 2010. *8./9. maija reprezentācija latviešu presē (1991–2009)*. Projekts «Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte». Pieejams: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/89-maija-reprezentacija-latviesu-prese-19912009/>
- Melers, M. 2007. Holokausta nozieguma upuru bojāejas vietu apzināšana, pieminekļu un piemiņas zīmju uzstādīšana Latvijā. Grām.: Dribins, L. (red.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 249.–265. lpp.
- Miller, D. 1999. *On Nationality*. Oxford University Press.
- Rothschild, J. 1982. *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. Columbia University Press, New York.
- Pence, K., Betts, P. 2008. *Socialist Modern. East German Everyday Culture and Politics*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Procevska, O. 2010. *Devītā maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē*. Projekts «Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte». Pieejams: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/devita-maija-reprezentacija-latvijas-krievvalodigaja-prese-19902009/>
- Rothschild, J. 1982. *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. Columbia University.
- Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.) 2009. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI.
- Scherlock, T. 2007. *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Schopflin, G. 2000. *Nations, Identity, Power*. NYU Press.
- Schöpflin, G. 2010. *The Dilemmas of Identity*. Tallin: TLU Press.
- Skudra, O. 2005. Latvijas mūsdienu vēstures «tēli» un «gleznas» žurnāla «Nedēļa» 2004. gada publikācijās. Grām.: Brikše, I. (galv. red.) *Latvijas Universitātes Raksti. 683. sēj.: Komunikācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 32.–49. lpp.
- Skudra, O. 2006. Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*, 4, 138–160.
- Skudra, O. 2011. Historical themes and concepts in the newspapers *Diena* and *Vesti Segodnya* in 2009. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, p. 139–174.
- Skultans, V. 1997. Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3 (4), 761–780.
- Smits, E. D. 1997. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB.
- Smith, A. D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Spillman, L. 1997. *Nation and Commemoration. Creating National Identities in the United States and Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tabuns, A. 2007. Nacionālā identitāte un integrācija (1995–2003). Grām.: Tabuns, A. (red.). *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga: LU FSI, 93.–119. lpp.
- Tajfel, H., Turner, J. C. 1979. *An integrative theory of intergroup conflict*. In: Austin, W. G., Worchel, S. (eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Taylor, D. M., McKirnan, D. J. 1984. Theoretical Contribution: A Five-Stage Model of Intergroup Relations. *British Journal of Social Psychology*, Vol. 23, p. 2291–300.
- Tosh, J. 2008. *Why History Matters*. New York: Palgrave Macmillan.
- Trouillot, M.-R. 1995. *Silencing the Past. Power and the Production of History*. Boston: Beacon Press.
- Vestermanis, M. 2007. Holokausta nozieguma upuru bojāejas vietu apzināšana, pieminekļu un piemiņas zīmju uzstādīšana Latvijā. Latvijā. Grām.: Dribins, L. (red.) *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 234.–248. lpp.
- Wertsch, J. V. 2002. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Zajančauska, Z. 2011. Kā nepamanīt 9. maiju. *Foto Kvartāls*. Pieejams: <http://tinyurl.com/3ej2xxk>
- Zelče, V. (red.) 2007. *Zīmes. Mēs. Pieminēšana. Piektais gads*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Zelče, V. 2009. Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI, 42.–54. lpp.
- Zelče, V. 2010. *Latviešu leģiona piemiņas dienas Latvijā sākotne*. Projekts «Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte». Pieejams: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/?page=4>
- Zelče, V. 2011. Latvia and the Baltic in Russian Historiography. In: Muižnieks, N. (ed.) *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, p. 31–58.
- Зера, В., Шүпүле, И. 2006. Etnicitātes konstruēšana: politiķi un masu mediji kā nozīmīgākie aģenti. Kopā ar I. Šүпүли. *LU Raksti. 701. Socioloģija*, 109.–120. lpp.
- Ziedonis, I. 1999. *Raksti*. 10. sēj. Rīga: Nordik.
- Дубин, Б. 2011. *Россия нулевых: политическая культура – историческая память – повседневная жизнь*. Москва: РОССПЭН.
- Гудков, Л. 2004. *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. Москва: Новое литературное обозрение, ВЦИОМ-А.
- Гудков, Л. 2011. *Абортивная модернизация*. Москва: РОССПЭН.
- Копосов, Н. 2011. *Память строгого режима*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Левада-Центр. 11.04.2011. *О распаде СССР*. Pieejams: <http://www.levada.ru/press/2011041103.html>
- Левада-Центр. 26.01.2011. *Эпохи в жизни страны: Ельцин, Горбачев, Брежнев*. Pieejams: <http://www.levada.ru/press/2011012601.html>
- Рыжакова, С. 2010. *Historica Lettica: Национальная история и этническая идентичность. О культурном реферировании прошлого латышей*. Москва: Институт этнографии и антропологии РАН.
- Симоян, Р. 2005. *Россия и страны Балтии*. Изд. 2-е. Москва: Институт социологии РАН.

2. daļā izmantotie avoti

- Adolfi, R. u. c. (sast.) 2001. *800 gadi. Mūsu kopējā Rīga*. Rīga: Karla Širrena biedrība.
- Akmentiņš, O. 1958. *Amerikas latvieši. 1888–1948. Fakti un apceres*. [Linkolna]: Vaidava.
- Aplbauma, A. 2004. *GULAGS. Padomju noņemtu vēsture*. Rīga: Atēna.
- Baily, S. L. 1994. Immigration. In: Stearns, P. N. (ed.) *Encyclopedia of Social History*. New York; London: Garland Publishing, INC, p. 340–344.
- Bankovskis, P. 2003. Melnais Pēteris. *Diena. Pielikums «Sestdiena»*. 11.–17. okt., 24.–27. lpp.
- Bērziņš, V. (atb. red.) 2000. *20. gadsimta Latvijas vēsture. 1. sēj.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bērziņš, V. (atb. red.) 2003. *20. gadsimta Latvijas vēsture. 2. sēj.: Neatkarīga valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. 2008. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.
- Blūmentāls, A., Ziedonis, R. 2000. *Nacionālais dēkainis – krokodilu mednieks*. Rīga: Jumava.
- Blūzma, V. 2008. Atmodas laiks un nevardarbīgā pretošanās (1986. g. – 1990. g. 4. maijs). Grām.: Blūzma, V., Jundzis, T., Riekstiņš, J., Strods, H., Šārps, Dž. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš. 1945–1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 225.–376. lpp.
- Borjas, G. J. 1987. Self-selection and the earnings of immigrants, *American Economic Review*, 77 (4): 531–553.
- Borjas, G. J. 1999. Immigration and Welfare Magnets. *Journal of Labour Economics* 17 (4): 607–637.
- Borjas, G. J., Bratsberg, B. 1996. Who leaves? The out migration of the foreign-born. NBER Working Paper No. 4913, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 78, February, No. 1: 165–176. (Skatīts 2010.15.II) Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2109856>.
- Broka, A. (forthcoming) *Are children our future? Creative Professional activity in social work with families and children in the age of migration*. Prepared for proceedings of International Conference HSS -2011.
- Broka, A. 2009. *Impact of Labour Migration on Children Left-behind in Latvia: The Role of the State*. Master Thesis, Oslo University College.
- Brucker, H., Baas, T., Bertoli, S., Boeri, T. et al. 2009. *Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements*. Nuremberg: European Integration Consortium (IAB, CMR, FRDB, GEP, WIFO, wiiw).
- Bryceson, D. F., Vuorela, U. 2002. Transnational families in the twenty first century. In: Bryceson, D. (ed.) *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. 3-30. Oxford, GBR: Berg Publishers.
- Capeheart, L., Milovanovic, D. 2007. *Social Justice: Theories, Issues and Movements*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Clarke, F. G. 1983. *Will o' the Wisp: Account of Peter the Painter and the Leesma Terrorists in Britain and Australia*. Melbourne: Oxford University Press.
- Deiviss, N. 2009. *Eiropas vēsture*. Rīga: Jumava.

- Delanty, G. 2001. Nationalism: Between Nation and State. In: Ritzer, G., Smart, B. (eds.) *Handbook of Social Theory*. London: Sage publication.
- Dreifelds, J. 1996. *Latvia in Transition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dribins, L. 2001. *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 4. sēj.: Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Dribins, L. 2007. Ebreji Latvijā. Grām.: Dribins, L. (red.) *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 209.–233. lpp.
- Dribins, L. 2007. Vācieši Latvijā. Grām.: Dribins, L. (red.) *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 140.–161. lpp.
- Dribins, L., Spārītis, O. 2000. *Vācieši Latvijā*. Rīga: LU FSI.
- Dunsdorfs, E. 1983. Latvijas iedzīvotāji simt gados. Grām.: Dunsdorfs, E. (red.) *Archīvs. 23. sēj.: Raksti par latviskām problēmām*. Melburna: PBLA; Kārļa Zariņa fonds, 25.–106. lpp.
- Dūma L., Paeglīte, Dz. 1976. *Revolucionārie latviešu emigranti ārzemēs. 1897–1919*. Rīga: Liesma.
- Eglīte, P. 2002. Latvijas iedzīvotāju skaita un etniskā sastāva veidošanās XX gadsimtā. Grām.: Srods, H. (red.) *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2001. Nācija gūstā*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 94.–110. lpp.
- Eglīte, P. 2003. Padomju okupācijas ilglaika demogrāfiskās sekas. Grām.: Šķiņķe, I. (sast.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 9. sēj.: Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 256.–266. lpp.
- Eglīte, P., Mežs, I. 2002. Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā. Grām.: Šneidere, I. (sast.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 7. sēj.: Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 405.–443. lpp.
- Ekšteins, M. 2002. *Ceļā kopš rītausmas. Stāsts par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un 20. gadsimta sirdi*. Rīga: Atēna.
- Feldmanis, I. 1994. Vācbaltiešu izceļošana. *Latvijas Arhīvi*, 4, 35–45.
- Fic, T., Holland, D., Paluchowski, P., Rincon-Aznar, A., Stokes, L. 2011. Labour mobility within the EU – The impact of enlargement and transitional arrangements. *NIESR Discussion Paper No. 379* (Revised August 2011).
- Hamerow, T. S. 1983. *The Birth of a New Europe. State and Society in the Nineteenth Century*. Chapel Hill; London: The University of North Carolina Press.
- Harzig, C., Hoerder, D. 2009. *What is Migration History?* Cambridge: Polity Press.
- Hazans, M. 2003. *Potential Emigration of Latvian Labour Force after Joining the EU and its Impact on Latvian Labour Market*. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=739305>.
- Hazans, M. 2007. *Coping with growth and emigration: Latvian labour market before and after EU accession*. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=971198>.
- Hazans, M. 2008. Post-enlargement return migrants' earnings premium: Evidence from Latvia. *EALE 2008 paper No. 541*. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1269728>.
- Hazans, M. 2009. *Baltijas valstu darbaspēka migrācija: pieredze un perspektīvas*. Publiskā prezentācija 21.04.2009. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/fwd_eiropa/17224/.
- Hazans, M. 2010. Etniskās minoritātes Latvijas darba tirgū no 1997. līdz 2009. gadam: situācija, integrācijas virzītājspēki un šķēršļi. Grām.: Muižnieks, N. (red.) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: LU, 125.–160. lpp.
- Hazans, M. 2011. Labor market integration of ethnic minorities in Latvia. In: Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (eds.) *Ethnic diversity in European labor markets: Challenges and solutions*. Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA: Edward Elgar (2011), 163–197.
- Hazans, M., Philips, K. 2010. The Post-Enlargement Migration Experience in the Baltic Labor Markets. In: Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (eds.) *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration*. Berlin – Heidelberg: Springer, 255–304. (Pieejams arī kā IZA Discussion Paper No. 5878, <http://ftp.iza.org/dp5878.pdf>).
- Hobsbawm, E. 1996. *The Age of Extremes. A History of the World, 1914–1991*. New York: Vintage Books.
- Hedetoft, U. 2004. Discourses and Images of Belonging: Migrants Between New Racism, Liberal Nationalism and Globalization. In: *Politics of Multiple Belonging: ethnicity and nationalism in Europe and East Asia*. England: Ashgate Publishing Limited, p. 24–25.
- Indāns, I. 2010. *Trešo valstu augsti kvalificētais darbaspēks. Starptautiskā pieredze un Latvijas situācija*. Latvijas Universitāte.
- Jēkabsons, Ē. 2007. Poļi Latvijā. Grām.: Dribins, L. (red.) *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 162.–189. lpp.
- Guibernau, M. 2007. *The Identity of Nations*. Polity Press, p. 11–25.
- Gustafson, P. 2005. International Migration and National Belonging in Swedish Debate on Dual Citizenship. *Acta Sociologica*, Vol. 48 (1), p. 5–19.
- Kaczmarczyk, P., Mioduszevska, M., Żylicz, A. 2010. Impact of the post-accession migration on the Polish labour market. In: Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (eds.) *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration*. Berlin – Heidelberg: Springer, 219–253.
- Kangeris, K. 1990. «Nodeva reiham» – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 34.–48. lpp.
- Kroders, O. 2009. [Intervija]. Burāne, K., Eihe, M. *Piektais Hamlets. Dokumentālā filma*.
- Karičerta, A. 2006. The impact of labour migration on socioeconomic situation in Vidzeme Region. *Political Science*, BA thesis, Valmiera: Vidzeme University College.

- Kesane, I. 2011. Emigration as a Strategy of Everyday Politics: the Case of Latvian Labour Emigrants in Ireland. In: Nowak, M., Nowosielski, M. (eds.) *(Post) transformational Migration: Inequalities, Welfare State, and Horizontal Mobility*. Peter Lang GmbH, p. 121–149.
- Kornai, J., Rothstein, B., Rose-Ackerman, S. 2004. *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. Pallgrave Macmillan.
- Krišjāne, Z., Brants, M., Cunska, Z., Eglīte, P., Ivbulis, B., Lulle, A., Markausa, I., Titova, N. u. c. 2007. *Darbspēka ģeogrāfiskā mobilitāte*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Lee, E. S. 1966. A Theory of Migration. *Demography* 3 (1): 47–57.
- Krūmiņš, G. 2005. Sociālekonomiskā situācija Latvijā 1988.–1991. gadā Latvija PSRS ekonomiskajā telpā. *Latvijas Vēsture*, 3, 36.–46. lpp.
- Ķīlis, R. 1998. Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā. Grām.: Ķīlis, R. (sast.) *Atmiņa un vēsture. No antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga: N.I.M.S., 113.–130. lpp.
- Lalotou, I. 2004. *Transatlantic Subjects. Acts of Migration and Cultures of Transnationalism Between Greece and America*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lācis, V. 2001. *Vecā jūrnieku ligzda*. Rīga: Jaunā Daugava.
- Lēbers, D. A. 2000. Liktenīgi pagriezieni mūsdienu paaudzes dzīvē un pēctecības princips atjaunotajā Latvijā. *Latvijas Vēsture*, 3 (39), 30.–38. lpp.
- Lialuģene, I. lu., Rupshene, L., A. 2008. *The Effect of Parents' Labor Migration on the Socialization of Adolescents*. Volume 50, November, Nr. 11, Russian Education and Society. (Skatīts 2011.10.V) Pieejams: <http://0-dx.doi.org.novacat.nova.edu/10.2753/RES1060-9393501101>.
- Lulle, A. 2010. New Others: Identity Construction and Transnational Belonging Among Latvian Migrants to Guernsey. EastBorder Net. Working paper. COST Action IS0803.
- McDowell, L. 2005. *Hard Labour. The Forgotten Voices of Latvian Migrant Volunteer Workers*. London: UCL Press.
- Meiere, E. 2010. *Sociālās iekļaušanas politikas īstenošana krīzes laikā: valsts, pašvaldību un nevalstiskā sektora sadarbība drošības stiprināšanai*. Valsts pētījumu programma «Nacionālā identitāte». (Skatīts 2011.4.VI) Pieejams: http://www.nacionalaidentitate.lv/wp-content/uploads/2010/12/ieklausanas_politika_meiere_2010.pdf.
- Mežgailis, B. 1996. *Latvijas iedzīvotāju skaita, sastāva un kustības izmaiņas 20. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts.
- Mežgailis, B., Zvidriņš, P. 1973. *Padomju Latvijas iedzīvotāji*. Rīga: Liesma.
- Mieriņa, A. 2000. Zemnieki un lauksaimniecība. Grām.: Bērziņš, J. (red.) *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 72.–129. lpp.
- Milenbahs, F. 1908. *Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās*. Jelgava: H. Alunāna drukātava.
- Nash, K. 2010. *Contemporary Political Sociology. Globalization, Politics and Power*. Blackwell Publishers Ltd.
- Oberlenders, E. 2004. Rīgas izaugsme par daudz nacionālu ekonomisko metropoli. Grām.: Volfarte, K., Oberlenders, E. (red.) *Katram bija sava Rīga. Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Rīga: Jumava, 11.–30. lpp.
- Parreñas, R. S. 2005. *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford University Press.
- Plakans, A. 2000. Iedzīvotāji. Grām.: Bērziņš, J. (red.) *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 47.–71. lpp.
- Plakans, A. 2011. *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ribakova, Ž. 2009. EURES – brīvās darbaspēka kustības veicināšanas Instruments ar 15 gadu pieredzi Eiropas nodarbinātības dienestos. Prezentācija NVA konferencē 2009. g. novembrī.
- Riekstiņš, J. 1994. Ar varu un viltu. Repatriantu atgriešanās Latvijā 1945.–1953. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 55.–59. lpp.
- Riekstiņš, J. 2001. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā. Grām.: Pelkaus, E. (zin. red.) *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik, 9.–25. lpp.
- Riekstiņš, J. 2005. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944–1945). Grām.: Ērglis, Dz. (sast.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 16. sēj.: Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 415.–449. lpp.
- Riekstiņš, J. (sast.) 2004. *Migranti Latvijā. 1944–1989. Dokumenti*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
- Riekstiņš, J. 2007. 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā. Grām.: Šķiņķe, I. (zin. red.) *Aizvestie. 1941. gada 25. marts*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik, 9.–31. lpp.
- Riekstiņš, J. 2009. *Represijas pret latviešiem PSRS. 1937–1938*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
- Ritzer, G., Goodman, D. 2001. Theories of Consumption. In: Ritzer, G., Smart, B. (eds.) *Handbook of Social Theory*. London: Sage publication.
- Rose, R. 2000. New Baltic Barometer IV: A survey study. Centre for the Study of Public Policy, Univ. of Strathclyde, Glasgow G1 1XH Scotland.
- Sjaastad, L. A. 1962. The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70 (5): 80–93.
- Rose, N., Miller, P. 2008. *Governing the present*. Polity Press.
- Rukšāns, H., Auns-Urālietis, A. 1996. *Vēstules no bērnības zemes*. 2. izd. Rīga: [b. izd.].

- Skultans, V. 1997. Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3 (4), 761–780.
- Smith, A. 1991. *National Identity*. New York: Penguin Book.
- Smith, A., Stenning, A., Wilis, K. 2008. Introduction. In: Smith, A., Stenning, A., Wilis, K. (eds.) *Neoliberalism and social justice*. Zed Books.
- Stradiņš, J. 2006. Latvijas 1905. gada revolūcijas kaujinieki starptautiskā aspektā. Grām.: Bērziņš, J. (atb. red.) *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 410.–447. lpp.
- Stavro, A. 2005. *Koraļļu pils. Edvarda Liedskalniņš. Dzīves stāsts un neatminēts noslēpums*. Rīga: Lauku Avīze.
- Stranga, A. 2001. Ebreju bēgļi Latvijā. 1933–1940. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 2. sēj.: Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti (2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga) un pētījumi par holokaustu Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299.–327. lpp.
- Stranga, A. 2008. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds.
- Strazds, K. 2008. *Es nāku no dzimtenes. Latvijā 1945–1952*. Rīga: Daugava.
- Strāth, B. 2008. Belonging and European identity. In: Belanty, G., Wodak, R., Jones, P. (eds.) *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool: Liverpool University Press, p. 21–37.
- Strods, H. 1996. Latviešu zemnieku pārceļšanās sākumi uz Krieviju 19. gs. 40.–60. gados. *Latvijas Vēsture*, 4, 24.–29. lpp.
- Strods, H. 1994. *Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā, 1939–1945*. Rīga: Zvaigzne.
- Strods, H. 2008. Nevardarbīgā pretošanās Latvijā (1944–1985). Grām.: Blūzma, V., Jundzis, T., Riestiņš, J., Strods, H., Šārps, Dž. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš. 1945–1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 63.–159. lpp.
- Strods, H. 2008a. Izceļošana un bēgšana no Latvijas PSR uz ārzemēm 1946.–1980. gadā. Grām.: Jundzis, T. (red.) *Nevardarbīgās pretošanās loma Latvijas neatkarības atjaunošanā. Letonikas otrā kongresa sekcijas materiāli*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 66.–77. lpp.
- Šalda, V. 2007. *Latviešu bēgļi Krievijā. 1915–1922*. Daugavpils: Saule.
- Šalda, V. 2010. *Latvieši Maskavā. 1923–1938*. Daugavpils: Saule.
- Upīts, A. 1950. Pērķona pievārtē. Grām.: Upīts, A. *Kopoti raksti*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Veigners, I. 2009. *Latvieši Rietumzemēs un vēl dažās zemēs*. Rīga: Drukātava.
- Veigners, I. 2009a. *Latvieši Igaunijā un Lietuvā. Latvieši Austrumzemēs*. Rīga: Drukātava.
- Vilciņš, T. 1994. Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģiskais aspekts. *Latvijas Arhīvi*, 2, 32.–40. lpp.
- Zālite, I., Eglīte, S. 2002. 1941. gada 14. jūnijā deportācijas struktūranalīze. Grām.: Brencis, M., Ērglis, Dz. (sast.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 6. sēj.: 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. Starptautiskās konferences materiāli 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 40.–50. lpp.
- Zelče, V. 1999. Pirmā latviešu emigrācijas kampaņa. *Latvijas Arhīvi*, 3, 76.–88. lpp.
- Zelče, V. 2004. Skice vēstures zīmējumam: Sieviete un Pirmais pasaules karš. *Latvijas Arhīvi*, 4, 28.–46. lpp.
- Zelče, V., Sprugaine, V. 2005. *Marginālās jeb 1376. fonds*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija; Latvijas Valsts vēstures arhīvs.
- Ziemele, E. 2010. *Vācbaltiešu izceļošanas diskurss laikrakstā «Rigasche Rundschau» laikā no 1939. gada 9. oktobra līdz 7. novembrim. Maģistra darbs*. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.
- Zvidriņš, P. 2003. *Demogrāfija*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Zvidriņš, P., Vitoliņš, E. 2003. Demogrāfiskie zaudējumi un etniskā sastāva izmaiņas Latvijā 1944.–1959. gadā. Grām.: Šķiņķe, I. (sast.) *Latvijas Vēsturnieku komisijas Raksti. 9. sēj.: Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 248.–255. lpp.
- Блюм, А., Меспуле, М. 2006. *Бюрократическая анархия. Статистика и власть при Сталине*. Москва: РОССПЭН.
- Пительман, Ц. 2008. *Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Дённингхауз, В. 2011. *В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917–1938 гг.* Москва: РОССПЭН.
- Кабузан, В. 2009. *Формирование многонационального населения Прибалтики (Эстонии, Латвии, Литвы, Калининградской области России) в XIX–XX вв. (1795–2000 гг.)*. Москва: РАН Институт российской истории.

Statistikas datu avoti, pētījumi

- Eurobarometer. February 2010. *Poverty and Social Exclusion*. Fieldwork: August–September 2009. Report Eurobarometer, 321, The Directorate-General for Employment and coordinated by the Directorate-General for Communication («Research and Political Analysis» Unit).
- Eurochild. 2008–2010. *A review of the 2008–2010 National strategy reports on social protection and social inclusion*. Brussels: Eurochild AISBL. (Skatīts 2011.04.III) Pieejams: http://www.eurochild.org/fileadmin/user_upload/files/NAP_2008_-_2010/Ending_child_poverty.pdf.

- European Commission. 2008. *Employment in Europe 2008*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Pieejams: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=681&langId=en>.
- European Commission. 2010. *Employment in Europe 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Pieejams: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=593>.
- European Commission. 2011. *Labour Market Developments in Europe, 2011*. Pieejams: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary-20110809_en.htm.
- Eurostat (Eurostat). 2011a. *Population at-risk-of-poverty or exclusion (% of total population) 2003–2010*. Latvia. (Skatīts 2011.14.VI) Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=t2020_50.
- LR CSP (Centrālā statistikas pārvalde). 2009. *Nabadzības riska indekss pēc māsaimniecības tipa (%)*. Datu bāze. (Skatīts 2011.24.VI) Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>.
- LR CSP. 2011a. Par iedzīvotāju migrācijas aktuālajām tendencēm 2010. gadā. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/par-iedzivotaju-migracijas-aktualajam-tendencem-2010gada-31946.html>.
- LR CSP. 2011b. Tautas skaitīšana Latvijā (no 2011. gada 1. marta līdz 31. maijam). Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/tautas-skaitisana-28290.html>.
- LR MK (Ministru kabinets). 2006. MK rīkojums Nr. 655 «Par Plānu to bērnu stāvokļa uzlabošanai, kuru vecāki devušies uz ārvalstīm, un sociālās atstumtības izplatīšanas ierobežošanai 2006.–2009. gadam» (izdots 30.08.2006.).
- LR MK (Ministru kabinets). 2011. MK rīkojums Nr. 65 «Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam.» (izdots 18.02.2011.), Rīga.
- LR Labklājības ministrija. 2003. *Eiropas Savienības ietekme uz nodarbinātību un sociālo drošību Latvijā*. Pārskats. (Skatīts 2010.29.XII) Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/450>.
- LR Labklājības ministrija (LM). 2010. *Normatīvie akti*. (Skatīts 2011.06.V) Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/normativie_akti/lm_ppd_shema_v16.pdf.
- LR Labklājības ministrija. *nd*. Rīcības plāns pamatnostādņu «Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam» īstenošanai 2011.–2013. gadam. Projekts. (Skatīts 2011.10.VI).
- LR LM VBTAI. 2009b. *Bāriņtiesu pārskatu par darbu 2009. gadā analīze*. (Skatīts 2011.12.VII) Pieejams: <http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/statistika/?doc=2187&page=>.
- LR LM VBTAI. 2010a. *Bāriņtiesu pārskats par darbu 2010. gadā, kopsavilkums*. (Skatīts 2011.12.VII) Pieejams: <http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/statistika/?doc=2007&page=>.
- LR LM VBTAI. 2010b. *Bāriņtiesu pārskatu par darbu 2010. gadā analīze*. (Skatīts 2011.12.VII) Pieejams: <http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/statistika/?doc=2539&page=>.
- The World Bank. 2011. *Migration and Remittances*. Factbook 2011.
- United Nations (UN) «Convention on the Rights of the Child». November 20, 1989. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25. Entry into force September 2, 1990. (Skatīts 2011. 16.VI) Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>.
- SKDS. 2006. *Pētījums par ārpus Latvijas dzīvojošajiem bijušajiem Latvijas iedzīvotājiem, viņu pēctečiem un kopienām*. I posms. SKDS: Rīga.

Interneta komentāri

- Delfi Aculiecinieks. 2010. Īrijas latvieši, vai jūs pametīsiet Īriju? Komentāri. Pieejams: <http://aculiecinieks.delfi.lv/news/pasaule/komentari-irijas-latviesi-vai-jus-pametisiet-iriju.d?id=35598093>

3. daļā izmantotie avoti

- Anderson, B. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, 256 p.
- Cresswell, T. 2008. *Place: a short introduction*. London: Blackwell.
- DiMaggio P., Powell W. 2003. The Iron cage Revisited. In: Handel, M. (ed.) *The Sociology of Organizations*. Madison: SAGE Publications, pp. 243–254.
- Eurostat. 2011a. *Tax rate on low wage earners – Low wage trap* (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- Eurostat. 2011b. *Tax rate on low wage earners – Unemployment trap* (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- Gieryn, T. 2000. A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, No. 26, pp. 463–496.
- Giuliani, M. V. 2003. Theory of Attachment and Place attachment. In: Bonnes, M., Terence, L., Bonaiuto, M. *Psychological theories for environmental issues*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, pp. 137–171.
- Graaf, P. van der. 2009. *Out of Place?: Emotional Ties to the neighbourhood in urban renewal in the Netherlands and the United Kingdom*. Amsterdam University Press, 314 p.
- Gustafson, P. 2006. Place attachment and Mobility. In: McIntyre, N., Williams, D., McHugh, K. *Multiple dwelling and tourism: negotiating place, home and identity*. Wallingford: CAB, pp. 17–31.

- International Social Survey Programme. 1995. *Dataset: International Social Survey Programme 1995: National Identity* (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fStudy/ZA2880>
- Ķūsis, J., Krūzmētra, Ž., Bite, D. 2008. Pašvaldību stratēģijas teritorijas ilgtspējīgā attīstībā. In: *Economic science for rural development. Proceedings of the international scientific conference*, No. 15. Jelgava: Latvian University of Agriculture, pp. 88–94.
- Benga, E. 2010. *Lauku attīstības programmas 2007.–2013. gadam novērtējuma vidustermiņa ziņojums* (skatīts 2011.01.VII). Pieejams: http://www.zm.gov.lv/doc_upl/MTE_gala_20122010.pdf.
- LETA. 2011. Tikai 47% bezdarbnieku pērn varēja pretendēt uz pabalstu. *Diena*, 01.III (skatīts 2011.12.VI). Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/latvija-registreti-123-000-cilveku-bez-darba-un-iztikas-lidzekliem-775927>.
- LR Centrālā statistikas pārvalde. 2010. *Bezdarba slazds. Zemas darba samaksas slazds*. (Nepublicēts materiāls).
- LR Labklājības ministrija. 2011a. *Ienākumu testēto pašvaldības sociālās palīdzības pabalstu saņēmēju skaits 2010. gadā lielākajās pilsētās un novados Latvijā*. (Nepublicēts materiāls).
- LR Labklājības ministrija. 2011b. *Informatīvais ziņojums. Par Sociālās drošības tīkla stratēģijas ieviešanas gaitu* (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://lm.gov.lv/text/1843>
- LR Zemkopības ministrija. LEADER (skatīts 2011.15.V). Pieejams: <http://www.zm.gov.lv/?sadala=886>.
- Marsden, T., Murdoch, J., Lowe, P., Munton, R., Flynn, A. 1993. *Constructing the countryside: An Approach to Rural Development (Restructuring Rural Areas)*. London: UCL Press.
- Nodarbinātības valsts aģentūra. 2011b. Bezdarbnieku sastāvs pēc dzimuma, bezdarba ilguma, vecuma, izglītības līmeņa, mērķa grupas un profesijas. 2010. gads, 2011. gada janvāris, februāris. *Statistika* (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://www.nva.lv>.
- Nodarbinātības valsts aģentūra. (2011c). Reģistrētais bezdarba līmenis valstī. *Statistika* (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://www.nva.lv>.
- Paasi, A. 1991. Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life. *Environment and Planning A* 23(2), pp. 239–256.
- Relph, E. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Rīgas domes Labklājības departaments. 2011. *Rīgā arvien vairāk cilvēku pieprasa sociālo pabalstu*, 08.VI (skatīts 2011.11.VI). Pieejams: <http://www.ld.riga.lv/relize/items/riga-arvien-vairak-cilveku-pieprasa-socialo-pabalstu.html>.
- Stedman, R. C. 2002. Toward a Social Psychology of Place: Predicting Behavior from Place-Based Cognitions, Attitude, and Identity. In: *Environment and Behavior*: 2002: 34, pp. 561–581.
- Tabuns, A. 2007. Nacionālā identitāte un integrācija. Grām.: Tabuns, A. (zin. red.) *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 95.–96. lpp.
- Vanags, E., Vilka, I. 2005. *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Zobena, A. (galv. red.) 2005. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2004/2005: Rīcībspēja reģionos*. Rīga: ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Statistikas pielikumos izmantotie avoti

- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde 2010. Demogrāfija 2010. Statistisko datu krājums. Rīga, 2010.
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde 2010. Latvijas statistikas gadagrāmata. 2010. Rīga, 2010.
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde 2011. Materiālā nenodrošinātība Latvijā, Informatīvais apskats. Rīga, 2011.
- Veselības ekonomikas centrs 2010. Latvijas veselības aprūpes statistikas gadagrāmata 2009. Rīga, 2010.
- Eiropas Savienības Statistikas biroja Eurostat mājaslapa. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- UNDP mājaslapa. Pieejams: http://hdrstats.undp.org/2008/countries/country_fact_sheets/cty_fs_LVA.html.
- Human Development Report 2010. Pieejams: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/>.
- Izglītības un zinātnes ministrijas mājaslapa. Pieejams: <http://www.izm.gov.lv>.
- Centrālās statistikas pārvaldes mājaslapa. Pieejams: <http://www.gov.csb.lv>.

Izdevējs: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»

Izdevums «Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011» nāk klajā jau vienpadsmito reizi. To sagatavojis Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts (SPPI) sadarbībā ar partneriem no Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes, Latvijas Lauksaimniecības universitātes un Baltijas Sociālo zinātņu institūta.

2010./2011. gada pārskats ir veidots valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros. Pārskata uzdevums ir aplūkot indivīda nacionālās piederības saturu tautas attīstības kontekstā. Īpaša uzmanība pievērsta arī emigrācijas jautājumiem, jo tautas attīstību vājina iedzīvotāju skaita samazināšanās valstī. Cilvēku aizceļošana un dzīve citās zemēs ir liecība tam, ka pastāv nemitīga identitāšu konkurence un transformācija. Pārskats arī atklāj to apstākļu un paņēmienu paleti (rīcībspēju), kas sekmē cilvēka piesaisti vietai, reģionam.

ISBN 978-9984-45-414-6

